

UO'K:316.61:375.5:94:372.36(575.1)(043.3)

Xushnoza ABDUVOHIDOVA,
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: hushnoza.abduvohidova11@gmail.com

NamDU dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) A. X. Tursunov taqrizi ostida

QISHLOQ XO'JALIGI DON MAHSULOTLARI BILAN TUZILGAN BIRIKMALAR VA ULARNING TAHLILI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA)

Annotatsiya

Maqola qishloq xo'jaligi sohasidagi mahsulotlarning kelib chiqishi, ularning tuzilishi hamda turlari tahlil qilingan. Ularning qanday so'z birikmalari bilan kelishi, ko'plab so'z birikmalarini yasalishi, qanday qo'shimchalarni olishi va yangi so'zlar yasalishlarini yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Qo'shma so'zlar, don mahsulotlari, makkajo'xori, yorma, makkajo'xori sotuvchisi, makkajo'xori noni.

COMPOUNDS FORMED WITH AGRICULTURAL GRAIN PRODUCTS AND THEIR ANALYSIS. (ENGLISH AND UZBEK)

Annotation

The article analyzes the origin of agricultural products, their structure and types. What word combinations they come with, what suffixes they take, and how new words are made are explained.

Key words: Compound words, cereal products, corn, cereal, corn seller, corn bread.

СОЕДИНЕНИЯ, ОБРАЗУЮЩИЕСЯ С СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМИ ЗЕРНОВЫМИ ПРОДУКТАМИ, И ИХ АНАЛИЗ. (НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ)

Аннотация

В статье анализируется происхождение сельскохозяйственной продукции, ее структура и виды. Объясняется, с какими словосочетаниями они идут, какие суффиксы они берут и как образуются новые слова.

Ключевые слова: Сложные слова, крупяные изделия, кукуруза, крупа, продавец кукурузы, кукурузный хлеб.

Kirish. Zamon juda ham tez rivojlanib bormoqda har bir sohaga juda ham katta e'tibor qaratilmoqda, shulardan biri hisobida qishloq xo'jaligi hosoblanadi. Qishloq xo'jaligidagi ko'plab so'zlarning tilshunoslikda ham yetarli darajada ishlatilishini ko'rishimiz mumkin. Biz bilamizki, har bir so'zning kelib chiqishi ularning ishlatilishiga etibor berilishini, shu o'rinda qishloq xo'jaligi sohasidagi ko'plab so'zlarning o'zimizda ham chet el mamalakatlarida qanday paydo bo'lganligini ularning tuzilishi hamda ularni tahlil qilish katta e'tiborimizni tortdi.

Misol tariqasida, Guruch, don makkajo'xori hamda boshqalar. Masalan, Makkajo'xori- boshqodoshlar oilaiga mansub bir yillik o'tsimon o'simlik turi, don va yem- xashak ekini. Makkajo'xori yer shahridagi yovvoyi holda o'smaydigan eng qadimgi ekinlaridani biri. Uning vatani makaziy va janubiy Amerika deb yuritiladi. Dastlab Meksika hududlarida ham ko'zga tashlangan. Uning tarkib tuzilishiga etibor bersak makka - jo'xori so'zlaridan tarkib topgandir. Bu so'zning ishlatilishi o'rta asrlardan boshlangan. Ingliz tili lug'atlarida ham ko'plab izohlar berib o'tilgan "corn" deb yuritildi. 1. Uni Hindiston makkajo'xoris, izohida esa 2. Uzun bo'lyi, bir yillik, mustahkam poyaga ega deb ta'riflab o'tildi. 3. Angliyada bug'doy, Shotlandiyada jo'xori urug'i deb ham yuritilgan. 4. O'simlik, 5. Shirin makkajo'xori, 6. Jargonda esa arzimaz zerikarli ko'ngil ochar material sifatida yoritib berilgan [1].

Ushbu so'zning ko'plab lug'at ma'nolarini ko'rishimiz mumkin: makkajo'xori, yorma ma'nolarini ko'rganmiz, ingliz tilida ham "corn", "maize", "cereal". Biz shu so'zlar bilan ishlatilgan ibora va birikmalarga e'tibor qaratdik.

Mavzuga oid manbaa va adabiyotlar tahlili. IZLANISH davomida ko'plab birikmalarni ko'rib o'tildi. Don mahsulotlarning turlari, ularning saqlanishlari bo'yicha S. Tursunov, Z. Muqimov, B. Norinboevlar o'z fikr va mulohazali berilgan. Ularning fikrlarida don mahsulotlari haqida ko'plab malumotlar aytib o'tilgan [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada birlamchi yozma manbalar bilan solishtirish, xronologik, qiyoslash hamda kontent tahlil usullaridan foydalanildi.

O'zbek tili izohli lug'atida ham don mahsulotlari ya'ni makkajo'xori, arpa, tariq, bug'doy so'zlariga aniq va u bilan ishlatilgan so'z va so'z birikmalariga keltirib o'tilgan [3]. Chitoran D ham "Elements of English Structural Semantics" da o'z fikrlarini keltirib o'tgan, uning nuqtayi nazarida don hamda yorma so'zlari bilan kelgan birikmalar soni u darajada ko'p emasligini takidlab o'tgan. [4] The Oxford dictionary of English grammar da corn, rice, wheat so'zi bilan ishlatilgan so'z birikmalari berilgan [5].

Tahlil va natijalar. Don va u bilan birikkan birikmalarning paydo bo'lishi va ifodalanishi Arpa so'zini olsak u g'alladoshlar oilasiga mansub bir va ko'p yillik o'tsimon o'simlik turi hisoblanadi. O'zbek tilida arpa so'zi bilan hosil bo'lgan so'z birikmalarni ko'rib chiqsak:

Arpa uni - bu degani shu mahsulotdan tayyorlangan un

Arpa guli - shu o'simlikning guli

Arpa tegirmoni - xususan arpani unga aylantiriladigan joyni nazarda tutishimiz mumkin

Arpa noni - shu mahsulotdan tayyorlangan non

Arpa suvi, arpa chizig'i, arpa saralash yana ko'plab birikmalarini ko'rishimiz mumkin. Ko'rib turibmizki, bu bizning tilda ifoda etilishidir. Ingliz tilida ham bularga o'xshash va farqli jihatlarni ko'rishimiz mumkin.

Masalan:

Barley water - arpa suvi

Barley bread - arpa noni

Barley mill - arpa tegirmoni

Barley water - arpa suvi

Lekin bizda kamdan kam duch keladigan birikmalar mavjud ekan ingliz tilida, bular

Barley bird - arpa qushi

Barley meal - arpali ovqat

Barley wine - arpali vino

Barley candy shunday so'z birikmalarga biz duch kelmaymiz.

Lekin ingliz tilida bular ifoda etiladi.

Makkajo'xori so'zi bilan birikkan so'z birikmalarni ko'rib chiqadigan bo'lsak,

Makkajo'xori dalasi - mahsulot yetishtiriladigan joy

Makka jo'xori terisi - mahsulotning ustki qismi

Makkajo'xori guli - mahsulotning guli

Makkajo'xori uni - shu mahsulotdan tayyorlangan un

Makkajo'xori yog'i - mahsulotdan tayyorlangan yog'

Makkajo'xori tegirmoni - mahsulotni unga aylantiriladigan

joy

Ingliz tilida ham juda ko'p makkajo'xori bilan ishlatilgan so'z birikmalarni ko'rishimiz mumkin. Bular:

Corn bread - makkajo'xori noni

Corn colour - makkajo'xori rangi

Corn exchange - makkajo'xori ayiriboshlash

Corn field - makkajo'xori dalasi

Corn grass - makkajo'xori o'ti

Corn mill makkajo'xori tegirmoni

Corn flower– makkajo'xori guli
 Corn flag– makkajo'xori bayrog'i
 Cornmeal – makkajo'xori go'shti
 Corn sugar– makkajo'xori shakari
 Corn root– makkajo'xori poyasi
 Corn silk, corn lift, corn - pipe, corn middlings, corn oil, corn salad, corn shock va yana boshqalar.

O'zbek tilida makkajo'xori yoki makka, jo'xori so'zlari bilan ham ifoda etishimiz mumkin.

Maize so'zi bilan ham makkajo'xorini ifodalash mumkin ingliz tilida. Bu bilan ham birikmalarni ko'rishimiz mumkin, masalan

Maize flour – makkajo'xori uni

Maize husk – makkajo'xori qobig'i

Maize oil – makkajo'xori moyi

Maizestarch– makkajo'xori kraxmali

Tariq so'zini olsak, boshqodoshlar oilasiga mansub bir yillik o'simlik turkimi, don ekini hisoblanadi. Tariq so'zi bilan hosil bo'lgan so'z bikmalga kamdam kam holatlarda duch kelamiz. Ingliz tilida ham deyarli kamroq ifoda etilar ekan.

Tariq donasi, tariq o'simligi, tariq dalasi

Masalan:

Millet beer– tariqli pivo

Millet grass– tariq maysasi

Oat so'zini olsak buning ma'nosi suli yormasi deb tarjima qilinadi, lekin ko'plab adabiyotlarda uni jo'xori deb tarjima qilib ketilgan.

Oat cake– suli pishiriq

Oat grass – suli o'ti

Oat like – suli kabi

Oat flour– suli uni

Rye so'zini olsak u o'zbek tiliga javdar ya'ni qora bug'doy deb tarjima qilinadi. Bu so'z bilan ham birikmalarni ko'rishimiz mumkin:

Rye bread – javdar(qora) non

Rye flour– javdar uni

Ryegrass– javdar o'ti

Rye whiskey– javdar viskiy

Wheat so'zini ko'rib chiqsak, bug'doy deb tarjima qilinadi, g'alladoshlar oilasiga mansub o'tsimon o'simliklar turkumi hisoblanadi. Bug'doy so'zi bilan ham ko'plab so'z birikmalarni ko'rish mumkin. Masalan,

Wheat bread– bug'doy non

Wheat bran– bug'doy kepagi

Wheat cake– bug'doyli pishiriq

Wheat flour– bug'doy uni

Wheat grass– bug'doy o'ti

Wheat germ– bug'doy urug'i

Wheat worm– bug'doy qurti

Ko'rib turganimizdek, ularning tarjima qilishda ham ba'zi kamchiliklarni ko'rishimiz mumkin, so'z birikmasini hosil qilishda 15 dan ortiq otlar boshqa otlardan ko'ra ko'proq ishlatildi so'z birikmasini hosil qilishda.

Otlar	Don mahsuloti barley	Don mahsuloti maize	Don mahsuloti wheat	Don mahsuloti rye	Don mahsuloti oat	Don mahsuloti corn
bread	+		+	+		+
flour	+	+	+	+	+	+
oil		+				
sugar		+		+		
water	+	+	+		+	+
meal	+	+	+		+	+
whiskey				+		
Grass	+	+	+	+		+
cake				+	+	+

Bir qator donli birikmalar tarkibidagi umumiy elementga qarab so'z birikmalarni quyidagicha guruhlash mumkin:

Don + non : arpa noni , bug'doy non, javdar non

Don + un: arpa uni, javdar uni, bug'doy uni

Xulosa. Ko'rib turganimizdek, bunday so'z birikmalarning paydo bo'lishi, ishlatilishini o'rganib chiqildi. Har bir so'z

birikmasini hosil qilinishida ot so'z turkumi juda katta rol o'rin tutadi. So'z birikmalarini hosil qilishda qo'shimchalardan ham foydalaniladi. Ko'rib turganimizdek, so'zlarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida ba'zi bir kamchiliklarga duch kelindi, lekin bularning muqobil tarjimasini berib o'tildi. Ikki tilda ham o'xshashlik va farqlik jihatlari ko'rib chiqildi.

ADABIYOTLAR

- Benson, M, Evelyn and Ilson. R (1990). The Combinatory Dictionary of English . Amsterdam - Philadelphia : John Benjamins Publishing Company
- S.Tursunov, Z.Muqimov, B.Norinboyev Donni saqlash va dastlabki ishlash texnologiyasi Toshkent "Ijod Press"2009
- O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2006- 2008
- Chalker, Sylvia and Weiner, E (1994). The Oxford Dictionary of English Grammar. London - New York - Sydney - Toronto: BCA.
- Chitoran, D (1973) Elements of English Structural Semantics. Bucuresti: E.D.P
- Rata, Georgeta and Micu, Laura - Constantina. (2004). Notes on Cereal Compounds and Derivatives : A Lexicological Approach . Timsoara : Editura Mirton. 127-132

Mukhtasar ABDULLAEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: amukhtasar@mail.ru

ToshDO'TAU dotsenti v.b., PhD. E.Bagavova taqrizi asosida

TARJIMADA SO'Z TANLASH MUAMMOSI

Аннотация

Ushbu maqola tarjimashunoslikdagi tarjima muammolariga bag'ishlangan. Har qanday tarjima ma'lum darajada ijodiydir. Chunki u boshqa tilda asl tarkibni qayta yaratishning muqobil vositalarini izlash va ular orasidan eng mosini tanlash jarayonini o'z ichiga oladi. Tarjima odatda manba tildagi matnning maqsadli til bilan almashirish jarayoni sifatida ta'riflanadi, bunda maqsad asl matnning ma'nosi va mazmunini iloji boricha to'g'ri saqlashdir.

Kalit so'zlar: Tarjima muammolari, tarjimashunoslik, tarjimon, ekvivalent, adabiyot, til, manba tili (ST), maqsadli til (TL).

ПРОБЛЕМА ВЫБОРА СЛОВА В ПЕРЕВОДЕ

Аннотация

Данная статья посвящена проблемам перевода в переводоведении. Любой перевод в некоторой степени творческий, поскольку предполагает процесс поиска альтернативных средств воссоздания содержания оригинала на другом языке и выбора среди них наиболее подходящего. Перевод обычно определяется как процесс замены текста на исходном языке текстом на целевом языке, целью которого является максимально точное сохранение значения и содержания исходного текста.

Ключевые слова: Проблемы перевода, переводоведение, переводчик, эквивалент, литература, язык, исходный язык, целевой язык.

THE PROBLEM OF SELECTING WORD IN TRANSLATION

Annotation

This article is devoted to the translation problems in translology. Any translation is to some extent creative in that it involves the process of searching for alternative means of re-creating the original content in another language and selecting the most suitable among them. Translation is usually defined as a process of substituting a source language text by a target language text, where the aim is to preserve the meaning and content of the original text as accurately as possible.

Key words: Translation problems, translology, translator, equivalent, literature, language, source language (ST), target language (TL).

Introduction. Since literature is considered the art of words, this definition can also be applied to the translation of artistic works. Because the translated literature is a derivative of the original literature. Knowledge of the language is not enough for the translation of works of art, it also requires creative talent and knowledge of art science. That's why only poets-writers or people with artistic talent are involved in the translation of artistic works. It's not for nothing. The great word artists of the world "in order to deeply understand the world of feelings and images, the translator must be an artist at heart."

One of the most central concepts in translation theory is the concept of equivalence. Translation equivalence is a principal concept in the translation theory. It is a constitutive feature and the guiding principle of translation. As J.C. Catford pointed out, "the central problem of translation-practice is that of finding TL equivalents. A central task of translation theory is that of defining the nature and conditions of translation equivalence." (J.C. Catford, 21). A considerable amount of literature has been devoted to it, and, consequently, some confusion and vagueness exists in the very definition of the concept. A number of contradictory statements have been made about translation equivalence and its applicability, and translation theorists have attempted to define equivalence from various points of views. Different kinds of categories of equivalence have also been suggested within the field of translation theory. The complexity and elusiveness of the concept has resulted in the fact that a universally valid, comprehensive definition of equivalence does not exist. Translation is usually defined as a process of substituting a source language text by a target language text, where the aim is to preserve the meaning and content of the original text as accurately as possible. This is obviously an immensely simplified definition of a process which might seem relatively simple on the outside, but is actually a much more complicated process in reality. (TRANSLATING IDIOMS: A case study on Donna Tartt's The Secret History and its Finnish translation Master's thesis Sanna Mustonen University of Jyväskylä Department of Languages English June 2010)

Translation has become an activity of enormous importance in recent decades. We live in an increasingly internationalized world where ever-growing numbers of individuals are in continuous contact with foreign cultures and languages both in their professional lives as

well as in more informal contexts, usually via mass media. The more internationalized the world becomes; the greater the importance of translation and qualified translators also grows. Translation allows us to overcome cultural and linguistic boundaries and enables communication between different cultures. Translation is, thus, an extremely topical issue in today's multicultural and multilingual world. Since translation has become increasingly important on both national and global level, it is definitely a subject worth a closer study. Obviously, there is a wide range of topics which could be investigated in terms of translational aspects.

Translation is a fine art of balancing the character of the original language and giving it new life in a fresh language. Many writers have expressed their opinions on the art of translation, and many great writers were themselves, translators.

Literary translation is a powerful tool for bridging the gap between cultures and gaining insight into different ways of life and ideas.

It is commonly thought that translators deal with words, but this is only partly true. Whatever their branch of translation, they also deal with ideas. And literary translators deal with cultures.

Literary translation is a discipline that's best left to writers who are capable of playing with words and adapting a literary work set in a unique socio-cultural environment.

Literature review. To be able to translate a literary text, you must not only master the various aspects of language (grammar, syntax, etc.) but also have an excellent writing style and good general knowledge. It's not a matter of translating a simple series of words, but a whole literary work into another language, keeping the same meaning, terminological richness and social references as used in the source text.

Literary translation requires the translator to exercise rigour, style and imagination – vital qualities for rendering the original text into another language. When required to translate literary works, literary translators have to overcome issues such as humour, historical, literary and popular cultural references. The work must inspire the same emotions from one language to another. Literary translators are in fact often authors who publish works in their own language and have a perfect command of the source language.

Literary translation is working with a text in its original language to prepare a version in a new language.

The great Uzbek scholar of translation sciences Gaybullat Salomov wrote "The role of word in translation is great in order to save the national colouring, to create artistic merit and style." (G'. Salomov, 3)

Nowadays it is also commonly accepted in translation theory that in order to preserve the meaning of the message, the form must almost always be altered to some extent. For instance, Nida and Taber (1969: 105). states that when a message in one language is transferred to another language, it is the content which takes priority over the form, and must therefore be retained at all costs. In other words, the meaning must be preserved at the expense of the form. Translation should therefore always aim at conveying the meaning of the original message as carefully as possible, even if it means transformations in the form or changes in the syntactic structure. Of course ideally, the original sentence structure should be preserved, but due to differences between two languages, this is often simply not possible.

Let's analyze examples taken from the story "Frost and Fire" by Ray Bradbury:

'The valley air was like a wine filtered between mountains. The heaven was a restive blue; not the pale scorched atmosphere of full day, nor the bloated, bruised black – purple of night, a – riot with sickly shining stars.' (Bradbury Ray, 129).

Russian translation:

'Воздух в долине был словно профильтрованное сквозь горы вино. Небо – вызывающе голубого цвета; в полдень оно накалится добела, ночью вспухнет багрово-черным сиянием с оспинами болезненно мерцающих звезд.' (http://lib.veb-malina.com/getbook/Рей_Бредбери_Лед_и_пламя/. - С.4)

Uzbek translation:

'Водий хавоси тог каъридан тозаланиб чиккан чашмадай мусаффо эди. Осмон кўм-кўк, тушга бориб у кизигандан кизиб, ок тусга кирди, тунда кўнгир қора тусда кабариб кетади. Тун каърида юлдузлар чўтир тошмасидай оғрикли кўринади.' (Жаҳон адабиёти. 2001,170-171).

The Russian translator could choose the correct equivalent "с оспинами болезненно мерцающих звезд" for the phrase "with sickly shining stars". But the Uzbek translator gave such an equivalent "юлдузлар чўтир тошмасидай оғрикли кўринади" for this phrase. He found the word "оғрикли" as a translation of the Russian word "болезненно". He shouldn't have taken the word "оғрикли" as an equivalent, it would have been great and clear if he had translated it as "милтираб" or "хира".

In literary translation it is impossible to take or to add or to change some information. The reader should feel as if he is reading the original text while reading the translation of the text and can give his opinion about it. Let's pay attention to this example:

In the original:

'The cave people bolted, shouting, picking up their fallen children, bearing vast loads of fruit and grass with them back to their deep hideouts.' (Bradbury Ray. *Ris for Rocket / Frost and fire/*. – Toronto: Bantam books, 1983. P.130).

Russian translation:

'Люди пещерного племени обратились в бегство, на ходу крича и подбирая споткнувшихся ребятишек, унося в свои глубокие норы охапки зелени и плодов'. (http://lib.veb-malina.com/getbook/Рей_Бредбери_Лед_и_пламя/. - С.5).

Uzbek translation...:

'Ғорлик қабиладошлар бақир-чақир қилганча, довдираган, қоқилиб йиқилган болаларни судрагайлаб тум-тарақай бўлишди.' (Жаҳон адабиёти. 2001,172.).

...bearing vast loads of fruit and grass with them back to their deep hideouts' was translated into Russian (унося в свои глубокие норы охапки зелени и плодов), but it is omitted in the Uzbek translation.

Research Methodology. It requires a great skill and responsibility from the translator to keep and save the national colouring, national spirit, distinctness of the original text. That's why the translator should have wide knowledge, must be intelligent. We will take the next example from "The nightwork" by Irwin Shaw.

Idioms, on the other hand, are an important and natural part of all languages as well as a prominent part of our everyday discourse. Idioms are such a normal part of our language use that we hardly even notice how vastly we use them in our everyday speech and writing. Since there is so much idiomaticity in all languages, these language-fixed expressions are most certainly worth studying in their own right. Moreover, idiomatic expressions have been explored very little in

comparison with various other areas of linguistics. This is, in our view, a great shame, seeing how heavily idiomatic for instance the English language is - thus providing quite a fruitful area of study.

Examples of literal rendering in the translation of English idioms are numerous. Indeed, literal translation should claim top priority in translation, because translation is a means of culture exchange. During the process of translating, a translator should respect both the source language and the target language and their respective culture. He should bear in mind the responsibility for introducing cultural heritage to target language readers. Language cannot exist without culture as its component. As part of language, idioms are characterized by their richness and vividness in their concise expressions.

Douglas and Fabian wanted to increase their wealth and they bought a horse which could compete with another horses. But the trainer didn't let them their horse go for competition because the horse was limping. Douglas was very impatient and asked the trainer when he would let their horse go for competition. The trainer answered him like this:

In the original:

'It's not my way to raise an owner's hopes and then have to disappoint the good man' (Shaw Irwin, 179.)

Russian translation (Translated by G. Lev and A. Sanin):

'... Не в моих правилах обнадеживать владельца, а затем разочаровывать его' (Шоу Ирвин, 152).

Translated by Nizom Komil:

'Бировнинг қўйинни пуч ёнгоққа тўлдириш одатим йўк' (Шоу Ирвин, 167).

This idiom is translated from English into Russian word by word: to raise an owner's hopes and then have to disappoint the good man - обнадеживать владельца, а затем разочаровывать его. The translator should avoid the tendency to translate word by word, because doing so is to destroy the meaning of the original and to ruin the beauty of the expression. This point is very important and one of which if it is translated literally it can transmit another meaning or understanding in the translation. But the Uzbek translator could find the suitable equivalent for this idiom in his own language as 'Бировнинг қўйинни пуч ёнгоққа тўлдириш одатим йўк.' The fact that idioms are always language- and culture-specific material makes also the translation of idioms an important and interesting area of study. Since each language has its own ways of expressing certain things, corresponding expressions may not be found in another language. This language-fixity makes the translation of idioms sometimes rather tricky, and idioms are indeed considered as one of the most complicated elements of language in terms of their translatability. Thus, in translation of idioms, much attention should be paid to the dissimilarities of cultures as well as languages themselves.

All languages have phrases, such as proverbs, tongue twisters and idioms that cannot be understood literally and, therefore, cannot be used with confidence. It is difficult to translate them from one language into another language which refer to one nation. It requires a great skill from the translator to translate such phrases.

We may come across some tongue twisters in the English texts. A tongue-twister is a phrase that is designed to be difficult to articulate properly, and can be used as a type of spoken (or sung) word game. Some tongue-twisters produce results which are humorous (or humorously vulgar) when they are mispronounced, while others simply rely on the confusion and mistakes of the speaker for their amusement value. It is impossible to translate tongue twisters word by word into another language. Translating them word by word doesn't sound the same as in the original text. But the Uzbek and Russian translators translated them in different ways.

Douglas, the main character of "The nightwork" by Irwin Shaw, stuttered and wanted to improve this. He worked very hard on it. In order to avoid of stuttering he practiced saying tongue twisters.

In the original:

'Lying there, luxuriously steaming myself, I counted my blessings. They were not insignificant. "Peter Piper picked a peck of pickled peppers:" I said aloud in the clouded bathroom' (Shaw Irwin, 82)

Russian text:

'Карл украл у Клары кораллы, а Клара украла у Карла кларнет', громко без запинки произнёс я в наполненной паром ванной комнате (Шоу Ирвин, 68)

In Uzbek:

‘Оппок буғ чуллаган ваннахонада ётиб, ‘оқ чойнакка кўк копқок’ деган тез айтишни бир неча бор баланд овозда равон талаффуз этдим (Шоу Ирвин, 73).’

There are a lot of tongue twisters in the English language. But according to the situation the author used exactly this one. (‘Peter Piper picked a peck of pickled peppers’ - Пётр Пипер бир қоп тузланган гармдорини ўмарди). And understanding it correctly the Russian translator could find a suitable equivalent for this: ‘Карл украл у Клара коралла, а Клара украла у Карла кларнет’.

But the Uzbek translator went from the wrong way and found another tongue twister in Uzbek language ‘оқ чойнакка кўк копқок’ which is absolutely not suitable for it.

We think, the Uzbek translator also should have followed his Russian colleague and should have used another tongue twister which is suitable for the situation. In Uzbek this tongue twister ‘Тиррик тужжор танбал тўрани тунади’ would be suitable for the English tongue twister ‘Peter Piper picked a peck of pickled peppers’ and in Russian ‘Карл украл у Клара коралла, а Клара украла у Карла кларнет’ according to the situation and rhythm.

Analysis and results. Translation is the “recreation” and “rewriting” the original text. To realize useful and pragmatic

translations it is necessary to have a good knowledge of terminology and know to choose the right words.

The translator should understand perfectly the content and intention of the author whom he is translating. The principal way to reach it is reading all the sentences or the text completely so that you can give the idea that you want to say in the target language because the most important characteristic of this technique is translating the message as clearly and natural as possible.

Conclusion and recommendations. The translator should have a perfect knowledge of the language from which he is translating and an equally excellent knowledge of the language into which he is translating. At this point the translator must have a wide knowledge in both languages for getting the equivalence in the target language, because the deficiency of the knowledge of both languages will result in a translation without logic and sense. To translate, one must have a style of his own, for otherwise the translation will have no rhythm or nuance, which come from the process of artistically thinking through and molding the sentences; they cannot be reconstituted by piecemeal imitation. The problem of translation is to retreat to a simpler tenor of one’s own style and creatively adjust this to one’s author.

LITERATURE

1. Bradbury Ray. *Ris for Rocket / Frost and fire/*. – Toronto: Bantom books. 1983.
2. Salomov G'. *Til va tarjima*. – T.: Fan. –1966. B.3.
3. Catford, J.C. *Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press. 1965.
4. *Jahon adabiyoti*. №12. / Rey Bredberi. *Muz va olov/*. Toshkent, 2001.
5. *Oltin ko'prik London Jek. Bo'ri o'g'li*. T.: Noshir, 2010.
6. Nida, E.A. and C.R. Taber *The theory and practice of translation*. Leiden: Brill, 1969.
7. O' Henry. *Little Speck in Garnered Fruit/100 selected stories*.
8. *Wordsworth Editions Limited*, 1995.
9. Shaw Irwin. *Night work*. - London and Sydney. Pan books, 1975.
10. *TRANSLATING IDIOMS A case study on Donna Tartt's The Secret History and its Finnish translation* Master's thesis Sanna Mustonen
11. University of Jyväskylä Department of Languages English. June, 2010.
12. <http://www.jacklondon.net/sonofwolf.html/> Jack London. *The Son of the Wolf*.
13. Shaw Irwin. *Nochnoy port'ye*. - M.: Xort, 1992.
14. Shaw Irwin. *Tungi darbon*. - T.: Sharq NMAK, 2003.
15. http://lib.veb-malina.com/getbook/Рей_Бредбери_Лед_и_пламя/. - С.4.
16. <http://lib.veb-malina.com/getbook/>. - С.3.

UDK:811.1

Mukaddas ABDURAKHMANOVA,
Doctoral student (DSc) at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi
E-mail: MParfi2005@yandex.ru

Rewiew professor B.Mengliyev

NON-DERIVATIVE AND DERIVED HOMONYMS OF THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

The article discusses issues regarding non-derivative and derived homonyms using the example of verbs of the Uzbek language. The problems of distinguishing between polysemy and homonymy and the criteria for determining their boundaries are in the field of view. The basis of the study is the study of the internal structure of words. A classification of non-derivative and derived homonym verbs of the Uzbek language is presented, taking into account the methods of their formation, the derivation and non-derivativeness of lexemes, depending on their interaction in the word-formation nest.

Key words: Non-derivative and derived homonyms, verbs, homonymic nests, homonymy, word-formative homonymy, lexemes.

O'ZBEK TILIDAGI TUB VA YASAMA OMONIMLAR

Annotatsiya

Maqolada o'zbek tilidagi fe'llar misolida tub va yasama omonimlarga oid masalalar muhokama qilinadi. Polisemiya va omonimiyani farqlash masalalari, ularning chegaralarini aniqlash mezonlari keltirilgan. Tadqiqotning asosi so'zlarning ichki tuzilishini o'rganishdir. O'zbek tilida tub va yasama omonim fe'llarining yasalish usullari, leksemalarning so'z yasovchi uyadagi o'zaro ta'siriga ko'ra tasnifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tub va yasama omonimlar, fe'llar, omonimik uyalar, omonimiya, so'z yasovchi omonimlar, leksemalar.

НЕПРОИЗВОДНЫЕ И ПРОИЗВОДНЫЕ ОМОНИМЫ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы относительно непроеизводных и производных омонимов на примере глаголов узбекского языка. В поле зрения находятся проблемы разграничения полисемии и омонимии, критерии определения их границ. Основу исследования составляют вопросы изучения внутренней структуры слова. Представлена классификация непроеизводных и производных глаголов-омонимов узбекского языка с учетом способов их образования, производности и непроеизводности лексем в зависимости от их взаимодействия в словообразовательном гнезде.

Ключевые слова: Непроеизводные и производные омонимы, глаголы, омонимические гнезда, омонимия, словообразовательная омонимия, лексемы.

Введение. Актуальность исследования заключается в том, что в настоящее время перспективным направлением лингвистики остается комплексное изучение лексических парадигм в межъязычном аспекте. Типологическое изучение проблем открывает принципиально новые возможности в обучении языкам. Изучение вопросов омонимии, в частности, причины возникновения омонимов, проблемы разграничения омонимии от полисемии остаются незавершенными. Традиционно вопросы разграничения омонимов от полисемии сводятся к таким причинам как заимствование, расширение или сужение значений, семантическая деривация, или иначе – распад полисемии, различие в наборе грамматических категорий, разное членение, генетическая связь слов, омонимия основ, омонимия аффиксов и так далее. Также общепринятыми являются причины, «приводящие к возникновению полисемии в языке: расширение значения слова, дифференциация значений, заимствования, вхождение в обиход с новым значением некогда устаревшего слова, перенос значений (метафорический и метонимический) [7].

Целью исследования является определение роли словообразовательных гнезд в образовании глагольных омонимических парадигм в узбекском языке.

Материалами исследования служат лексические парадигмы, приведенные в толковых, омонимических, а также словообразовательных словарях узбекского языка.

Методы исследования: эмпирический, сопоставительный, метод классификации, метод компонентного анализа.

Теоретическая значимость исследования. Большинство ученых изучают явление омонимии в связи с лексикографией, морфологией и словообразованием, ибо изучение языковых явлений невозможно без учета взаимосвязи и взаимоотношений языковых уровней.

На мой взгляд, омонимия, и словообразовательная омонимия в целом, как явление системное и регулярное, достаточно полно отражается, анализируется, классифицируется в научных работах ученых-лингвистов.

А. Н. Тихонов, изучая проблемы омонимии, называет ее одной из сложных лексикологических, словообразовательных и

лексикографических проблем. Важнейшим критерием разрешения проблем омонимии он считает внутреннюю структуру слова [5].

А. С. Пардаев считает нецелесообразным изучение лексических и словообразовательных омонимов в отрыве от исследования структуры омонимических гнезд. В этой связи он предлагает следующую классификацию омонимов:

- непроеизводные омонимы, возглавляющие омонимические гнезда;
- производные омонимы в пределах одного гнезда;
- непроеизводные омонимы, противопоставленные производным в составе разных гнезд;
- отраженные словообразовательные омонимы в составе омонимических гнезд [2].

А. С. Пардаев большое внимание уделяет системе производных омонимов, главным образом связывая изучение проблемы с деривационными процессами. Критерий производности и непроеизводности является одним из важных факторов в разграничении омонимии и полисемии, ибо набор производных и семантические связи в словообразовательных гнездах являются материальным выражением лексико-семантических отношений между парадигмами. Поэтому «важным средством разграничения полисемии и омонимии непроеизводных слов является набор производных и семантические связи в словообразовательных гнездах» [3].

О. С. Ахманова справедливо отмечает системный характер лексико-семантических отношений в образовании омонимов и делит их на следующие типы:

1. Слова с выраженной морфологической структурой:
 - омонимия основ;
 - омонимия аффиксов;
 - разная степень членности;
 - различие внутренней структуры;
 - несовпадение (различие) по принадлежности к частям речи.
2. Исконно разные слова.
3. Разошедшаяся полисемия [1].

Результаты и их обсуждения.

В узбекском языке неизпроизводные глагольные омонимы образуются главным образом от основ глаголов. Известно, что инфинитив в узбекском языке выражается при помощи суффикса -моқ, что соответствует русскому показателю инфинитива -ть. Однако, в словаре омонимов узбекского языка Ш. Рахматуллаева, который является единственным словарем омонимов общего характера, глаголы приведены в форме повелительного наклонения, например, оз вместо озмоқ [4].

Непроизводные омонимы узбекского языка, по классификации Ш. Рахматуллаева, делятся на два основных вида:

- омонимия как результат совпадения плана выражения;
- омонимия как результат расширения лексического значения. Совпадение плана выражения предусматривает возникновение трех разных видов омонимии:

- омонимия между узбекскими лексемами;
- омонимия между узбекскими и заимствованными лексемами;
- омонимия между заимствованными лексемами.

Ш. Рахматуллаев делит производные омонимы узбекского языка на два вида:

- омонимы, состоящие из неизпроизводной и производной лексем.
- омонимы, состоящие из производных лексем.

- омонимы второй группы делятся на два подвида:
- омонимы, образованные от одной лексемы;
- омонимы, образованные от разных лексем.

Обе последние группы омонимов, следовательно делятся на подгруппы по участию в их образовании одних и тех же или разных аффиксов [6].

Предлагаемая классификация, применимая по отношению глагольным омонимам как русского, так и узбекского языков, предусматривает следующие виды неизпроизводных и производных омонимов.

1. Неизпроизводные омонимы, возглавляющие омонимические гнезда.

Сюда можно включить омонимические парадигмы, возглавляющие разные или одно и то же словообразовательные гнезда:

а) Глаголы-омонимы, возглавляющие разные словообразовательные гнезда: бела I (укладывать в узбекскую колыбель) и бела II (запачкать, выпачкать в чем-то), бит II (кончатся, заканчиваться), бит III (уродиться) и бит IV (написать), бўл I (делить, разделять) и бўл II (быть).

б) Глаголы-омонимы, возглавляющие одно и то же словообразовательное гнездо. Главным критерием порождения таких омонимов является семантическая деривация: бер I (давать, предоставлять) и бер II (вспомогательный глагол значения завершенности; продолжительности действия), бич I (кроить) и бич II (кастрировать, холостить).

2. Неизпроизводные омонимы, противопоставленные производным в составе разных гнезд.

Неизпроизводные глаголы такого типа омонимизируются с производными омонимами, являющимися дериватами другого словообразовательного гнезда: tanga I (деньги) – tan+ga II (телу); terim I (сбор) - ter+im II (мой пот) - teri+m III (моя кожа); boshqarma I (управление) – boshqar+ma II (не управляй).

3. Межчлестеречные неизпроизводные омонимы.

В составе парадигм могут быть омонимы, имеющие разное члестеречное происхождение, что главным образом приводит к появлению межчлестеречных омонимов. Межчлестеречные омонимы составляют большую часть парадигм словаря омонимов узбекского языка. Они образуются от существительного, глагола, прилагательного, наречия и других частей речи: от I (лошадь), от II (имя, наименование) и от III (кидать); сол I (плот), сол II (класть во внутрь) и сол III (вспомогательный глагол), ел I (ветер(ок), ел II (водяной рак, нома) и ел III (мчаться); оч I (голодный), оч II (светло-) и оч III (открывать), уч I (кончик), уч II (число три) и уч III (летать) и так далее.

4. Отраженные словообразовательные омонимы в составе омонимических гнезд.

К этой группе относятся производные глагольные омонимы, образованные на базе лексических омонимов, производящими которых являются исходные слова разных словообразовательных гнезд: газла I (мерить) и газла II (газировать), бўша I (опораживаться) и бўша II (расслабнуть), дастала I (придывать ручку, рукоятку) и дастала II (собирать в пучки, в букет), кўкла I (прорастать) и кўкла II (намётывать, прошивать крупными стежками), сиркала I (гнида) и сиркала II (мариновать), товла I (греть) и товла II (скрутить), чоғла I (прикинуть) и чоғла II (приподнять, улучшить).

5. Производные омонимы в пределах одного гнезда.

К этой группе относятся производные омонимы, производящим для которых служит один и тот же глагол, являющийся исходным словом гнезда. Омонимия при таких парадигмах возникает благодаря омонимичности основ, аффиксов или одновременно – основ и аффиксов: бетла I (осмелиться, сметь) и бетла II (пронумеровать страницы рукописи), бошла I (начинать), бошла II (спец., поставить новые союзники) и бошла III (вспомогательный глагол, приступить к действию, означаемому основным глаголом), дамла I (тушить) и дамла II (заваривать).

6. Производные омонимы, образованные на базе созвучных, но не омонимичных слов.

Сюда следует отнести омонимические парадигмы производных глаголов, образованных от созвучных, но не омонимичных слов. Об отсутствии омонимии производящих слов таких парадигм свидетельствует их разное членение: ўта-моқ I (очищать от сорняков) и ўта-моқ II (исполнять), ярашмоқ I (мириться) и яра-ш-моқ II (быть к лицу), уюш-моқ I (объединяться) и ую-шмоқ II (затекать, неметь).

Заключение. Таким образом, явление омонимии в узбекском языке имеет регулярный и системный характер. Особенно регулярны взаимоотношения и взаимодействия в образовании производных, в частности, отраженных омонимов. Важное место занимает при этом омонимия, возникающая благодаря омонимии основ и аффиксов. Если производность глагольных омонимов русского языка характеризуется активным участием префиксов и суффиксов, то в узбекском языке производные глагольные омонимы в основном образуются при помощи суффиксов -ла, -а. В отличие от русского, в узбекском языке образование производных омонимов префиксальным способом является непродуктивным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь омонимов русского языка. М.: Русский язык, 1974. 448 с.
2. Пардаев А. С., Курбанов Б. Ш. Типология омонимов и омонимические словообразовательные гнезда в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования. Самарканд: Сам ГУ, 2015. с. 64-68.
3. Пардаев А. С., Кодирова З. А. Словообразовательные гнезда как критерий разграничения неизпроизводных омонимов в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования. Материалы традиционного Республиканского семинара в рамках Узбекистанской научной школы русского словообразования. Ташкент: НУУз, 2016. С. 68-72.
4. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тили омонимларининг изоҳли лугати. Тошкент: Ўқитувчи, 1984. 215 б.
5. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка. В 2-х тт. М.: Русский язык, 1985. Т. I. 856 с. Т. II. 886 с.
6. Турсунов У., Мухторов А., Рахматуллаев Ш. Хозирги ўзбек адабий тили. Тошкент: Ўзбекистон, 1992. 399 б.
7. Хасанов Э. Р. Факторы, определяющие развитие полисемии. Русский язык и литература в Узбекистане – 2016 // Материалы Республиканской научно-практической конференции, посвященной 125-летию со дня рождения М. А. Булгакова. Ташкент: НУУз, 2016. С. 133-134.

Xiloliddin ABSALAMOV,
Samarqand davlat chet tillar instituti o‘qituvchisi
E-mail: hilolthekeking@gmail.com

O‘zbekiston davlat jahon tillar universiteti dotsenti B.B.Odilov taqrizi asosida

O‘QUVCHILARDA CHET TILINING YOZMA NUTQ MAHORATINI SHAKLLANTIRISHDA “YOZMA NUTQ ORQALI TANQIDIY FIKRLASHNI TAKOMILLASHTIRISH” TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqola yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasi ahamiyatini ochib berishga qaratilgan bo‘lib, O‘quvchilarni ta‘lim jarayoniga faol (interaktiv) jalb etish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni ta‘minlashga qaratilgan. Bu texnologiyaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, o‘quvchi o‘quv mashg‘ulotlar o‘z rivojlanish jarayoni bosqichlarini o‘zi yaratadi va uni amaliyotda qo‘llay olishni o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: Kompetentsiya, yozish, yozma nutq, yozuv, formal-lingvistik yondashuv, yozma nutq ko‘nikmasi, matnni kengaytirish, matnni qisqartirish, dialog, monolog.

ЗНАЧЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ «СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ» В ФОРМИРОВАНИИ НАВЫКОВ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

Абстрактный. Статья направлена на раскрытие значения технологии совершенствования критического мышления посредством письменной речи и направлена на обеспечение развития критического мышления посредством активного (интерактивного) вовлечения обучающихся в учебный процесс. Особенность этой технологии в том, что студент самостоятельно создает этапы процесса развития и учится использовать их на практике.

Ключевые слова: Компетенция, письмо, письменная речь, письмо, формально-лингвистический подход, навыки письменной речи, расширение текста, сокращение текста, диалог, монолог.

THE IMPORTANCE OF THE TECHNOLOGY "IMPROVING CRITICAL THINKING THROUGH WRITTEN SPEECH" IN THE FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE SKILLS IN STUDENTS

Annotation

The article is aimed at revealing the importance of the technology of improving critical thinking through written speech, and is aimed at ensuring the development of critical thinking through active (interactive) involvement of students in the educational process. The peculiarity of this technology is that the student creates the stages of his own development process and learns to use them in practice.

Key words: Competence, writing, written speech, writing, formal-linguistic approach, written speech skills, expanding the text, shortening the text, dialogue, monologue.

Kirish. Yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasi “O‘quvchilarni ta‘lim jarayoniga faol (interaktiv) jalb etish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni ta‘minlashga qaratilgan. Bu texnologiyaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, o‘quvchi o‘quv mashg‘ulotlar o‘z rivojlanish jarayoni bosqichlarini o‘zi yaratadi, real va aniq maqsadlardan kelib chiqib, yakuniy natijani belgilaydi”. Ushbu yondashuvning O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi rivojlanishining hozirgi bosqichidagi dolzarbligi O‘zbekistonning bugungi jamiyati tomonidan yaqqol e‘tirof etilgan yoshlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurati bilan belgilanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Bu istak O‘zbekistonning zamonaviy iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy-siyosiy hayotida amalga oshirilayotgan jadal islohotlar bilan bog‘liq. Aniq maqsadni ko‘zlab amalga oshirilayotgan islohotlar va tabiiy o‘zgarishlar yangi shakldagi kadrlar tayyorlashga ijtimoiy talabning paydo bo‘lishi omillariga aylanib, bu jarayonda ilm-fan va ta‘lim yetakchi rol o‘ynamoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev 2020 yil 25 yanvar kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatasida so‘zlagan nutqida: “Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimizning intellektual va ma‘naviy salohiyatini yuksaltirishda fan va ta‘lim muhim ahamiyatga ega. Ilm-fan rivojlanmagan joyda orqaga ketish, jamiyatning barcha sohalarda qoloqligi yuzaga kelishi mumkin” deya ta‘kidlagan. Shunday qilib, yosh o‘quvchilarda yangicha fikrlash, yangi dunyoqarash va yangicha munosabatni shakllantirish talab etiladi. Ko‘rinib turibdiki, tanqidiy fikrlashni rejali va tizimli rivojlantirmasdan turib, bu hayotiy maqsadlarga erishish mumkin emas.

Shulardan kelib chiqib, mustaqil kategoriya sifatida tanqidiy fikrlashning qat‘iy va uslubiy jihatdan asosli ta‘rifini berish zarur.

Bu borada G.K. Selevko quyidagi ta‘rifni beradi: “Tanqidiy fikrlash insonning intellektual faoliyati turlaridan biri bo‘lib, uni o‘rab turgan axborot maydonini yuqori darajada idrok etish, tushunish va yondashishning xolisligi bilan ajralib turadi. O‘quvchilar olingan ma‘lumotlarning ishonchligi yoki nufuziga shubha qilish, dalillar mantiqiylikini tekshirish, xulosalar chiqarish, ularni qo‘llash uchun

yangi misollar tuzish, muammoni hal qilish imkoniyatlarini tushunish huquqiga ega. Demak, yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish yosh o‘quvchilarni pirronizm, nigilizm va boshqa ekstremal skeptitsizm ko‘rinishlari ruhida tarbiyalashga qaratilgan emas. Qolaversa, o‘quvchilardan asosiy bilimlarni chuqur o‘zlashtirish va undan voz kechmaslik talab etiladi. O‘quvchilar tomonidan o‘qitilayotgan o‘quv materialining ishonchligi yoki nufuziga nisbatan bildirilgan shubhalar asosli bo‘lishi kerak va mulohazalarning tanqidiyligi o‘rganish mavzusiga emas, balki uni o‘zlari tushunishlarining to‘g‘riligini baholashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, o‘quvchi birinchi navbatda taqdim etilgan ma‘lumotlar bo‘yicha o‘z xulosalarining to‘g‘riligiga shubhani shakllantiradi.

D. Xelperning kognitiv psixologiyaga oid quyidagi mulohazani bayon qilgan: “Tanqidiy fikrlash – bu istalgan yakuniy natijaga erishish ehtimolini oshiradigan kognitiv usullar yoki strategiyalardan foydalanish. Tanqidiy fikrlash ba‘zan yo‘naltirilgan fikrlash deb ham ataladi”. Bundan kelib chiqadiki, tanqidiy fikrlash o‘rganilayotgan obyektga bo‘shliq yoki nuqsonlarni izlashni nazarda tutmaydi.

Ko‘pchilik tadqiqotchilarning fikricha, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish chet tillarini, ayniqsa, ingliz tilini o‘rgatishda alohida ahamiyatga ega. Shunday qilib, E.V. Voyevodaning fikricha, “tanqidiy fikrlashni o‘rganish global lingua franca vazifasini bajaruvchi ingliz tili bugungi kunda dominant lingvo-sotsiomadaniy til bo‘lganligi sababli zarurdir”. N.Yu. Tulasinovaning dissertatsiya tadqiqotining asosiy xulosalaridan biri: “Chet tilini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish samaradorligi tafakkur qilishning boshlanishini ta‘minlaydi, o‘quvchiga kognitiv faoliyatning haqiqiy ma‘nosini aniqlashga, masalalarni yechish uchun texnik evristikani ongli ravishda qo‘llashga imkon beradi”. Yuqoridagi fikr-mulohazalar shuni ko‘rsatadiki, yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasi O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy davlat ta‘lim standartlari talablariga mos kelishi, yuqorida qayd etilganidek, ko‘nikmaga asoslangan yondashuvga asoslanadi. Shu sababli, ushbu texnologiya ta‘limning

istalgan bosqichida o'quvchilarning chet tilida til, nutq va ekzistensial kompetensiyasini shakllantirishga samarali yondashuv sifatida qo'llaniladi.

Asosiy maqsad (analitik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish) kontekstida dinamik o'zgaruvchan voqelikka moslashtirilgan yangi fikrlash uslubini shakllantirish, shuningdek, refleksi, muloqot, o'quvchi shaxsining harakatchanligi, mustaqilligi, bag'rikengligi va ijodkorlikni rivojlantirishdan iborat. Bundan tashqari, kitobxonlik madaniyati va axborot makonida harakat qilish qobiliyati shakllanadi, axborotni mustaqil izlash va uni ijodiy rivojlantirish faollashadi. Shuningdek mazkur texnologiyada, asosiy maqsad – analitik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – o'quvchilarda bir qator o'ziga xos ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasi o'qitish va tarbiyalashning nihoyatda murakkab va samarali vositasidir. Shu bilan birga, M.P. Myaukinaning ta'kidlashicha, "tanqidiy fikrlash qobiliyati til o'rgatuvchi mutaxassislarning haqiqiy pedagogik amaliyotida o'quv maqsadi maqomini olgani yo'q va chet tilini o'qitishning mazmuni va usullarida to'liq aks etmagan". Bundan kelib chiqib, bu bo'shliqni ta'limning barcha bosqichlarida, asosan, o'rta ta'lim bosqichida chet tilini o'qitishning dolzarb jarayoniga texnologiyaning o'ziga xos uslub va metodlarini izchil joriy etish orqali to'ldirish zarur degan xulosaga kelish mumkin.

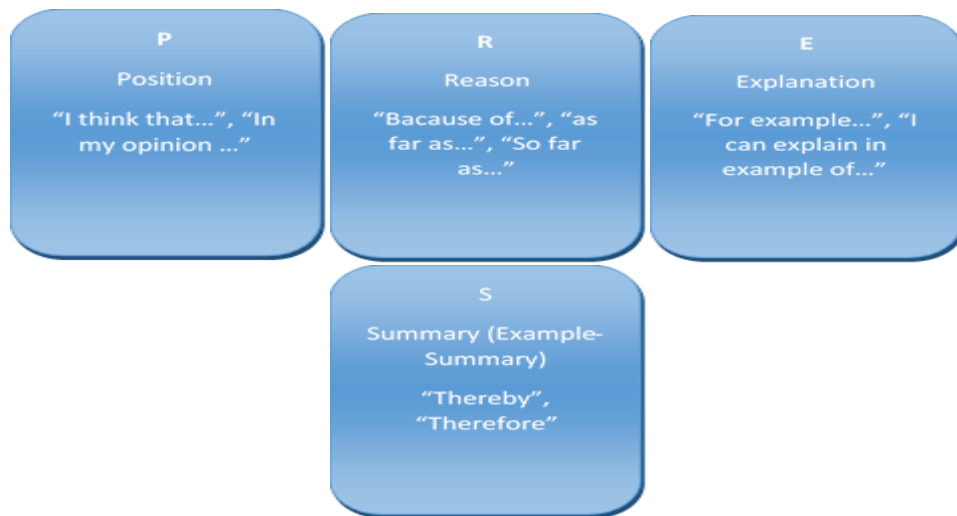
L.T. Axmedova ta'kidlaganidek, "Ushbu texnologiyadan foydalanish matn, ma'lumot bilan puxta o'ylangan ishlarni rivojlantirishga qaratilgan va matnning xususiyatiga qarab o'quv faoliyati turlari bo'yicha o'quv ishlari usullarini birlashtiradigan strategiyalar tizimini tashkil qiladi". Tahlilning asosiy obyekti va taqlid modeli sifatida matnga bunday moyillik o'qish va yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasini yuqorida tavsiflangan formal-struktur (lisoniy, matnga asoslangan) yondashuv bilan bog'laydi (yuqoridagi sahifalarda keltirilgan). Biroq, shu bilan birga, matn bilan ishlashda aks ettirishga alohida e'tibor berilishi yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirishni mazmuniy-semantik (faollik) yondashuviga yaqinlashtiradi (yuqoridagi sahifalarda keltirilgan). Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish

texnologiyasi ushbu ikki yondashuvning afzalliklarini birlashtirish imkonini beradi.

Muhokama va natijalar. Ushbu tadqiqot o'quvchilarda chet tilining yozma kompetensiyasini shakllantirishda yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasining ahamiyatini asosli e'tirof etish bilan boshlanadi. Ushbu texnologiyaning ma'lum miqdordagi texnikasi argumentativ matn deb ataladigan belgilar bilan tavsiflanadi. Bu tushunchaga D.V. Kolesova quyidagi ta'rifni beradi: "Argumentativ matnlar olamni ongli ravishda anglash va uni tushuntirish mahsuli hisoblanadi. Argumentativ matn (aniq yoki bilvosita) tezis, dalillar va xulosani o'z ichiga oladi. Bahsli matnda asosiy narsa tarkib (tuzilish) va adresat kutganiga mos keluvchi mazmundir". Ushbu ta'rifdan ma'lum bo'lishicha, argumentativ matn qat'iy tatrribda tuzilgan bo'lishi va mazmuniy yakunlanganlik xususiyatiga ega bo'lishi kerak.

Ushbu kontseptsiyaning zamonaviy matnshunoslik sohasidagi yana bir xususiyati R.A. Usmonov tomonidan taklif qilinadi: "Ommaviy nutqlar orasida munozarali tipdagi matnlarni ajratib ko'rsatish mumkin, jumladan, mulohazalar, isbot, tushuntirish, xulosa, rad etish, tasdiqlash, asoslasga qaratilgan matnlar shular qatoriga kiradi. Bu tipdagi barcha matnlarni axborot uzatish, mantiqiy jarayonlarni namoyish etish, fikrni muayyan nuqtai nazardan asoslash kabi yagona maqsad birlashtiradi". "PRES formula", "Qayd jumali", "Ikki qismli kundalik", "Uch qismli kundalik" kabi usullardan foydalanish yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasini qo'llash asnosida o'quvchilar tomonidan yaratilgan matnlarning shu tavsifga mos kelishiga xizmat qiladi. Ushbu usullarning asosiy tavsifini quyida keltirish mumkin.

"PRES formula" – bu o'quvchilarning fikrlashi uchun mo'ljallangan interfaol uslub bo'lib, gumanitar bilimlarni o'zlashtirish sifatini individual nazorat qilish vositasi sifatida ishlatiladi. Ushbu texnikaning muallifi janubiy afrikalik huquqshunos Devid Mikoid-Meyson hisoblanadi. Uning nomi "Position-Reason-Explanation or Example-Summary (pozitsiya-sabab-izoh-yakuniy xulosa)" — "PRES" so'zini hosil qilgan. Ushbu texnikani amalga oshirishda fikrlash algoritmi (ketma-ketligi) quyidagi sxema sifatida ko'rsatilishi mumkin (*-rasm):

"PRES-formula" usulini amalga oshirishning bevosita natijasi talaba tomonidan yaratilgan matn bo'lib, u argumentativ matnning xususiyatlariga ega, chunki u yoki bu darajada mulohazani, dalilni, tushuntirishni, tushuntirishni o'z ichiga olishi mumkin. xulosa, rad etish, tasdiqlash, asoslashni ko'zda tutadi.

"Qayd jumali" usuli o'ziga xos grafik organayzer hisoblanib o'zida – quyidagi sarlavhali ikki ustunli jadvalni aks ettiradi: 1) "Men bu mavzu haqida nima bilaman?"; 2) "Matndan qanday yangi narsalarni bilib oldim?"

Taklif etilayotgan o'quv matnini o'qishda bunday jadvalni to'ldirish orqali o'quvchi yana ixtiyoriy ravishda o'z eslatmalariga bahsli matn ko'rinishini berishi mumkin.

"Ikki qismli kundalik" usuli ham grafik organayzer kabi tuzilgan. U mos ravishda nomlangan ikkita ustunli jadval shaklida taqdim etiladi: 1) "O'rganilayotgan matndan iqtibos"; 2) "Sharh"

"Ikki qismli kundalik" usuli matn retsepiyentiga uning mazmunini o'z tajribasi bilan bog'lash imkonini beradi. Ikki qismli kundaliklardan sinfda o'qish paytida ham, darsdan keyin ham foydalanish mumkin. Bu yerda, agar tegishli topshiriqdan kelib chiqib

bo'lsa, talaba o'z qaydlarini argumentativ matnga aylantirishi mumkin.

"Uch qismli kundalik" usuli "Ikki qismli kundalik" ga o'xshash, bo'lib unda "O'qituvchiga savollar" yoki "Ma'lum vaqtdan keyingi sharhlar" deb nomlanuvchi uchinchi ustun.

Yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirishning boshqa usullari, masalan, "Sinkveyn", "Fikrlar savati", "Bashorat daraxti" va "Klaster" metodlari ham muhim ahamiyatga ega.

"Sinkveyn" o'z ichiga besh satrni yoki beshlikni oladi, bunda: "1. Birinchi satr – bir so'z (ot so'z turkumi) bilan atalgan mavzu. 2. Ikkinchi satr — mavzuni tavsiflovchi ikkita so'z (sifat so'z turkumi). 3. Uchinchi satr – mavzuga doir harakatni tavsiflovchi uchta so'z (fe'l so'z turkumi). 4. To'rtinchi satr – mavzuga munosabatni ifodalovchi to'rtta so'zdan iborat hissiy jumla. 5. Beshinchisi – mavzuning mohiyatini ifodalovchi sinonim. (Har bir satrdagi so'zlar soni shartli ravishda berilgan)". Albatta, bu usuldan o'rganilayotgan tilni yetarli darajada o'zlashtirgan holdagina foydalanish mumkin.

"G'oyalar savati" usuli o'quvchilarning mavzu bo'yicha bilimlarini yangilashda sinov bosqichida qo'llaniladi. Uning qo'llanilishi quyidagicha: 1) o'quvchilarga yangi fan bo'yicha bilganlari haqida savol beriladi; 2) har bir o'quvchi o'z fikrini (g'oyalarini) mustaqil o'ylaydi va qog'ozga tushiradi; 3) guruh yoki juftlik ish olib boriladi, bunda o'quvchilar o'zaro fikr almashadilar, murosali o'rinlarga aniqlik kiritadilar; 4) har bir guruh boshqa guruhning fikrini takrorlashdan tiyiladi; 5) turli guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlardan ularning aniqlik darajasidan qat'i nazar, fikrlar ro'yxati tuziladi; 6) o'qituvchi tomonidan yangi mavzuni tushuntirish jarayonida xatolar tuzatiladi.

"Bashorat daraxti" usuli boshqacha tarzda qarash texnikasi deb ham ataladi. "Bashorat daraxti", diagramma shaklida tasvirlangan daraxt ko'rinishidagi grafik organayzer bo'lib, bu yerda "vertikal o'q" mavzuning asosiy masalasi, "novdalar" - bu mavzuning asosiy qismi

bo'yicha o'quvchilar tomonidan tuzilgan farazlar, "barglar" esa farazlarning dalillari hisoblanadi.

"Klaster" til o'rganishning istalgan bosqichida qo'llaniladi. U o'rganilayotgan mavzuda aniqlangan semantik birliklar (tushunchalar, hodisalar, hodisalar va boshqalar) o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiruvchi grafik diagrammani yaratishdan iborat bo'ladi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan barcha usullardan foydalanish o'quvchilarning mustaqilligi va tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi, shuningdek, o'qiyotgan matn haqida o'z fikrlarini bildiradi. Yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish usullari matn o'qishdan oldin o'z oldiga real va aniq maqsadlarni qo'yish qobiliyatini o'rgatishda birdek muhim rol o'ynaydi. Nihoyat, bu metodlar diskursiv kompetensiyani shakllantirishda, ya'ni turli janrdagi asosan argumentativ matnlarni yozish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni singdirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Tadqiqot ob'yekti aynan 9-sinf o'quvchilarning ingliz tilidagi yozma nutqi bo'lganligi sababli, chet tilidagi yozma nutqni chet tildagi yozma nutq mahoratini shakllantiruvchi kompetensiyalar jamlanmasi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq ko'rinadi.

Vaqt o'tishi bilan metodologiyada xorijiy tillarda yozishni o'rgatishning yondashuvlarida evolyutsion o'zgarish — formal-lisoniy yondashuvdan formal-struktur yondashuvga undan esa mazmuniy - semantik yondashuvga o'tish ro'y berdi. Yozma nutqni shakllantirish bo'yicha zamonaviy tadqiqotlarda chet tilida yozish o'quvchidan bir qancha ko'nikma va mahoratlariga ega bo'lishni talab qiladigan ijodiy jarayon sifatida qaraladi.

Yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasi o'quvchilarda yozma matn tahlil qilish ko'nikma va mahoratlarini shakllantirish hamda qat'iy tuzilish va mazmun bilan ajralib turadigan argumentativ matn yaratish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. - Т.: Fan va texnologiya, 2016. – С. 209.
2. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису 25 января 2020 г. (Электронный ресурс) URL: <https://review.uz/ru/post/uzbekiston-respublikasi-prezidenti-savkat-mirziyevning-olij-mazlisiga-murozaatnomasi>. Дата обращения: 31 июля 2021 г.
3. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2-х тт. Т. 1. – М.: Народное образование, 2005. – С.156.
4. Халперн Д. Психология критического мышления. 4-е междунар. изд. – СПб.: Питер, 2000 – С. 18-19.
5. Воевода Е.В. Критическое мышление как культурный феномен // Язык и коммуникация в контексте культуры: Сборник статей по материалам 7-й Международной научно-практической конференции, 21–22 мая 2012 года / отв. ред. С.В. Лобанов, Е.В. Воевода. – Рязань: РГУ им. С.А. Есенина, 2012. – С. 120-126.
6. Туласынова Н.Ю. Развитие критического мышления студентов в процессе обучения иностранному языку: Автореф. дисс... канд. пед. наук. – Якутск, 2010. – 22 с.
7. Мьякина М.П. Формирование умений критического мышления студентов как реализация развивающего потенциала учебного предмета "иностраный язык": Автореф. дисс... канд. пед. наук. – Ставрополь, 2011. – 22 с.
8. Назарова С. Совершенствование иноязычной лексической компетенции студентов при обучении китайскому языку: Автореф. дисс... доктора философии (PhD) по педагогическим наукам. – Ташкент, 2018. – 59 с.
9. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. - Т.: Fan va texnologiya, 2016. – С. 210.
10. Колесова Д.В. Аргументативный текст: особенности композиции в современном дискурсе // Филологический класс. – Екатеринбург, 2014. – №4 (38). – С. 45-49.
11. Усмонов Р.А. Функционально-смысловые типы речи в текстах публичного характера // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика. – М., 2010. – №6. – С. 41-45
12. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. - Т.: Fan va texnologiya, 2016. – С. 219.

Obodon ADIZOVA,
Buxoro davlat universiteti Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
E-mail: obodon63@gmail.com

Buxoro Davlat universiteti dotsenti, PhD M.Akhmedova taqrizi asosida

FOLKLORSHUNOSLIKDA OILAVIY-MAISHIY MAROSIMLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada fransuz va o'zbek folklorshunosligida to'y marosimlarining mohiyati, mavzuviy turlari va badiiyati, ularning kelib chiqishi, evolyutsiyasi, xususiyati va tuzilishiga oid ma'lumotlar keltirilgan. Ikki noqardosh mamlakat folklorshunosligining boy tarixiy taraqqiyot bosqichlariga ega ekanligi yoritilgan. To'y marosimlariga xos urf-odat, qadriyat, an'ana va milliylik tushunchalari o'rganilgan.

Kalit soz'lar: Folklorshunos, xalq og'zaki ijodi, to'y, mavsumiy, oilaviy marosim, urf-odat, tarixiy etnografiya, an'ana, milliylik, qadriyat.

СЕМЕЙНЫЕ ОБРЯДЫ В ФОЛЬКЛОРЕ РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

В статье представлены сведения о сущности, тематических видах и искусстве свадебных обрядов во французском и узбекском фольклоре, их происхождении, эволюции, особенностях и структуре. Подчеркивается, что фольклористика двух небратских стран имеет богатые исторические этапы развития. Изучены понятия обычая, ценности, традиции и национальности, характерные для свадебных обрядов.

Ключевые слова: Фольклорист, фольклор, свадьба, сезонный, семейный обряд, обычай, историческая этнография, традиция, национальность, ценность.

FAMILY RITUALS IN FOLKLORE: ROLE AND MEANING

Annotation

The article presents thematic types of ritual folklore in French and Uzbek folklore, its origin, evolution, characteristics and structure. It is highlighted that folklore studies of two non-fraternal countries have rich historical development.

Key words: Folklorist, folklore, wedding, seasonal, family ritual, custom, historical ethnography, tradition, nationality, value

Dolzarbligi. Jahon adabiyotshunosligida xalqlarning milliy qadriyat va an'analari, mental xususiyatlari, til qonuniyatlari bilan chambarchas bog'langan folklor namunalari o'rganishning o'z prinsip va metodlari bor. Folklorshunoslikda oilaviy-maishiy marosimlar folklori katta o'rin tutadi. Marosim xalq san'ati va madaniyati shakllari orasida ko'pchilik bilan bo'ladigan ommaviy hamda oilaviy tadbir hisoblanadi. Marosimlarning kelib chiqish tarixini o'rganish, ularning o'tkazilish maqsadi va tarzini bilib olish, bu jarayonda amalga oshiriladigan oilaviy tadbirlarning bir-biriga o'xshash yoki farqli jihatlari aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, marosim jarayonida, marosim ovqatlari, ularning tayyorlanishi, dasturxonaga tortilishi, turlari, milliylik, lokallik kasb etishi oydinlashadi. Marosim predmetlari xalqning yashash joyiga, madaniy turmush tarziga, e'tiqodiy qarashlariga binoan farqlanishi oydinlashadi. Oilaviy marosimlar xalq ma'naviyatining tarkibiy qismi, muhim axloqiy qadriyati, ta'sirchan tarbiya vositasi sanaladi. Bunday marosimlar jarayonida namoyon bo'ladigan odob-axloq, mehr-oqibat kabi xislatlar yoshlar manaviyati shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Marosim fol'klordagi ayrim jarayonlar, urf-odatlar og'izdan-og'izga, avloddan-avlodga o'tish mobaynida ba'zi o'zgarishlar sodir bo'ladi va bu marosimiy urf-odatlar xalqlarning ijtimoiy hayoti bilan bog'liqligi sababli ularning boshqa xalqlardagi marosimlardan farqli tomonlari ham kuzatiladi. Marosim va bayramlar inson hayotining uzviy qismi hisoblanadi.

Metodlar. Mazkur maqola mavzusini yoritishda tavsiflash, etnofolkloristik, qiyosiy-tipologik va tarixiy-qiyosiy metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, xalqimizning milliy o'zligi va ma'naviy ildizlarining asosi bo'lgan xalq og'zaki ijodini o'rganishga e'tibor har qachongidan ham kuchaydi. «Yoshlar o'rtasida mamlakatimiz boy tarixini, uning betakror madaniyatini va milliy qadriyatlarini keng targ'ib etish, jahon ilm-fani va adabiyoti yutuqlarini yetkazish uchun zarur muhit va shart-sharoit yaratish»[1] asosiy vazifalardan qilib belgilandi

Xalqlarning ko'p asrlar davomida qaror topgan umummilliy qadriyatlarini tiklashda folklor eng asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ularni folklorshunoslikning yangicha konsepsiyalari va nazariy qarashlari asosida chuqur o'rganish, qiyoslash, janr, obraz va motivlarining genezisini aniqlash, o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy yoritish yangi xulosalar beradi. Keyingi yillarda asrlar davomida mardlik, bag'rikenglik, oliyanoblik va halollikning timsoli sifatida

e'zozlanib kelingan, o'zbek xalqining tarixiy merosi, milliy qadriyat, urf-odatlarini qayta tiklashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonlari, [2] 2021- yil 19-maydagi PQ-5117-son "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [3] qarorlari hamda ushbu faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar mazkur ishlarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Marosimlar eng qadimiy davrlardan boshlab inson ijtimoiy hayotining muhim va ajralmas qismi bo'lgan. Marosimlar mazmunini hayotiy voqealar tashkil etadi. Ularda muayyan bir hayot voqeligi ijtimoiy yoki ruhiy vaziyatda qayd qilinadi. Agar bu voqelik inson xotirasi bilan bog'liq bo'lsa, qadriyat sifatida nishonlanadi. Ularga inson nimani (ko'pincha hayotni, tiriklikni, mehnatni, vaqtni) qadrlashi kerakligi aks etadi[4]. Kuchli an'anaviyligi, turli-tuman ijtimoiy hodisalarni rasmiylashtirishi, tabiat hodisalariga ta'sir ko'rsatishga intilishi bilan marosimlar ijtimoiy hayotda katta o'rin tutadi. Marosimning ruhiy va estetik ta'sir ko'rsatishi, biror ijtimoiy akti uyushtirish, yo'naltirish vazifalari bevosita xatti-harakat, so'z hamda sehr-jodu qudratiga ega deb hisoblangan narsalar vositasida amalga oshiriladi. Ijtimoiy hayot talablari javob bermaydigan ba'zi marosimlar yoki ularga xos ayrim unsurlar asta-sekin unutila boshlanadi yoki davr mazmuniga mos holda yangi, zamonaviy marosimlar paydo bo'ladi. Shuning uchun marosimlar kishilarning ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan ma'naviy hayot qadriyatlarini sirasiga kiradi.

Marosim insoniyat madaniyatining eng muhim shakllaridan biri bo'lib hisoblanadi. Ma'lumki, barcha xalqlarning oilaviy marosimlari shu qaror rang-barang urf-odat va udumlarga boyki, ularning har biri o'ziga xos xususiyatga egaligi bilan diqqatni tortadi. Farzandning tug'ilgan kunini, unga ism qo'yishni, bolasining ilk qadam bosishini, o'g'il-qizning birinchi bor maktabga borishini, o'rta maktabni bitirishni bayram qilish, nikoh to'yini, kumush, oltin va olmos to'ylarini, nafaqaga kuzatish kabilarni tantanali tarzda nishonlash inson hayotidagi unutilmas voqealar sirasiga kiradi. Bundan tashqari, kishi hayotida ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan ko'pgina hayajonli hodisalar ham yuz beradiki, ular ham bayramona yoki tantanali kayfiyat yaratadi. Marosimlarda xalqning o'ziga xos turmush tarzi, betakror urf-odat va rasm-rusumlari, e'tiqodiy qarashlari

etnofol'kloristik va badiiy-estetik qarashlari namoyon bo'ladi. Turli tantanalarni nishonlash marosimlari kishi hayotida shunday voqealar sirasiga kiradi. [5]

Oilaviy-maishiy marosimlar o'zbek marosimlari orasida katta o'rinni egallaydi. Xususan, o'zbek to'ylarining shuhrati keng yoyilgan. Shunga ko'ra, o'zbeklarning beshik, sunnat, nikoh to'ylari va ular bilan bog'liq urf-odatlar, hayotbaxsh an'analar, aytim-qo'shiqlar xalq e'tiboriga tushgan. Folklor aytmalariga boyligi, janriy rang-barangligi, har bir janri lokal ijro bosqichlari va xususiyatlari, o'ziga xos ohangi, obrazlar tarkibi bilan nikoh to'yi o'zbek marosimlari orasida alohida ajralib turadi. [6] To'y o'ta milliy ruhga yo'g'rilgan bo'ladi.

O'zbek xalqining aksariyat marosim va urf-odatlari qo'shiqlar bilan ziynatlangan. Qo'shiqlar xalq tilida yaratilgan bo'lib, bunday qo'shiqlarda dialektizm va etnografizmlar ko'p uchraydi. Udumlarimiz bilan bog'liq holda ijro etiladigan xalq qo'shiqlari boshqa tilga tarjima qilinishi jarayonida ayrim hollarda ularning vazni, qofiya tartibi, badiiy ifoda vositalari o'zgarishga yuz tutgani ko'zga tashlanadi. Bunday hollarda o'zbek nikoh to'y marosim folklori namunalarining she'riy tarzda berilishida ayrim badiiy san'atlarni qayta yaratishda bir san'at turi boshqa san'at turiga ko'chishini kuzatish mumkin. Yor-yor, o'lan, lapar, kelinsalom kabi to'y, allasi singari folklor janrlarining nomi aynan saqlangan.

Jumladan, nikoh to'yi marosimi barcha uzvlari bilan yaxlit olib qaralsa, uchagina katta marosim hisoblanadi. Chunki marosim qiz tanlash voqealaridan boshlanib, nikoh kechasidan birmuncha muddat keyin o'tadigan kuyov chiqiriq marosimi bilan yakunlanadi. Haqiqatan ham, nikoh to'yi yigit va qizlar hayotida ro'y beradigan eng baxtli, eng unutilmas marosim sanaladi. Mana shu marosimdan so'ng ular hayotga boshqacha ko'z bilan, ya'ni ham jismonan, ham ma'nan kamolotga erishgan kishilar ko'zi bilan qaraydilar. [7]

Fransiya Yevropaning madaniy markazi bo'lib hisoblanadi. Unda ko'plab qadimiy yodgorliklar, muzeylar va qal'alar bor. Har bir kishi Fransiya kabi bir yurtini ziyorat qilishni orzu qiladi. Shu o'rinda biz Fransiya to'ylari haqida fikr yuritmoqchimiz. To'yning nufuzini va hashamatini inobatga olsak, bunday to'ylar hammaga yoqadi. Keyin to'y bazmlari Sen-Tropez, Kann yoki har qanday boshqa taniqli dam olish maskanlari, Fransiya, Kot d'Azyur kabi qanchadan-qancha chiroyli go'shalarda uyushtiriladi[8].

Fransiyada to'y marosimini o'tkazish uchun kelin-kuyov juda qattiq ayyorlanishadi. Kelin-kuyovning ota-onalari farzandlariga oq fотиha berisharkan, ko'pincha: "Mes enfants! Je ne peux pas résister à votre prière. Soyez heureux!", (ya'ni "Bolalarim, sizlarning istaklaringizga qarshi chiqolmayman. Baxtli bo'linglar!") [9] deyishadi. Fransuzlarda ham o'zbeklar kabi to'y nikohsiz o'tmaydi. Shu kuni kelin oppoq libos bilan otasi hamrohligida cherkov mehrobi yoniga keladi. Cherkovda o'tirgan yoshi ulug' mehmonlar tomonidan "Dieu pour les bénir et a placé le sceau de la sainte approbation de l'Église sur ce mariage", ya'ni Rabbim ularni marhamatlasin va bu nikohga cherkovning muqaddas roziligi berildi, deya duolar qilinadi [10]. Fransiyadagi to'yda albatta, kelin va kuyov, ikkovlari maxsus kosadan sharob ichishi kerak, bunda kelin-kuyovlar sharafiga an'anaviy tarzda dil so'zlari aytilishi lozim. Sharobni qoldirish mumkin emas. Chunki bunday sharob juda qadrlil bo'lib, avlodan-avlodga o'tib kelayotgan urf-odat hisoblanadi.

Shohona to'y marosimlarini nishonlash uchun istaganlarga yana bir imkoniyat bo'ladi bu Versal saroyi hisoblanadi. Bu binoning ichi juda chiroyli bo'lib, u yerda marosimlarni o'tkazish uchun ruxsat olish qiyin bo'ladi lekin shunga qaramay ayrim hollarda uning hududida ham ruxsat beriladi. Agar to'y marosimi uchun parkni bezatishsa, bu bir shoh bayram bo'lib hisoblanadi. Chunki Parijda to'y o'tkazish bu bir bayram kabi eng zo'r marosim bo'lib hisoblanadi, u erdan Sena daryosi ustida suzuvchi restoranlar, kemalar, turli manzaralarni ko'rib borish mumkin. Fransiyada yana shunday bir shart bor u erda to'y o'tkazish uchun davlatning hududida kamida o'ttiz kun istiqomat qilgan, rasmiy ro'yxatdan o'tgan bo'lishi kerak. Agar ushbu mamlakatda doimiy qonuniy yashayotgan bo'lsa biron shahar zalida marosim bo'lib o'tishi mumkin, unda bu to'y davlat belgilangan muddat ichida bo'lib o'tishi lozim, shunda bu nikoh boshqa davlatlarda ham tan olinadi[11]. Shu o'rinda Fransiyada bo'ladigan bir

to'y bilan tanishamiz. Yigitlarning uylanish marosimida mehmonlar bir guruh bo'lib kelishadi va ular bilan hashamatli to'y marosimii boshlanadi. Bunday an'anaviy to'y marosim versiyasi bayramdek qilib nishonlashadi. Shuningdek, Fransiyada to'ylar uchun maxsus gullar yasashadi. Bu bir necha asrlar davomida yasalgan va saqlangan noyob gullar bo'lib, to'yxonani bezash uchun ishlatishadi. Har bir gul va o'simlik ramziy ma'noga ega bo'lib, yoshlar uchun maxsus ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi.

Shu o'rinda yana bir odat haqida ma'lumot bermoqchimiz. Qishloqlarda eski bir odat bor, bu kunda ertalab kelin bo'lajak eri uyidan chiqib kelinni oladi. Bungacha, bolalar kelin va kuyov cherkovga boradigan yo'lga chiqib, yo'lda yurishayotganida tasmani kesishi lozim bo'ladi. Laurel marosimi uchun yo'lga bir kosa sharob sepiladi va bolalarni u yerdan ketkizishadi.

Fransiya to'ylarida yoshlar hayotidagi kulgili sahnalardan ham namoyish etiladi, ayrim hollarda vahshiyliklar ham ko'rsatilishi mumkin.

To'ylarning qiziqarli pallasi har doim shampin vinosi bilan boshlanadi ya'ni, an'anaviy sharob ichish bilan boshlanadi.

Tadbirning birinchi qismida tashrif buyurganlarga alohida e'tibor qaratishadi, so'ng yoshlar barcha mehmonlar oldiga kelishi kerak va ular nishonlashga kelgani uchun ularga ham rahmat aytishib, minnatdorlik bildirishadi.

To'yda ko'ylaklar, yoshga mos bo'lishi kerak. Shuningdek kelinni poyafzaliga ham e'tibor berishadi. Poyafzalda kelinning barmoqlari ko'rinishi turishi kerak. Chunki bu, gullar bilan bezatilgan, unga tegishli poyabzal hisoblanadi. «Parij kelini» degan aksessuarlar tasviri to'ldiradi[12]. Misol uchun, qizlarning yurish-turishiga e'tibor qaratishadi va bu bilan uni go'zal qiz deb hisoblashadi. Pardoz qilishiga alohida e'tibor qaratiladi. Albatta, kelinning ko'rinishi ta'kidlanadi, u tabiiy ko'rinishga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Kelin haqida juda yaxshi, iliq fikrlar bildirishadi. Bu to'ylar qiziqarli va chiroyli, qimmatbaho restoranlarda amalga oshirilishi kerak. Yana shuni ta'kidlash kerakki, kuyov kelimga yumshoq pushti gul, shokolad, figurinlar va yangi turli xil gullar (Peoni va orxideyalar) sovg'a qilishi kerak bo'ladi hamda stol ustini bezatishi lozim [13]. Shuningdek, to'ylarga karikaturchilarni taklif qilishadi ular ham mehmonlar orasida bir xotira sifatida qoladi va bir muhtasham repertuarlar ko'rsatishadi hamda go'zal xonimlar uchun o'yin-kulgi hamda yigitlar uchun fransuzcha shapka bezatishni mahorat dars qilib ko'rsatib berishadi.

To'yning fransuzcha uslubi bu mamlakatning eng romantik bayrami hisoblanadi, shuningdek unda fransuz madaniyati hali ham ushbu maxsus kuni nishonlashga katta e'tibor qaratishi va ta'sir ko'rsatishini guvohi bo'ldik.

Xulosa. Oilada o'tkaziladigan marosimlar oilaviy-maishiy marosim hisoblanadi. Ular rang-barang bo'lib, kattagina qismi to'y marosimlarini tashkil qiladi. Nikoh to'yi, hovli to'yi, yosh to'yi kabi nomlar bilan yuritiluvchi har bir to'y tadbiri inson hayotidagi eng quvonchli muhim burilish nuqtasini qayd qilishga qaratilgan. Ko'rinish turibdiki, to'y – ko'pchilik ishtirok etadigan yirik marosim. To'ylarni o'tkazish ishtirokchilar tarkibi, vazifalari hamda uning asosiy qismini tashkil etuvchi poetik folklori janriy tarkibiga ko'ra bir necha turga bo'lib o'rganishni taqozo qiladi.

Badiiy tafakkur taraqqiyotining tadjriy rivoji davomida yaratilgan ma'naviy qadriyatlarimiz tizimida xalq turmush tarzi, ruhiy dunyosi, g'oyaviy va estetik qarashlari teran aks etgan marosimlarning mazmuni asosida hamisha insonga yaxshi istak, ezgu tilak maqsadi yotadi. Barcha odamlar tez-tez qo'llaydigan yaxshi niyat va tilaklardan iborat kishilik jamiyatining odob-axloq, yuksak ma'naviyat, qadimiy madaniyat an'analari asosida rivojlanib kelganligidan dalolat beradi. Ular inson ruhiyatini ko'tarishga xizmat qiladi. Marosimlar orqali hayotni qadrlash, mas'uliyat bilan umr kechirishni tushunish, o'zidan yaxshi nom qoldirishga, ezgu amallar bilan yashashga intilish g'oyasi targ'ib etiladi.

Marosimlar xalqning eng yaxshi an'analari, odatlari, axloqiy qoidalarini o'zida mujassamlashtirishi, saqlashi va rivojlantirishi jihatidan yoshlarni tarbiyalashda, ularning odobli-axloqli bo'lislarida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrirda. 48-modda. 2023. –B. 12.
2. Adizova O. I. The exceptional in the works of Van Gennep. Special issue ijssir april 2023 issn 2277-3630 (online), published by international journal of social sciences & interdisciplinary research., comparative study of literature, comparative linguistics, translation studies, 2023y,121-126b
3. Adizova O.I. Folklorshunoslikka bir nazar. Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi tezislari to'plamini 30-aprel 2023-yil127-131b

4. Adizova O. I. Les contes biographiques et esthétiques. Innovative Development in Educational Activities ISSN: 2181-3523 VOLUME 2 | ISSUE 6 | 2023 Scientific Journal Impact Factor (SJIF): 5.938
5. Adizova O. I. Medieval Tales and Fairy Tales in the 17th Century. Journal of Survey in Fisheries Sciences 10(2S) 1689-1697, 2023 Skopus
6. Arnold Van Gennep Le folklore. Croyances et coutumes populaires françaises. Paris : Librairie Stock, 1924, 16 p. Édition complétée le 3 août, 2009 à Chicoutimi, Ville de Saguenay, Québec
7. Пропп В.Я. Фольклор и действительность. Избранные статьи. Москва: издательство « Наука», 1976,16стр
8. M.Xamidova Fransuz va o'zbek makollarida meteonimlar. Sentr nauchnix publikatsiy (buxdu.uz)32(32),2023.
9. Sarimsoqov B. O'zbek folklorining janr sostavi // O'zbek folklori ocherklari. Uch tomlik.1-tom. T.: «Fan», 1988, 82-83-b.

Mohigul AZIMOVA,
Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
E-mail: azimova.mohigul@mail.ru

ADU, f.f.n.d. M.Karimova taqrizi asosida

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PHRASEOLOGISMS

Annotation

This article provides examples of phraseologisms, phraseological combinations, phraseological units, periods of their creation, formation and historical development, groups and phraseological units, and their meanings are explained. Also, the names of the scientists who conducted scientific research on phraseology, the researchers and their scientific works are shown in detail.

Key words: Phraseologism, phraseological units, world languages, periods, groups, semantics, research works.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Аннотация

В данной статье приводятся примеры фразеологизмов, фразеологизмов, периоды их создания, формирования и исторического развития, группы и фразеологизмы, а также поясняются их значения. Также подробно показаны имена учёных и исследователей, проводивших научные исследования по фразеологии, и их научные труды.

Ключевые слова: Фразеологизмы, фразеологизмы, языки мира, периоды, группы, семантика, научные работы.

FRAZEOLIGIZMLARNING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTI

Аннотация

Ushbu maqola frazeologizm, frazeologik birliklar, frazemalar nimalar ekanligi, ularning yasalishi, shakllanishi va tarixiy rivojlanib borish davrlari, guruhlari va frazeologik birliklarga misollar berilgan va ularning ma'nolar yoritib berilgan. Shuningdek, frazeologiya bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib brogan olimlar, izlanuvchilarning nomlari va ularning ilmiy ishlari haqida ham batafsil ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Frazeologizm, frazeologik birliklar, jahon tillari, davrlar, guruhlar, semantika, tadqiqot ishlari.

Kirish. Frazeologizm, frazeologik birlik, frazema — ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan, ma'noviy jihatdan o'zaro bog'liq so'z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko'chma ma'noda qo'llanadigan va bo'linmaydigan, barqaror (turg'un) bog'lanmalarning umumiy nomi. Frazeologik birliklar, shaklan o'zlariga o'xshash sintaktik tuzilmalardan farqli ravishda, nutqda so'zlarni erkin tanlash, almashtirish yo'li bilan yuzaga kelmaydi, balki ma'no va muayyan leksik grammatik tarkibli, avvaldan tayyor material sifatida qo'llanadi, ya'ni frazeologik birliklar tarkibidan biror qismni chiqarib tashlash, tushirib qoldirish mumkin emas: anqoning urug'i, arpasini xom urmoq, chuchvarani xom sanamoq, terisiga sig'may ketmoq, kapalagi uchmoq, kungli joyiga tushmoq, qo'li ochiq, qulog'i og'ir va boshqa frazeologik birliklar tarixiy qo'llanish me'yorlariga, usullariga ega bo'lib, ularning ma'nolari muayyan nutqiy jarayonda oydinlashadi.

Frazeologizmlar tilning alohida birligi bo'lib, tuzilishiga ko'ra erkin bog'lanma yoki gapga teng, to'liq yoki qisman semantik qayta shakllangan obrazli, turg'un so'z birikmalarini o'z ichiga oladi [1]. Frazeologizmlarning aksariyati nemis tilida ham, o'zbek tilida ham xalq tomonidan yaratilgan, ularning mualliflari ma'lum emas, kelib chiqish manbalarini aniq ko'rsatish ancha qiyin. Ammo ba'zi frazeologizmlarning kelib chiqish ma'nolarini aniqlash mumkin. Shu ma'noda frazeologiya tilning umumiy tizimiga kiruvchi mikrosistema bo'lib, bu tizim o'zida o'tmish merosini, qadriyatlarini aks ettiradi, avloddan avlodga o'tadi. Tizimni tashkil etuvchi frazeologik birliklarning ko'pchiligi ma'lum tilning boylik manbayidir. Frazeologik tizimni frazeologik birliklar komponentlari o'rtasidagi munosabat tashkil etadi. Frazeologizmlar birdan ortiq so'zlardan tashkil topgan, ma'no va shakl jihatdan turg'un bo'lgan so'zlar bog'lanmasidir. Frazeologizmlar ko'chma ma'noda, obrazli ifodalarda qo'llanadi hamda tarixiy qo'llanish me'yorlariga, usullariga ega bo'lib, ularning ma'nosi muayyan nutq jarayonida oydinlashadi. Frazeologizmlar so'z birikmasi yoki gap shaklida bo'lsada, ular nutq birligi bo'lgan gaplardan farq qiladi. Ular lug'aviy birlik sifatida ko'p jihatdan so'zlarga yaqin turadi, so'zlarga xos bo'lgan juda ko'p xususiyatlar frazeologizmlarga ham xosdir [4]. "Frazeologiya" atamasi yunoncha "frazia" (phrasia – ifoda, nutq o'rami) so'zidan olingan bo'lsada, bu atama turlicha ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Shu sababdan frazeologiya ma'nosi tilshunoslikda ikki xil ma'noda qo'llanadi: tildagi mavjud frazeologik birliklarning jami ma'nosida, hamda shunday birliklarni o'rganuvchi soha ma'nosida. Demak, frazeologiya iboralar haqidagi ilm demakdir [7].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikning boshqa sohalarini singari frazeologiya ham o'zining shakllanish va taraqqiyot bosqichlariga ega. Jahon tilshunosligida frazeologiya tez taraqqiy etayotgan tilshunoslik sohalaridan biriga aylandi. Jumladan, birgina turkiyshunoslikda frazeologiyani sistemali ravishda o'rganish o'tgan asrning 40-50 yillarida boshlandi. Shu davrda turli tillardagi frazeologik birliklarni grammatik, leksik-semantik jihatdan o'rganish sohasida yutuqlar qo'lga kiritildi. Turkiy frazeologiyani boshlovchilari shubhasiz R.K.Kenesboyev, Sh.U.Raxmatullayevlardir. Ularning o'tgan XX asrda yuzaga kelgan tadqiqotlari turkiy frazeologiyani shakllanishi va taraqqiyotida katta rol o'ynaydi. Shu davrda frazemalarni intensiv o'rganish sohasida muhim yutuqlar qo'lga kiritildi. Jumladan, S.N.Muratovning "Turkiy tillarda turg'un so'z birikmalari" nomli monografiyasi, Sh.U.Rahmatullayevning "O'zbek frazeologiyasining ayrim masalalari", G.A.Bayramovning "Azarbayjon tili frazeologiyasining asoslari", G.X.Axunyanovning "Idiomalar (tatar tili materiallari asosida tadqiqot)", Z.G.Uraksinning "Boshqird tili frazeologiyasi", M.F.Chernovning "Hozirgi zamon chuvash tili frazeologiyasi", N.Sh.Shammayevning "Ingliz va turkman tillaridagi frazeologik birliklarning chog'ishtirma tadqiqot" nomli doktorlik dissertatsiyasi, bir qancha monografiyalar, nomzodlik dissertatsiyalari, ilmiy maqolalar yaratildi [1].

Rus tilidagi frazeologik birliklar bilan tadqiqotchilar XVIII asrdan boshlab shug'ullanmoqda. M.V.Lomonosov rus adabiy tili lug'atini tuzar ekan, bunda so'zlar bilan bir qatorda "xalq (Rossiya)maqollari", "frazeslar" va "idiomatizmlar" o'z ifodasini topishi lozimligini alohida ta'kidlagan edi.

Rus frazeologiyasi fani tarixi V.L.Arxeangelskiy, E.X.Rot, V.N.Teliya, L.I.Royzenon, Y.A.Malenovskiyning ilmiy tadqiqotlarida keng ifodalangan.

Frazeologiya nazariyasining ilk tadqiqotchisi shveysar-fransuz tilshunosi Sharl Ballidir. Olim o'zining ikki yirik asari "Stilistika ocherki" va "Fransuz stilistikasi" nomli asarlarida so'z birikmalari ya'ni frazeologizmlarni tadqiq etuvchi maxsus boblar kiritgan edi. U o'zining asarlarida frazeologik birliklarning ichki va tashqi belgilarini o'zaro farqlagan edi. U ilmiy tadqiqotida tildagi shunday birliklarning struktural xususiyatlari tashqi belgilari, semantik tabiati esa uning ichki belgilari hisoblanishini ko'rsatib o'tadi.

Umuman olganda, frazeologiya keyingi yillarda tez suratlarda bilan taraqqiy etayotgan tilshunoslik sohalaridan biriga aylandi. Bu soha juda ko'plab mamlakat olimlarining diqqatida bo'ldi.

Frazeologik birliklarning tabiati va hosil bo'lish usullari A.M.Babkin, Y.A.Gvozdarev ishlarida uchraydi. Frazeologik birliklarning o'zaro sinonimik, antonomik, vareantodoshlik, omonimik xususiyatlari N.M.Shanskiy, A.M.Melerovich, V.A.Yatselinka ishlarida keng tahlilga tortilgan.

Iboralarning morfologik strukturasi va paradigmikasi haqidagi ilmiy asoslangan nazariyalar V.P.Jukov, A.M.Chepasova, L.V.Selgetkova tomonlaridan tadqiq qilingan.

Frazeologik birliklarning gap tarkibidagi sintaktik vazifalari S.G.Gavrin, L.A.Kim, O.V.Shovkunova ishlarida ko'rsatib berilgan. Iboralarning qiyosiy, qiyosiy-tipologik tahlil masalalarini Y.P.Solodub, R.I.Popovich ishlarida ko'rish mumkin. Baynalminal frazeologiya masalalari V.V.Akfenko, E.M.Solodukaning ilmiy asarlarida asosalab berilgan. Ularning ishlari asosan ingliz va rus tillari qiyosiy tipologiyasiga qaratilgan. Bunda frazeologik birliklar ikki til misolida qiyosiy tahlil qilingan.

O'tgan XX asrning so'nggi qirq yilida hamdo'stlik mamlakatlarida frazeologiya sohasida ilmiy qimmatga ega bo'lgan yuzlab ishlar yuzaga keldi. Ozarbayjon tilshunosligida bu sohada K.Y.Aliyev, G.A.Bayramov, A.Gurbanov kabi olimlar ilmiy izlanishlar olib borib, frazeologiya ilmining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Arman, boshqird, gruzin, tilshunosligida ham frazeologiya masalalari keng o'rganilgan. P.S.Bediryana, Y.U.Gevoorkyan, Z.G.Uraksin, A.L.Onlani, A.A.Taxanshveli kabi olimlarning ilmiy izlanishlari aynan frazeologiya ilmining taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq.

Frazeologiya tilshunoslikning alohida mustaqil sohasi sifatida shakllandi. Taniqli frazeolog olimi N.N.Amosova to'g'ri ta'kidlaganidek: "Bu lingvistik sohaning shakllanishi va taraqqiyoti ko'plab frazeolog olimlarning turli tillar bo'yicha olib borgan tadqiqoti samarasidir" [5]. Tilshunoslikda frazeologiya fanining rivojlanish tarixini uch davrga bo'lib o'rganish mumkin:

XVIII asrning o'rtalaridan XX asrning 30 yillarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davr frazeologik tadqiqotlarning yo'lga qo'yilishidir. Birinchi davrda yetuk tilshunos olimlar M.V.Lomonosov, V.I.Dal, A.A.Potebnya, F.F.Fortunatov, F.I.Buslayev, Sharl Balli, A.A.Shaxmatovlarning ilmiy faoliyati rivojlandi va sohaning shakllanishida poydevor vazifasini o'tadi. O'sha davrda frazeologiya, leksikografiya, ya'ni amaliy lug'atshunoslik obyekti bo'lib xizmat qilgan va asosan frazeologik birliklarning lug'atlarda aks ettirishi, ularning ma'nosini, etimologiyasini izohlashga alohida ahamiyat berilgan.

XX asrning 30-50 yillari frazeologiya sohasining rivojlanishida ikkinchi davr hisoblanadi. Bu davrni frazeologiyaning mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanishi davri ham deyish mumkin. Bu davrda yetuk tilshunos olimlar Y.D.Polivanov, V.V.Vinogradov, S.I.Abakumov, G.K.Danilov, G.O.Vinokur, A.I.Yefimov kabi tilshunoslar frazeologiya sohasida samarali mehnat qilib, qator ilmiy asarlar, monografiya, darsliklar yaratdilar. Bu davrda ko'plab nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari frazeologizmlar tadqiqiga bag'ishlandi.

XX asrning 60 yillaridan boshlab hozirgacha frazeologiya sohasining uchinchi davridir. Bu davr frazeologik tadqiqotlarda va metodlarning qo'llanishi, frazeologik nazariyalarning rivojlanishi bilan bog'liq. Bu davrda ko'plab tadqiqotlar yuzaga keldi, frazeologiya alohida soha sifatida tilshunoslikda o'z o'rni va mavqeiga ega bo'ldi. Prof. Y.A.Malinovskiy "XX asrda rus frazeologik nazariyasining shakllanishi" nomli monografiyasini

yaratdi. Monografiyada olim XX asrda frazeologik ta'limotning shakllanish tarixini 4 davrga bo'ladi:

XX asr boshlarida rus tilshunosligida vujudga kelgan frazeologik ta'limot (1900-1920 yillar);

Ulug' vatan urushigacha bo'lgan davrda rus tilshunosligida frazeologik ta'limotning taraqqiyoti (1920-1940 yillar);

XX asrning 50-60 yillarida rus tilshunosligida frazeologik ta'limotning rivojlanishi;

XX asrning 70-80 yillarida rus tilshunosligida frazeologik ta'limotning taraqqiyoti.

Frazeologiya sohasining alohida fan sifatida rivojlanishida V.V.Vinogradovning xizmatlari salmoqlikdir. U o'zining ilmiy asarlarida frazeologizmlarni uch sinfga bo'ladi:

Frazeologik chatishmalar.

Frazeologik qo'shilmalar.

Frazeologik birlashmalar.

Frazeologizmlarning birinchi guruhi komponentlarining ma'nolari butun birliklarining ma'nolariga aloqador bo'lmagan birliklardir. Frazeologik chatishmalar ma'nosi butunlay o'zgargan so'z birikmasidir: to'nini teskari kiymoq, oyog'ini qo'lga olib chopmoq, boshini olib chiqib ketmoq va boshqalar.

Ammo frazeologik qo'shilmalardan farqli o'laroq ularning ma'nolari tarkibiy qismlarining ma'nolaridan anglashilmaydi. Frazeologik qo'shilmalar ma'nosi bir butun frazeologizmning frazeologik ma'nosidan anglashiladigan frazeologizmlardir. Metaforaga asoslangan ma'no ko'chish aniq va oydindir. Frazeologik qo'shilmalarning leksik komponentlari eng turg'un iboralar hisoblanadi: yog' tushsa yalagudek, yeng shimarmoq, xamirdan qil sug'urgandek, to'ydan oldin nog'ora chalmoq va boshqalar.

Tahlil va natijalar. Frazeologik material murakkab va ko'p aspektli bo'lgani uchun keyingi yillarda u turli xil metodlar, usullar yordamida o'rganilmoqda: gapning tuzi, qo'li gul, ishtax,asi ochildi va boshqalar. Bu o'rinda frazeologik birliklarni o'rganishning quyidagi metod va usullarini alohida ta'kidlashga to'g'ri keladi:

Identifikatsiya metodi. Uning yirik vakillari sifatida yetuk tilshunos olimlar Sharl Balli va A.V.Kuninlarni aytib o'tish joiz.

Kontekstologik metod. Uning vakili N.N.Amosova bo'lib, asosan matnlar tarkibida keladigan frazeologik birliklarni o'rgangan.

Shuningdek, variatsion metod (V.L.Arxaengelskiy), frazeologik applekatsiya metodi (V.P.Jukov), struktural-tipologik metod (L.I.Rayzenzon, Y.K.Avaliani, Y.P.Solodub), komparativ metod (S.G.Gavrin), iboralarini semantik doiralarda asosida o'rganish metodi (M.G.Tashev), leksema va frazemalarni denotativ va konnotativ semalarga ajratib o'rganish metodi (M.M.Kopilenko) kabilar. Yuqorida sanab o'tilgan metodlar bir-birini to'ldiradi va frazeologik birliklarning xilma-xil turlari, paradigmatic va sintagmatik xususiyatlarini, valentlik imkoniyatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Frazeologik birliklar mazmun planiga ko'ra leksik birliklarga yaqin turadi, ifoda planiga ko'ra ular sintaktik birlik (so'z birikmasi, gap)larga yaqindir. Ammo frazeologik birliklar so'zga ham, so'z birikmasiga ham, gapga ham to'la ma'noda teng emas.

Xulosa va takliflar. Frazeologiya masalalarini o'rganish, bu sohani tadqiq etish, uning mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanishiga sabab bo'ldi. Tilshunoslik fanini nazariy va amaliy jihatdan boyitdi. Lekin bundan frazeologiya sohasiga doir o'rganilmagan muammolar qolmadi degan xulosa kelib chiqqanlik lozim.

ADABIYOTLAR

1. Haydarov A., Jo'raqulova G. Frazeologik iboralar tarjimasida. Tilning leksik-semantik va qiyosiy tipologik izlanishlar: sinxroniya, dioxroniya materiallar to'plami. – T.: Muharrir. 2012. 10-13 b.
2. Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti. – Samarqand. 2007.
3. Vinogradov V.V. Leksikologiya i leksikografiya. – M. 1977.87c.
4. Gizburug G.V. A Course in Modern English Lexicology. – M. 1966.37p.
5. Yo'ldoshev B. Frazeologizmlarning adabiy til normasi munosabatiga doir. – T.: O'TA. 1992. 3-4 son. 37-42 b.
6. Choriyeva Zebinis Odilovna. "Ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birliklarning semantik-grammatik xususiyatlari" dissertatsiya ishi. 2013. 23b.
7. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari. Filologiya fanlari doktori dissertatsiya avtoreferati. – T. 1993. 47b.

UDC: 811.112.2: 81.255.4

Tohir ALIMOV,
O'zDJTU tayanch doktoranti
E-mail: tohir@gmx.net
Tel: +998971025060

QarDU dotsenti, f.f.d A.Mahmudov taqrizi asosida

STRUCTURAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF LEXEMAS RELATING TO HORSE RIDING ACCESSORIES (IN THE EXAMPLE OF UZBEK, GERMAN AND RUSSIAN LANGUAGES)

Annotation

This article recounts the translation lexemes related to some horse riding accessories, which are considered nouns in the national culture and language of the Uzbek people, in a comparative-hybrid aspect, their origin, semantic structure; the peculiarities of their use in German and Russian languages have been expressed.

Each of the names of horse riding accessories analyzed below is more noteworthy in its own way. In the article, based on factual materials, the names of horse-trading equipment characteristic of Uzbek national culture, in particular horse-trading equipment such as yugan, egar, uzangi, taqa, qamchi, xurjun, are analyzed in German and Russian languages. The etymological explanation of the names of the instruments is also given, and in addition to their explanatory translations, their place in the fiction and folklore is explained with the help of examples.

Key words: Horse riding, accessories, word, lexeme, dictionary, explanation, German, Uzbek, Russian.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСЕМ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ВЕРХОВОЙ ЕЗДЫ (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКСКОГО, НЕМЕЦКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация

В данной статье в сравнительно-гибридном аспекте рассмотрены переводные лексемы, относящиеся к некоторым аксессуарам для верховой езды, считающиеся существительными в национальной культуре и языке узбекского народа, их происхождение, семантическая структура; выражены особенности их употребления в немецком и русском языках.

Каждое из проанализированных ниже названий аксессуаров для верховой езды по-своему примечательно. В статье на основе фактического материала анализируются названия конноторгового снаряжения, характерного для узбекской национальной культуры, в частности такие конноторговые орудия, как юган, эгар, узанги, така, камчи, хурджун на немецком и русском языках. Также дается этимологическое объяснение названий инструментов и помимо пояснительных переводов поясняется их место в художественной литературе и фольклоре с помощью примеров.

Ключевые слова: Верховая езда, аксессуары, слово, лексема, словарь, пояснение, немецкий, узбекский, русский язык.

OT-ULOV ANJOMLARIGA OID LEKSEMALARNING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI (O'ZBEK, NEMIS VA RUSS TILLARI MISOLIDA)

Аннотация

Maqolada o'zbek xalqining milliy madaniyati va tilidagi ba'zi bir ot-ulov anjomlariga oid leksemalarni qiyosiy-chog'ishtirma aspektida tarjima qilish, ularning kelib chiqishi, semantik tarkibi hamda ularning nemis va rus tillarida qo'llanilishini o'ziga xos xususiyatlari tadqiq qilingan.

Quyida tahlilga tortilgan ot-ulov anjomlari nomlarining har biri o'ziga xosligi bilan yanada e'tibordir. Maqolada faktik materiallar asosida o'zbek milliy madaniyatiga xos bo'lgan ot-ulov anjomlari nomlarining, xususan yugan, egar, uzangi, taqa, qamchi, xurjun kabi ot-ulov anjomlarining nemis va rus tillariga izoh yo'li bilan berilishi tahlil qilingan. Shuningdek, anjom nomlarini etimologik izohi ham keltirilgan bo'lib, ularning izohli tarjimalaridan tashqari, badiiy adabiyot va xalq og'zaki ijodidagi o'rni misollar yordamida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ot-ulov, anjomlar, so'z, leksema, lug'at, izoh, nemis tili, o'zbek tili, rus tili.

Kirish. Tilimizning tarixiy iildzlari va uning betakror an'analari bir necha ming yilliklarga borib taqaladi. "O'rxun-Enasoy bitiktoshlari", "Devonu lug'otit turk" kabi qadimgi yozma yodgorliklar turkiy xalqlar tilining eng ko'hna namunalari hisoblanadi. Shu va boshqa asarlarda xalq turmushiga oid narsa-buyumlar, urf-odatlarining nomlari saqlanib qolgan. Bu so'zlarning ma'lum bir qismi hozirgi kunda ham xalq tilida qo'llanib kelmoqda.

Azaldan ma'lumki, insoniyat hayotida turli uy hayvonlari muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Qadimda birgina it va otning qo'lga o'rgatilishi dastlabki kishilik jamiyati rivojiga beqiyos hissa qo'shgan. Masalan, otlar insoniyat rivojiga asrlar davomida xizmat qilgan sadoqatli jonivor sifatida tarixga kirgan. Ot qadim qadim zamonlardan millat faxri va iftixori hisoblangan. Tarixda ota bobolarimiz, avlod ajdodlarimiz hayotida ham otning o'rni beqiyos bo'lgan. O'z zamonida har bir xalq va millat dunyoga avvalombor o'zining mashhur chavandoz-u, sarkardasi bilan tanilgan. Unda otning o'rni hech narsa bosa olmagan. Biroq bugungi kunda uning o'rni texnika taraqqiyoti mahsuli – avtoulavlar egallab, otlarga bo'lgan ehtiyoj anchagina susaygan payt. Shu bois otlar bilan bog'liq qadriyatlarimiz va urf-odatlarimiz yo'qolib bormoqda.

Ushbu maqolamizda xalqimiz tilida asta-sekin unutilib borayotgan leksemalar, ya'ni ba'zi bir ot-ulov anjomlari nomlari va ularning ma'nolarini va o'zga tillarga, jumladan, nemis, rus tillariga tarjimasini va qo'llanilishini ko'rib chiqamiz.

Yugan – ot, eshak kabi uy xayvonlarini boshqarish uchun ular boshiga solinadigan, suvluq, tizgin va qayish tasmalaridan

yasalgan abzal [1]. Ushbu leksema badiiy matnlarda ham keng uchraydi. Oyqiz bo'lsa bir qo'li bilan yuganni ushlab, otni boshqaradi[2].

Bu leksema nemis tilida der Zaum deb ataladi va nemis tili izohli lug'atida unga quyidagicha izoh berilgan: Vorrichtung, die aus dem Riemenzeug und der Trense besteht und die um den Kopf von Reit oder Zugtieren gelegt wird, um sie lenken zu können – ot-ulovni boshqarish uchun bosh va og'iz qismiga kiydiriladigan anjom, asosan otlarga[3]. Nemis tilida ham ushbu anjom nomi bilan bog'liq iboralar bor, misol uchun: 'jemanden oder sich, etwas im Zaum halten – birov kimni yoki o'zini nazorat qilmoq, tiyib turmoq', ya'ni bu 'jemanden oder sich etwas zügeln, mäßigen, unter Kontrolle halten. (sich, seine Gefühle im Zaum halten) – birov kimni yoki o'zini nazoratda ushlab turish, his tuyg'ularini tiyib tura olish' kabi ma'noni anglatadi[4].

Yugan rus tiliga uza deb tarjima qilinadi va uni lug'atda часть сбруи - ремни с удилами и поводьями, надеваемые на голову упряжного животного deya izohlanganini ko'rishimiz mumkin[5].

Egar – ot-ulov ustiga uriladigan va minib o'tirish uchun moslangan abzal[1]. Bu ot qadimgi turkiy tildagi 'yuqoridan pastga qayir-' ma'nosini anglatgan en- fe'lining eg- shaklidan - (e)r qo'shimchasi bilan yasalgan. O'zbek tilida ikkinchi bo'g'indagi e unlisi ä unlisiga almashgan: (en- > eg-) + er = eger > egär[6].

Egar nemis tiliga der Sattel ёки der Reitsattel deb tarjima qilinadi va unga lug'atda quyidagicha izoh berilgan: gepolsterter Sitz in geschwungener Form, der einem Reittier für den Reiter aufgelegt

wird – ot-ulov minishda ustiga yopiladigan ip, jundan to'qilgan mato yoki teridan egiluvchan shaklda yasalgan abzal[4].

Ushbu anjom nomini rus tili izohli lug'atida sedlo deb berilganini ko'rishimiz mumkin. U quyidagicha izohlangan: Sedlo часть сбури - род сиденья, укрепляемого для езды на спине животного. Sedlo для верховой езды. Вьючное седло. (для вьюков). Верблюжье седло. Сесть в седло. Ходить под седлом (о ездовом животном: служить для верховой езды) [5].

Bu leksema badiiy asarlarda ham keng uchraydi. Komil kumush uzangiga oyoq uchini qo'yib, egarga minib oldi[7]. Ushbu anjom nomi otdan tushsa ham, egardan tushmaydi kabi frazeologik birliklar tarkibida kelib, 'lavozimidan bo'shab, mavqeini yo'qotgan bo'sha ham kibr havosi pasaymagan, dimog'dan tushmagan' ma'nosini ifodalaydi[8].

Nemis va rus tillarida ham egar leksemasi ishtirok etgan frazeologik birliklar mavjud. Qolaversa, bu so'z ushbu tillarda ham bir biriga yaqin ma'noni ifodalab keladi. Masalan nemis tilida, jemanden aus dem Sattel heben/werfen – kimnidir egardan tushirmoq, uloqtirmoq. Bedeutung – jemanden aus einer einflussreichen Position drängen – Ma'nosi: kimnidir mavqei baland lavozimidan bo'shatmoq[3]. Вышибить из седла кого-н. Лишать кого-либо положения в жизни или уверенности, убеждённости в чём-либо, душевного равновесия[9].

Uzangi – egarning ikki tomoniga qayish bilan bog'lab, osib qo'yiladigan, otga minish va egarda oyoqlarni tirab o'tirish uchun xizmat qiladigan, metallan yasalgan ot abzali[1]. Bu ot fadingi turkiy tilda 'yuqoriga ko'tar-' ma'nosini anglatgan o'za-fe'lining 'o'zlik' ma'nosini ifodalovchi -n qo'shimchasini olgan shaklidan -go' qo'shimchasi bilan yasalgan, o'zbek tilida o' unillarining yumshoqliq belgisi yo'qolgan, so'z oxirida u unlisi i unlisiga almashgan: (o'za- + n = o'zän-) + go' = o'zängo' > uzängi [6].

Uzangi nemis tilida der Steigbügel deb ataladi. Nemis tilining izohli lug'atida unga quyidagicha izoh berilgan: 'mit einem Sattel verbundene Vorrichtung aus Metall, die das Aufsteigen auf ein Reittier erleichtert – ot ulovga oson, qulay minish uchun egarga mahkamlangan temir abzal'[3]. Nemis tilida ushbu leksema ishtirok etgan ibora ham mavjud – jemandem den Steigbügel halten, ya'ni bu iboraga 'jemandem, bei seinem Aufstieg seiner Karriere behilflich sein – kimnidir kasbiy faoliyatida qo'llab-quvvatlamog' deb tushuntirish berib o'tilgan[4].

Bu anjom nomi rus tiliga стремя deb tarjima qilinadi va uni rus tilining izohli lug'atida 'железная дужка, подвешиваемая к седлу для упора ног всадника' deya izohlagan[5].

Uzangi leksemasini o'zbek badiiy asar matnlarida ham ko'rishimiz mumkin. Ma'lum otlig' qitdorning darvozasi otini to'xtatdida, o'ng oyog'ini uzangidan uzdi[10].

Taq – ot ulov tuyog'ini zararlanishidan, sirg'anishdan saqlash uchun tuyog' ostiga mixlab qoqiladigan yarim doira shaklidagi metall buyum[1]. Bu ot eski o'zbek tilida 'birkit-' ma'nosini anglatuvchi taq- fe'lidän -a qo'shimchasi bilan yasalgan, keyinchalik a unilari ä unillariga almashgan; taq- + a = taqa > täqä[6]. Badiiy matnlarda ham ushbu leksema tez-tez uchrab turadi. Qishloq tinchligini buzgan bu yakka ot tuyoqlarining taraqq-turuqi, taqalarning toshlarga urilishidan chiqqan yalt yalt chaqqoq dam o'tmay uzoqlashdi[11].

Taq leksemasi nemis tilida der Hufeisen deb tarjima qilinadi. Nemis tilining izohli lug'atida uni quyidagicha ta'riflagan: 'U-formige Metallbeschlag zum Schutz des Pferdehufes – ot tuyog'ini himoya qiluvchi U ya'ni, yarim doira shaklidagi metall moslama'[3].

Rus tilida esa taqani подкова deb tarjima qilamiz. Uni rus tilining izohli lug'atida quyidagicha izohlanganini ko'rishimiz mumkin: 'толстая железная пластинка в форме разомкнутого кольца, прибываемая по краям копыта ездового животного

(лошади, осла, вола) для предохранения от ударов, скольжения'[5].

Qamchi – ot-ulovni yurishga undash uchun ishlatiladigan dastali va qayish tasmasi urish asbobi. Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma'noni anglatgan bu ot qamchi tarzida talaffuz qilingan[12]. Bu ot qadimgi turkiy tildagi 'ur-' , 'kaltakla-' ma'nosini anglatgan qam- fe'lidän[13]. -chi qo'shimchasi bilan yasalgan; o'zbek tilida a unlisi ä unlisiga almashgan, i unlisining qattiq belgisi yo'qolgan: qam- + chi = qamchi => qämchi. So'zlashuv nutqida bu so'z qamchin shaklida ham ishlatiladi. Unda qam- fe'lidän -chin qo'shimchasi bilan yasalgan bo'ladi[6].

Nemis tilida qamchi so'zini die Peitsche deb beramiz. Ushbu leksema nemis tilining izohli lug'atida 'Stock mit Riemen zum Schlagen (zum Beispiel: zum Antreiben von Tieren) – urish uchun tasmasi tayoq (misol: hayvonlarni yurishga undash uchun)' [3]. Yana bir nemis tili manbasida qamchiga quyidagicha ta'rif berilgan: 'die Peitsche aus einem längeren biegsamen Stock und einer an dessen einem Ende befestigten Schnur bestehender Gegenstand, der besonders zum Antreiben von Reit- und Zugtieren verwendet wird – qamchi uzun egiluvchan tayoqdan iborat bo'lib, uning uchida teri tasmasi, qayish mahkamlangan va u asosan ot ulovni yurishga undash uchun ishlatiladi'[4].

Bu leksema rus tiliga xlist deb tarjima qilinadi va quyidagicha izohlanadi: 'тонкий и гибкий прут или упругая плетка'[5].

Ushbu leksema badiiy matnlar, frazeologik birliklar hamda ko'chma ma'nolarda ham keng uchraydi. Ibora: Qamchisidan qon tomadi - ya'ni qattiqqo'l odamga nisbatan aytiladi. Yoki otni qamchilamoq - zudlik bilan, fursatni qo'ldan bermay harakat qilmoq. Harakati tezlamog, tezlatmog. Ish ko'p, vaqt oz - otning qamchila. Ko'chma ma'no: qistamoq, undamoq, majbur qilmoq. Tangriqul hoji qo'lidagi butun vositalar bilan yerni qamchilab, ko'proq xosil berishga majbur qilar edi[14].

Xurjun – (forscha خورجين yoki arabcha خرج qo'shaloq bo'lmal xalta). Egar ustiga yoki yelkaga oshirib tashlanadigan, yuk solinadigan ikki ko'zli qop, qo'sh xalta[1].

Misol: Jun xurjun, ip xurjun. Bu ot fors tilida 'xordjin' yoki 'xurdjin' shakllarida, tojik tilida 'xurcin' shaklida keltirilgan. O'zbek tiliga forscha xurdjin shakli i tovushini u tovushiga almashtirib olingan. Xurjin oti asli 'kichik' ma'nosini anglatadigan xurd sifatiga, 'olib qo'y-' , 'qimirlat-' ma'nosini anglatadigan qunbidän fe'lining qun xozirgi zamon asosini qo'shib xosil qilingan bo'lib, 'yo'lga chiqish oldidan ot egari ustidan ikki tomonga tashlanadigan, har ikki tomonida xaltasi bor mato' ma'nosini anglatadi[6].

Xurjun leksemasi ishtirokida iboralar mavjud bo'lib, ular quyidagicha ma'no anglatadi. Ishni xurjun qilmoq – ishni yomon axvolda qoldirmoq, o'lda jo'lda chala qilmoq. na u yoqli, na bu yoqli qilmoq[1]. Badiiy matnlarda ham ushbu leksema keng uchraydi. Gap deganda qop-qop, ish deganda betob xushyoqmaslar bor, shular ishni xurjun qiladi, - dedi rais[16].

Ko'chma ma'no: qoniqarsiz, yomon. Pul masalasi xurjun. Qo'qon boylari, patir uchidan, deb jinday pul berishdi[17].

Bu leksema nemis tiliga Satteltasche deb tarjima qilinadi. Uni 'an der Seite des Sattels, Sitzes auf einem Reittier angebrachte Tasche – ot-ulov egarining ën qismida mahkamlangan qop, xalta'[37].

Bu leksema nemis tiliga Satteltasche deb tarjima qilinadi. Uni 'an der Seite des Sattels, Sitzes auf einem Reittier angebrachte Tasche – ot-ulov egarining yon qismida mahkamlangan qop, xalta'[3].

Rus tilida ushbu anjom nomi вьюк deb ataladi va u rus tilining izohli lug'atida 'упакованная поклажа, перевозимая на спине животных, а также сумка для такой поклажи' deya izohlanadi[5].

ADABIYOTLAR

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 4,5-jild. – Toshkent: 2020. – 73 b
2. Rashidov Sh., Bo'rondan kuchli. – Toshkent: G'ofur G'ulom nashriyoti, 1981. – 121 b.
3. Karl-Dieter Bunting., Deutsches Wörterbuch. – Chur, Schweiz: Isis Verlag AG, 1996. S. 1342
4. Duden. 5-6. Band, – Mannheim, Wien, Zürich. Dudenverlag, 1977. S. 2920
5. Ojegov S.I., Shvedova N.Yu., Tolkoviy slovar' russkogo yazika. – M.: «Russkiy yazik», 1990. – 2080 s.
6. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkiy so'zlar). – Toshkent: "Universitet", 2000. – 459 b.
7. H. G'ulom. Mash'al. – Toshkent: G'ofur G'ulom nashriyoti, 1979. – 98 b.
8. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: 1992. – 93 b.
9. Fyodorov, A. I., Frazeologicheskiy slovar' russkogo literaturnogo yazika. — M.: Astrel', AST. 2008. C.194
10. A. Qodiriy., O'tgan kunlar. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2014. – 381 b.
11. S. Anorboev., Oqsoy. – Toshkent: G'ofur G'ulom nashriyoti, 1979. – 143 b.
12. Sharq yulduzi» jurnali, 2018 yil, 8-son

13. Mahmud ibn Husayn ibn Muhammad Qoshg'ariy. (Tarjimon: Solih Mutallibov) "Devoni lug'atut turk". O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. – Toshkent, 1960 y. T.: 216 b.
14. A. Qahhor. Qo'shchinor chiroqlari. – Toshkent: G'ofur G'ulom nashriyoti, 1987. – 178 b.
15. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati (forscha, tojikcha birliklar va ular bilan hosilalar). – Toshkent: "Universitet", 2000. – 245 b.
16. Oybek. Oltin vodiyan shabadalar. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1976. – 157 b.
17. Oybek. Ulug' yo'l. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1977. – 142 b.

Нигора АЧИЛДИЕВА,
Преподаватель Термезского государственного университета
E-mail: achildiyeva@mail.ru

На основе отзыва доктора филологических наук ТерГУ, профессора Бакирова П.У.

ПОЛИСЕМИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация

В работе рассматриваются примеры полисемии демографических терминов, таких как "население", "рождаемость", "смертность", "миграция" и др. Особое внимание уделяется контекстуальному использованию этих терминов и различным значениям, которые они могут иметь в разных ситуациях. В результате исследования выявляются основные причины полисемии демографической лексики, такие как различные методы и подходы к изучению населения, разные социокультурные и исторические контексты, а также терминологические различия между различными школами и направлениями демографической науки.

Ключевые слова: Население, термины, многозначность, рождаемость, исследования, демографическая лексика, семантическая структура, возрастной состав, половой состав, этнический состав и тд.

RUS TILSHUNOSLIGIDA DEMOGRAFIK LEKSIKASINING POLISEMIYASI

Аннотация

Maqolada "aholi", "tug'ilish", "o'lim", "migratsiya" kabi demografik atamalarning ko'p ma'noliligiga misollar ko'rib chiqiladi. Bu atamalarning kontekstual ishlatilishiga va ular turlicha ma'noga ega bo'lishi mumkinligiga alohida e'tibor beriladi. vaziyatlar. Tadqiqot natijasida demografik lug'atning ko'p ma'noli bo'lishining asosiy sabablari, ya'ni aholini o'rganishning turli uslub va yondashuvlari, turli ijtimoiy-madaniy va tarixiy sharoitlar, shuningdek, demografiya fanining turli maktablari va sohalarida o'rtasidagi terminologik farqlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Aholi, atamalar, polisemiya, tug'ilish, tadqiqot, demografik lug'at, semantik tuzilma, yosh tarkibi, jins tarkibi, etnik tarkibi va boshqalar.

POLYSEMY OF DEMOGRAPHIC VOCABULARY IN RUSSIAN LINGUISTICS

Annotation

The paper examines examples of polysemy of demographic terms such as "population", "fertility", "mortality", "migration", etc. Particular attention is paid to the contextual use of these terms and the different meanings that they can have in different situations. As a result of the study, the main reasons for the polysemy of demographic vocabulary are identified, such as different methods and approaches to studying the population, different sociocultural and historical contexts, as well as terminological differences between different schools and areas of demographic science.

Key words: Population, terms, polysemy, fertility, research, demographic vocabulary, semantic structure, age composition, gender composition, ethnic composition, etc.

Введение. Демография является наукой, изучающей население, его состав, структуру, динамику и процессы, влияющие на численность и характеристики населения. Эта область знаний предоставляет нам важные инструменты для понимания демографических изменений и разработки соответствующих политик и программ. Одной из основных задач демографии является изучение численности населения и его изменений во времени. Демографы анализируют рождаемость, смертность и миграцию, чтобы определить факторы, влияющие на рост или снижение численности населения. Используя различные методы и модели, демографы предсказывают будущие тенденции и разрабатывают прогнозы для планирования ресурсов и социально-экономического развития[3].

Демографическая лексика играет важную роль в изучении населения и его характеристик. В русском языке существует множество слов и терминов, связанных с демографией.

Структура населения также является важным объектом изучения демографии. Демографы анализируют возрастной состав, половой состав, этнический состав и другие характеристики населения, чтобы понять его демографические особенности.

Полисемия, или многозначность, является распространенным явлением в русском языке. Она проявляется в различных областях лексики, включая демографическую сферу. Демографическая лексика в русском языке обладает несколькими значениями и смысловыми оттенками, что может вызывать недоразумения и проблемы в коммуникации.

Многозначность демографической лексики связана с различными факторами, такими как исторические изменения, социокультурные особенности страны.

Анализ и результаты исследования. В данной статье мы рассмотрим полисемию демографической лексики в русском языкознании. Полисемия - это свойство языка, когда одно слово

имеет несколько различных значений или смысловых оттенков. Демографическая лексика в русском языкознании является одной из областей, где полисемия широко распространена. В данной статье мы исследуем полисемию демографической лексики и рассмотрим несколько примеров таких слов.

1. Слово "население": Слово "население" в демографическом контексте обычно относится к общему числу людей, проживающих на определенной территории. Однако, оно также может использоваться в более узком смысле, обозначая конкретные группы людей, например, "трудоспособное население" или "пенсионеры". Таким образом, слово "население" имеет полисемическую природу и может быть употреблено в разных значениях в зависимости от контекста.

2. Слово "рождаемость": Слово "рождаемость" обычно относится к количеству рождений в определенный период времени. Однако, в демографическом исследовании оно может также использоваться для обозначения показателей, связанных с рождаемостью, например, "снижение рождаемости". Таким образом, слово "рождаемость" также обладает полисемическим характером.

3. Слово "миграция": Слово "миграция" обычно относится к перемещению населения из одного места в другое. Однако, в демографическом контексте оно также может использоваться для обозначения разных видов миграции, например, "внутренняя миграция" или "международная миграция". Таким образом, слово "миграция" проявляет полисемию в демографической лексике.

Многозначность демографической лексики может быть обусловлена различными факторами. Во-первых, это может быть связано с историческими изменениями в значениях слов и терминов. Со временем, значения могут эволюционировать или приобретать новые смысловые оттенки. Например, слово "рождение" может иметь значение как события рождения

человека, так и процесса возникновения или появления чего-либо нового.

Во-вторых, социокультурные особенности могут влиять на многозначность демографической лексики. Культурные нормы и ценности могут формировать разные интерпретации и значения терминов. Например, слово "брак" может иметь значение официального союза двух людей, но также может использоваться в значении неисправности или дефекта.

Контекст также играет важную роль в определении конкретного значения полисемичных слов и терминов. Синтаксические и семантические связи, а также коммуникативная ситуация помогают разрешить многозначность. Например, слово "смерть" может иметь значение прекращения жизнедеятельности, но в контексте организации или идеи оно может означать конец существования.

Полисемия русского языка была рассмотрена множеством лингвистов и ученых. Одним из первых исследователей полисемии был академик Дмитрий Лихачев, который в своих работах обращал внимание на многозначность слов и их семантическую структуру.

Другим известным лингвистом, занимавшимся полисемией, был Виктор Виноградов. В своей книге "О значении слова" он анализировал различные аспекты семантики и полисемии русского языка.

Среди других известных исследователей полисемии можно упомянуть Александра Зализняка, Михаила Шведову, Владимира Далея и многих других. Каждый из них внес свой вклад в изучение полисемии и помог раскрыть ее особенности и механизмы функционирования в русском языке.

Исследование полисемии демографической лексики в русском языке проводили различные ученые и лингвисты. Некоторые из них включают:

Александр Кибрик: Российский лингвист, специализирующийся в области семантики и прагматики. Он исследовал полисемию демографической лексики и ее использование в разных контекстах.

Ирина Лебедева: Профессор московского государственного университета, занимающаяся лексикологией и семантикой. В своих работах она рассматривала полисемию слов, связанных с демографическими процессами, такими как "население", "рождаемость", "смертность" и т.д.

Это лишь некоторые из исследователей, занимающихся полисемией демографической лексики. Множество других ученых и лингвистов также вносили свой вклад в изучение этой темы.

Демографическая лексика в русском языкознании обладает полисемическим характером, что делает ее интересной и сложной для изучения. Примеры полисемии в демографической лексике, такие как "население", "рождаемость", "миграция", показывают, что одно слово может иметь много значений.

Заключение. Демографическая лексика в русском языке часто обладает полисемией, то есть имеет несколько значений или смысловых оттенков.

Полисемия в демографической лексике может быть вызвана различными факторами, такими как исторические, социокультурные и контекстуальные особенности.

Контекст играет важную роль в определении конкретного значения полисемичных слов и терминов. Синтаксические и семантические связи, а также коммуникативная ситуация помогают разрешить многозначность.

Многозначность демографической лексики может вызывать недоразумения и проблемы в коммуникации, поэтому важно учитывать контекст и ясно определять используемые термины.

Понимание полисемии в демографической лексике требует широкого культурного и семантического контекста, а также знания специфических областей демографии и социологии.

Дальнейшие исследования полисемии демографической лексики могут помочь уточнить значения и использование терминов в различных контекстах, а также способствовать более точной коммуникации в области демографии и связанных с ней дисциплинах.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Введение в демографию// Под ред. В.А.Ионцева, А.А.Саградова. – М., 2002.
2. Словарь социолитературных терминов. – М.: Институт языкознания РАН, 2006. – (в кн. Всего 312 с).
3. Морозов С.Д. Россия и мировое сообщество: Социально-демографическая история: моногр.// С.Д. Морозов. – М.: Институт Российской истории РАН; Пенза: ПГУАС, 2015. – 168 с.
4. Толковый словарь иноязычных слов// Крыгина Л.П. М.: Эксмо, 2010.- 944с.
5. Демографический понятийный словарь/ Под ред.проф. Л.Л.Рыбаковского. – М.: ЦСП, 2003. – 352 с.
6. Arapov Gayrat. (2021). LINGUOCULTURAL STUDY OF LIGHT INDUSTRY LEXICON. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 2(05), 39–372.
7. Arapov, G. N. (2023). Interpretation of the light industry lexicon in modern linguistics. ISJ Theoretical & Applied Science, 07 (123), 137-141.
8. Умбетова Н.Ж. Семантико-стилистическое своеобразие в поэтике О.О. Сулейменова // Science and innovation international scientific journal volume 1 issue 5. – 2022. – С 158-164. (Impact Factor: 8.2).
9. Ачиддиева Н. Основные понятия о демографии и демографической лексике // Science and innovation. – 2022. – Т.1. – №. В8. – С 2380-2382.
10. www.demoscope.ru/weekly/knigi/darskij3/darski.html
11. www.labirint.ru/books/587380/
12. www.labirint.ru/books/226142/

Nilufar ACHILOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: nilufar_uz@mail.ru

Toshkent Davlat Agrar Universiteti dotsenti, f.f.f. doktori PhD G.Tilovova taqrizi ostida

THE NATIONAL SPECIFIC CHARACTER OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ANIMALISM IN THE GERMAN AND USBEK LINGUISTIC VIEW OF THE WORLD

Аннотация

This article is concerned with the comparative analysis of the German and Usbek phraseological units with a component-animal. The relevance of the study is due to the importance of the considered units for the understanding of national characteristics, as phraseological units with the component-zoonym have both universal features and national-specific. The article provides a brief review of the scientific literature and presents the results of authors' own research.

Key words: A zoonym, a phraseological unit, linguistic view of the world, emotional sphere, intellectual sphere, metaphorical transfer, the national specific character.

НАЦИОНАЛЬНАЯ СПЕЦИФИКА АНИМАЛИСТИЧЕСКИЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НЕМЕЦКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Аннотация

Данная статья посвящена сопоставительному анализу немецких и узбекских фразеологизмов с компонентом-зоонимом. Актуальность исследования обусловлена значимостью рассматриваемых единиц для понимания национальных особенностей. Фразеологизмы с анимализмом обладают как универсальными чертами, так и национально-специфическими. В статье выполнен краткий обзор научной литературы и представлены результаты собственного исследования.

Ключевые слова: Анимализм, фразеологизм, языковая картина мира, эмоциональная сфера, интеллектуальная сфера, метафорический перенос, национальная специфика.

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA ZONIM KOMPONENTLI FRAZEOLIGIZMLARNING MILLIY SPETSIFIKASI

Аннотация

Ushbu maqola nemis va o'zbek tillarida animalistik frazeologik birliklarni ko'rib chiqish tahliliga bag'ishlangan. Tadqiqotning dolzarbligi ko'rib chiqilayotgan birliklarning milliy xususiyatlarini tushunish uchun ahamiyatlidir. Zoonim komponentli frazeologik birliklar ham universal xususiyatlarga, ham milliy o'ziga xos xususiyatlarga ega. Maqolada ilmiy adabiyotlarni qisqacha ko'rib chiqish va tadqiqot natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Animalizm, frazeologizm, dunyoning til tasviri, hissiy soha, intellektual soha, metaforik o'chirish, milliy o'ziga xoslik.

Kirish. Til muloqot va bilish vositasi bo'lib, dunyoning lingvistik manzarasini ifodalashda muhim o'rin tutadigan madaniy kodlar yig'indisidir. Bu dunyoning lingvistik manzarasi so'z bilan ifodalash usullarini o'rganish, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda eng dolzarb yo'nalishga aylanmoqda. Tilshunoslar bir ovozdan frazeologiya so'z boyligining madaniy jihatdan eng boy qatlami bo'lib, unda turli xalqlar tajribasi va dunyoga qarashning soddakundalik ko'rinishlari aks ettirilishini ifoda etadi. Muayyan tilning frazeologizmlarini tahlil qilish voqelikni inson ongi tomonidan tashkil etishning umumiy, umuminsoniy tamoyillari haqida ham xulosa chiqarishga va milliy o'ziga xos qonuniyatlarini aniqlashga imkon beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nemis tili frazeologiyasini muntazam tadqiq qilgan olim N.I. Chernisheva "Frazeologizmlar – bu komponentlari bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan, turli struktural tipdagi va umumiy ma'nosi komponentlar tarkibining to'liq va qisman o'zgarishi natijasida paydo bo'ladigan turg'un so'zlar majmuasidir", - deb ta'kidlaydi [1].

O'zbek frazeologi B. Yo'ldoshevning fikricha, "Frazeologizmlar yoki ibora deyilganda, tuzilishi jihatdan so'z birikasi yoki gapga teng, umumlashgan ma'no anglatuvchi, komponentlari qisman yoki to'laqalicha ko'chma ma'no beruvchi turg'un leksik-semantik birliklar tushuniladi" [2].

Frazeologizmlarga berilgan ta'riflardan ko'rinadiki, frazeologizmlarning eng asosiy xususiyati, ularning turg'unligi, ko'chma ma'noligi, emosional-ekspressivligi, inson ongida tayyor holda in'ikos etishi kabilardir. Shulardan kelib chiqib, frazeologiya milliy leksikaning o'ziga xosligini yorqin tarzda aks ettiradigan tarmog'i degan xulosaga kelamiz. Dunyoning birqancha tillarida hayvon nomlari bilan ifodalangan frazeologik iboralar orqali insonlardagi majoziy tasvir ochib beriladi va bu o'xshatish badiiy adabiyotda keng qo'llaniladi. Nemis va o'zbek tillaridagi hayvon nomlari bilan bog'liq frazeologik birliklarni o'rganishda har ikki tilning etimologiyadaniy xususiyatlarini inobatga olish muhim hisoblanadi. Shuning uchun

butillardagi hayvon nomlari bilan bog'liq frazeologizmlarning ko'pligi, ularning yorqin va majoziy ma'noga ega ekanligi, ularning antropotsentrik tabiati tilshunoslar va leksikograflarning diqqatini doim o'ziga tortib keladi. Taniqli tilshunos olimlar A.V.Kunin, L.P.Smitning ilmiy ishlarida hayvon nomlari bilan bog'liq frazeologizmlar o'z ifodasini topgan bo'lib, zamonaviy tilshunos olimlar YE.K. Lukonina, G.S. Grigor'eva, F.A. Litvin, T.V. Novikova va boshqalarning ishlarida davom ettirilgan. O'zbek tilida hayvonlar obrazi asosida shakllangan frazeologizmlar ko'pgina mavjud bo'lib, ularning ijobiy va salbiy jihatdan qo'llanilishi A.E. Mamatov tomonidan qisman o'rganilgan [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, animalistik frazeologizmlar o'zlarining obrazlilik, emotsionalligi bilan izohlanadi va ulardan og'zaki nutqda, badiiy matnlarda keng foydalaniladi. Shunisi qiziqki, bir hayvon qardosh bo'lmagan turli tillarda bir xil narsani ifodalashi mumkin. Ayrim hollarda esa, bir zoonimning o'zi turli tillarda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan sifatlarni ham ifodalashi mumkin.

Masalan ingliz tilida "elephant" ko'chma ma'noda salbiy tushuncha ifoda etsa, buning o'zbek tilidagi muqobili bo'lgan "fil" ijobiy ma'no anglatadi. Shu bilan birga hindlarda ham fil go'zallik, orastalik ramzi hisoblanadi. Bundan tashqari, arablarda go'zal ayollar tuyaga tenglashtirilsa, aksincha ingliz, frantsuz, ozarbayjonlarda bu dag'allik, beso'naqaylik, jahl va qasos ramzi hisoblanadi. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, tilning leksik-semantik qatlamida animalizmlar singari boy va murakkab tabiatga ega bo'lgan guruhni topish qiyin. Shuning uchun ham ularning tilda keng vazifani bajarishi ko'p qiziqish uyg'otadi. Animalistik frazeologizmlarni frazeologik birliklarning bir qismi sifatida tahlil qilish insonning kognitiv tajribasi shakllanishini kuzatish, ma'lum bir etnik guruh madaniyati haqida ma'lumot olish, insonning atrofidagi dunyoni idrok etishi va tushunishining o'ziga xos xususiyatlarini bilan tanishish imkonini beradi.

Frazeologizmlar murakkab ma'no tuzilishiga ega, shu bilan birga nutqda ishlatilganda semantik jihat juda muhimdir. Shuni ham ta'kidlash kerakki, ularning semantikasi hajmi ko'plab parametrlarga bog'liq. V.L. Arxangelskiy, S.M. Kravtsov, A.V. Kunin kabi tilshunoslar frazeologizmlarning ikki tomonini ajratib ko'rsatadi, ya'ni ifoda, ko'rinish va mazmun, unda signifikativ, denotativ va konnotativ komponentlar ajralib turadi. Ma'noning muhim komponenti - bu frazeologik birlik, tildan tashqari holatda voqeylikning belgilangan elementiga nisbatan ifodalangan ma'lumotlar miqdori hisoblanadi. Denotativ komponent frazeologik birlikning shaxs, harakat, holat, vaziyat bilan munosabatini o'z ichiga oladi.

Konnotativ jihat frazeologizmlarning stilistik, ekspressiv, emotsional va baholovchi bo'yqorlik sifatida qaraladi.

Frazeologik ma'no, qoidaga ko'ra, metaforik va metonimik ko'chirish va qiyosiy manzarasiga asoslanadi, uning yordamida denotatsiya belgilanadi va uning konnotativ xususiyatlari beriladi.

Frazeologik birlik ma'nosi turlari yordamida ekspressiv, ham emotsional baholovchi semalar ustunlik qilishi mumkin, frazeologik birliklarning ekspressivligi, emotsionalligi va obrazlilikiga esa ularning asosiy kategorik xossalari sifatida ko'plab tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan.

Ekspressiv frazeologizmlar orasida V.N.Vokurov sifat, miqdor va sifat-miqdoriy ifoda birliklarini ajratadi [4].

1. Miqdoriy (kvantitativ) ekspressiv ma'nolar frazeologizmlarga xos bo'lib, denotativ ma'nosi sifatning yuksak darajada namoyon bo'lishini ifodalaydi: (Aus einer Mucke einen Elefanten machen- pashshadan fil yasamoq).

2. Sifatli (kvalitativ) ekspressiv ma'nolar frazeologik birlik asosini tashkil etgan tasvirming o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan qo'shimcha ma'no turlari yordamida hosil bo'ladi: (schlaue Fuchs – тулкидек айёр; Schwarzes Schaf- qora qo'y).

3. Sifat-miqdoriy ekspressiv ma'nolar frazeologik birliklarda uchraydi, ular tarkibida miqdor va sifat ekspressiv semalarini birlashtiradi. Bunday frazeologik birliklar predmet yoki harakat belgilarining yuqori darajada namoyon bo'lishi bilan uyg'unlashgan harakat, belgilarining shiddati, keskinligi bilan ajralib turadi: (plump wie ein Bär – ayiqdek besunaqay, schlafen wie ein Bär – ayiqdek uyqichi, schüttert's ab wie der Hund den Regen – suvga tushgan g'ozdek purpaymoq).

Ko'pgina tadqiqotchilar ta'kidlashicha, bu animalistik frazeologizmlar metaforik ko'chiriladigan dunyoning ko'plab tillarida majoziy iboralar uchun boy manba bo'lib, milliy va madaniy o'ziga xosliklarga ega frazeologik birliklarning tez-tez tarkibiy qismiga aylanadi. Odatda animalizmlar frazeologizmlarning bir qismi sifatida insonning tashqi qiyofasini, uning mehnat faoliyatini, hissiy va intellektual sohalardagi shaxslararo munosabatlarini, nutq va aqliy faoliyatni va boshqalarni tasvirlash uchun ishlatiladi. Hayvonlarning nomi bilan bog'liq lug'atning asosini odamlar ularga tegishli bo'lgan hayvonlarning ob'ektiv yoki sub'ektiv fazilatlarini tashkil etadi, o'z navbatida frazeologizmlarda hayvonlarning sifati inson qiyofasiga mos keladi. Masalan, der Hund (it) bilan bog'liq bo'lgan animalizm nemis va o'zbek tili adabiyotlarida o'ziga xos bo'lgan nomlar bilan kundalik turmush tarzida keng qo'llaniladi.

Nemis xalqi o'zlarining itlarga bo'lgan munosabati va g'amxo'rligi bilan boshqa xalqlardan alohida ajralib turadi. Chunki ular itlarni o'ziga juda yaqin oladi, ularga o'zgacha mehr bilan munosabatda bo'lishadi. Nemis xalqi uchun itlar, birinchi navbatda, sodiq hamrohdir. U qadim zamonlardan to hozirgi kungacha insonlarga hamroh bo'lib kelmoqda. Shunday bo'lishiga qararasdan, ba'zi bir nemis lingvistik madaniyat namunalarida itning tasviri noaniq va ba'zan salbiy xususiyatlar bilan ifodalangan. Buni quyidagi salbiy frazeologik birliklarda ko'rishimiz mumkin: Masalan "Kein bunter Hund schaut dich an" – sen hech kinga kerak emassan, hech kim senga e'tibor bermaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, it obrazi har doim ham ijobiy tasvirlanmaydi. Ba'zan "der Hund" zoomorfizmi orqali bu hayvonga xos bo'lmagan dangasalik, ishonchsizlik kabi sifatlar insonlardagi ba'zi salbiy xususiyatlarni ochib berish uchun qo'llaniladi. Masalan "den Hund hinken lassen" insonlardagi "dangasalik", "makkorlik", "ishonchsizlik" kabi xususiyatlarni ifodalash uchun ishlatiladi. O'zbek xalqi uchun ham it - bu uy hayvoni, insonning eng qadimgi va birinchi do'sti, ovda yordamchi, qo'riqchi, yo'lboshchi hisoblanadi. Shunday bo'lishiga qararasdan ba'zan ko'plab salbiy o'xshatishlar bilan ifodalaniishi ham uchrab turadi. Masalan, "Mana, yuribsan, itning keying oyog'i bo'lib!"[5] iborasi hamma ishda orqada qolgan, dangasa, ishyoqmas insonlarga nisbatan qo'llaniladi yoki "Qo'tir itdek bir ko'ylakda dildirab turibman"[6] gapida nochor, yupun, bechoraxol kabi holatlaridagi insonlar tasvirlanadi. O'zbek tilida boshpanasiz, hech kinga kerak

bo'lmagan, g'arib kimsalarga nisbatan "daydi it" animalizmi qo'llaniladi.

Inson har doim o'zini tasvirlash, atrofidagi dunyoni va unga bo'lgan munosabatini tasvirlash uchun unga eng yaqin bo'lgan narsalardan foydalanishga intiladi: somatizmlar, fitonimlar, zoonimlar, bu bizga zoonimlarni o'z ichiga olgan ko'plab maqollarni tushuntirish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Dunyodagi har qanday tilning lug'atida hayvon nomlari juda o'ziga xos qatlamni ifodalaydi. Aynan animalizm milliy madaniy g'oyalar, ma'lum bir til hamjamiyatiga va umuman madaniyatga xos bo'lgan psixologik, ruhiy va ijtimoiy xususiyatlardagi farqlarni aks ettiradi.

Hayvonlar obrazlarini tahlil qilib, ma'lum bir xalq orasida qanday insoniy fazilatlar ko'proq qadrlanadi, lingvistik ong qaysi harakatlarni salbiy, nimani ijobiy deb belgilaydi, tilshunoslikda qanday assotsiatsiyalar, ramziy ma'nolar, obrazlar yoki bu hayvon ortidagi dunyoning suratida mustahkam o'rnanishgan haqida xulosa chiqarishimiz mumkin.

Animalizmlarni metaforik jihatdan qo'llashda ko'proq pichinglarni uchratishimiz mumkin. Insonlar ko'ngilni og'ritadigan ta'riflarni asosan uzoq yillar davomida insonlarga itoatkorlik va sadoqat bilan xizmat qiluvchi uy jonivorlari nomlaridan tanlanadi. Shubhasiz, ko'p xalqlarda ilon – qabihlik, makr, hiyla timsoli, yahudiylarda esa donishmandlik timsolidir, afinaliklar uchun esa boyqushidir. Bizda chumoli mehnatsevarlik va bardosh ramzidir. Ital'yanlar uning zaiflik, kuchsizlik timsoli deb ta'riflashadi: "Uning kuchi chumolinikiday" – deb kuchsiz odam haqida so'z yuritishdi.

Animalizmlarning metaforik yoki metonimik ko'chishlar asosida ikkilamchi ko'chma ma'nolarining shakllanishi, hayvon nomining odamga o'tishi samarali va faol rivojlanayotgan semantik jarayondir. Oddiy nominatsiyalarni almashtirishning yorqin misoli G.YE. Kreydlining ishidan parcha: "Ma'lum bo'lishicha, men ijarachi sifatida ro'yxatga olinishni istagan uyda "sigirlar", "suv osti ilonlari", "sazanlar", "timsolhar", va boshqa barcha turdagi hayvonlar dunyosi vakillari yashaydi. Shunday qilib, atrofmizdagi butun olam fauna bilan zich qamrab olinganligi ma'lum bo'ldi [7]. Animalizm to'plam iboralarini, qiyoslash va boshqalarning komponenti bo'lib, ularning semantik tarkibiga "jonlantirish", "shaxs" kabi semalar kiradi.

Nemis va o'zbek tillarida keng tarqalgan animalistik frazeologizmlar orasida der Esel-eshak, das Pferd-ot; der Hund - it; die Katze-mushuk; das Schwein - chuchqa; das Schaf-quy; der Hahn – tovuq kabi uy hayvonlari (die Haustiere) ko'p kuzatilsa, die Hase-quyon, der Affe-maymun, der Wolf-bo'ri, die Maus-sichqon, der Elefant-fil, der Igel-tipratkan, die Fuchs-tulki, der Bär-ayiq kabi yuvvoyi hayvonlar (wilde Tiere) ning nomlari bilan bog'liq holatlar juda tez-tez uchraydi. Shuningdek, tahlil qilingan frazeologik birliklarda qushlar (der Vogel -qush; der Adler burgut; suvda suzuvchilar orasida (der Fisch-baliq, der Aal-akula, sudralib yuruvchilar: (der Frosch-qurbaqa; die Schlange-ilon kabi animalizmlar bilan bog'liq frazeologizmlar ko'p kuzatiladi.

Tadqiqotimiz davomida nemis va o'zbek tillarida animalistik frazeologizmlarni o'rganib, tahlil qilar ekanimiz, ko'p hollarda hayvonlar shaxsning ichki dunyosining tashqi ko'rinishi va jismoniy xususiyatlarini, uning xulq-atvorini, hissiy holatini, intellektual faoliyatini, shaxslararo munosabatlarini tasvirlash uchun ham xizmat qilishini aniqladik. Ularning minimal soni makon, miqdor va vaqtni bildiradi.

Animalistik frazeologizmlar yordamida emotsional-intellektual sohalarni ifodalash usullarini tasvirlashga e'tibor qaratamiz. Insonning muhim mulki bo'lgan his-tuyg'ular doimo mahalliy va xorijiy psixologiya, fiziologiya, falsafa vakillarining diqqat markazida bo'lib kelgan va insonparvarlik bilimlari paradigmatining antropotsentrizm tomon o'zgarishi bilan ular tilshunoslikda ko'rib chiqish ob'ektiga aylangan. N.I. Formanovskaya ta'kidlaganidek, "antropotsentrik tilshunoslik insonning ruhiy holatlarini, jumladan, his-tuyg'ulari va hissiyotlari, ifodasi, niyatlarini, baholari, munosabatlari va boshqa shunga o'xshash hodisalarni tilda va nutqda belgilash va ifodalashga qiziqishini kuchaytirdi". Tuyg'ular insonning mohiyatini, uning faoliyati va dunyo bilan munosabatlarini belgilovchi xususiyatlar qatoriga kiradi, shuning uchun ular kundalik va ilmiy qiziqishning predmetiga aylanganligi bejiz emas.

Birgina, ahmoqlik tushunchasi o'z aksini topgan animalistik frazeologizmlar haqida gap ketganda qo'yidagilarni keltirish mumkin: das hieße den Esel griechisch lehren; er findet den Esel nicht, auf dem er sitzt; er ist so dumm, dass ihn die Gänse beißen; ein alter Fuchs geht nicht zum zweiten Mal ins Garn; gesottenem Fisch hilft das Wasser nichts.

Nemis tilidagi ahmoqlik g'oyasi frazeologizmlar tomonidan ham so'zlashtirilgan bo'lib, ularning asosini entomologik metafora tashkil etadi. Biror kishi ahmoq bo'lsa, uning boshida hasharotlar (kuyalar, kriketlar) borgan o'xshaydi: Grillen (Motten) im Kopf haben. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, yuqorida qayd etilgan nemis frazeologik birliklari hozirgi vaqtda eskirgan va zamonaviy nemis tilida deyarli qo'llanilmaydi.

Nemis tilida ahmoqlik g'oyasi qiyosiy frazeologik birliklar yordamida ham ifodalanadi: er hat's im Kopfe wie die Gans im Knie; er hat nicht so viel Gehirn wie ein ausgenommener Sperling. Bunda leksemalar: die Gans va der Sperling.

Qo'yida yana bir misolni ikki tilda ko'rib chiqamiz:

- j- d ist bekannt wie ein bunter Hund;

- j- d ist bekannt wie eine bunte Kuh.

Bu iboralar o'zaro sinonim hisoblanadi. SH. Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" dan

ma'no jihatdan mos keluvchi ushbu frazeologizmlarga e'tibor qaratamiz.

– dong'i chiqmoq;

– dong ketmoq;

– o'tning qashqasidek ma'lum bo'lmoq [8].

Guvohi bo'lganimizdek ushbu frazeologizmlarning o'zbek tiliga ma'no jihatdan mos Xulosa. Frazeologik birlik tarkibidagi zoonimik komponent yaqqol milliy va madaniy xususiyatga ega bo'lib, uning assotsiativ aloqalarini oldindan belgilab beradi va odamlarga nisbatan qo'llanganda ma'lum ma'no beradi. Tadqiqotning asosiy natijalaridan biri har ikkala tilda mavjud bo'lgan universalni va faqat bitta tilga xos bo'lgan o'ziga xoslikni aniqlash edi.

Ba'zi bir xil haqiqatlar turli semantik mazmun va konnotatsiyaga ega, ya'ni ular o'ziga xos bo'lib, faqat bitta til madaniyatiga tegishlidir, lekin shu bilan birga, ushbu tematik guruhda taqqoslangan madaniyatlarining har birida xalqaro va universal elementlar mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Chernisheva N.I. Frazeologiya sovremennogo nemetskogo yazika. –M., 1970. – S29, 200.
2. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologizmlarda funktsional uslubiy xususiyatlar. –T., 1993. -24 b.
3. Mamatov A.E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari. Filol. fanl. dok... diss. avtoref. –Toshkent, 2000. 25-27 b.
4. Vakurov V.N. Osnovi stilistiki frazeologicheskix yedinit: (Na materialax sov. fel'etona). 1983. S. 70.
5. Said Ahmad. Qorako'z majnun (hikoya): O'zbekiston NMIU, 2001. – 126 b.
6. Mixail Zoshchenko. Mojaro: Hikoyalar / [Rus tilidan N. Aminov tarj.] — Toshkent, Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988. Mixail Zoshchenko. Mojaro. 1998. 110 b.
7. Kreydlin G.YE. Neverbal'naya semiotika. Yazik tela i yestestvenniy yazik. M., 2002. S. 237
8. Rahmatullaev SH. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati.-Toshkent; O'qituvchi 1978. -405 b., 73-b.

Laylo BAYMURADOVA,
Karshi state university, the chair of Interfaculties English
E-mail: inyaz.2006@gmail.com

Based on D.Sc. Mirsanov Gaybullo's review

SEMANTIC REALIZATION OF SPEECH AND COMMUNICATION STRATEGY IN LINGUISTIC COMPOSITION/CONTENT

Annotation

The communicative strategy used in the communication process covers all levels of communication tools. In particular, the formal way of communication, content of communication, social status of interlocutors, cognitive-psychological factors, semantic-pragmatic means of language, communication situation, etc. determine the communicative strategy. Communication strategy, in turn, gives rise to speech strategy. Speech strategy is a pragmatic, stylistic, semantic selection of language units used by interlocutors.

Key words: Pragmatic content of communication, speech strategy in the process of communication, communicative strategy, means of communication.

СМЫСЛОВАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ РЕЧЕВОЙ И КОММУНИКАТИВНОЙ СТРАТЕГИИ В ЯЗЫКОВОМ СОДЕРЖАНИИ

Аннотация

Коммуникационная стратегия, используемая в процессе коммуникации, охватывает все уровни. В частности, формальный способ общения, содержание общения, социальный статус собеседников, когнитивно-психологические факторы, семантико-прагматические средства языка, ситуация общения и т. д. определяют коммуникативную стратегию. Коммуникативная стратегия, в свою очередь, создает речевую стратегию. Речевая стратегия – это прагматический, стилистический, смысловой отбор языковых единиц, используемых собеседниками.

Ключевые слова: Прагматическое содержание общения, речевая стратегия в процессе общения, коммуникативная стратегия, средства коммуникации.

NUTQIY VA MULOQOT STRATEGIYASINING LISONIY TARKIBDA SEMANTIK VOQELANISHI

Annotatsiya

Muloqot jarayonida qo'llaniladigan muloqot strategiya barcha sathlarini qamrab oladi. Jumladan, muloqotning formal kechimi, muloqot mazmuni, muloqotdoshlarning ijtimoiy statusi, kognitiv-psixologik omillar, tildagi semantik-pragmatik vositalar, muloqot vaziyati kabilar kommunikativ strategiyani belgilaydi. Muloqot strategiyasi, o'z navbatida, nutqiy strategiyani yuzaga keltiradi. Nutqiy strategiya muloqotdoshlar tomonidan qo'llaniladigan til birliklarining pragmatik, stilistik, semantik tanlovi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Muloqotning pragmatik mazmuni, muloqot jarayonida nutqiy strategiya, kommunikativ strategiya, muloqot vositalari.

Introduction. Determining the communicative units and their strategy used in the context of speech is explained by highlighting the linguistic, cultural and pragmatic aspects of the speech strategy. The theoretical study of discourse strategy in various dialogic situations and within the text shows the importance of revealing the pragmatic and linguistic aspects of this field. Also, the fact that the speech strategy is formed differently in languages determines the possibility of cognitive-discursive realization of this field.

The main part. The communicative strategy used in the communication process covers all levels of communication tools. In particular, the formal way of communication, content of communication, social status of interlocutors, cognitive-psychological factors, semantic-pragmatic means of language, communication situation, etc. determine the communicative strategy. A communication strategy, in turn, creates a speech strategy[1]. Speech strategy is a pragmatic, stylistic, semantic selection of language units used by interlocutors. In most works devoted to the pragmatic content of communication, the theory of speech strategy in the communication process, attention is paid to the fact that the concepts of speech and communicative strategy are separate phenomena[2].

We can also witness works that evaluate these concepts as synonyms. In our opinion, it is appropriate to interpret these concepts separately, taking into account the method of expression, relevance to the situation, and the process of expression. Because the process of communication is very comprehensive, it covers various aspects of verbal communication as well as the use of non-verbal means. It is known that in the communicative strategy, the structure of speech devices, pragmatic content, paralinguistic tools are used to influence a certain listener or listeners, to provide communication experience, to clarify the purpose of communication, to realize the purpose of communication[3]. In the speech strategy, the use of the language system is aimed at a wide audience. However, the speech situation can blur the distinction between "communicative strategy" and "speech strategy". Because the speech situation may not create a fundamental difference between them. Therefore, it is possible to evaluate these

terms as synonyms only taking into account the use of both terms in cases that arise in connection with the speech situation[4].

In accordance with the purpose of our research, we pay more attention to the pragmatic and semantic realization of speech and communicative strategies. Because, in the pragmatic expression of the strategy, the goal of communication and its implementation comes to the fore. Semantic expression ensures that the language units used in speech are fulfilled in terms of meaning and content. Semantic strategy is also important in the effective expression of linguistic content and cognitive modeling of the speech situation. It should be noted that the effective expression of the semantic content, its integration into a certain topic, the formation of a target image, the situation of the participants of the dialogue in the speech situation are studied in the framework of pragmatic strategy or pragmatic expression.

Literature Review. Although language is considered as a semiotic system, its main purpose is to convey information and communicate. It is communication that ensures the relationship between people and activates the society. In the process of communication, the participants make a plan of action that corresponds to the communicative goal to ensure the equality of mutual relations, and choose linguistic tools that enable the implementation of this plan. It is known that the expression of communicative purpose goes in two directions. One of them is a hidden expression of intention, and the other is an open expression of thought.

E. Koseriu improved the idea that language belongs to a group of phenomena with its own function, and expressed the opinion that "language is not considered a system, but a system with its own function, which performs certain goals"[5]. In turn, it is important to clarify the issue of language and speech. In the process of communication, the language does not only provide communication, but it performs tasks such as conveying information, showing the internal and external emotions of people, providing a verbal representation of human psychology, and showing the dynamic nature of interaction between communicators. At the same time, language is

considered as a powerful tool that has an emotional and psychological impact on the participants of the dialogue. Linguistic resources not only describe a specific situation, but are considered the main tool that allows the speaker and the listener to convey information about the world, to perceive the situation, manage the situation, and ensure its positive or negative evaluation.

Sh. Safarov stated that the purpose of communication is not limited to simply exchanging information, the purpose of information transfer is to influence the "partner", convince him of something, subjugate him, and encourage him to act. This process creates the setting of a communicative goal. According to the level of setting of the communicative goal, the communicative strategy is divided into general and specific types from the point of view of the implementation of specific, specific and general communicative goals[6]. The well-known linguist T. van Dijk evaluates a special type of speech strategy as the functional use of language units in a sequence of speech actions and thereby the realization of a purposeful speech course. A speech strategy differs from a communicative strategy in the effective use of language tools in the process of communication.

Research methodology. Communicative strategy, in turn, covers the type of communicative tactics. Communicative tactics are associated with the effective use of speech tools in the small part of the communication process, and are considered to achieve a certain goal. Communicative strategy is a general-purpose action aimed at planning a communication event in advance. It can also be considered that communicative tactics are a method of using a set of language units used in the implementation of a communicative strategy as a means of speech influence. In other words, it is a speech model of purposeful influence on the interlocutor. The strategic goal serves to determine the language tools and methods that determine the speech. Therefore, speech strategy and tactics are closely related to each other[7].

M.L. According to Makarov, the communicative strategy is the center of the pragmatic model in any communicative process. Therefore, the pragmatic realization of the content of communication is built on the basis of certain strategies. Implementation of the strategy in pragmatic conditions depends on its cognitive and semantic expression in the language. This serves to determine the essence of the communicative strategy in the pragmatic realization of the communicative strategy. M.L. Makarov cites two considerations that determine the essence of communicative strategy: communicative strategy is defined as "a sequence of expressions of the speaker's decisions built on the basis of language tools and speech actions", and on the other hand, "it is the effective implementation of language tools used in communication". So, the speaker uses the language tools that are most suitable for him to achieve the goal of communication, and each phrase, word, speech unit used by him performs a certain task. Such a purposeful process is carried out with the help of certain operations in the human mind. Therefore, it is necessary to recognize the communicative strategy as a cognitive phenomenon. In this case, the purpose of the speech, the tone of the speech, and the choice of language tools are built in a way that is compatible with each other. This process is of great importance in defining relationships between individuals and in deciding target plans. Effective use of language and speech tools is required to solve interpersonal problems. The process of implementing these events is known by the term speech strategy. According to T. Van Dijk, strategy is a mental expression of speech tools used to achieve a goal, and it is a productive use of alternatives that arise in the process of communication.[8]

Analysis and results. It should be noted that, in addition to being separate concepts, speech strategy and speech goal are interrelated. In particular, the speech goal consists of strategic and tactical goals. If the speech strategic goal covers the entire speech situation, the tactical goal is to achieve the goal with the implementation of separate speech moves in the speech situation. Communication is a purposeful activity, and every action performed within this activity is considered to have its own purpose and intention.

A communicative strategy can be compared to the construction of a scene for the implementation of an issue. In this case, the goal and the sequence of speech actions are prepared in advance, and the speech and psycho-emotional actions of the addressee are roughly developed. The speech situation is controlled by the addressee. This process is widely used in solving social, political, daily life, communicative, economic and social issues. The speech structures used in it, the choice of language units to be used is prepared in advance. In turn, the communicative strategy is widely used in all

levels of social activity, and it also has linguistic and cultural foundations. That is why we can see that researches related to communicative strategy are carried out on the scale of individual languages or comparative typology. In particular, O.I. Issers analyzes the speech strategies and tactics characteristic of Russian language culture in his work "Коммуникативные стратегии и тактики русской речи". In turn, the author explains the general and specific aspects of the communicative strategy. O.I. According to Issers, the effectiveness of the speech strategy is determined by the result or consequences of social cooperation. In this case, it is not important that the obtained result is targeted and planned. The basis of the speech strategy is the purposeful actions of the speaker and the addressee, as well as the ability to take the right path in a given situation, adapt to the situation, and continue the speech expression in a manner appropriate to the situation.

There are many factors influencing the implementation of the communication strategy. Among them are an objective view of reality, complete information about the interlocutor or interlocutors, the speaker's choice of words and phrases suitable for the communication process, the psycho-emotional state of the interlocutors, the psycho-emotional aspect of the speech situation, the ability to evaluate the communication aspect, purposeful and appropriate use of speech tools, the ability to assess the level of impact of selected speech units on addressees, management of the entire speech situation, etc. T. van Dijk explains the speech strategy in a simpler way. The scientist says that speech strategy is a characteristic of speech cooperation (T. van Dijk 1989: 277)[9]. The highlighted speech strategy and its factors are activated through cognitive processes and directly implemented through the effective use of linguistic units. The activities performed in any speech situation, the linguistic units used are carried out within the framework of the speech strategy. The language units used within the framework of the speech strategy take place at certain linguistic levels. In particular, T. van Dijk says that communicative and speech strategies can be used not only at different levels of communication, but also at linguistic levels. Therefore, the author divides strategy into pragmatic, semantic and rhetorical-discourse types. If the pragmatic strategy is used to achieve a specific goal of communication, the semantic strategy makes up the semantic macro structure of the discourse and is evaluated as a purposeful walk in a certain scene.

It seems that both the communicative strategy and the speech strategy are a comprehensive phenomenon that can be implemented using all the language tools available in the language. For example, T. van Dijk and U. Kinch evaluate the cases of topic change, i.e. transition from one topic to another, as a form of communicative strategy. The authors include the event related to topic change as a type of semantic strategy. It should be noted that the events related to the topic change can be carried out directly during the speech and also before the beginning of the speech process. There is a possibility that the subject change applies to the entire content of the discourse, and at the same time, it is used as an event specific to a certain scene in the speech situation. The fact that each situation in the speech process, the frame covers different types of information, leads to the use of a strategy related to topic change.

Based on the theoretical sources of communicative and speech strategy, as our work is related to the analysis of examples taken from fiction literature, we found it permissible to carry out our research on speech and communicative strategy in the following directions: analysis of language and speech units that make up communicative strategy; conduct an analysis within the framework of linguistic tools that organize and implement the speech strategy; identifying goals and tasks of interlocutors through cognitive modeling of speech strategy; analysis of speech experience; effective use of linguistic units in achieving the goal of communication; realization of semantic content in the implementation of speech strategy; effective participation in pragmatic events that ensure the success of communication; effective use of speech strategy in the psycho-emotional situation of interlocutors; tactical expression methods of the speaker and the listener in the speech situation; methods and possibilities of using rhetorical and syntactic strategies in the implementation of speech strategy; Aspects of effective use of the topic change strategy in the implementation of a speech strategy.

Conclusions and recommendations. In accordance with the purpose of our research, we pay more attention to the semantic realization of speech and communication strategies. Because, in the pragmatic expression of the strategy, the goal of communication and its implementation comes to the fore. Semantic expression ensures that the language units used in speech are fulfilled in terms of meaning and content. Semantic strategy is also important in effective

expression of linguistic content and cognitive modeling of the speech situation. It should be noted that the effective expression of semantic content, its integration into a certain topic, the formation of a target image, the situation of the participants of the dialogue in the speech situation are studied in the framework of pragmatic strategy or pragmatic expression.

In general, we consider a communicative strategy as a combination of verbal and non-verbal behaviors used by the addressee to achieve a specific goal and directed at the interlocutor during the communication process. On the other hand, it is considered a set of communicative tactics that are carefully worked out, ensure success, skillfully manage the interlocutor's thinking and the communication process. Based on the theoretical sources of communicative and speech strategy, as our work is related to the analysis of examples taken from fiction literature, we found it permissible to carry out our

research on speech and communicative strategy in the following directions: analysis of language and speech units that make up communicative strategy; conduct an analysis within the framework of linguistic tools that organize and implement the speech strategy; identifying goals and tasks of interlocutors through cognitive modeling of speech strategy, analysis of speech experience; effective use of linguistic units in achieving the goal of communication; realization of semantic content in the implementation of speech strategy; effective participation in pragmatic events that ensure the success of communication; effective use of speech strategy in the psycho-emotional situation of interlocutors; tactical expression methods of the speaker and the listener in the speech situation; methods and possibilities of using rhetorical and syntactic strategies in the implementation of speech strategy; Aspects of effective use of the topic change strategy in the implementation of a speech strategy.

REFERENCES

1. Astafurova T. N., Strategii kommunikativnogo povedeniya v professional'no-znachimix situatsiyax mejkul'turnogo obsheniya: Lingvisticheskiy i didakticheskiy aspekti: dissertatsiya - Moskva, 1997. – S. 24.
2. Baranov A.N. Vvedenie v prikladnuyu lingvistiku. M., 2001. – S. 45.
3. Belova A. D. Lingvisticheskie aspekti argumentatsii: Lingvistika. Teoriya kommunikatsii. Angliyskiy yazyk / A. D. Belova . – 2-e izd. – K.: Logos, 2003. – S. 34.
4. Dimova G.V. Osnovnie strategii frantsuzskogo universitetskogo pedagogicheskogo diskursa: diss. ... kand. filol. nauk: spes. 10.02.05-Irkutsk, 2004. – S. 43.
5. Koseriu E., "Synchrony, diachrony and history: Problema zhykovogo izmeneniya." -156s.
6. Safarov Sh. Linguistic discourse - 2018, 148 p.
7. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. V poiskakh novyx putey razvitiya lingvostranovedeniya: concept reche povedencheskix taktik. - M., 1999. - 84 p.
8. Teun A. Van Dijk, Strategies of Discourse Comprehension. - New York: Academic Press - 1983. - 389 p.
9. T. A. van Dijk, Yazyk. Poznañ. Communication [Text] : sbornik rabot / T. A. van Dijk; composition V. V. Petrova; per. English summer pod ed. V. I. Gerasimova; input St. Yu. N. Karaulova, V. V. Petrova. - Moscow: Progress, 1989. - 283p
10. Safarov Sh. Pragmalinguistics. -T. - 2008. -235b.

UDK: 811.111:659

Jaxangirmirzo BAXADIROV,
Toshkent amaliy fanlar universiteti "Xorijiy til va adabiyoti" kafedrasini mudiri, PhD

O'zDJTU, f.f.d. J.A.Yakubov taqrizi asosida

INGLIZ TILIDAGI IJTIMOYIY REKLAMALARNI AKSIOLOGIK (QADRIYATLARNI AKS ETTIRISH) XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada bugungi kundagi ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarda qadriyatlarini ham aks ettirilishi, ularda reklamalar u yoki bu g'oyalarni ilgari suruvchi vosita bo'libgina qolmay, muammolarga metodologik jihatdan ijtimoiy-madaniy yondashuvning va ommaviy madaniyat janrining fenomeni ham ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Jamiyat tomonidan qabul qilinmagan me'yorlarni maqbul me'yorlarga aylantirishning bosqichlari, shuningdek tildagi transformatsiya jarayonlari qadriyatlarining o'zgarishiga, boshqa shaklga aylanishiga olib kelayotganligi misollar yordamida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy reklama, tushuncha, reklama, jamiyat, ijtimoiy muammo, nomaqbullik, radikallik, an'anaviy qadriyatlar, maqbullik, ma'no, tushuncha, ibora, evfemizm, lingvomadaniy.

АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ (ЦЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ) ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В статье современная социальная реклама на английском языке, показано, что реклама является не только средством продвижения той или иной идеи, но и явлением методологического социокультурного подхода к проблемам и жанрам массовой культуры. На примерах выделены этапы трансформации не принятых обществом стандартов в приемлемые, а также процессы трансформации в языке, приводящие к смене ценностей и трансформации в другую форму.

Ключевые слова: Социальная реклама, концепция, реклама, общество, социальная проблема, неуместность, радикализм, традиционные ценности, приемлемость, смысл, концепция, выражение, эвфемизм, лингвокультурный.

AXIOLOGICAL (VALUE REFLECTION) CHARACTERISTICS OF SOCIAL ADVERTISING IN ENGLISH

Annotation

In the article today's social advertising in English it is shown that advertisements are not only a means of promoting one or another idea, but also a phenomenon of a methodological socio-cultural approach to problems and a genre of mass culture. The stages of transformation of standards not accepted by the society into acceptable standards, as well as transformation processes in the language leading to the change of values and transformation into another form, are highlighted with the help of examples.

Key words: Social advertising, concept, advertising, society, social problem, inappropriateness, radicalism, traditional values, acceptability, meaning, concept, expression, euphemism, linguocultural.

"Qadriyat" tushunchasi bir qancha ta'limot va fanlarni o'z ichiga oladi va insonning borliqqa bo'lgan munosabatining o'ziga xos jihatlarni ochib beradi. Qadriyatlar, odatda, inson va jamiyat uchun ijobiy ahamiyat kasb etgan narsa va hodisalarni ifodalaydi. XIX asr o'rtasiga qadar falsafada "borliq" va "qadriyat" tushunchalari bir-biridan ajratilmagan edi. Aksiologiya (yunoncha axia – qadriyat va logos ta'limot so'zlaridan) mustaqil fan sifatida borliq tushunchasi ikki komponentga ajralgan paytda yuzaga keladi: bir narsaning mavjud bo'lishi va uning mohiyati. Boshqacha qilib aytganda, obyekt va subyektning o'zaro ta'siri paytda subyekt uchun obyektida shunday bir narsa ayon bo'ladi, uni obyektning mavjud bo'lishining o'ziga bog'lab bo'lmaydi, ya'ni u gu'yo ushbu mavjudlik chegarasidan tashqarida turadi va u uchun muayyan ahamiyatga ega bo'ladi. Obyekt va subyektning o'zaro ta'sirini ana shunday tushunish qadriyat tushunchasini hozirgi zamon falsafasining kategorial apparatining elementi sifatida shakllanishi uchun boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qildi. Qadriyatlar – voqelikdagi muayyan hodisalarning qimmatini belgilash uchun xizmat qiluvchi falsafiy kategoriya bo'lib, u mazkur hodisaning subyekt tomonidan aks ettirilishi natijasida paydo bo'ladi. Jamiyatdagi ustuvor qadriyatlar – madaniyat asoslarni mustahkamlovchi axloq me'yorlaridir.

Qadriyatlar dunyosidagi farq xalqlarning faoliyati, turmush tarzi va madaniyatining o'ziga xosligi bilan bevosita bog'liqdir. Millatlarning hayotiy haqiqatlarga bo'lgan munosabati bilan shartlangan o'ziga xosligini ko'rsatishda u yoki bu madaniyatda doimiy mavjud bo'lgan qadriyatlar mazmuni va ahamiyatiga yoki madaniyat konstantiga, ya'ni madaniy qadriyatlarining davomiyligiga e'tibor qararish muhim hisoblanadi[1]. Bu konstantlarni madaniyatning ustuvor qadriyatlarini, deb ataydi. Bunga esa, bugungi kunda ingliz-amerika lingvomadaniyatida, xususan, dominant sifatida qabul qilingan Success va Fair Play hamda ular doirasida tashkil etilgan madaniyat sohalari Individual Freedom va Self-Reliance, Equality of Opportunity and Competition, The American Dream va Hard Worklarni misol qilib keltirish mumkin.

Madaniy qadriyatlarining yana bir muhim xususiyatlaridan biri uning nisbatan barqarorligida hisoblanadi[2]. Qadriyatlar – odamlar xulqini o'zgaritishning eng qiyin bo'lgan omilidir. SHU sababi Benetton, UnHate campaignning bir turdagi reklamasi turli etnik auditoriyaga turlicha ta'sir qo'rsatadi. Misol sifatida kiyim-kechak ishlab chiqaruvchi – United Colors of Benetton nomli mashhur kompaniyaning reklamasini keltirish mumkin. "UnHate" ("YOmon ko'rib qolish") sloganini ishlatilgan ijtimoiy reklamada siyosiy va diniy arbob-muxoliflar bir-biri bilan o'pishib turgan holda tasvirlangan Bag'rikenglik g'oyalarni ifodalovchi mazkur reklama kampaniyasini Vatikan hurmatsizlik, diniy his-tuyg'ularni mensimaslik, deb baholadi.

Ijtimoiy reklama ma'lum bir ma'noda jamiyat ko'zgu hisoblanadi. Ammo F.Breton va S. Pruning qayd etishicha, reklama va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar dialektikaga asoslangan bo'lishi bilan bir qatorda etarli darajada murakkab hamdir, ya'ni: reklama xabarining mazmuni jamiyatni qisman aks ettirgan deb qaralishi mumkin. Reklama jamiyatga madaniy bosim o'tazish kuchiga ega bo'lish bilan bir qatorda madaniy qadriyat sanaladi; ular jamiyatning aksariyat qismi tomonidan ma'qullangan va bir jihatdan konservativ va mavjud har qanday o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatuvchi tartib-qoidalarni o'zida aks ettiradi. SHunday esa-da, reklama zamon talablariga moslashishni targ'ib qiluvchi bo'lishi bilan bir qatorda odamlarga turli yangi qadriyat va me'yorlarni taklif etish xususiyatiga ega ham bo'ladi[3].

Madaniyat rivojlanib borgan sari qadriyatlar ham o'zgarishi, avvalgi qadriyat va axloqiy me'yorlardan darhaqiqat ustunroq bo'lgan yangi etalonlar paydo bo'lishi mumkin. Undan tashqari qadriyat avvalgisidan farqli, qolaversa, uning aksi shaklini olishi ham mumkin. Madaniy qadriyatlarining o'zgarishiga globallashuv jarayonlariga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bugungi kunda ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarni, qadriyatlarining yangi yo'nalishlarini ommaviy tarzda majburan qabul qildirilishi fenomenining tadqiqi ularni hayotga joriy etish mexanizmi bilan bir qatorda subyektlarni kommunikativ amaliyotga o'rgatish va

ijtimoiy jarayonlarni boshqarish usullarini anglashga imkon bermoqda. SHunday mexanizmlardan biri – ijtimoiy muammolarni omma orasiga yoyishdan iborat. P.Burdening qayd etishicha, kishilarga o'z-o'zidan ma'lum bo'lgan ijtimoiy muammo – jamoaning ijtimoiy hayotni shakllantirish faoliyati tufayli paydo bo'lgan ijtimoiy mahsulotdir; muammolarni hal qilish uchun esa, majlislar, komitetlar, assotsiatsiyalar yig'ilishlari o'tkazilib, dastur va qarorlar kabilar qabul qilinadi. Bularning bari shaxsiy, ayrim yoki kichik muammoni keng omma uchun qiziqarli va foydali ijtimoiy muammoga, jamiyat oldida turgan dolzarb masalaga aylantirish uchun qilinadi.

Turli ilmiy tadqiqot ishlarida global siyosiy boshqaruv jarayonlar ta'sirida ommaviy tasavvurning qadamba-qadam o'zgarishi mexanizmlari keng muhokama qilingan. Bunga "Overton derazasi" deb shartli nomlangan va Glenn Bekning (Glenn Beck) "The Overton Window" (2010) romanida jamiyatning an'anaviy turmush tarzining o'zgarishi texnologiyasi tafsifini misol keltirish mumkin. Jamiyat tomonidan qabul qilinmagan me'yorlarni maqbul va ta'kidlash aylantirishning (nomaqbul → radikal → maqbul → ratsional → ommabop va hozirgi kunda eng zarur siyosat) besh bosqichdan iborat bo'lgan texnologiyasi olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lib [4] u o'zida ommaviy ongni boshqarish usullarini birlashtirgan. Ta'kidlash joizki, hozirgi vaqtda ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarda "Nomaqbullik"ni "radikallik"ga aylantirish masalasi ya'ni man etilgan yoki qat'iyati ta'qiqlangan mavzularga oid axborotni ilmiy muhokama qilish uchun tarqatishni va ularni aktuallashtirishda fan nufuzidan foydalanishni nazarda tutuvchi reklamlar ko'payib bormoqda. "Radikallikni" "maqbullik"ka aylantirish esa, u yoki bu hodisani nomlash strategiyasi yordamida va keyinchalik ularni ommaviy madaniyat mahsuloti qatoriga verbal va vizual axborot shaklidagi fikr-mulohaza sifatida kiritish orqali amalga oshiriladi. Mazkur bosqich negativ tushunchalarni qabul qilinmasligini oldini olish maqsadda ularni tanib bo'lmas darajada niqoblash uchun evfemizmlarni, ya'ni oshkora aytish noqulay bo'lgan so'z o'rnida ishlatiladigan pardali so'z yoki iboralarni yaratish va qo'llashni nazarda tutadi. Masalan, drug 'narkotik' so'zi o'rniga substance 'modda' so'zini qo'llash, violence 'kuch ishlatish' o'rniga passionate expression 'o'zini tuta bilmaslik' so'zini, prostitution 'fohishabozlik' so'zi o'rniga sex work / care kabi so'zlarini qo'llash bugungi kunda ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarda keng qo'llanilmoqda. A.I. Sininaing qayd etishicha, evfemizmlarning lingvistik tabiati shundayki, ular axborot qabul qiluvchi sub'ektning diqqatini ta'qiqlangan tushunchadan boshqa tomonga qaratadi, ammo doim ham uning ma'nosini to'liq beraermaydi[5].

An'anaviy qadriyatlarini o'zgartirish, etnik doimiylikka mos kelmaydigan tushuncha va tasavvurlarni jamiyatda shakllantirishga qaratilgan lingvistik jihatdan munosib va qulay taktik usullar orasida so'z va iboralarni maqsadga moslash, manipulyatsiya qilishning bir biridan farq qiladigan turlari ajralib turadi[6]. V.A. Buryakovskayaning taqiqot ishida begona madaniy kodlarni amaliyotga samarali tadbiiq etishda axborot orqali assotsiativ alomatlar mazmunining ma'no-mag'ziga e'tibor qaratishga ahamiyat berilgan. Mazkur jarayonlar so'zning ma'no-mag'zini o'zgartirishga, uning shakli-shamoyilini boshqa so'z bilan almashtirishga qaratilgan.

Tildagi transformatsiya jarayonlari qadriyatlarining o'zgarishiga, boshqa shaklga aylanishiga olib keladi. Yigirma birinchi asrga kelib Ingliz-Amerika qadriyatlarining o'zgarishiga misol qilib "family" so'zining ma'no jihatdan buzib talqin qilinishini, ya'ni an'anaviy qarindoshlik ma'nosini beruvchi iboralarni (father, mother, son, daughter) huquqiy hujjatlarda mother, father iborasini parent №1, parent №2 (ota-ona №1, ota-ona №2) iboralarga almashtirib yozilishi, shuningdek nikohning yuridik ta'rifiqga ikki odam o'rtasida, ularning jinsi, jinsiy orientatsiyasi yoki jinsiy o'xshashligidan qat'iy nazar, tuzilgan er-xotinlikka o'zgartirish kiritilishini keltirish mumkin.

Ma'no va tushunchalarni almashtirishga urinishlarga yana bir misol sifatida Christmas 'Rojdestvo' so'zi o'rniga Winter (Winter festival 'qishki bayram' so'zining qisqartirilgan shakli) leksemasidan (so'zidan) foydalanishni, 'qishki bayram' tushunchasini Santa Klaus bilan bog'lab, yangi yil sovg'alari sotib olinishini keltirish mumkin. Xristian faollarining Britaniya assotsiatsiyasi – Churches Advertising Network (CAN) Rojdestvo bayramini tijoratga aylantirishga qarshi kurashish maqsadida 2003 yili Santa-Klaus libosidagi Iso tasviri tushirilgan rojdestvo plakatlarini chiqardi. Reklama slogani: "Go on, ask him for something this Christmas – Rojdestvo bayrami munosabati bilan undan biror narsa tilab ol!" jumlasidan iborat edi.

Xristian faollarining Britaniya assotsiatsiyasi vakillarining fikricha plakatning asl maqsadi – hozirgi zamonda Rojdestvo bayramiga nisbatan bo'lgan narsaparastlikni ko'rsatish edi. Shuni qiziqarliki, Germaniyada "Santa-Klausdan holi hudud" mavzuli nakleykalar chiqarilib, aslida sovg'a ulashuvchi amerikalik Santa emas, go'dak Iso ekanini eslatuvchi broshyuralar tarqatildi.

Hozirgi vaqtda ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarda "Maqbullik" tushunchasini "ratsionallik" tushunchasiga aylantirish haqida so'z ketar ekan, bu jarayonda individuallik jamiyatdan ustun ekanligini va qadriyatlarini afzal bilishning pasayishi yoki kuchayishi darajasini asoslash nazarda tutiladi. Ushbu bosqich voqelikni tasavvur qilishni "tantanalashtirish", "an'anaviy qadriyatlarini targ'ib etilayotgani bilan qat'iyatlik bilan o'zgartirib tashlash" bilan uzviy bog'liqdir, [7] bu jarayonlar man etilgan tushuncha va qadriyatlarga nafosat bag'ishlashni taqozo qiladi.

Ijtimoiy voqelikka nafosat va joziba bag'ishlashning zamonaviy muammolari falasafaning postmodern yo'nalishi yordamida o'rganiladi[8]. Ilmiy asarlarda ijtimoiy voqelikning mazkur jarayoniga "postmodern jamiyatida nazorat qilish prinsipiga asoslangan hukmli munosabatlarni rivojlantirish "usuli" sifatida qaraladi [9]. "Ratsionallik"dan "ommaviylik"ka o'tish jarayoni avval man etilgan mavzularni media hukmiga taqdim etish, ularni omma tomonidan muhokama qilish yo'li bilan amalga oshiriladi. Mazkur muammoni bo'rttirib ko'rsatish orqali muhokamada ishtirok etayotgan ommada doimiy serial effektiqa o'xshash bo'lgan o'ziga xos ko'nikish paydo bo'ladi. [10] Ijtimoiy jihatdan ma'quullangan axborot va bilimning shakllanish jarayoni ro'y beradi; aynan unga nisbatan jamoyatchilik fikri asoslanadi, bu esa, o'z navbatida, "ommaboplik"dan "faol kundalik siyosat" darajasiga ko'tarilishini ta'minlaydi. Ijtimoiy voqelikning loyihalash qonuniyati A. SHyutsning ilmiy ishlarida ham tadqiq etilgan bo'lib, unda muallif mazkur jarayonning qo'yidagi bosqichlarini alohida ajratib ko'rsatadi, ya'ni, dunyoqarash va voqelikni loyihalashga yordam beruvchi yo'nalishlarni belgilash va ixtisoslashtirish, tiplarga bo'lish, qoidalarga moslash, qonuniylashtirish (mavjud ijtimoiy munosabatlar jarayonining qonuniyligini asoslash), g'oya va tushunchalarni moddiylashtirish (qonuniylashtirilgan voqelikka ob'ektiv voqelik statusini berish). Bu erda olim voqelikni tilga oid loyihalash bosqichida ijtimoiy munosabatlarni qonun-qoidalashtirish jarayoniga alohida e'tibor qaratadi.

P. Burde ijtimoiy voqelik va uni aks ettiruvchi so'z va tushuncha ma'lum bir dunyoqarashni kishi ongiga majburan singdirish imkoniyatiga ega bo'lish, ya'ni ideologik jihatdan ta'sir ko'rsatishga hukmronlik qilishni qonuniylashtirish uchun olib borilayotgan siyosiy kurashning asosiy mo'ljali ekanini alohida ta'kidlab o'tadi. Olim bu erda hukmronlikning o'ziga xos turi – ramziy hukmronlik yoki "yaratuvchi" hukmronlik haqida so'z yuritadi. Mazkur hukmronlik ijtimoiy muhit asoslarida ro'y berayotgan jarayonlarni qo'llab-quvvatlash yoki o'zgartirish (integratsiyalash va bo'lib tashlash, tashkillashtirish va izdan chiqarish); mavjud ijtimoiy tasnif va ta'rifiqa saqlab qolish yoki o'zgartirish (milliy, hududiy, yoshiga, ijtimoiy-professional xususiyatlariga muvofiq); individlar, guruhlar, muassasalarni anglatuvchi yoki tasvirlovchi so'zlarni boshqarish qobiliyatiga ega. P. Burdening ta'kidlashicha, ramziy hukmronlikning eng ko'zga ko'ringan xususiyati aynan uning ijtimoiy guruhlarini yaratish, hosil qilish qobiliyatiga ega ekanligidadir. Bu o'rinda "ijtimoiy muhitda hamisha ramziy hokimiyatning turli tarmoqlari o'rtasida jamiyat strukturasi o'z tushunchasi va tasavvuricha shakllantirish ya'ni jamiyatni o'z manfaatlarini yo'lida loyihalashtirish (konstruksiyalash) borasida to'qnashuvlar sodir bo'lib turadi"[11]. Mazkur nuqtai nazardan kelib chiqqan holda ijtimoiy reklamani "ramziy hukmronlik"ni belgilovchi va shakllantiruvchi, shuningdek guruhlar maslagi, maqsadi va faoliyatini ommaviy tarzda ilgari suruvchi vosita, deb hisoblash mumkin. Avvaldan mavjud ommaviy odat va tasavvur, tushunchalarni qo'llab-quvvatlash yoki yangilarini vujudga keltirish yoki an'anaviy qadriyatlarini transformatsiyalashga (bir shakl va mazmundan boshqasiga o'zgartirish) yo'naltirilgan ushbu vosita keng doirada siyosiy boshqaruvni amalga oshirish imkonini ham beradi.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarning predmetli mavzusi sifatida turli ijtimoiy muammolarni hal etish borasidagi asosiy qadriyatlar, ijtimoiy mas'uliyat, boshqalar farovonligini ustun ko'rish masalalari ham o'r in olgan.

ADABIYOTLAR

1. Степанов, Ю.С. Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1997. 76-78 с.
2. Hofstede, G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values / Geert Hofstede. – Newbury Park, Calif. Sage Publications, 1980. – 475 p.

3. Бретон, Ф. Пру – Илларионовадан цитата 2007, с 59
4. Бурдьё, П. Социология социального пространства / Пер. с фр.; общ. ред.и послесл. Н.А. Шматко / П. Бурдьё. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. – 288 с.
5. Синина, А.И. Эвфемистическая перифраза в современной англоязычной публицистике / А.И. Синина // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 2, Языкознание. – № 1 (11). – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2010. – С. 151 – 156.
6. Арнольд, И.В. Семантика, стилистика, интертекстуальность / И.В.Арнольд. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1999. – 443 с.
7. Бахтин, М.М. Проблема речевых жанров. Из архивных записей к работе «Проблема речевых жанров». Проблема текста. Собр. соч.: В 5 т. / М.М.Бахтин. – М.: Языки русской культуры, 1996.
8. Бодрийар, Ж. К критике политической экономии знака / Ж. Бодрийар. – М.: Академический проект, 2007. – 335 с.
9. Шатунова, Т.М. Социальный смысл онтологии эстетического: автореф.... дисс. док. философ. наук. – Казань, 2008. – 10 с.
10. Л.В. Савин, С.Н. Федорченко, О.К. Шварц. – М.: ООО «Сам полиграфист», 2015. – 121 с.
11. Бурдьё П. Социальное пространство и символическая власть / Перевод с фр.: В.И. Иванов. // Центр гуманитарных технологий. – [Электронный ресурс]. – URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/883>

UDK: 81:33

Umiddjon YODGOROV,
Toshkent Davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi
E-mail: yodgorov@navoiy-uni.uz

Filologiya fanlari doktori, professor S.X.Muhamedova taqrizi asosida

TIL KORPUSIDA IBORALARNI TEGHLASHNING LINGVISTIK ASOSLARI VA MA'LUMOTLAR BAZASI

Аннотация

Ushbu maqolada til korpusida iboralarni teghlashning lingvistik asoslari va ma'lumotlar bazasining tuzilishi xususida fikr yuritiladi. Frazeologik birliklarni korpusda teglash, til korpuslarining lingvistik ma'lumotlar bazasida frazeologik birliklarni yetarli axborot bilan ta'minlash uchun ularning leksik-semantik, morfologik, grammatik, uslubiy va boshqa xususiyatlarini belgilab olish maqsadga muvofiq. O'zbek tili frazeologik birliklari bu jihatdan atroflicha tadqiq etilgan. Korpusda frazeologik birliklarni teglash uchun mavjud ilmiy material – ma'lumotlarni tizimlashtirish maqsadga muvofiq.

Kalit so'zlar: Frazema, ibora, til korpusi, lingvistik teg, ma'lumotlar bazasi, sinonim, antonim.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И БАЗА ДАННЫХ ФРАЗОВОЙ РАЗМЕТКИ В ЯЗЫКОВОМ КОРПУСЕ

Аннотация

В данной статье обсуждаются лингвистические основы разметки фраз в языковом корпусе и структура базы данных. Для разметки фразеологизмов в корпусе, обеспечения фразеологизмов достаточной информацией в лингвистической базе языковых корпусов желательно определить их лексико-семантические, морфологические, грамматические, стилистические и другие особенности. В этом отношении тщательно изучены фразеологические единицы узбекского языка. Желательно систематизировать имеющийся научный материал – данные для разметки фразеологизмов в корпусе.

Ключевые слова: Фразема, словосочетание, языковой корпус, лингвистический teg, база данных, синоним, антоним.

LINGUISTIC BASES AND DATABASE OF PHRASE TAGGING IN LANGUAGE CORPUS

Annotation

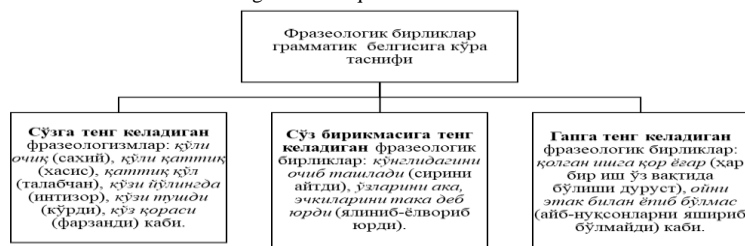
This paper discusses the linguistic basis of phrase tagging in a language corpus and the structure of the database. In order to tag phraseological units in the corpus, to provide phraseological units with sufficient information in the linguistic database of language corpora, it is desirable to define their lexical-semantic, morphological, grammatical, stylistic and other features. Phraseological units of the Uzbek language have been thoroughly studied in this respect. It is desirable to systematize the existing scientific material - data for tagging phraseological units in the corpus.

Key words: Phrase, phrasema, language corpus, linguistic tag, database, synonym, antonym.

Kirish. Frazema – ikki va undan ortiq leksemaning semantik-sintaktik birlashuvidan tarkib topgan, shaklan birikma yoki gapga teng bo'lgan, ko'chma ma'noli turg'un (barqaror) qurilma. U frazeologik ma'no ifodalovchi lug'aviy birlik sanaladi. Masalan, zo'raymoq (leksema) – avj olmoq (frazema), qiynalmoq (leksema) – azob chekmoq (frazema), xursand (leksema) – og'zi qulog'ida (frazema) kabi. Demak, frazema ham leksema kabi lug'aviy birlik sanaladi, ammo o'zining ifoda va mazmun planlaridagi qator belgilari bilan leksemadan farqlanadi. Frazemaning ifoda plani (tashqi shakli) deganda uning tovush tomoni, leksik tarkibi, birikmaga yoki gapga teng konstruksiyasi nazarda tutiladi. Masalan: ko'nglini olmoq

(birikmaga teng), ko'z qirini tashlamoq (birikmaga teng), ko'zlari qinidan chiqib ketdi (gapga teng), boshi qotdi (gapga teng), ensasi qotdi (gapga teng) kabi.

Frazeologik birliklarning ayrim grammatik xususiyatlari haqida. Frazeologik birliklarga grammatik nuqtayi nazardan qaraganda, iboralarning ayrimi bir so'zga teng kelib, bir ma'noni anglatadi. Boshqasi so'z birikmasiga teng bo'ladi; ba'zilar gapga teng kelib, nisbiy tugal fikrni bildiradi. Mana shu xususiyatlariga ko'ra, frazeologik birliklar grammatik jihatdan dastlab uchga bo'linadi (1.3.1.-chizma):

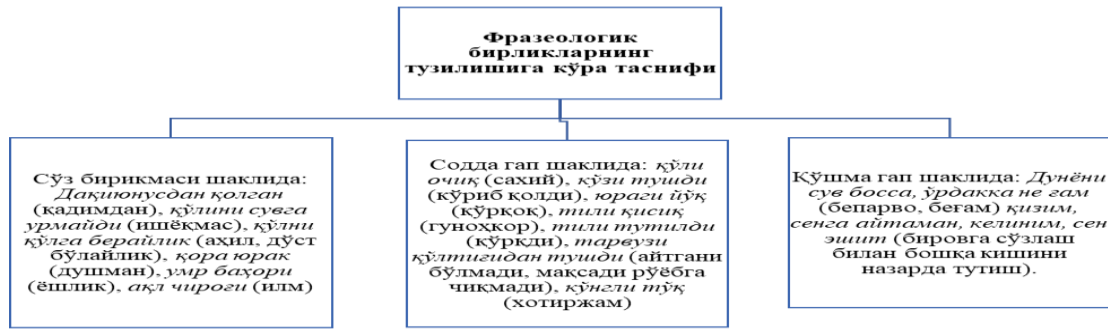
1.3.1.-chizma. Frazeologik birliklar grammatik belgisiga ko'ra tasnifi

Frazeologizmlar gapda har qanday bo'lak bo'lib kela oladi:
a) ega: Otaxonning yuziga oyoq qo'yish bizning odatimizda yo'q. (A.Muxtor.);
b) kesim vazifasida: Shunaqa vaqtda odamning yuragi qinidan chiqib ketadi (qo'rqadi ma'nosida) (A.Qahhor.);
v) aniqlovchi: O'rinbosarning bunday xushomadlari oldida og'zining tanobi qochadigan odati bor edi (iljayadigan ma'nosida) (Gazetadan.);

g) to'ldiruvchi: Qo'rqar edi sho'rlik ko'zni yumishdan (o'lishdan ma'nosida) (H.Olimjon.);
d)hol: Hozir dunyoni boshiga ko'tarib buvim kelar (dodlab, mojaro ko'tarib ma'nosida).

Frazeologik birliklar tuzilishiga ko'ra so'z birikmasi, sodda va qo'shma gap shakllarida keladi(Qarang: 1.3.2.-chizma).

1.3.2.-chizma. Frazeologik birliklarning tuzilishiga ko'ra tasnifi

Demak, teglar sirasiga frazeologik birliklarning tuzilish belgisiga ko'ra so'z-ibora, sodda gap qolipidagi ibora, qo'shma gap qolipli-ibora kabi teglarni kiritish mumkin. Qidiruv tizimida ham shu kabi qidiruv oynalari ochiladi.

Frazeologizmlarning uslubiy xususiyatlari. Mutaxassislarining ta'kidlashiga ko'ra, o'zbek tili frazeologizmlarining barchasi (butun sheva vakillari, hamma kasb egalari) uchun ham tushunarli bo'lolmasligi tabiiy. Shunday frazeologizmlar borki, ularni tilning barcha vakillari tushunadi. Ayrim iboralarni esa, bir yo ikki sheva vakili biladi. Ba'zi frazeologizmlar esa hayotning ma'lum bir sohasida qo'llanadi, uni shu soha mutaxassisi biladi.

Frazemalarning ishlatilish doirasi. O'zbek tili frazemalari ishlatilish doirasiga ko'ra chegaralanmagan va chegaralangan bo'ladi.

1. Ishlatilish doirasi chegaralanmagan frazemalar millat vakillarining barchasi uchun umumiy bo'lib, ular barchaning nutqida bir xil darajada qo'llanadi, barchaga tushunarli bo'ladi: ikki gapning birida, ko'ngliga qil sig'maydi, ter to'kmoq, g'azabi kelmoq kabi.

2. Ishlatilish doirasi chegaralangan frazemalar, asosan, muayyan dialekt yoki sheva birligi bo'lib, umumtil va adabiy til doiralari qo'llanmaydi. Masalan, qipchoq lahjasi shevalarida qo'lini moylab kelmoq (ma'nosi: "xohlamay, loqayd ishlamoq"), ayroni achimas (ma'nosi: "loqayd", "beparvo"), jiydaning ostidan o'tmoq (ma'nosi: "esini yo'qotmoq", "miyasi aynimoq"), qulog'i ostida qolmoq (ma'nosi: "o'lmoq", "vafot etmoq") frazemalari uchraydi. Ba'zan, umumtil frazemalarining u yoki bu shevadagi varianti (ko'rinishi) ham uchraydi: Qo'yniga qo'l solib ko'rmoq (umumtil frazemas) – ichiga qo'l solib ko'rmoq (dialektal variant), chillaki chillakini ko'rib chumak uradi (umumtil frazema) – chilgi chilgini ko'rib chumak uradi (dialektal variant) kabi.

Shu xususiyatiga ko'ra, frazeologizmlar uslubiy (stilistik/qo'llanish) jihatdan quyidagicha tasniflanadi (Qarang: 1.3.3.-chizma). Ammo aytish lozimki, chizmada ko'rsatilgan kasb-hunarga xos frazeologizmlarning bu turlaridan boshqa xillari ham mavjud.

1.3.3.-chizma. O'zbek tili frazeologizmlarining uslubiy tasnifi

Chizmadagi tasnifdan ko'rinadiki, semantik belgisiga ko'ra qidiruv sirasiga "Keng iste'moldagi iboralar", "shevaga xos iboralar", "kasb hunarga xos iboralar" kabi parametrlarni kiritish mumkin.

Frazeologik iboralarning etimologiyasiga doir. Har bir tilda bo'lgani kabi hozirgi o'zbek tilida o'z frazeologik birliklari bilan bir qatorda boshqa tillardan o'zlashgan frazeologizmlar ham uchrayd. Lekin frazeologik birliklarning asosini o'sha tilning o'z frazeologik birliklari tashkil etadi, boshqa tillardan olingan frazeologizmlar ozchilikni tashkil qiladi. Y.Pinxasovning ko'rsatishicha, o'zbek tilida qo'llanayotgan frazeologizmlar etimologik tomondan, asosan uch xil bo'ladi:

Asl o'zbekcha frazeologizmlar.

Tojik tilidan olingan iboralar.

Rus tilidan olingan frazeologizmlar.

O'zbek xalqining ijod mahsuli bo'lgan tilimizdagi ko'pgina iboralar o'zbekcha frazeologizmlar sanaladi: bosh qotirdi, ko'z-quloq bo'ldi, kapalagi uchdi, yuragi qinidan chiqib ketdi, to'nini teskari kiydi, qizim, senga aytaman, kelinim, sen eshit kabilar.

Qardosh tojik xalqi tilidan kirgan, o'zlashib ketgan iboralar: Ba jonu dil, dili siyoh bo'ldi, dardi bedavo, obro'sini to'kdi, sukut – alomati rizo, sadqai sar.

Frazeologik monosemiya va polisemiya. Frazemaning semantik tarkibida bitta frazeologik ma'noning bo'lishiga frazeologik monosemiya deyiladi. Chunonchi, ko'ngliga qo'l solmoq frazemasining semantik tarkibida "yashirin fikr-o'yini bilishga harakat qilmoq" ma'nosidan boshqa frazeologik ma'no mavjud emas. Frazemaning semantik tarkibida ikki yoki undan ortiq frazeologik ma'noning bo'lishi frazeologik polisemiya deyiladi. Masalan: boshi(m) aylandi frazemasining semantik tarkibida ikkita frazeologik ma'no bor: 1) "Behud bo'lmoq" ma'nosi; 2) "Esankiramoq" ma'nosi. Leksemalarda bo'lganidek, frazemalarda ham polisemiya hodisasi ma'no ko'chish qonuniyatlariga asoslanadi. Mazkur lingvistik asoslarga tayangan holda frazeologik birliklar ma'lumotlar bazasiga frazeologik birlikning ma'no miqdoriga ko'ra xususiyatini ifoda etuvchi axborotni qo'shish mumkin. Mazkur xususiyatga ko'ra ma'lumotlar bazasida quyidagi ma'lumotlarni kiritish maqsadga muvofiq (Qarang: 1.3.1.-jadval):

No	Ibora	Bir ma'noli (birinchi ma'nosi qaramoq)	Ko'p ma'noli (ikkinchi ma'nosi) Qilib turgan ishini to'xtatmoq	(uchinchi ma'nosi) Qo'zg'almoq, harakatga kelmoq	(to'rtinchi ma'nosi) Kurashga chog'lanmoq
1	Bosh ko'tarmoq I				
2	Bosh ko'tarmoq II				
3	Bosh ko'tarmoq III	Unib chiqmoq			
4	Bosh suqmoq	Yostiqdan ko'tarmoq			
5	Bosh egmoq	Gavdasi tashqarida qolib, boshini tiqqan holda qaramoq	kirmoq		aralashmoq
6	Bosh qo'shmoq	Itoatkor bo'lmoq, aralashmoq	Itoat bo'ysunmoq qatnashmoq	qilmoq,	

1.3.1.-jadval. Ko'p ma'noli iboralar ma'lumotlar bazasi

Frazemalarning shakl munosabatlari asosida tilda frazeologik omonimiya va frazeologik paronimiya hodisalari yuzaga keladi. Frazeologik omonimiya frazemalarning ifoda jihatidagi (shakldagi) tenglik hodisasidir:

1. Jon bermoq – “barhayot qilmoq”: ... Odamzodga jon bergan ham, jonini oladigan ham yaratganning o'zi (P.T.)

2. Jon bermoq – “o'lmoq”, “so'nggi marta nafas chiqarmoq”: Semiz va hamisha yurak kasalidan qiynalib yurgan xotin arava ustida yulduz to'la osmonga termilib jon berdi. (SH.R.).

3. Ustidan chiqmoq – “Biror narsa qilinayotganda tepasiga borib qolmoq”: Qaynanangiz rosa sevar ekan, rais, – dedi Ro'zi polvon hazil aralash, – ovqatning ustidan chiqdingiz (SH.R.).

4. Ustidan chiqmoq – “Bajarmoq”: Demak, Hakimov telefonda bergan so'zining ustidan chiqibdi (P.Q.).

Yuqorida keltirilgan misollardagi jon bermoq (1) va jon bermoq (2) shaklan teng bo'lgan ikkita alohida-alohida frazemalardir. Ayni shunday munosabat 3 va 4- misollardagi frazemalarga ham xos. Shaklan teng bo'lgan frazemalar tilshunoslikda omofrazemalar deb nomlanadi.

Frazeologizmlarning bunday lisoniy xususiyati korpusda uning qidiruv tizimiga yana bir belgi – har bir frazemaning omonimik munosabatini ifodalovchi tegni qo'shish zaruratini paydo qiladi.

H. Jamolxonovning fikriga ko'ra, erkin birikma bilan frazema (turg'un birikma) o'rtasidagi shakliyl tenglik hodisasi frazeologik omonimiya emas, frazeologik omonimlik sanaladi. Demak, bunday holatlarda «Omonimiya» va «omonimlik» atamaları o'zaro farqlanadi. Chunonchi: 1. Ko'z yummoq (erkin birikma) – “Ko'zini yumib olmoq” ma'nosida; 2) Ko'z yummoq (turg'un birikma, frazema) – “ko'ra-bila turib e'tiborsiz qoldirmoq” ma'nosida; 3) ko'z yummoq (turg'un birikma, frazema) – “vafot etmoq” ma'nosida. Keltirilgan misollarning birinchi va ikkinchisida erkin va turg'un birikmalar, ikkinchi va uchinchisida esa turg'un birikmalar (frazemalar) o'rtasida shakliyl tenglik borligini kuzramiz. Birinchi va ikkinchi misollardagi (Qarang: 1.3.2.-jadval):

№	Ибора	Антоним1	Антоним2	Синоним1	Синоним2
1	Вақти килмок чоғлик			Кўнғил очмок, кайфи	
2	Гапига кирмок			Кўлок солмок Сўзид турмок	Сўзга кирмок
3	Гапид турмок	Сўзидан кайтмок		Жавоб бермок	Лафзид турмок
4	Гап кайтармок	Савол бермок		Хордик чикармок	Жавоб кайтармок
5	Дам олмок			Алмисокдан колган	Хордик олмок
6	Дакёнусдан колган			Кайфи чоғ	Вақти чоғ
7	Димоғи чоғ			Номи чикди	Донг чикармок
8	Донғи кетди	Дунёга келмок		Кўзни юммок	Дунёдан ўтмок
9	Қазо килмок	Эсига келмок	Эсига тушмок	Эсидан чикмок	Эсидан чикармок
10	Ёдидан кўтарилмок				

1.3.2.-jadval. Iboralarning antonimik va sinonimik munosabatlari ma'lumotlar bazasi

Mazkur ma'lumotlar bazasida mavjud bo'lgan munosabatlarga aks ettiriladi, so'zning antonim va sinonimlari yoki ulardan biri bo'lgan holatda ular ko'rsatiladi, agar shunday munosabatlar mavjud bo'lmasa, yoki ulardan biri bo'lsa, faqat bittasi ko'rsatiladi.

Xulosa. Frazeologik birliklarni korpusda teglash uchun frazeologik birliklarning shakl va mazmunga ko'ra munosabati, tuzilishiga ko'ra turlari, so'z turkumlariga munosabati haqidagi lingvistik ma'lumotlar lingvisti teg sifatida xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

- Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2013. – 403 b. – B. 330.
- Hozirgi o'zbek tili (kirish, fonetik sath, liksik-semantik sath) / darslik. Baxtiyor Mengliyev – Toshkent: «Tafakkur bo'stoni», 2018. – 200 b. – B. 193-194.
- Пинхасов Я.Д. Хозирги ўзбек адабий тили. Лексикология ва фразеология. Тошкент: Ўқитувчи, 1969
- Бердиев Х. Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологиясига доир библиографик кўрсаткич. – Самарқанд, 1977.
- Рахматуллаев Ш. Лексикология билан фразеология //Хозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 1992, 49-186 б.; Шу муаллиф. Ўзбек тилининг фразеологик лугати. – Тошкент, 1992; Шу муаллиф. Ўзбек тилида феъл фраземаларнинг боғлашуви. – Тошкент, 1992.
- Рафиев А.Р. Структурно-функциональные свойства фразеологических единиц узбекского языка. автореф. дисс. канд. филол. наук. – Т.: 1982.; Хакимов Қ.М. Ўзбек тилида содда гап колипли фразеологизмларнинг зарурий бирикувчанликлари: филол. фан. номз. дисс. автореф. – Т.,1994.;

Shuhrat JUMANIYOZOV,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: Shuxratjumaniozov84@gmail.com.

Dotsent I.O'sarov taqrizi asosida

**THE IMPORTANT ASPECT OF ARTISTIC ANALYSIS IN LITERATURE LESSONS OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM
(IN THE EXAMPLE OF THE NOVEL "HUMAYUN AND AKBAR" BY P. KADIROV)**

Annotation

In the system of continuing education, one of the most important aspects of literature lessons is a thorough analysis of this work of art. This article uses the example of Pirimkul Kadyrov's novel "Humayun and Akbar" to analyze the significance of a dream episode in a work of fiction as a poetic means of mental analysis. In particular, scientific conclusions were made about the role of the dream episode in the plot and composition of the work, its ideological and artistic function, its role in revealing the inner world of the heroines.

Key words: Analysis of a work of art, psychological analysis, plot, composition, poetic means, dream episode.

**ВАЖНЫЙ АСПЕКТ ХУДОЖЕСТВЕННОГО АНАЛИЗА НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА П. КАДЫРОВА "ХУМАЮН И АКБАР")**

Аннотация

В системе непрерывного образования одним из важнейших аспектов уроков литературы является тщательный анализ данного произведения искусства. В данной статье на примере романа Пиримкула Кадырова "Хумаюн и Акбар" проанализировано значение эпизода сна в художественном произведении как поэтического средства психического анализа. В частности, были сделаны научные выводы о роли эпизода сна в сюжете и композиции произведения, его идейно-художественной функции, его роли в раскрытии внутреннего мира героинь.

Ключевые слова: Анализ художественного произведения, психологический анализ, сюжет, композиция, поэтические средства, эпизод сна.

**UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMI ADABIYOT DARSALARIDA BADIY ASAR TAHLILINING MUHIM JIHATI
(P.QODIROVNING "HUMUYUN VA AKBAR" ROMANI MISOLIDA)**

Annotsatsiya

Uzluksiz ta'lim tizimida adabiyot darslarining eng muhim jihatlardan biri bu badiiy asarni atroflicha tahlil qilish hisoblanadi. Ushbu maqolada badiiy asarda tush epizodining ruhiy tahlil poetik vositasi sifatidagi ahamiyati Pirimkul Qodirovning "Humoyun va Akbar" romani misolida tahlil qilingan. Hususan, tush epizodining asar syujeti va kompozitsiyasida tutgan o'rni, g'oyaviy-badiiy vazifasi, qahramonlar ichki olamini ochishdagi o'rni borasida ilmiy hulosalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Badiiy asar tahlili, ruhiyat tahlili, syujet, kompozitsiya, poetik vositalar, tush epizodi.

Kirish. Badiiy asarda ruhiy tahlil tamoyillari va shakllari turli-tuman bo'lgani kabi, uning poetik vositalari ham hilma-hildir. Adabiyotshunoslar tomonidan ruhiy tahlil poetik vositalarining o'ndan ortiq turlari qayd qilingan bo'lib, ularga portret, dialog, monolog, tush, peyzaj, badiiy detal, hissiy harakatalar (mimika va pantomimika), nutqiy xarakteristika, gallyucinatsiya kabilarni kiritish mumkin. Ushbu vositalarning har biri badiiy asar qahramonlarining muayyan makon va zamondagi ichki dunyosining yashirin qirralarini o'quvchiga tanishtirishda yozuvchiga qo'l keladi.

Ruhiy tahlil poetik vositalarining badiiy adabiyotga kirib kelishi o'z tadrijiga ega. Ularning ba'zilar sof ruhiy hodisa sifatida badiiy adabiyotda azaldan mavjud bo'lsa, ayrimlari ruhiyat bilan unchalik bog'liq bo'lmagan yoki umuman undan yiroq hodisalar sifatida so'z san'atiga nisbatan keyingi davrlarda kirib kelgan. Asardan o'rin egallagan har bir poetik vositaga muallifmuayyan badiiy vazifa yuklaydi. Ushbu badiiy yuklama bevosita yoki bilvosita qahramonlar ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Badiiy asarda ruhiyat tahlili muammosi S.G.Bocharov, A.N.Iezuitov, V.V. Kompaneyc, M.B.Hrapchenko, A.B.Esin, M.M.Bahtin, R.Uellek va O.Uorren,

P. Rikyor kabi amerika va rus olimlari tomonidan atroflicha o'rganilgan. Badiiy asarda psixologizm muammosi bo'yicha o'zbek adabiyotshunosligida ham muayyan tajribalar to'plangan, nazariy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Adabiyotshunos

Q. Umurov badiiy psixologizmning milliy romanchilikda, A.Holmurodov esa qissachilikda qaror topishini mahsus tadqiq etishgan. Bundan tashqari, XX asr so'nggi choragi va undan keyingi davrda yaratilgan o'nlab romanlar ilmiy-adabiy jamoatchilikda katta qiziqish uyg'otib, bahs va munozaralarga sabab bo'lgan. Bu haqda I.Sultonov, M.Qo'shjonov, O.Sharafiddinov, S.Mirvaliev, U.Normatov, Q.Umurov, I.Mirzaev kabi adabiyotshunoslarning salmoqli tadqiqotlari mavjud.

Ruhiy tahlil Abdulla Qahhor aytganidek, "ij odiiy talantga kuch bag' ishlaydigan eng muhim fazilatlaridan biri"dir. U haqiqiy

so'z san'atkori uchun mahorat mezonidir. "Inson ruhining buyuk rassomi" (V.G.Belinskiy) bo'lish har qanday adibga ham nasib etavermaydi. Faqat o'z nodir ijodiy olamiga ega bo'lgan, "inson qalbining bilimdoni" (H.G.Чернышевский), shu qalbning eng qat'rigacha kira olgan, undagi nur va soyalar, qarama-qarshi tomonlar kurashinotik his qila olgan, uni badiiy ifodalash qadriga ega bo'lgan talantlargina bu ulug' nom egasi bo'la oladi.

Adabiyot darslarida o'qituvchi badiiy asar tahlilida, xususan, obraz poetikasini ochishda yozuvchining ruhiy tahlil san'atidan qay darajada foydalanganiga e'tibor qarotishi muhim hisoblanadi. Ruhiy tahlil vositalarini alohida tahlil qilish, uning asar g'oyasi va badiiyatida tutgan o'rni asoslash o'quvchilarga asarni yanada tushunarliroq bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu maqolada "Humoyun va Akbar" romani misolida tush epizodining poetik vosita sifatida badiiy asar syujeti va kompozitsiyasidagi rolini, xususan, asar qahramonlarining ruhoniyatini ochishdagi ahamiyatini belgilashga, bu borada adibning badiiy mahoratini ochib berishga harakat qildik.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Xalq yozuvchisi Pirimkul Qodirov ana shunday ulug' nomga ega bo'lgan so'z san'atkoridir. Yozuvchining ruhiy tahlilga boy tarixiy romanlari bizning shunday xulosa chiqarishimizga asos bo'ladi. Hususan, yozuvchi o'zining "Humoyun va Akbar" romanida qahramonlar ruhiyatida kechayotgan turfa tovlanishlarni asoslashda yuqoridagi poetik vositalardan unumli va o'rinli foydalanadi. Ushbu san'at asarda adibning ruhiy tahlil sanatidan foydalanish mahorati butun jozibasi va nazokat bilan o'z aksini topgan.

Tush epizodining badiiy asardagi ibtidosi xalq og'zaki ijodi va antik adabiyot asarlariga borib taqaladi. Og'zaki poetik ijodning xalq ertaklari, afsonalari, eposlarida ham tush epizodiga duch kelamiz. Birgina "Alpomish" dostonining o'zida bir necha o'rinlarda qahramonlar (Alpomish, Barchinoy, Qorajon va hokazo) tush ko'radilar va ularning aksariyatida o'quvchi (tinglovchi) kelajak voqealardan bohabar qilinadi, qahramonlarning ayni paytdagi ruhiyatida kechayotgan kechinmalar bilan tanishtiriladi. Shuningdek,

ularda ko 'p hollarda tushga nuroniy qiyofasidagi chol yoki kampir, avliyolar, Hazrati Hizr yoki alvasti qiyofasidagi mahluqlar kirib, qahramonlarni muayyan harakatlarga chorlaydi. Ular qahramonlarning keyingi tag'dirlari haqida bashorat qilishi, ularning galdagi harakatlarini, bajaradigan ishlarini belgilab berishi, xavf-xatardan ogoh qilishi yoki aksincha yolg'on yo'li bilan ularni falokatlariga boshlashi mumkin. Oqibatda, qahramonlar real hayotda ham tushida ko'rgan voqealikka duch kelishadi va shunga mos harakatlanishadi.

Tushning bu ko'rinishlari ko'proq sirli-sehrli voqealar asosiga qurilgan romantizm uslubidagi asarlarda uchraydi. Bunday asarlarda ko'proq tush epizodi qahramonlarni voqif qilish funksiyasini bajaradi. Ammo realistik adabiyotga kelib tush epizodining badiiy asardagi vazifasi birmuncha o'zgardi. Endi u voqif qilish funksiyasidan tashqari qahramonlarning ichki dunyosini, ularning kechinmalarini ochishga bo'ysundirildi. har ikki holatda ham tush epizodi badiiy asar syujetida mukammal psixologik obraz yaratishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'lishini ko'rishimiz mumkin. Shundan bo'lsa kerak, qaysi bir badiiy asarda tush epizodiga duch kelmang, unda u yoki bu darajadagi muayyan psixologik yuklama mavjudligini ko'rasiz. Demak, tush badiiy asarda ruhiy tasvir vositalaridan biri bo'lib, asosan, qahramonlarning ichki olamini, shuyi holatini, kechinma va dramalarini, orzu-xayollarini psixologik asoslashga hizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. "Humoyun va Akbar" romanida ham ko'pgina o'rinlarda yozuvchi tush epizodini asar syuj etiga mahorat bilan singdirgan. Yozuvchi ko 'proq qahramonlar og'ir vaziyatlarda qolganda, o'quvchini qahramonning istiqbolida tahlikali vaziyatlardan ogoh qilishda, qahramon ruhiyatidagi g' alayonli vaziyatlarida ushbu poetik vositaga murojaat qiladi. qahramonlarning tushida ro'y bergan voqealar bilan tanishgan kitobxon ruhiyati asar syujetidagi navbatdagi voqealarni qabul qilishga tayyorlanadi. Buning natijasida kitobxon asar voqealarini osonlik bilan qabul qiladi, asar g'oyasini qiyinchiliksiz hazm qiladi, eng muhimi, asar qahramonlarining ayni paytdagi ruhiy holatini anglaydi.

Asarda Chunor qal'asi Sherhon tomonidan egallangach Humoyun Mirzo qal'ani undan tortib olmoqchi bo'lib qo'shin to'playdi. U qo'shiniga uch tomoni daryo bilan o'ralgan va to'rtinchi tomoni ochiq bo'lgan joyni tanlaydi. Bek-u a'yonlarning aytishlaricha, bunday joyda ochiq bo'lgan to'rtinchi tomonga soqchilar qo'yib, kechalari bemalol uhlash mumkin edi. Bu joyni bir paytlar otasi Bobur Mirzo ham qarorgoh qilib jang qilgan va yengib chiqan edi. Ayni qarorga kelishda Humoyun Mirzo otasining o'sha jangdagi tajribasiga tayanadi. Ana shunday vaziyatda, ya'ni qabul qilgan qarori hayot-mamot masalasini hal qiladigan bir paytda Humoyun Mirzo kechasi shunday tush ko'radi: "Humoyun oyoq qo'ygan yer ichiga o'pirilib tushib, tubsiz o'ngirga aylandi. U oyog'ini tortib olib, orqaga tisarildi. G'orayib turgan o'ngir labida qandaydir daraxtning ildizi ko'rindi. Humoyun tubsiz jarga yig' ilay deganda shu daraxtdan ikki qo'llab tutib qoldi. Bir payt daraxt ham ildizi bilan sug'urilib chiqq boshladi. Humoyun jarga qulab tushishini sezganda qichqirib, bosinqirab uyg'ondi-yu: "Alhamdulillah, tush ekan!" deya hiyol yengil tortdi".

Tush epizodi badiiy asar syujetiga hech bir vaziyatda sababsiz kiritilmaydi. qaysiki badiiy asarda tush epizodi bor ekan, u, albatta, muayyan vazifani bajaradi. Badiiy asardan olingan yuqoridagi

parchada Humoyun tushida o'lim yoqasida uyg'onib ketarkan, bu bilan yozuvchi uning real hayotida ham yaqin kelajakda shunga yaqin tahlikali nimadir sodir bo'lishidan o'quvchini ogoh etadi. Darhaqiqat, Sherhon o'zaro bitimni buzib, kutilmaganda xiyonatkorona bostirib kelgach, Humoyun Mirzo unga qarshi biror chora ko'rishga ulgurmay ojiz qoladi. Yagona chorasi – qochib daryodan suzib o'tayotganda o'sha falokat yuz beradi: u cho'ka boshlaydi. Ana shunday tang vaziyatda eshkakchi Nizom uni qutqarib qoladi.

Asardagi ayni voqealar tasvirlangan o'rinlarda Humoyun tushida va hushida ro'y bergan voqealar bir-biriga juda o'hshash. Sherhon bilan bo'ladigan jangda Humoyun yengilishini va o'lim yoqasidan qaytishini uning tushida ramziy tarzda ifodalaydi. Humoyun oyoq qo'ygan joyning o'pirilib ketishi va tubsiz o'ngirga aylanishi Sherxonning bitimni buzib bostirib kelishidan darak bersa, uning jarga yig' ilayotib daraxtdan tutib qolishi esa cho'kayotganda Nizomning najot farishtasi sifatida namoyon bo'lishining ramziy ko'rinishidir.

Asarda ushbu tush epizodi faqat o'quvchini kelajakda ro'y berishi muqarrar falokatdan voqif qilish bo'lganda edi, uning asar syujetidagi badiiy vazifasi ancha qarib bo'lib qolgan va bu asar badiiyatiga putur yetkazgan bo'lardi. Pirmuqul Qodirov esa katta mahorat maktabiga ega yozuvchi sifatida mazkur tush epizodiga yana bir qancha g'oyaviy-badiiy vazifalarni yuklagan. Mazkur tush epizodi bilan Nizom obrazi asarning birinchi planiga olib chiqiladi. Uning Humoyunga sadoqati, samimiyati bilan bog'liq tasvirlarni badiiy asoslashni ham tush epizodining poetik vazifasi sifatida tushunish mumkin.

Xulosa va takliflar. Mazkur tush epizodida Humoyun Mirzoning ma'naviy dunyosi, psixologik dramasi yorqin va ishonarli tasvirlangan. Sherhondek kuchli hind sarkardasi bilan bo'ladigan jang oldidagi ruhiy holati g'oyaviy va psixologik jabhalarda badiiy jihatdan asoslangan. Zero, Humoyun tush ko'rishi bilan uning aqli ham birdan tiniqlashadi. O'z xatosini anglaydi: "... Humoyun tushida ko'rgan dahshatli voqeani esladi-yu, yashin yorugida yalt etib chaqngan toshqin daryolar halqasi bidan uning vahmini keltirdi. Uch tomondan toshib chiqayotgan daryolar uni to'rtinchi tarafdan bostirib keladigan yovlarga tuzoq bo'lib tutib beradigandek bo'lib tuyuldi. Yo alhazar! U nega o'z oyog'i bilan bu daryolar orasiga kirib qoldiq Otasi bu yerni qarorgoh qilganda havo quruq daryolarda suv oz, bu atrofda Sherxonday yov yo'q edi-ku".

Romanda tasvirlangan ushbu tang vaziyatda Humoyun ruhiy holati tush epizodi fonida ochila boradi. Uning tushi va qushidagi voqealar mantiqan bir-biri bilan bog' lanadi va Humoyun ruhiyatidagi chizgilar asar g'oyasi va badiiy mantiqiga muvofiq ravishda rivojlanadi. Tush epizodi mazkur o'rinda badiiy adabiyotning asosiy shartlaridan biri bo'lgan uning ta'sirchanligini ham oshirgan. Ayni asar syujetidan mazkur tush epizodini olib tashlab tasavvur qilish mumkin. Agar shu o'rinda tush epizodi kiritilmaganda Humoyun ruhiy holati, muqarrar yuz beradigan falokat, Nizomning asarda birinchi plan qahramonlari safiga qo'shilishi bilan bog'liq voqealar zanjiri quruq bayon qilinishiga to'g'ri kelar va bu asarning badiiy qimmatini tushirgan bo'lardi. Ushbu fikrlardan tush epizodi o'quvchini asar syujeti voqealariga qiziqitirish vazifasini bajarishi haqida ham xulosa chiqarish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Pirmuqul Qodirov, "Humoyun va Akbar". - T.: "Sharq", 1997.
2. Belinskiy V.G. Tanlangan asarlar. -T.: O'zbekiston SSR davlat nashriyoti, 1955.
3. Umurov Q. Badiiy psixologizm va hozirgi zamon o'zbek romanchiligi. - T.: "Fan", 1983.
4. Rasulov A. Badiiylik - bezavol yangilik. - T.: "Sharq". 2007.
5. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. -Toshkent: «O'qituvchi», 1986. -B.408;
6. Qo'shjonov M. O'zbek romanchiligining rivojlanish bosqichlari va janr hususiyatlari // Adabiy turlar va janrlar. Uch jildlik. Birinchi jild. - Toshkent: «Fan», 1991. - B. 299-382;
7. Sharafiddinov O. Hayot bilan hamnafas. - Toshkent: «Yosh gvardiya», 1983;
8. Mirvaliev S. O'zbek romani. - Toshkent: «Fan», 1969;
9. Normatov U. Nasrimiz tamoyillari. - Toshkent: «Adabiyot va san'at», 1978;
10. Tashpulatova, D., & Siddiqova, I. (2021, April). A CRITIQUE OF THE VIEW OF ANTONYMY AS A RELATION BETWEEN WORD FORMS. In Конференции.
11. Ташпулатова, Д. X. (2019). Понятие и виды педагогических концепций обучения иностранному языку. анализ современных педагогических концепций. Вопросы педагогики, (7-2), 118-121.
12. Ташпулатова, Д. Pragmatic aphorisms in uzbek and english feature and the principles of their transmission in the corpus. соотношение паралингвистики и речевого этикета в разных лингвокультурах.
13. qizi Turaboyeva, S. Z., & qizi Tashpulatova, D. X. (2022). O'zbek va ingliz tillaridagi axloqiy qadriyatlar mazmunini ifodalovchi birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari. Academic research in modern science, 1(1), 143-147.

UDK:811.3

Zilola DJUMANIYAZOVA,
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: ziloladjumaniyazova@gmail.com

O‘zDJTU f.f.d., prof. R.U. Madjidova taqrizi asosida

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI ANTROPOTSENTRIK MAQOLLARDA AYOL TASVIRINING LEKSIK IFODASI

Annotatsiya

Maqol xalq og‘zaki ijodining bir ko‘rinishi bo‘lib, unda xalqning orzu umidlari, o‘y-xayollari va ko‘ngil kechinmalari aks ettiriladi. Shu jihatlarini hisobga olib maqollarni lingvokulturologik tomonlarini o‘rganish bugungi kun tilshunosligining dolzarb masalaridan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollarda ayol xarakteriga ega bo‘lgan bir qancha maqollar lingvokulturologik jihatdan tahlil qilindi. Unda ingliz va o‘zbek tilshunosligida ayol tasviri leksik jihatdan ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Maqol, ayol, xotin, xarakter, folklor, milliy paremiologiya, gender, hikmatli so‘z, gender tarafdashlik, antropotsentrik maqol, sharh madaniyati, g‘arb madaniyati.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ОБРАЗА ЖЕНЩИНЫ В АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИХ ПОСЛОВИЦАХ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация

Пословица – форма народного устного творчества, в котором отражаются мечты, надежды, душевные переживания людей. Учитывая эти аспекты, не будет преувеличением сказать, что изучение лингвокультурологических аспектов пословиц является одной из актуальных проблем современного языкознания. В данной статье с лингвокультурологической точки зрения проанализирован ряд антропоцентрических пословиц английского и узбекского языков.

Ключевые слова: Пословица, женщина, персонаж, фольклор, национальная паремология, гендер, гендерные особенности, антропоцентрическая пословица, восточная культура, западная культура.

LEXICAL EXPRESSION OF WOMEN’S IMAGE IN ANTHROPOCENTRIC PROVERBS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

A proverb is a form of folk oral creativity, which reflects people’s dreams, hopes and emotional experiences. Considering these aspects, it is no exaggeration to say that studying the linguistic and cultural aspects of proverbs is one of the topical issues of today’s linguistics. In this article, several proverbs from English and Uzbek languages with a female character were analysed from a linguistic and cultural point of view. In it, the image of a woman in English and Uzbek linguistics is lexically analysed.

Key words: Proverb, woman, wife, character, folklore, national paremiology, gender, wise words, gender bias, anthropocentric proverb, eastern culture, western culture.

Kirish. Ingliz xalq maqollari ham o‘zbek xalq maqollari kabi juda mukammal va xalq o‘g‘zaki ijodiyotining eng sara janrlaridan biridir.

Maqollarni ko‘rib chiqishda ba‘zi geografik jihatlariga duch keldik. Ingliz tili xalqaro til bo‘lib, turli mamlakatlarda qo‘llaniladi. Shuning uchun ma‘lum ingliz maqollarini tanlab, ularning geografik diapazoni bo‘yicha farqlar qo‘ydik. Biz ingliz tilidagi maqollarni tanlash jarayonida muayyan geografik nuqtaning madaniyatini emas, balki ma‘lum bir tilning o‘ziga xos omillarini topdik.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi tillar emas, maqollar orqali gender masalasi solishtirishdir. Maqollarni yig‘ish paytida biz gender munosabatlari bilan bog‘liq bo‘lganlarga e‘tibor qaratdik. Maqolada mavjud maqollar gender munosabatlarini ko‘rsatuvchi turli omillar asosida tasniflangan, ya‘ni tanlov turli usullar bilan amalga oshirildi.

1-jadval.

Tematik toifalar	Pozitiv	Negativ
Oilaviy munosabatlar	+	
Kasblar		-
Tashqi ko‘rinish	+	
Taqqoslash		-

1-jadvalda ko‘rsatilganidek, ingliz tilidagi ayollar haqidagi maqollarni biz to‘rtta tematik toifa va uchta pozitivlik darajasidagi toifalarni ko‘rishimiz mumkin. Tematik toifalarga oilaviy munosabatlar, kasblar, tashqi ko‘rinish va boshqalar kiradi.

Ikkala tildagi antropotsentrik maqollarda ham oilaviy munosabatlar turkumiga nikoh, ota-ona munosabatlari, ota-ona roli va boshqalar bilan bog‘liq maqollar kiradi.

Oilaviy munosabatlar sohasida qiz bolaning tarbiyasi asosan onaga yuklanadi. Buni quyidagi ingliz maqoli misolida ham ko‘rishimiz mumkin: “As is mother, so is daughter”, “Like mother, like daughter”, o‘zbekcha varianti “Onasini ko‘rib qizini ol”.

Shuningdek er va xotin o‘rtasidagi munosabatlarning yaxshi yoki yomonligi asosan ayol kishi zimmasida hisoblanadi. Quyidagi

Tanlash uchun ishlatilgan so‘zlar: ayol, qiz, xonim, ona, buvi kabi so‘zlar ham ingliz, ham o‘zbek maqollari uchun tilning turli xil o‘ziga xos jihatlarini o‘z ichiga oladi.

Tanlovning boshqa darajasi subyektiv mulohazaga asoslangan, chunki aynan mana shu usul maqollar gender munosabatlari mavzusiga mos yoki mos emasligini belgilab beradi.

Tadqiq qilish jarayonida, tilda mavjud gender tarafdashlikni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydigan faktorlardan ehtiyoq bo‘lishga harakat qilish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyoning zamonaviy ingliz paremiologik rasmida biz ayolning jonsiz narsalarga assimilyatsiya qilish chastotasining sezilarli darajada pasayganini aniqlashimiz mumkin, bu maqollardagi metaforalarning deyarli to‘liq yo‘qligida namoyon bo‘ladi.

Ikkala tilda to‘plangan maqollar turli xil toifalar bo‘yicha farqlandi. Buni quyidagi jadval orqali ham ko‘rishimiz mumkin:

maqolda bu yaqqol ko‘zga tashlanadi: “A good wife makes a good husband”, “A worthy woman is the crown of her husband”, o‘zbekcha varianti “Erni er qiladigan ham, qaro yer qiladigan ham xotin”.

Oilada muhim qaror qabul qilish masalasi erkak kishining vazifasi bo‘lsa ham, bunda ayollarning ham ta’siri borligi ba‘zi ingliz va o‘zbek maqollarida o‘z ifodasini topadi: “A man is the head of the family, and the woman the neck that turns the neck”, o‘zbekcha varianti “Er bosh bo‘lsa, ayol bo‘yindir, Bo‘yin qay tomonga qarasa bosh ham shu tomonga qaraydi”.

Farzandlarni erkalash masalasi ham ko‘proq ayollarga xos ekanligini quyidagi ingliz maqolida ham ko‘rishimiz mumkin: “Every mother thinks her own gosling a swan”, o‘zbekcha varianti “Onaning ko‘ngli bolada”.

Qilayotgan tadqiqotimizning ikkinchi toifasiga qaraydigan bo'lsak, kasblar yoki uy yumushlari haqidagi maqollarning asosiy qismi ayollarga xosdir, ya'ni ayol kishining barcha uy yumushlariga javobgarligi, erkak esa uyda ta'minlovchi shaxs ekanligini ko'rishimiz mumkin: "A house well-furnished makes a woman wise", o'zbekcha varianti "Ayolning sarishtasi, ro'zg'orning farishtasi", "Man makes houses, woman makes homes", "Women in mischief are wiser than men", "Men get wealth woman keep it" o'zbekcha varianti "Ayol kishiga qirg' hunar oz", "Erkak ta'minlovchi, ayol sarflovchi", "Ayol so'm qilar, erkak chaqa".

Tadqiqot metodologiyasi. Keyingi toifamiz hisoblanadigan tashqi ko'rinish va go'zallik haqidagi maqollarning asosiy qismi ham ayollar haqidadir: "A man is old as old as he feels, and a woman as old she looks", o'zbekcha varianti "Erkak kishi qariganini his qilganda qaridi, Ayol kishi qariganida qaridi".

Insoniyat tarixi patriarxat jamiyatga aylanganda, erkaklar jamiyatning yordamchi pozitsiyasi Injilda ham o'z aksini topgan. Injilga ko'ra, Xudo birinchi navbatda odamlarni yaratdi va ularga butun dunyoning hukmronligiga yo'l qo'ydi. Biroq, ayol erkakning faqat bir qovurg'asi. Shunday qilib, biz Injil erkaklarni ustun mavqega, ayollarni esa yordamchi pozitsiyaga qo'yishini ko'rishimiz mumkin. Ingliz tilidagi maqollarda bu fikrni o'z ichiga olgan ba'zi misollar mavjud: "A man of straw is worth of a woman of gold", "If the husband be not at home, there is nobody", "Man, woman and devil are three degrees of comparison", o'zbekcha variantlari "Erkaksiz uy zindon", "Yomon erkak ham ayollarning eng yaxshisiga munosibdir".

Yuqoridagi maqollarning barchasida gender masalasi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ularda erkak shovinizmni ham uchratishimiz mumkin. Shuningdek, ushbu maqollarda ayollar haqidagi ko'plab haqiqatlar aks ettiriladi. Ikkinchi misolda, agar er uyda bo'lmasa, hech kim yo'qligi aytilgan. Bu shuni ko'rsatadiki, ayol doimo e'tibordan chetda, er, ya'ni erkak doimo markaz sifatida qaraladi, oilada ham va jamiyatda ham. Ko'p hollarda ayollar ikkinchi darajali pozitsiyada deb hisoblangan.

G'arb tarixida ayollarning oddiy ta'lim olish imkoniyati juda kam bo'lgan va ko'pincha oliy ma'lumot olish imkoniyati faqat erkaklarda mavjud bo'lgan. An'anaga ko'ra, jaholat ayolning fazilati ekanligi haqida maqollar ham keng tarqalgan. Shunday qilib, ayollarga ta'lim olish huquqi deyarli berilmagan. Ayollar ta'lim olish imkoniyatidan mahrum bo'lganligi sababli, ular erkaklardek mukammal shaxs hisoblanmagan. Ko'p hollarda mashhur olimlar va buyuk odamlar doimo erkaklardan chiqqan. Shunday qilib an'anaviy hayot va doimiy yashash tarzi tufayli ayollarning jamiyatga hissasi deyarli e'tiborga olinmagan. Bundan tashqari, g'arb madaniyatida ayollar har doim ba'zi salbiy jihatlari bilan bog'liq hisoblangan, ular ko'pincha behudalik, zaiflik va ko'z yoshlar sinonimi hisoblangan. Bunday maqollar ingliz tilida juda ko'p: "A woman's advice is never to seek", "Women are like wasps in their anger", "A woman and a glass are ever in danger", "Women are wavering as the wind", o'zbekcha variantlari "Sochi uzun aqli kalta", "Yomon ayol ketaman deb qo'rqitar", "Maslahatni erkakdan so'ra, ayoldan emas".

Tablil va natijalar. Yuqoridagi maqollarning barchasi fe'l-atvor va donolik haqida ayollarga nisbatan gender munosabatini aks ettiradi. G'arb tarixida ayollarning hissasi doimo e'tibordan chetda qolgan. Birinchi misolda ayollarning fikri e'tiborga olinmasligi ko'rsatilgan. Ikkinchi misolda, ayolning xarakteri mo'rtligi va shisha

bilan bir xil xususiyatga egaligi ko'rsatilgan. Garchi ular ba'zi tarixiy harakatlarda katta hissa qo'shgan bo'lsalar-da, ko'p holatlarda ular doimo behudalik, zaiflik va ko'z yoshlar sinonimi sifatida ko'rsatiladi.

Nikoh har bir madaniyatning muhim jihati hisoblanadi. U har bir jamiyatning ijtimoiy va madaniy qarashlarini aks ettiradi. Ingliz tilida nikoh haqidagi maqollar ikki xil turi bor. Ulardan biri qizlarga uylanish istagini aks ettirish bo'lsa, boshqasi ayollarning iffatiga e'tibor qaratgan maqollar turidir. Bu ikki turning ikkalasi ham ayollarga nisbatan kamsitishni aks ettiradi. Ayollar faqat uy ishlari uchun mas'ul shaxs sifatida ko'rsatiladi lekin shunda ham ular erlari va jamiyat tomonidan hurmat qilinishi kerak emas deb ko'rsatilgan. Bu hodisani quyidagi maqollarda ko'rishimiz mumkin: "Daughters and dead fish are not keeping wares", "It is harder to marry a daughter well than to bring her up well", "Marry a wife of thine own degree", o'zbekcha variantlari "Qiz bola paloxmon toshi, qayerga otsang o'sha yerga tushadi", "Qizim bor deb kerilma, Esli-xushli bo'lmasa", "Onasi yomonning qizini olma".

Ushbu maqollardan ko'rishimiz mumkinki, nikohning markaziga doimo erkaklar qo'yilgan bo'lib, ayollarni qo'g'irchoqqa aylantiradi. Birinchi maqolda, oilada xotinlar va qizlar oilaning haqiqiy qismi hisoblanmaydi. G'arb tarixida oilada muhim masalalar hal qilinganida, xotinlar batafsil so'rash va o'z fikrlarini berish huquqiga ega bo'lmaganlar, chunki ular nikohda pastroq mavqega ega edilar. Uchinchi misolda, erkak kimgadir uylanmoqchi bo'lsa, u xotining oilaviy ahvolini hisobga oladi.

Bundan tashqari, barcha xalqlar madaniyatida bo'lgani kabi gapga chechanlik, suhbat davomida yutqazmaslikka harakat qilish va ko'p gapirish xususiyatlari ham ayollar ishtirokidagi maqollarda uchraydi: "One tongue us enough for a woman", "Woman will have the last word", "A silent woman is gift from God", o'zbekcha variantlari "Elakka ketgan xotinning ellik og'iz gapi bor", "Erkakka ish yarashar, ayolga gap", "Ayolning gapini ayol tushunadi".

Shuningdek, o'zaro nizolar va suhbatlarning ko'pligi ham asosan ayollar haqidagi maqollarga xosdir: "There was never conflict without a woman", "Many women, many words; many geese, many turds", "Women's counsel is cold", o'zbekcha variantlari "Ayol kishi bilan faqat axmoq odam gap talashadi", "Ko'p ayol ko'p gap".

Bundan tashqari, diniy masalalar yuzasidan ingliz tilidagi antropotsentrik maqollardagi gender masalasiga qaraydigan bo'lsak, ayollar asosan yomon obrazlarda namoyon bo'ladi: "Man, woman, and devil are the three levels of comparison", "Hell has no fury like a woman scorned", "No mischief but a woman or a priest is at the bottom of it". Lekin o'zbek tilidagi antropotsentrik maqollarda diniy masalalar yuzasidan ayollar asosan yaxshi obrazlarda namoyon bo'ladi: "Jannat onalar oyog'i ostida", "Ayolini rozi qilgan erga jannatdan bitta joy ajratilgan" kabi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ingliz va o'zbek maqollarining gender tahlili natijalariga ko'ra shu narsa ma'lum bo'ldiki, har ikki tilda ham ayolning salbiy ifodasi uning ijobiy ifodasidan ustun turadi. Bu jamiyat a'zolarining salbiy xususiyatga nisbatan munosabatini belgilaydigan alomatdir.

G'arb madaniyatida ham sharq madaniyatida ham oilaviy munosabatlarda ayolning o'rni yuksaltirilgan. Bu esa ayollarning yuqori darajada hurmat-ehtiromga loyiq ko'rilganligidan dalolatdir. Ayollar ba'zi o'rinlarda yomon o'rinlarda tasvirlangan bo'lsa ham, lekin ularning oiladagi ahamiyati doim yuksaltirilgan. Ayollar har ikki madaniyatda ham erni yo'lga soluvchi, erni o'z makri ila boshqaruvchi qilib izohlangan bo'lishiga qaramasdan har ikki madaniyatda ham erkaklar oila boshi sifatida, ayollar esa ularning oiladagi yordamchisi sifatidagina tasvirlangan.

ADABIYOTLAR

1. Panos Karagiorgos. Greek and English Proverb // Cambridge Scholars Publishing Lady Stephenson Library. – Newcastle upon Tyne, UK, 2015.
2. Meider W., Dundes A. The Wisdom of Many: Essays on the Proverb. – New York, Garland, 1995.
3. Schipper M. Never marry a woman with big feet: Women in proverbs from around the world. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010.
4. Shaimardanova M.R., Akhmetova L.A. The Representation of Women in English and Russian Paremiological Picture of the World // International Journal of Environmental and Science education. – Russia.
5. Dushatova, S. (2022). "Evmizm tushunchasi tahlili: youth, science, education: topical issues, achievements and innovations". 1 (3), 159-163.
6. Soxibovna, M.G. (2022, August). "The role of linvo-cultureme in the study of national and cultural features of speech units. in international conference: problems and scientific solutions". (Vol. 1, No. 3, pp. 48-52).
7. Ganieva, M.S. (2021). "Socio-philosophical aspects of the study of the issue of gender and entrepreneurial woman in a new society". Asian Journal of Multidimensional Research, 10 (12), 441-445.
8. Ганиев, Б.С. & Ганиева, М.С. (2020). "Семья как важный социальный фактор формирования предпринимательских навыков у молодежи" (Опыт Узбекистана). In Проблемы социальной психологии и социальной работы (pp. 25-27).

Rashid ZOHIDOV,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti professori, filologiya fanlari doktori

E-mail: rzohid65@gmail.com

Professor N. Jabborov taqrizi asosida

LITERARY ORIGINAL STUDY AND TEXT STUDY AS A PHILOLOGICAL SCIENCE

Annotation

The article deals with issues such as the role of literary source studies and textual studies as a science and their relationship with philological sciences, textual studies skills and the role of textual studies in literary history and literary studies, points of contact between textual studies and linguistics, the relationship between literary source studies and textual studies as a whole phenomenon. touched upon in the general theoretical aspect.

Key words: Conjecture, research, archetype copy, scientific use, manuscript text, comprehensive text research, text history, specialized skills, ability of creative approach, text accuracy.

ЛИТЕРАТУРНОЕ ОРИГИНОЛОГИЯ И ТЕКСТОЕДЕНИЕ КАК ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА

Аннотация

В статье рассматриваются такие вопросы, как роль литературоведческого источниковедения и текстологии как науки и их связь с филологическими науками, компетенция текстологии и место текстологии в истории литературы и литературоведения, моменты Соприкосновения текстологии и языкознания, взаимоотношения литературного источниковедения и текстологии как целостного явления затрагиваются в общетеоретическом аспекте.

Ключевые слова: Гипотеза, исследование, архетипический экземпляр, научное использование, рукописный текст, комплексное исследование текста, история текста, специальные навыки, способность к творческому подходу, точность текста.

ADABIY MANBASHUNOSLIK VA MATNSHUNOSLIK FILOLOGIK FAN SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada adabiy manbashunoslik va matnshunoslikning fan sifatidagi o'zni va ularning filologik fanlar bilan aloqasi, matnshunoslik malakasi va matnshunoslikning adabiyot tarixi va adabiyotshunoslikdagi o'zni, matnshunoslik va tilshunoslikning tutash nuqtalari, adabiy manbashunoslik va matnshunoslikning bir butun hodisa sifatidagi bog'liqligi kabi masalalarga umumiy nazariy aspektida to'xtalangan.

Kalit so'zlar: Kon'ektura, tahqiq, arxitep nusxa, ilmiy istifoda, qo'lyozma matn, matnning kompleks tadqiq etish, matn tarixi, ixtisoslik malakasi, kreativ yondashuv layoqati, matn aniqligi.

Adabiy manbashunoslik va matnshunoslik bevosita adabiyotga daxldor fan sohasidir. Adabiy manbashunoslik va matnshunoslik birlamchi manbalar asosida ish olib boradi. Fanga noma'lum manbani ilmiy istifodaga kiritadi. Ilmiy istifodaga kiritish – qadimiy (yoki zamonaviy) qo'lyozma matn nusxalarini aniqlash, nusxalar o'rtasida qiyosiy tadqiq olib borish, natijalarni faksimil yoki boy ilmiy apparat bilan ta'minlangan yig'ma-qiyosiy, ilmiy-tanqidiy matn shaklida taqdim qilish kabi matnshunoslik faoliyatidan iboratdir. Qoidaga ko'ra, ilmiy istifodaga kiritilgan manbalar ustida olib borilgan tadqiqot, xoh u adabiyotshunoslik, xoh tilshunoslik yo'nalishida bo'lsin, ishonchli ilmiy natijaga erishadi. Demak, adabiy manbashunoslik va matnshunoslik filologiyaning boshqa sohalardagi muvaffaqiyatli tadqiqotlar uchun tom ma'noda zamin hozirlaydi.

Adabiyotshunoslik fanining asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

Adabiy tahlil. Adabiyotshunoslar matnlarni tahlil qilish va sharhlash uchun turli tanqidiy yondashuvlardan foydalanadilar, masalan, yaqin o'qish, rasmiyatchilik, strukturalizm va poststrukturalizm. Ushbu yondashuvlar adabiy asarlarda til, uslub, mavzular va ramziylikni ajratishga yordam beradi.

Tarixiy kontekst: Adabiy asarning tarixiy va madaniy kontekstini tushunish juda muhimdir. Bu muallif va matnga ta'sir qilgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Tarixiy kontekst adabiy asarning mazmuni va ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Muallifning maqsadi: Olimlar muallifning niyatlari, tarjimai holi va ularning ijodiga ta'sirini o'rganishlari mumkin. Muallifning kelib chiqishi va motivlarini bilish matn ichidagi mavzular va xabarlarini yoritishi mumkin.

Qiyosiy adabiyot: Adabiyotshunoslikning bu sohasi turli madaniyatlar, tillar va davrlardagi adabiyotlarni solishtirish va solishtirishni o'z ichiga oladi. U umuminsoniy mavzularni, madaniy farqlarning ta'sirini va adabiy an'analar evolyutsiyasini tushunishga yordam beradi.

Adabiyot nazariyasi. Adabiyot nazariyasi feminizm, postkolonializm, psixozanaliz va dekonstruksiya kabi turli tafakkur maktablarini qamrab oladi. Bu nazariyalar adabiyotni turli linzalar orqali talqin qilish va tahlil qilish uchun asoslar yaratadi.

Kognitiv adabiyotshunoslik: Ba'zi olimlar o'quvchilar adabiyotni qanday qabul qilishlari va ularga munosabat bildirishlarini tahlil qilish uchun kognitiv fan tamoyillarini qo'llashadi. Bu bizning miyamiz rivoyatlarni qanday qayta ishlashini, qahramonlarga hamdard bo'lishini va hissiy darajada hikoyalar bilan shug'ullanishini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Raqamli gumanitar fanlar: Texnologiyaning rivojlanishi bilan raqamli gumanitar fanlar adabiyotshunoslikning muhim qismiga aylandi. Olimlar adabiy tendentsiyalarni o'rganish, matn tahlilini o'tkazish va adabiyot tarixiga yangi tushunchalarni olish uchun hisoblash vositalari va ma'lumotlar tahlilidan foydalanadilar.

Adabiy tanqid va nazariya. Adabiyotshunos va nazariyotchilar adabiy asarlarni tadqiq qiladilar va tanqid qiladilar, ularning mazmun-mohiyati va jamiyatga ta'sirini chuqurroq tushunishga harakat qiladilar. Tanqidchilar adabiyotning ijtimoiy, siyosiy va axloqiy oqibatlarini ham o'rganishlari mumkin.

Qabul qilish bo'yicha tadqiqotlar: Tadqiqotning ushbu yo'nalishi adabiy asarlar o'quvchilar va tomoshabinlar tomonidan qanday qabul qilinishi va talqin qilinishiga qaratilgan. U vaqt o'tishi bilan matnlarni qabul qilish tarixini va talqinlarning qanday o'zgarishini o'rganadi.

Afsuski, hozirgacha adabiy manbashunoslik va matnshunoslikning nazariy qonuniyatlari ilmiy tizimga solinmagani, faoliyat hududlari aniq belgilanmagani uchun mustaqil fan o'laroq shakllanishga munosib bo'lgan bu sohaga filologiyaning yordamchi tarmog'i sifatida qarab kelindi[1]. Aslida, adabiyotshunoslik va tilshunoslik tarixi bilan bog'liq ayrim tadqiqotlardagi muvaffaqiyatsiz tajribalarning oqibati ham mana shu sababga borib taqaladi. Bundan kelib chiqadiki, adabiy manbashunoslik va matnshunoslik qachon mustaqil fan sifatida rivojlanar ekan, filologiyaning barcha tarmog'ida to'laonli sog'lomlashishga yo'l ochiladi. Chunki boshlanishning butun holda namoyon bo'lishi undan keyingi bo'g'inlarning tugal nihoyalinishiga sharoit yaratadi. Bu mukammallik yo'lidir. Tadqiq ob'ekti adabiyot bo'lgan filologiya sohasi shu tarzda mukammalashib boradi, taraqqiy etadi.

“Matnshunoslik” atamasini bugungi o'zbek filologiyasi aspektida quyidagi malaka turlari bilan izohlash mumkin:

arab alifbosiga asoslangan eski o'zbek yozuvidagi qadim adabiy qo'lyozma matnlarni o'qish va tushunish; nuxsalararo o'zaro qiyoslash malakasini hosil qilish; asliyat asosida saralangan matnни joriy alifboda taqdim etish qoidalaridan xabardor bo'lish; asliyatni matn doirasida izohlash va keng sharhlash salohiyatiga ega bo'lish.

Demak "matnshunoslik" atamasining istilohiy ma'nosi yuqorida sanalgan faoliyat turlarini o'zlashtirish bilan belgilanadi. Matnshunoslik tushunchasi izohini "bugungi o'zbek filologiyasi aspektida" deb chegaralashimizdan maqsad turli fan sohalarida bu tushuncha fanning xususiyatidan kelib chiqib, turlicha ta'riflanishi mumkin. Shu ehtimolning oldini olib izoh mazkur doirada chegaralandi.

Umumiy ma'noda izohlangan o'rinlar oydinlashib, chegaralar aniq bo'lgach, endi "matnshunoslik"ka bir butun istiloh sifatida shunday ta'rif berishimiz mumkin: "Matnshunoslik – qadim (va zamonaviy) qo'lyozma adabiy manbalarni asliyat asosida tizimli tadqiq qilish va nashrga tayyorlash qoidalarini o'rgatadigan fandır".

Nazariy-amaliy jihatdan til malakasini egallash – arab yozuvi va xat turlaridan xabardor bo'lish, eski o'zbek yozuvi va tilining o'ziga xos xususiyatlarini bilish, isloh qilingan eski o'zbek yozuvini o'qib bilish kabi malakalarni o'z ichiga oladi.

Adabiy manbashunoslik va matnshunoslik asoslarining tushunchaviy apparatini fanning terminologik lug'atlari tashkil qiladi.

Adabiy manbalarining o'zaro ta'siri bilan bog'liq jihatlar manbashunoslik sohasining tadqiq ob'ekti bo'lib, bunda X-XI asrda yaratilgan qadim turkiy manbalardan to XX asr boshigacha chop etilgan matbuot materiallarini o'z ichiga olgan adabiy manbalarining o'zaro ta'sir munosabatiga qurilgan genezisi o'rganiladi.

Qo'lyozma manbaning dastlab yozilgan davridan to so'nggi nashrgacha davom etgan matn tarixini tiklash mumtoz adabiy manbaa ilmiy nashrining ishonchli va har tomonlama mukammalligini belgilaydi. Adabiy manbashunoslik va matnshunoslikda "editson filologiya"[2] deya e'tirof etilgan fanning yo'nalishi ayni maqsadga qaratilgan.

Matnни kompleks tadqiq etish matn tarixining ajralmas qismi hisoblangan muallif va asar biografiyasini o'rganishga qaratiladi. Bu o'rinda "biografiya" so'zi nafaqat tarjimai hol ma'nosida, balki yanada qamrovliroq tarzda – adibning maslagi va adabiy salohiyatini o'rganish, adabiy merosi manbalarini genezis nuqtai nazaridan tadqiq etishdan iborat.

Qoidaga ko'ra, ilmiy istifodaga kiritilayotgan har qanday adabiy manba tadqiqotchining ilmiy izohiga muhtoj bo'ladi. Fanga noma'lum qo'lyozma yoki toshbosma manba jiddiy matnshunoslik tadqiqidan so'ng joriy alifboda jamoatchilikka taqdim qilinadi. Xoh u yig'ma matn, xoh ilmiy-tanqidiy matn bo'lsin, kitob avvalida matn tuzish natijalari, matnshunoslik jarayonidagi muhim o'rinlar, shartli qisqartma va tavsiyalar to'la aks etgan "muqaddima" bo'lishi kerak. Matnga tuzilgan ilmiy ko'rsatkichlar asosan umumiy mezonga bo'ysungan holda, ba'zan asar xarakteridan kelib chiqib individual tarzda shakllantiriladi. Filologiyaning muhim tarkibiy qismi bo'lgan adabiy manbashunoslik va matnshunoslik fani adabiyotshunoslik va tilshunoslik sohasining nazariy masalalari, tadqiq usullari bilan chambarchas bog'liqdir. Mumtoz o'zbek adabiyoti tarixida o'rganiladigan mavzularning ma'lumotlar resursi, ta'bir joiz bo'lsa, "xom-ashyo"si manbashunoslik va matnshunoslik faoliyatida yuzaga chiqqan natijalar asosida shakllanadi. Masalan, noma'lum bir adibning yaxlit tarjimai holini tiklash, adabiy merosini adabiyotshunoslik yo'nalishida tadqiq qilish uchun birlamchi manbalardagi ma'lumotlarga suyaniladi.

Adabiyot tarixida muayyan muallif, uning adabiy merosi haqida so'z yuritilgan ekan, bunda muallif yashagan davr va o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy munosabatlar, bu munosabatlar

o'rganilayotgan sub'ektga, ayni paytda sub'ektning ob'ektga, bir so'z bilan aytganda adabiyot bilan jamiyat o'rtasidagi aloqalarni o'rganishga ko'proq e'tibor qaratiladi. Adabiy oqim, adabiy maktablarning vujudga kelish omillari, shakllanish bosqichlari, adabiyotni davrlashtirish masalalari adabiyot tarixining mavzularidir.

Matnshunoslik tadqiqida ham manbani o'zi yaratilgan davr tarixidan uzmasdan o'rganish prinsipi mavjud bo'lsa-da, bu jihat asosiy e'tibordagi masala emas. Matnshunos uchun eng muhim predmet – matn, asosiy maqsad – ishonchli matnни tiklash. U mana shu predmet atrofida, mana shu maqsad yo'lidagina tarixga murojaat qiladi. Ya'ni, matn asliyatini tiklashda tarixga matn nuqtai nazaridan e'tibor qaratadi. Masalan, ko'p nuxsali qo'lyozma matnlar o'zaro qiyoslanar ekan, matn aniqligini tiklashga xizmat qiladigan tarixiy ma'lumotlardan foydalaniladi. Qadimiy matnda o'chib ketgan so'zning haqiqatiga yetish yoki turlicha o'qilishi mumkin bo'lgan so'zning aslini topish, shu asosda umummatnning arxitep nuxsaga muvofiqligini saqlash uchun tarixiy manbashunoslikka ekskurs qilinadi.

Adabiyotshunos olim matnshunoslik ilmidan qanchalik xabardor bo'lsa, ixtisosligi shunchalik mukammal bo'ladi. Muayyan asar, xususan, mumtoz adabiy manbani nazariy jihatdan o'rganish, matnни turli tadqiq metodlari orqali tekshirish, tanqidiy baholash asliyatga asoslangan ilmiy-tanqidiy matnga suyanib olib borilsa, jarayonda ilmiy-tanqidiy matnning ilmiy apparatidan unumli foydalanilsa, asar yuzasidan taqdim qilinadigan nazariy xulosalar asos e'tibori bilan baquvvat bo'ladi.

Matnshunoslik ilmida "matn tahqiqi" degan tushuncha mavjud. "Tahqiq" so'zi haqiqatni yuzaga chiqarish; isbotlash; qarorlashtirish kabi lug'aviy ma'nolarga ega[4]. Aliy Muhammadsharif Jurjoniyning "Kitobut ta'rifot" asarida esa shunday ta'riflangan: "اثبات المسألة بدليلها" ya'ni: "Masalani dalili bilan isbotlash". Adabiy manbalar matnshunosligida matn tahqiqi istilohi qo'lyozma matndagi har bir so'z, har bir jumlaning haqiqatda muallif matniga muvofiqligini ilmiy dalillar bilan har tomonlama asoslashdan iborat jarayonni ifodalaydi.

Ayni tabiati bilan matnshunoslik adabiyotshunoslikdan ko'ra tilshunoslikka yaqinroq sohadir. Adabiyotshunoslik, xossatan, adabiy tanqid matndan ko'ra matn ortidagi olam xususida bahs yuritadi. Shunga ko'ra, tafakkur, talqin, tavsif, xayol kabi mantiqiy dalillarni bu sohaning belgilovchi atributlari deyishimiz mumkin. Matnshunoslikning bahs maydoni – matn, tilshunoslikda esa – matn bilan matnни tashkil qiluvchi birliklar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish. Demak, matnshunoslik va tilshunoslik uchun birlamchi hodisa – matn va matnни tashkil qiluvchi birliklar bo'lib, ular mantiqiy dalillarning mahsuli emas. Balki, matn suvrat holda tabiiy mavjuddir. Shu jumladan, matnни tashkil qiluvchi birlik – so'zlarning lug'aviy, qisman istilohiy ma'nolari ham mantiqiy dalillash natijasi emas, balki tabiiy barqarorlashgan ta'riflardir.

Albatta, matnshunoslikda qo'lyozmadagi o'chib ketgan so'z yoki kotiblarning e'tiborsizligi bilan xato ko'chirilgan o'rinlarni mantiqiy dalillar bilan isloh qilish – kon'ektura usuli mavjud[3]. Lekin kon'ektura usuli matnни tiklash uchun xizmat qiladi, tiklangan matn ortidagi hodisalar (adabiyotshunoslik tadqiqi) bilan uning aloqasi yo'q.

Yuqorida aytilganlardan ma'lum bo'ldiki, matnshunoslik ilmidagi matn tahqiqi xarakteriga ko'ra tilshunoslik tadqiqiga yondosh jarayon. Shu bilan birga u fonetika, leksikografiya, lingvostatistika, transkripsiya, transliteratsiya kabi tilshunoslikning amaliy jabhalari bilan ham bog'liq holda faoliyat olib boradi.

Adabiyotshunoslik filologiyaning qadim adabiy manbalardan to XX asr boshigacha chop etilgan matbuot materiallari hamda bugungacha muzey va shaxsiy arxivlarda saqlanayotgan adabiyotga daxldor manbalar bibliografiyasining bazaviy resursini yaratish yo'lida nazariy-amaliy izlanish olib boruvchi tarmog'idir.

ADABIYOTLAR

1. Қ.Содиқов. Манбашунослик ва матншунослик асослари. ТДШИ, 2017, 3-бет.
2. Омелянчук С.П.Текстология. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/politology>
3. Ал-Мўъжамул васит". /Тузувчи Иброҳим Мустафо ва бош. Араб тили изоҳли луғати. Қоҳира, 1960.
4. Ваҳоб Раҳмон. Мумтоз сўз сехри. Т.: O'zbekiston, 2015, 242-377-бетлар.

Jasurbek IBRAGIMOV,
Namangan muhandislik-texnologiya instituti, 1-kurs tayanch doktoranti

TAFU, f.f.f.d. (PhD) J.A. Baxadirov taqrizi asosida

METAFORANI IFODALASHDA YUSUF XOS HOJIB MAHORATI ("QUTADG'U BILIG" VA INGLIZ TILIDAGI TARJIMALAR MISOLIDA)

Annotatsiya

Mazkur maqola Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida ifodalangan ayrim baytlardagi metaforaviy jumlar va ulami ingliz tiliga tarjima qilingan ikki nusxasi bilan taqqoslab, ularni qay yo'sinda tarjima qilinganligini misollar yordamida izohlab o'tish maqsadida yozilgan.

Kalit so'zlar: "Qutadg'u bilig", metafora, tashbeh, kalka, sharq adabiyoti, g'arb adabiyoti, badiiylik, so'zma-so'z tarjima, Islom e'tiqodi.

МАСТЕРСТВО ЮСУФ ХОС ХАДЖИБА В ВЫРАЖЕНИИ МЕТАФОРЫ (НА ПРИМЕРЕ "КУТАДГ'У БИЛИГ" И ПЕРЕВОДА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК)

Аннотация

Данная статья написана для того, чтобы сравнить метафорические предложения в некоторых строках, выраженных в произведении Юсуфа Хос Хаджиба «Кутадгу билиг» и их двух копиях, переведенных на английский язык, и объяснить способ их перевода с помощью примеров.

Ключевые слова: «Кутадгу билиг», метафора, сравнение, калка, восточная литература, западная литература, художественность, дословный перевод, Исламская вера.

YUSUF KHOS HAJIB'S SKILL IN EXPRESSING METAPHOR (EXAMPLE OF "KUTADG'U BILIG" AND ENGLISH TRANSLATIONS)

Annotation

This article is written in order to compare the metaphorical sentences in some stanzas expressed in Yusuf Khos Hajib's work "Qutadgu Bilig" and their two copies translated into English, and to explain the way in which they were translated with the help of examples.

Key words: "Kutadgu bilig", metaphor, simile, kalka, Eastern literature, Western literature, artistry, literal translation, Islamic faith.

"Qutadg'u bilig" Qoroxoniylar davrida yaratilgan bo'lsa-da, zamonaviy dunyoda ham uning ahamiyati hech ham yo'qolmagan. Shu boisdan, bu asar yuzasidan nafaqat sharq olimlari, balki g'arb davlatlarida ham o'rganayotgan tadqiqotchilar talaygina topiladi. Yuqoridagi fikrlarning isboti asnosida bu asar bir necha tillarga tarjima qilingani keltirib o'tish joiz.

Yusuf Xos Hojib ushbu asarni o'zgacha badiiy ifodalar bilan bezaganki, asarni o'qigan har qanday o'quvchi uchun badiiylik yaratib bera olgan. Xususan, bunday ifoda badiiy san'atlar ichida alohida ahamiyat kasb etadigan "metafora" deb atalmish san'atning hissasi juda katta. Tadqiqotchi Suvon Meli bu san'at haqida "metafora nafaqat san'atga, badiiy adabiyotga tegishli atama emas, balki u juda katta miqyos va ko'lamga ega hodisa, dunyoni anglash va anglatish qirol" [1] deganda hech ham adashmagan edi. Biz ushbu "dunyoni anglash va anglatish qirol"ni Yusuf Xos Hojib ning "Qutadg'u bilig" asari hamda Robert Denkof va Volter Mey tomonidan tarjima qilingan ingliz tilidagi variantlari misolida tadqiq qilishni maqsad qildik. Tarjimadan foydalangan holda, sharq va g'arb adabiyotida metaforani ifodalashda farqlarni ko'rish imkoni bo'ladi.

Bu o'rinda, ingliz tilidan qilingan tarjimalar muallif tomonidan qilinganligi bois, bazi holatlarda kamchiliklar bo'lishi mumkinligini eslatib o'tishni joiz ko'rdik.

Yusuf Xos Hojib asar muqaddimada Payg'ambarimiz Muhammad s.a.v haqidagi baytni kiritib o'tgan. Bu baytda metafora san'ati mohirona ifodalangan.

Муҳаммад йалавач халайиқ башы
Қамуғ барчаларга ул-ул көз қашы (8-bayt)
Muhammad payombar-xaloyiq boshi,
Hamma (va) barchaga u ko'z-qoshdir [2].(8)

Ushbu baytdan Payg'ambari barchaga "ko'z-qosh"ga o'xshatilishi ko'chma ma'noni ifodalagan. Ushbu baytni Volter Mey tarjimasida qanday ifoda etilganligi sharq o'quvchisi uchun juda ham qiziqarli.

Mohamet was raised by the Lord very high,
For he was the apple of God's holy eye.[3] (8) (Volter Mey)
(Muhammad Olloh tomonidan eng yuqoriga ko'tarildi,
U Olloh ko'zining qorachig'idir.)

Asliyatda Islom etiqodi bilan bog'liq tushunchalar berilyapti, lekin Volter Mey buni Xristian etiqodli kishilar tasavvuri bilan tarjima qilyapti. Shuning uchun, Muhammad Payg'ambarining haloyiqqa boshchilik qilishi asosan adekvat tarzda o'girilgan bo'lishiga

qaramasdan keyingi misradagi Muhammad Payg'ambarning hamma uchun yaqin va tushunarli ekanligi inglizcha "Xudo ko'zining olmasi, ya'ni ko'z qorachig'i" tarzida berilyapti. Bir qarashda mutlaqo mantiq unutilganga o'xshab tasavvur hosil qilishga qaramasdan bu yerda ko'zning olmaga o'xshatilishida "ko'z qorachig'i nazarda tutilganini ilg'ash mumkin. Demak tarjimon Islomiy tushunchaning ekuvalenti sifatida Xristian tasavvuridagi tushunchani topa olgan. Aytish lozimki Islomiy etiqod nuqtai nazaridan tushunilishi murakkabroq bo'lgan hozirgi realiya Xristian dunyoqarashidagi inson uchun deyarli tushunarli berilgan.

Robert Denkof tomonidan qilingan tarjimaning bizda mavjud ko'chirma variantida bazi qismlar tushib qolganligi uchun, ushbu bayt tarjimasini asl variant bilan taqqoslash imkoni bo'lmadi.

Keyingi tahlilga olingan baytda ham Payg'ambarimiz Muhammad s.a.v ga berilgan ta'rif berish barobarida metafora san'ati qo'llangan.

Йула эрди халққа қаранқу түни,
Йаруқлукы йадты, йарутты сэни. (34-bayt)

Qorong'u tunlari (u) xalqqa mash'al edi,
U yorug'ligini tarqatib seni ro'shnolikka chiqardi.(35)

Muallif ushbu misrada Payg'ambar Muhammad (s.a.v)ga berilgan tarifda "qorong'u tunlari (u) xalqqa mash'al edi" deb keltirgan. "Йула эрди халққа қаранқу түни - Qorong'u tunlar" deya davlatda bo'lgan qora kunlar, ya'ni tabiiy ofatlar; qurg'oqchilik, ocharchilik yoki urushlar umuman "og'ir kunlar" nazarda tutilgan bo'lishi mumkin. "Xalqqa mash'al edi" ma'nosi esa u xalqqa yordam berishini, ularga yo'l boshchilik qilishini bildirib o'tgan.

The dark night was filled with the bright light of day,
And he was lit up by the sun's gleaming ray (Volter Mey)
(Qorong'u tunni kunning yorqin yorug'i bilan to'ldirildi,
va u quyoshning charaqlagan nuri bilan yoritildi.)

Mey "qorong'u tunlar kunning yorqin nur bilan to'ldirilgan" deya tarjima qilib, asardagi Payg'ambar Muhammad (s.a.v)ga berilgan metaforaviy tarifni kalka usuli orqali tarjima qilishga harakat qilgan.

He was a lamp to all creatures in the night of darkness, His light has spread so far that it even shines on you [4]. (U qorong'u tunda barcha mavjudotlarga mash'al edi, uning yorug'i sen turgan joyini yoritganchalik uzoqlikkacha yoyila olgan.) (Robert Denkof)

Denkof tomonidan qilingan tarjimada esa asliyatdagi metaforaviy ma'noni "He was a lamp to all creatures in the night of

darkness – Qorong'u tunlari u barcha mavjudotlarga mash'al edi" jumlasini bilan ifodalangan.

Keyingi baytda ham Payg'ambarga berilgan ta'riflarni davom ettirilib, asliyatda badiiy ko'chim hosil qilgan.

Байат раҳматы эрди халқы үзә,
Қылыңчы силлиг эрди қылқы түз- ә. [2] (41-bayt)

U xudoning xalq uzra yuborgan rahmati edi,
Fe'l-atvori muloyim, xulqi xush edi.

Ushbu misrada ham u kishining Olloh tomonida nima uchun yuborilganligiga urg'ulanmoqda.

As helper to all, by the Lord he was made:

In word and in deed greatest care he displayed. [3] (42) (Volter Mey)

(Barcha yordamchi sifatida Iso tomonidan yaratildi,
So'zda va amalda eng buyuk g'amxo'rlikni u namoyish qildi)

“Байат раҳматы эрди халқы үзә - U Olloh tomonidan xalq uchun yuborilgan rahmat edi” deb keltirib o'tilgan misra nazmiy tarjimada Mey “As helper to all, by the Lord he was made - U xudo tomonidan barchaga yordamchi sifatida yaratildi” degan ma'no bermoqda. Xristian dinida “Jesus”ni, ya'ni Isoni “Lord”, ya'ni xudo deya ishonishadi. Mey “rahmati” so'zini tarjimasini qisman “helper”, ya'ni “yordamchi” deb keltirgan holda, tarjimada metaforani saqlashga erishgan. Mey ushbu ma'noni umumiy tarzda berib o'tadi, lekin Payg'ambarning alohida fazilatini aks ettirgan ikkinchi misra baytning umumiy ma'nosi ichiga yedirib yuborilgan.

He was God's mercy upon His creation. His character was pure, his action upright. [4] (U Ollohning yaratganlari ushuv shavqati edi. Uning harakteri musaffo, uning amali samimiy edi) (Robert Denkof)

Denkof tarjimaga o'zgacharoq yondoshgan. U ikki jumlani keltirish orqali asliyatda aniqlangan metaforani tarjimada saqlagan. Ularning birinchisi “God's mercy” so'z birikmasi “xudoning shavqati yoki rahmati” bo'lsa ikkinchisi “His creation” so'z birikmasi esa “uning (xudoning) tomonidan yaratilgan”dir. Yuqoridagi ikki so'z birikmalarini umumlashtirganda “u xudo tomonidan yaratilganlarga xudoning rahmati” degan tarzda tarjima qilingan.

Yuqorida biz “Qutadg'u bilig” asaridagi baytlarda Payg'ambar Muhammad s.a.v. bag'ishlangan baytlarda metafora ishtirok etganlari tahlilini keltirib, o'quvchiga sharq va g'arbda yoki bir asar boshqa tilga tarjima qilinsa, metaforani qanday ifodalaniishi haqida ozmi-ko'pmi fikrga ega bo'ldik. Lekin ingliz tiliga qilingan ikki tarjimada metafora ko'pincha tushib qolgan yoki boshqa ba'iy tasvir hisoblangan “tashbeh” san'ati vositasida amalga oshirilgan. Quyida bir necha baytlar misolida biz metafora “tashbeh” orqali tarjima ifoda qilinganligini ko'rib chiqamiz.

Йана йахшы аймыш билиглик сөзи,
Билиглик сөзи көрсә, барчын түзи. [2] (542-bayt)
Bilimlning bu haqda aytgan so'zi yanada yaxshiroqdir,
Bilimlning so'zini ko'rsang, barchasi shohi mato (ya'ni qimmatli)dir.

Yusuf Xos Hojib ushbu baytda bilimli insonning so'zlari juda qimmatli deya uni “shohi mato”ga o'xshatadi.

We have a wise word, which nobody will balk –

And such a wise word seems like woven from silk: [3] (555) (Volter Mey)

(Bizda hech kim alday olmaydigan dono o'git bor,
Va o'sha dono o'git ipak matodek tuyuladi.)

Mey asliyatdagi metaforani “tashbeh”, ya'ni o'xshatish san'ati orqali ifoda qilgan. Tarjimaga e'tibor beradigan bo'lsak unda “like” (-dek) so'zi ishtirok etgan va bu so'z o'xshatish uchun vosita bo'lib xizmat qilgan.

A wise man has said, and his words are precious as brocade: [4] (Bir dono so'zlagan va uning so'zlarini oltin va kumush tolasidan to'qilgan matodek qadrl.) (Robert Denkof)

Denkof tarjimasida ham “tashbeh” san'tidan foydalanib tarjima qilganligi “as” (-dek) vositali so'zining ishtirokidan ham ma'lum.

Demak, bazan tarjimonlar metaforani aynan ifoda etishni o'rniga qisman osonroq hisoblangan “tashbeh” san'atining vositali so'zlarini foydalanish orqali ham tarjima qilish mumkin. Biz buni boshqa baytlar tarjimasida ham uchratdik va yana uchratamiz.

Амуллуқ силиглик укуш қылқы-ул,
Укушсуз кишиләр камуг йылқы-ул [2] (571-bayt)
Sokinlik va shirin so'zliklik – zakovatli kishining sifati,
Zakovatsiz kishilar tugal yilqidir.

Birinchii misradagi “Амуллуқ силиглик” birikmasi metafora bilan berilganini sezish qiyin emas. Bundan tashqari, ikkinchi misrada

bilimsiz kishilarni “yilqi”ga o'xshatilgan qismi mavjud. Birinchi misra haqida to'xtalish oldingi bayt tarifida mavjudligini hisobga olinsa, unga yana qayta ta'rif berish shart emas. Lekin ikkinchi misradagi metaforaviy birikmaga alohida to'xtalib o'tish joiz. Muallif nazdida, bilimsiz, zakovatsiz kishi hayvonga, ya'ni yilqiga o'xshatilmoqda. Demak, ko'rishimiz mumkinki, yilqi o'zining asl ma'nosida emas balki ko'cham manoda ishlatilgan. Umuman olgan olganda, bilimsiz kishilar hech qanday o'y-fikr qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan shax sifatida va bu sifat hayvonga xosligini ifodalab o'tgan. Mey va Denkof tomonidan qilingan tarjimalar ketma-ket berilishiga ikki tarjimon ham “tashbeh” san'atining bir xil vositali so'z ishlatganligi sabab.

Such calm and restraint only wisdom can give,
And men without wisdom, like animals live [3] (585) (Volter Mey)

(Bunday sookinlik va bosiqlikni faqat dono kishi qila oladi,
Zakovatsiz kishilar hayvonlardek yashaydilar.)

He answered with calm and dignity, for this is the way of intellect: stupid people, on the other hand, are like so many animals. [4] (U sookinlik va salobat bilan javob berdi: ahmoqlar odamlar bir to'da hayvonlardek.) (Robert Denkof)

Ingliz tiliga qilingan ikki tarjimada birinchi misradagi metaforaviy jumlaning tushurib yoki qisman ma'noviy ifodalab, ikkinchi misradagi metaforaviy birikmani “tashbeh” san'atida foydalangan holda tarjimada ifodalashgan. Bunday holatni biz oldingi misralarda ham uchratgan edik. Bunga tashbeh san'atining vositali so'zlarni ishlatilganligi isbot tariqasida olishimiz mumkin.

Demak, tarjimalarda har doim ham metaforalar asl xolicha saqlanib qolavermagan, balki u boshqa san'at turlari va tarjima metodlari orqali tarjima qilingan yoki she'riy tarjima qurboni bo'lgan. Bunday xulosa qilishga asosiy sabab sifatida asarning ingliz tiliga Mey tomonidan qilingan she'riy usuldan ham bilib olish mumkin. Chunki, asliyatdagi metafora Mey tarjimasida ko'pincha o'zagarishlarga duch kelgan. Bunday holat Denkof tomonidan qilingan nasriy tarjimada kamroq uchragan. Buning isboti asnosida quyidagi baytlar tahliliga e'tibor qaratsak.

Тугәл булды Айтолды арзу тиләк,
Қывы күт қарыб, йықты арқа йөләк. [2] (1031-bayt)

Oyto'ldi orzu-tilaklarini tugal topdi,
Bebaqo qut qarigach, orqa tayanchni yiqitdi.

Ushbu baytda muallif Oyto'ldi yoshi keksayib, barcha orzu-tilaklariga yetishib qolganligini bildirib o'tgan. Asosiy metaforaviy jumla ikkinchi misrada jamlangan bo'lib, “кывы күт қарыб, йықты арқа йөләк” ifodasi orqali muallifni nima demoqchi ekanligi anglab olish mushkul vazifa emas.

And so Aitoldi saw his wishes come true,
But, to all mortal men does misfortune come too? [3] (1045) (Volter Mey)

(Va Oyto'ldi uning tilaklari ushlanganini ko'rди,
Lekin, barcha o'ladigan kishilarga baxtsizlik ham keladimi?)

Mey tarjimaning g'ayritabiiy tarzda amalga oshirgan. Ikkinchi misra tarjimasiga e'tibor bersak, “but, to all mortal men does misfortune come too” jumlasini o'zbek tiliga “lekin, barcha o'ladigan kishilarga baxtsizlik ham keladimi” deya savol strukturasiidan foydalangan holda tarjimadagi g'alislikka namoyon bo'ladi. Demak, Meyning tasavvurida inson qarisa albatta vafot etishi holati va asliyatdagi “арқа йөләк” birikmasini “omadsizlikni kelsihi tarzida ifoda qilgan bo'lishi mumkin. Shu sababli tarjimada metafora tushib qolish bilan birgalikda, ma'noviy nomutonosiqlikka ham yo'l qo'yilgan.

Just Fool Moon had gained all his desires, hollow Fortune aged and overturned his supports. [4] (Oyto'ldi hamma tilaklariga erishdi, baxt qaridi va uning taminoti orqaga qaytdi) (Robert Denkof)

Denkof tarjimada asliyatda ifoda etilgan metaforani aynan keltirgan. “Тугәл булды” birikmasi “gained” (egalladi) tarzida ifodalangan ham misra tarjimasida metaforani qayta yaratganini ko'rsatib turibti. Ya'ni “tugal topdi” birikmasi aslida ham “egalladi, erishdi” tarzida tushunilishi uchun ishlatilgan birikma hisoblanadi. Tarjimada qolgan qismlarni asliyatdagi ma'noni berishga xizmat qilgan deya aniq aytish maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lar edi.

Xulosa. Sharq adabiyotida ifodalangan metaforaviy jumlarlar g'arb adabiyoti uchun har doim ham mos emas. Bunday holatlarda tarjimonlar quyidagicha tarjima qilishgan:

Metaforani metafora bilan ifodalash;
Metaforani tashbeh bilan ifodalash;
Kalka usulida tarjima ifodalash;
Metaforani realiya orqali ifodalash;

ADABIYOTLAR

1. Suvon Meli, Faxriyor fenomeni, O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, 2022, no.2, pp 24-32.
2. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig (Saodatga eltuvchi bilim), Transkripsiya va hozirgi o'zbek tiliga tavsif, Qayum Karimov tarjimasi. O'zbekiston "Fan" nashriyoti, 1971, pp8.
3. Yusuf Balasaguni, Beneficent Knowledge translated into English by Walter May, Moscow and Bishkek, 1998, pp.7
4. Yusuf Khass Hajib, Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) A Turko-Islamic for Princes, Translated, with an Introduction and Notes by Robert Denkoff, The University of Chicago Press, 1983. pp.33

UDK:811.2

Durdona QULIYEVA,
SamDCHTI assistent o'qituvchisi
E-mail: doshka77anoshka@gmail.com

ToshDSHU katta o'qituvchisi, PhD S.T.Mustafayeva taqrizi asosida

SEMANTIC CLASSIFICATION OF GREETING AND ADDRESS WORDS IN CHINESE LANGUAGE

Annotation

In this paper, the author compares the role and significance of intercultural communication in the Chinese and Uzbek languages. At the end of the article, we will be able to distinguish between the differences in the words of greeting and address in the cultures of the two Eastern countries and the origin of the words of address in Chinese.

Key words: Communication, intercultural communicative competence, addressing relatives, greetings

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ПРИВЕТСТВЕННО-ОБРАТНЫХ СЛОВ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной работе автор сравнивает роль и значение межкультурной коммуникации в китайском и узбекском языках. В конце статьи мы сможем различить различия слов приветствия и обращения в культурах двух восточных стран и происхождение слов обращения в китайском языке.

Ключевые слова: Обращение, межкультурная коммуникативная компетентность, обращение к родственникам, приветствие

XITYOY TILIDA BA'ZI SALOMLASHISH VA MUROJAAT SO'ZLARINING SEMANTIK TASNIFI

Mazkur maqolada xitoy va o'zbek tillaridagi madaniyatlararo muloqotning o'rni va ba'zi bir murojaat so'zlarining ikki til doirasida ishlatilish ahamiyati taqqoslanib tahlil qilingan. Maqolaning oxirida biz ikki sharq davlati madaniyatidagi salomlashish va murojaat so'zlari o'rtasidagi farqlarni va xitoy tilidagi murojaat so'zlarining kelib chiqishini ajrata olamiz.

Kalit so'zlar: Murojaat, madaniyatlararo kommunikativ kompetentsiya, qarindoshlarga murojaat, salomlashish

Kirish. “Yomon tarbiyalangan odamda jasorat qo‘pollik shaklida bo‘ladi ..., o‘rganish unda asabiylik, zukkolik – bema‘nilik, soddalik – qo‘pollik, yaxshi tabiatlilik – xushomadgo‘ylik bo‘ladi. Yaxshi fazilatlar qalbning asosiy boyligini tashkil qiladi, lekin faqat yaxshi odob-axloq ular uchun asos bo‘lib xizmat qiladi”, deb yozgan ingliz pedagogi va faylasufi Jon Lok.

Dunyoning til tasviri - bu insonning ichki dunyosi, uning mentalitetining lingvistik nominatsiyasi. Turli xalqlarning dunyoviy til tasviri o‘rtasidagi farqlar esa so‘z ma‘nolariga kiruvchi semantik komponentlarda – tushunchalarda uchraydi. Shu bilan birga, tushunchani leksema deb tushunamiz, uning ma‘nosi milliy til ongining mazmuni bo‘lib, dunyoning soddta tasvirini shakllantiradi, va allaqachon kommunikativ kompetentsiya kontseptologik yondashuv doirasida biz qabul qiluvchiga kerakli ta‘sir ko‘rsatish uchun eng mos bo‘lgan tushunchalarni tanlash va fikrni adekvat ifodalash uchun til vositalarini topish qobiliyati deb hisoblaymiz. Shunday qilib, ma‘lum bir tilda nutq aloqasining o‘ziga xosligi xalqning mentaliteti, tarixi, madaniyati bilan bog‘liq, bu ona tilining o‘z so‘zlashuvchisi mavjud va u o‘ziga xoslik boshqa bir xalqning tili bilan taqqoslash orqali juda aniq belgilanishi, aniqlanishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sapir o‘zining “Til. Nutqni o‘rganishga kirish” kitobida shunday deb yozgan edi: Zamonaviy semantika nuqtai nazaridan, dunyoning til tasviri ma‘lum bir tilda ona tilida so‘zlashuvchilarning ijtimoiy va individual tajribasini o‘z ichiga olgan semantik tizimdir. Lingvistik kontseptualizatsiya xususiyatlari esa maxsus ong va maxsus fikrlash jarayonlarini bildiruvchi metaforik va metonimik iboralarning semantik tahlili yordamida ochib beriladi. Insoniy muloqotning har qanday holatining ajralmas elementi og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan tarzda ifodalangan muayyan odob-axloq shakllaridir.

Odob shakllari inson tomonidan bolalikdan, nutqning ijtimoiylashuvi jarayonida o‘zlashtiriladi. Ammo turli tillarda odob-axloq qoidalarini o‘zlashtirish jarayoni turli konstruksiyalar asosida, ya‘ni boshqa taqqoslanadigan tilda ularning ekvivalentlari oddiygina mavjud bo‘lmagan yoki o‘zgaragan, balki butunlay boshqa leksik ma‘nolarga ega bo‘ladigan tarzda boradi.

Tadqiqot metodologiyasi. O‘zbeklarda ko‘rishganda “Assalomu alaykum!” (Sizga sog‘lik tilayman) deb salomlashadi va “Vaalaykum assalom!” (sizga ham sog‘lik tilayman) deb alik olinadi ya‘ni javob beriladi. Xitoy tilida esa 你好 (Sen yaxshimi) eng ko‘p qo‘llaniladigan salom, salomatlik, yaxshilik tilash istagini anglatadi. Xitoy tilida sen so‘zining hurmat ma‘nosida ishlatiluvchi 您 hamda 好 so‘zi birgalikda ya‘ni 您好 ham yoshi kattalarga, o‘zidan kattaroq

mansabdagi shaxslarga nisbatan salomlashish hisoblanadi. O‘zbek tilidagi “Assalomu alaykum” ni 您好, “Salom”ni 你好 ga ekvivalent sifatida keltirsak bo‘ladi. 早上好 (Xayrli tong), 中午好 (Xayrli kun), 晚上好 (Xayrli kech) kabi salomlashish turlari kun mahalliga qarab salomlashish hisoblanadi.

O‘zbeklar salomlashgandan so‘ng yaqin tanishlar bo‘lsa darhol sog‘lik, oila, farzandlar, biznes, ish haqida o‘zaro savollar tug‘iladi...: “Yaxshimisiz” ?, (最近怎么样?), Ishlar yaxshimi ?, (工作忙不忙?), “O‘qishlaringiz yaxshimi (学习忙吗)?”, “Sog‘liging yaxshimi?” (“身体好吗?”), “Oilangiz tuzukmi?” (家里人好吗?), “Bolalar katta bo‘layaptimi?” (孩子好吗?) va hokazo. Bu xildagi savollar juda ham ko‘p va so‘roq ohangida aytilgani bilan har bir savolga to‘liq javob berish talab qilinmaydi. Shunchaki “Yaxshi rahmat” deb javob berilsa yetarli. Bu savollar xitoylar orasida kamroq tarqalgan va faqat uzoq vaqt ko‘rishmagandan keyin juda yaqin odamlar orasida so‘ralishi mumkin. Unchalik ham yaqin darajada yaqin bo‘lmaganlar uchun “你好 (Salom)”, 您好 (Assalomaleykum) va “好久不见” (Ancha vaqtdan beri ko‘rishganimiz yo‘q) deb salomlashiladi. Shu bilan birga xitoylarda haddan tashqari e‘tibor bu behuda qiziqish, keraksiz vaqtni behuda sarflash yoki shaxsiy hayotga aralashish kabi qabul qilinadi. Demak, salomlashish epizodlarida biz ikki mentalitet o‘rtasidagi ancha farqning guvohi bo‘lamiz, vaholanki, Xitoy ham O‘zbekiston ham sharq davlatlariga kiradi. Xitoylarda ortiqcha ma‘lumotlarni so‘rab salomlashish odat tusiga kirmagan hamda bu holat ular uchun g‘alati hisoblanadi. O‘zbeklarda esa, aksincha, salomlashayotganda oila, ish, farzandlar haqida so‘ramaslik odobsizlikdir. O‘zbeklarda har bir uchragan kishiga salom berish odat tusiga kirgan. Yoshi kichik odam o‘zidan kattaga birinchi bo‘lib salom berishi kerak, xitoylarda esa yoshga qarab o‘tirilmaydi hamda 你好 deb salom berilaveradi. Xitoylar odatda notanish odam bilan salomlashmaydilar. Salomlashgandan keyin har ikki tildagi javoblar ham ikki xil ekanligining guvohi bo‘lamiz:

-Assalomaleykum, yaxshimisiz?

-Vaaleykum assalom, yaxshi rahmat.

Xitoy tilida:

—你好.

—你好.

Tahlil va natijalar. Har ikki tilda salomlashayotganda murojaat so‘zlari bilan salomlashish tartibi mavjud, misol uchun: “Assalomu alaykum, ustoz”, “Amaki, assalomu alaykum” va boshqalar. Xitoy tilida ham salomlashayotganda aynan murojaat so‘zlarini qo‘shib salomlashish tilda keng qo‘llaniladi. Misol uchun:

“老师好” (Assalomu aleykum, ustoz), “朋友好” (Do'stim, salom) . Demak, bunda kishilik olmoshi hisoblangan 你yoki 您 o'rnini murojaat qilinayotgan shaxsning kasbi yoki ismi egallaydi. Murojaat qilish usullari va foydalaniladigan so'zlar ham har ikki tilda turlicha hisoblanadi. O'zbek va xitoy tillarida murojaat qilish odob shakllari ikki turga bo'linadi:

Qarindoshlarga murojaat;
Tanish, do'stlarga murojaat
Begonalarga murojaat

Xitoyda oilalar juda ham ko'p. Ko'pgina oilalarda uch avlod vakillari yashayotganligining ham guvohi bo'lishimiz mumkin. Xitoy tilida oila a'zolariga nisbatan ishlatiladigan o'ziga xos so'zlar mavjudki, bu so'zlarisiz oilangiz haqida xushmuomalalik bilan gapirish va begona odam bilan tanishtirish qiyin bo'lishi mumkin. Shuning uchun, ham maqolamizning murojaat etiketlari bilan birgalikda oila ichidagi murojaat muloqotlarining barcha xususiyatlari haqida gapiramiz. Oilaning jamiyatdagi madaniy ahamiyati tilda ham namoyon bo'ladi. Xitoy tilida so'zlashadigan mamlakatlarda qarindoshlariga murojaat qilishda qarindoshlik darajasini aytish odatiy holdir. O'zbek tilida ham shunga o'xshash qoidalar mavjud, ammo ular Xitoy madaniyatidagi kabi qattiq emas. Masalan, biz ota-onamizning aka-uka va opa-singillari farzandlarini oddiy ism bilan yoki ismiga aka, uka, singil, opa so'zlarini qo'shib murojaat qilishimiz mumkin. Xitoy madaniyatida faqat ismni aytish qo'pollikdir. Bundan tashqari, oilaning har bir a'zosi juda o'ziga xos ismga ega. Misol uchun, xitoy tilida amakivachalar uchun jins, qarindoshlik (ona yoki ota) va yoshga (sizdan katta yoki yosh) qarab 8 xil so'z bor. Bu so'zlarning barchasini yodlash qiyin bo'lishi mumkin, ammo chindan ham Xitoy madaniyatiga moslashmoqchi bo'lsangiz, bu so'zlarisiz siz oilangizni do'stlaringizga xushmuomalalik bilan tanishtira olmaysiz yoki xitoylik do'stlaringiz oilasida o'zingizni qulay his qila olmaysiz.

Yaqin qarindoshlar

Yaqin qarindoshlar – bu odatda bizning oila ichidagi yaqinlarimizdir. Xitoy tilida 家人 (jiārén) deb aytamiz.

Ota-ona, aka-uka, opa-singil

• Ota-ona — 父母 (FŪMŪ) • Ota— 父亲 (FŪQĪN) • Dada— 爸爸 (BÀBA) • Ona— 母亲 (MŪQĪN) • Oyi— 妈妈 (MĀMA) • Aka-uka opa-singil— 兄弟姐妹 (XIŌNGDÌ JIĒMÈI) • Aka — 哥哥 (GĒGE) • Uka— 弟弟 (DĪDĪ) • Opa — 姐姐 (JIĒJIE) • Singil— 妹妹 (MÈIMEI)

O'zbek tilida bo'lganidek xitoy tilida ham ota-onaga murojaatning rasmiy (父亲 ota, 母亲 ona) hamda norasmiy (爸爸 dada, 妈妈 oyi) shakllari mavjud.

Buvilar va bobolar

Bu murojaat turi biroq murakkabroq.

• Ota tomonidan bobo – 爷爷 yéye

Tayvanda – 阿公 āgōng

• Ota tomondan buvi – 奶奶 nǎi nai

Tayvanda – 阿妈 āmā

• Ona tomondan bobo – 外公 wàigōng

• Ona tomondan buvi – 外婆 wàipó

E'tibor beramiz, ona tomonidan bobo va buvida “tashqarida” degan ma'noni anglatuvchi 外 (wài) iyeroglifidan boshlanadi. Xitoy madaniyatida yangi oila odatda ota atrofida shakllanadi, shuning uchun onalik qarindoshlari “tashqarida” hisoblanadi.

Bobo-buvining o'zlari ham shu tizimga ko'ra qizining farzandlarini ya'ni nabiralarini chaqirishadi. Qizining o'g'liga 外孙 (wàisūn), qizining qizga 外孙女 (wàisūnnǚ) deb murojaat qilinadi. O'g'il tomonidan nevaralar o'g'il bola bo'lsa 孙子 (sūnzi) va qiz nevaraga esa 孙女 sūnnǚ deb murojaat qilinadi.

Uzoq qarindoshlar (Amakilar va xolalar)

Xitoy tilida ota-onaning aka-ukalari uchun bir nechta maxsus murojaat so'zlari mavjud bo'lib, ular qaysi tomondan ekanligiga va katta yoki kichikligiga qarab ajratiladi. Bunday variantlar, ayniqsa, Tayvanda keng tarqalgan:

Amaki, tog'a, pochcha

Otaning katta akasi – 伯父 bófù

Otaning ukasi – 叔叔 shúshu

Ammaning eri – 姑丈 gūzhàng

Tog'a – 舅舅 jiùjiu

Xolaning eri – 姨丈 yízhàng

Opaning eri - 姐夫 jiě wù

Singilning eri - 妹婿 mèixù

Amma, xola, yanga

• Amma – 姑姑 gūgu

• Amakining xotini – 婶婶 shēnshēn

• Onaning singlisi – 姨妈 yīmā yoki 阿姨 āyī

• Tog'aning xotini – 舅妈 jiùmā

Agar sizga uzoq qarindoshlar-amaki va xola uchun murojaat turlarini tushungan bo'lsangiz demakki, siz amaki, tog'a, amma, xola tomonidan opa-singil hamda aka-ukalarga murojaat so'zlari ro'yxatiga tayyorsiz. Mazkur turdagi murojaat turlarining barchasi mantiqan ajratishga oson va eslab qolish unchalik qiyin emas.

Ushbu murojaat so'zlarining barchasida ierogliflar quyidagi tartibda joylashadi:

1. Qarindoshning qaysi tomondan: ona yoki ota tomonidan ekanligiga qarab

2. Qarindoshning yoshiga qarab

3. Jinsiga qarab

Demak, quyidagicha murojaat so'zlari kelib chiqadi:

Ota tomondan:

• Aka amakivachcha – 堂哥 tánggē

• Uka amakivachcha – 堂弟 tángdì

• Opa amakivachcha – 堂姐 tángjiě

• Singil amakivachcha – 堂妹 tángmèi

Ona tomondan

• Aka xolabachcha/tog'obachcha – 表哥 biāogē

• Uka xolabachcha/tog'obachcha – 表弟 biāodì

• Opa xolabachcha/tog'obachcha – 表姐 biāojiě

• Singil xolabachcha/tog'obachcha – 表妹 biāomèi

O'z oilangizga murojaat:

Xitoy tilida “rafiqa”ga murojaat

• 妻子 qīzi - rasmiy va hurmatli

• 太太 tàitai – ingliz tilidagi Mrs-xonim ma'nosiga to'g'ri keladi va familiya bilan birga ishlatilishi ham mumkin, masalan, 张太太 Zhāng tàitai-Jan xonim.

• 老婆 làopó - yaqin do'stlari davrasida xotinni chaqirish yoki unga murojaat qilish uchun ishlatiladigan murojaat so'zi hisoblanadi.

Xitoy tilida “er”ga murojaat so'zlari:

• 丈夫 zhàngfū

• 先生 xiānshēng - bu so'z Mr-janob ma'nosini ham anglatadi. Bu turmush qurgan va turmush qurmagan erkakka nisbatan ham ishlatilishi mumkin.

• 老公 lāogōng – yaqinlar, do'stlar davrasida eriga murojaat qilish yoki u haqida gapirish uchun norasmiy so'z.

Xitoy tilida “bolalar”ga murojaat:

• bolalar – 孩子 háizi

• o'g'li – 儿子 érzi

• qiz – 女儿 nǚ'ér

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xitoy madaniyatida qarindosh bo'lmaganlarga nisbatan ham qarindoshlarga murojaat qilish uchun ishlatadigan so'zlardan foydalanish odatiy holdir. Sizdan kattaroq odamlarga murojaat qilganingizda, bu hurmatni va sizdan kichikroq odamlarni sizga yaqin his qilishlarini xohlayotganingizni anglatadi.

“Tog'a” (叔叔 shúshu) so'zini yoshi kattaroq erkak odamga murojaat qilish uchun, “xola” (阿姨 āyī) so'zini esa katta ayollarga nisbatan murojaat sifatida qo'llash mumkin. Biroq, tog'a, xola deb murojaat qilishdan oldin murojaat qilayotgan kishingiz tog'angiz yoki xolangiz qatori yoshda ekanligiga ishonch hosil qilishingiz lozim. 哥哥 gēgē, 姐姐 jiějiě so'zlarini o'zimizdan kattaroq bo'lgan yoshdagi kishilar uchun aka, opa ma'nosida ishlatishimiz mumkin. Biroq, bu so'zlarni ishlatishdan oldin, siz nazarda tutayotgan odam haqiqiy amaki va xolalaringiz bilan bir xil (yoki undan ko'p) yoshda ekanligiga ishonch hosil qiling. Aks holda, muloqot tinglovchisi siz uning qariligini nazarda tutaysiz deb qaror qilib xafa bo'lishi mumkin. Shu sababdan ham muloqotda murojaat-so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi aloqa ko'prigi hisoblanadi.

“Ikki tilda tasvirlangan dunyo turli xil tasvirlangan bir dunyo emas, balki ikki xil olamdir” (Sapir).

ADABIYOTLAR

1. S.Mo'minov O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari Toshkent, 2000, 128 b
2. Murojaat formalari va muomala madaniyati Respublika yosh olimlarining an'anaviy ilmiy konferensiyasi materiallari, Toshkent, 1991

3. Сэпир Э. (Перевод Сухотина) А.М. “Язык. Введение в изучении речи”, Москва-2023, 211 с
4. “中文读本” (第一册) 北京, 人民教育出版社, Pekin, 2001
5. 最有中国味儿的字和词-Beijing Language and culture university press, Pekin, 2010, 320 b
6. 俄汉对教语言学名词 (Xitoycha-ruscha lingvistik atamalar lug'ati), Pekin, 1990, elektron
7. Известия Восточного Института 2015/2
8. 李泉. 发展汉语初级读和写1-2, 北京:北京语言大学出版社, 2012
9. 彭志平. 汉语阅读教程第一册/第二册-北京:北京语言大学出版社, 2009

UDK:811.1

Parda QURBONOV,
Turon universiteti "G'arb tillari" kafedrasini mudiri
E-mail: pqurbonov@yahoo.com

F.f.d., professor U.D.Qarshiboyeva taqrizi asosida

RECREATION OF THE IMAGE OF MANFRED IN THE TRANSLATION OF THE POEM "MANFRED" BY J. G. BYRON

Annotation

This article analyzes selfish behavior and low spirituality of a person based on the translation of the dramatic poem "Manfred" by the English poet J. G. Byron, who through the images of Manfred wanted to show a person's dissatisfaction with life, as well as his admiration for the beauty of nature, hatred of selfish people and disobedience to the spirits

Key words: Image, person, opposite, opinion, selfish, impure, freedom, verses, self-love, lust, lonely, tragic, life-loving, optimist, unwilling to live, unable to die.

ВОССОЗДАНИЕ ОБРАЗА МАНФРЕДА В ПЕРЕВОДЕ ПОЭМЫ «МАНФРЕД» ДЖ.Г.БАЙРОНА.

Аннотация

В этой статье проанализировано эгоистичное поведение и низкая духовность человека на основе перевода драматической поэмы английского поэта Дж.Г.Байрона «Манфред», которого через образа Манфреда хотел показать недовольство человека от жизни, а также его восхищение красотой природы, ненависть к корыстным людям и непослушание духам.

Ключевые слова: Образ, человек, контраст, мнение, эгоистичный, нечестный, свобода, стихи, себялюбие, удовольствие, одинокий, трагический, жизнелюбивый, оптимист, не желающий жить, умирающий.

J.G. BAYRONNING "MANFRED" POEMASI TARJIMASIDA MANFRED OBRAZINING QAYTA YARATILISHI

Аннотация

Ushbu maqolada ingliz shoiri J.G. Bayron yozgan "Manfred" dramatik poemasi tarjimasida Manfred obrazi orqali Bayron insonning hayotdan nolishi, tabiat go'zalligidan hayratda qolishi, xudbin insonlarga nisbatan nafrati, ruhlarga bo'ysunmasligini, g'ayritabiiy, xudbin odam fe'li va ma'naviyatining pastligini ko'rsatmoqchi bo'lganligi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Obraz, inson, qarama – qarshi, fikri, xudbin, nopok, ozodlik, misralar, o'zini yaxshi ko'rish, ishrat, yolg'iz, fojiviyy, hayotsevar, optimist, yashashni istamasligi, o'lay desa o'lolmasligi.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan bo'lib o'tgan uchrashuvda «Biz mana shu o'ta muhim yo'nalishdagi ishlarimizni bundan keyin ham qat'iyat va izchillik bilan davom ettiramiz. Nega deganda adabiyot va san'atga, madaniyatga e'tibor - bu avvalo xalqimizga e'tibor, kelajagimizga e'tibor ekanini, buyuk shoirimiz Cho'lpon aytganidek, adabiyot, madaniyat yashasa, millat yashashi mumkinligini unutishga bizning aslo haqimiz yo'q» [1] deya ta'kidlagan edi. Tadqiqotning maqsadi ingliz shoiri J.G. Bayron ijodini ingliz romantizmining vujudga kelishi va taraqqiyoti konteksti bilan bog'lab o'rganish orqali ochib berish. Tadqiqotning vazifasi quyidagidan iborat: ingliz shoiri J.G.Bayronning «Manfred» dramatik poemasi Manfред obrazini Rus shoiri va tarjimoni Ivan Bunin hamda O'zbek shoiri va tarjimoni Rauf Parfi tarjimasidagi qayta tiklanganligini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism. Manfred obrazi orqali Bayron insonning hayotdan nolishi, tabiat go'zalligidan hayratda qolishi, xudbin insonlarga nisbatan nafrati, ruhlarga bo'ysunmasligini, g'ayritabiiy, xudbin odam fe'li va ma'naviyatining pastligini ko'rsatmoqchi bo'lgan. Bayronning fikri keng va balandparvozdur. U Manfred obrazi orqali takabbur insonlarning umumlashgan falsafiy obrazini yaratishga harakat qilgan. Rauf Parfi ham bu obraz orqali ana shunday keng olamni ko'rmog'da. Shuning uchun o'z tarjimalarida u chuqur falsafiy umumlashmalarga erishmog'da. Poemada pok tabiat oldida inson kuchining ojizligi qarama-qarshi qo'yilgan. Tabiatga maftun bo'lgan Manfred barcha odamzotni ifodalamasdan, balki hayotdan ko'ngli qolgan va undan nafratlanagan, u bilan vidolashayotgan bir shaxsdir:

Asliyatda:
My mother Earth!
And thou fresh breaking Day, and you, ye Mountains,
Why are ye beautiful? I cannot love ye.
And thou, the bright eye of the universe,
That openest over all, and unto all
At a delight- thou shin'st not on my heart. [2]
Иван Бунин таржимасида:
Мать Земля!
Ты, юная денница, вы, о горы,
Зачем вы так прекрасны? - Не могу
Я вас любить. -И ты, веселенной око,

На целый мир отверстое с любовью.
Ты не даешь отрады только мне! [3]
O'zbek tilida ham Rauf Parfi qahramonning ana shunday og'ir va fojiali ruhiy kayfiyatini aniq yetkazib bera olgan:
O, onam, Yerim!
O, sen yosh kun! Tog'lar bunchalar nechun
Go'zalsiz! Seva olmayman sizni! ...[4].
Poemada qahramon haqida M.S.Kurginyan «Manfred faqatgina o'z davrining qurboni emas, balki uning qahramoni hamdir» deb aniq baho bergan. Unda xudbinlik, qalbi nopok, hukmdorlikka intilishi, ikkinchi tomondan inson shaxsiyatida «ozodlik tufayli paydo bo'lgan hurfiylikning salbiy oqibatlarini haqida aniq tafsilotlar bergan».[5.74;C.216]. O'zbek tarjimoni jamiyat va qahramon o'rtasidagi fojiviyy munosabatlarni va Manfred obrazini nuqsonsiz, aniqrog'i, zabardast shaxs sifatida shu tariqada hammadan nafratlanishga haqqi borligini ko'rsatgan.

I.Bunin tarjimasida mana shunday misralar bor:
Дух
Быть может, есть хоть что-нибудь, что ценно: В твоих
глазах?
Манфред
О, нет! [5].
O'zbek tilida bu misralar ancha mavhum ko'rinadi:
Рух
O'yula, istaging o'rinni bosguvchi biror
In'om bormidir?
Manfred
Yo'q!. [6]
«Sharqona poemalar qahramonlariga monand xudbinlik va o'zini yaxshi ko'rish kabi xislatlar Manfred qiyofasi orqali yanada aniqrog' tasvirlangan. Inson ruhiyatidagi xudbinlik, boshqalar baxtini o'ylamaslik, o'zgalarni seva olmaslik Manfredning fojiali tomondan biridir»[8.68;C.85]. Manfred qiyofasidagi nuqsonlar umum falsafiy ma'noda bo'lib, shoir shu obraz orqali insonlarga xos kamchiliklarni qoralaydi. Poemada romantik she'riyatga xos sirli qiyofalardan biri kuzatiladi. Bu sirli obraz Astartadir. Shumer va Bobil mifologiyasida Astarta, Ishtar (yoki Ishtar)-sevgi ma'budasi hisoblanadi. Astarta - shoir va qahramonning yuksak orzusi. U sevgi va insoniylik timsoli. Lekin boshqa tomondan, Astarta - xudbin

qahramonning eng yaxshi ko'rgani, sevgilisi, ajoyib bir shaxs sifatida ulug'lanadi. Qahramon o'z sevgilisini halok qilganiga iqror bo'ladi. Astarta obrazi bilan Manfred o'rtasida qanday sirli munosabat bor? Bu tushunib bo'lmaydigan holat. Shuning ustida ko'plab tadqiqotchilar bosh qotirganlar. Bu obraz Manfred qalbidagi eng yaxshi xislatni ifodalaydi. Manfredning xudbinligi, hissiyotlarini jilovlay olmasligi va yolg'izligi uning salbiy tomonlaridir. O'zbek shoiri tarjimasida ham bu romantik obrazda ko'p sirlar borligi sezilmoqda. I. Bunin va R. Parfi tarjimasidagi misralarni taqqoslaganimizda, Feya (Astarta) bu Manfredning beg'ubor yillari, uning yuksaklikka intilishidir, degan fikrga kelamiz. Ivan Bunin tarjimasida bu insoniy fazilatlar aniq-ravshan, nozik-nafis so'zlar bilan ifodalangan:

Но ей не чуждо было и другое:
Участье к людям, слезы и улыбки,-
Которых я не ведаю- смиренье,
Моей душе не сродное,- и нежность
Что только к ней имел я...[7]
Bu misralar o'zbek tilida ham sirli yangraydi:
Menda yo'q tuh-falar bor edi unda-
Tabassum, g'amxo'rlik, shafqat, men yolg'iz
Unga mehr iltifot qilardim faqat.
Mutechilik ruhmdan mutloq begona [8]

Rauf Parfi tarjimasidagi oxirgi misralar g'aliz chiqqan. Masalan, «смиренье» so'zini o'zbek shoiri uzoq uylamasdan «раболепие» («mute») deb tarjima qilgan va shu bilan aslyatdagi tub ma'noni o'zgartirib yuborgan. Tangrifa itoat xristianlar va musulmonlarda yaxshi fazilatlar hisoblanadi. Astarta – xudo oldida beozor, odamlarga mehr-shafqatli, xudparastlikni bilmaydigan ayol - shoirimning estetik idealidir. Shu bilan birga, o'zbek tarjimoni Bayron baytlarida aytilgan Manfred va Astartaning ruhiy yaqinligini ham, Manfredning unga begona xislatlarini, jiddiy farqini ham to'g'ri ko'rsatgan:

Yomonimiz bizning – o'rtada esa
Yaxshiligimiz bizning – undadir tanho.

Tog' parisi bilan suhbatda Manfred o'zining ruhan ezilgani va gunohlarga botganini bayon qiladi. Manfredning tog' parisiga aytgan dil izhorida uning boshqa yer farzandlaridan, oddiy bandalardan yuqori turuvchi, aql-idroki, bilimlari bilan xuddi Faust kabi buyuk kuch-qudratga erishgan zot ekanligi aytiladi. Manfred tinimsiz mehnat, bilimga chanqoqligi, mashaqqatlarga bardoshlilik bilan buyuklikka erishadi. Lekin, bu intilishlar bilan u vatanga, millatiga, xalqiga xizmat qilishni, adolat, haqiqatni, tenglik, birodarlik, ozodlik kabi yuksak ideallarni qaror toptirishni o'ylamaydi, u faqat odamlar va tabiat kuchlari ustidan hukmronlik qilishni o'ylaydi. Bunday o'ta mag'rur, takabbur, xudbin inson har qancha kuch-qudratga erishsa ham, baxtli bo'lishi mumkin emasligi tabiiydir. I.V.Gyote qahramoni Faust esa o'zgacha shaxs, u Manfredga o'xshamaydi. Manfred faqat aql-idroki, ilmiy dahosi, tinimsiz ilmiy izlanishlari va sehr-joduni egallashi bilan Faustga o'xshaydi. Faust bahs-munozaralarda doimo Mefistofelning kufrona va insoniyatga qarshi fikrlari ustidan g'olib chiqadi. Faust hayotsevar, optimist, u tabiat, hayot go'zalliklarini qadrlaydi.

Manfred buning aksi, tabiatning qudratli kuchlari – ruhlarni ham o'ziga tobe, qul qilishni istaydi, sehr-jodu bilan o'sha ruhlarni chaqirib, ularga hukmini o'tkazishga urinadi. Tabiatning qudratli ruhlari unga tobe bo'lishni istamaydilar, uni o'z baxtini topolmagan nodon, xudbin, takabbur shaxs deb, yomon ko'radilar. Gyotening Fausti buyuk ma'rifatchi, optimist. Bayron qahramoni esa, noshukur, pessimist va xudbin. Gyote «Faust»da romantizm bor. Bayron «Manfred»ida esa realizm ustun. Shoir insoniyatning xatarlarini ayamay fosh etadi. Manfred o'zining insonlardan biri ekanligidan nafratlanadi. Xuddi shu xislati bilan u Gyotening Faustiga emas, Mefistofelga, Kain hamda Lyusiferga yaqin turadi. Manfredning baxtsizligi, fojiasi mana shunda. Shu sababli Manfred hech qayerda, hech qachon orom topmaydi. U hamisha bezovta, kechasi ham,

kunduzi ham o'y-xayollari unga azob beradi. Aslyatda bu ruhiy azoblar yaxshi berilgan. Ivan Bunin tarjimasida Manfredning mag'rurligi va takabburligi, hayotda buyuk kuch-qudratga erishsa ham qanoatlanmaganligi, tabiat go'zalliklarini qadrlamasligi, yashashni istamasligi, o'lay desa o'lolmasligi kuchli ifodalangan.

Rauf Parfi o'z tarjimasida Manfredning achchiq qismatini, butun dunyodan noroziligini, butun olamga qarshi chiqishini, bunday ruhiy azoblardan ko'ra o'limni afzal ko'rishini maromiga yetkazib tarjima qilgan:

Men o'z xilvatimda yolg'iz emasman,
Maloikalar g'ij-g'ij. Men tong qadar
Zulmat ichra qon qaqshab, chiqurman,
O'zimni qarg'ayman kunduzlar esa.
Saodat singari jununlikni men
Ko'p marta so'radim, yolbordim - u yo'q.
Chorladim, ajalni ofat ichidan,
Meni yonlab, chetlab o'tdi to'liqlar.
Ziyon keltirmaydir xavf-xatar. Berahm
Iblis qil ustiga keltirdi, biroq
Qil uzilmadi! Cheki yo'q taxayyul,
Tubsiz o'ylarimni girdobga otdi. [9].

Manfred o'ylariga zid o'laroq, Gyotening Fausti bayram kuni dehqonlar, hunarmandlar, oddiy xalq orasida bo'lib, ularning sevinchiga, raqs va qo'shiqlariga qo'shilib o'zini baxtiyor his etadi. Mana shu xalqchilik Faustni yuksaltiradi. Manfred esa ilm-fanlarni, sehr-joduni xalqqa xizmat qilish, uning mushkullarini oson qilish uchun emas, balki o'zi uchun, kuch-qudrat topib, tabiatni, butun olamni bo'sundirish uchun o'rganadi. Gyote hur fikrli daho olim Fausti bilan faqat ilm-fanlarni o'rganib, hayotdan ajralib qolgan sxolastik, kitobiy olim Vagnerni qiyoslaydi. Faust hayotsevarligi va xalqsevarligi bilan Bayronning mag'rur qahramoni Manfreddan ustun turadi. Lekin Faust boshqa, Manfred boshqa tipdagi xarakterlardir. Bu shoirarning poetik maqsadi, g'oyasi ham boshqa-boshqadir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili tadqiq etilayotgan muammo yuzasidan mual-lifning bilim va tasavvurlarga ega ekanini namoyon etuvchi qism hisoblanadi hamda shu asosda ma'lum bir yangilik yaratishni anglatadi. Adabiyotlarning tanqidiy tahlilidagi urinishlar mazkur mavzu doirasidagi bilimlarni kuchaytiradi va tadqiqot savollarini yanada oydinlashtirishga yordam beradi. O'z mazmuniga ko'ra har qanday tadqiqot ayni shu sohaga yaratilgan avvalgi bilimlar negiziga quriladi. Adabiyotlar bo'yicha tahlil asosan sohadagi eng yangi jurnal maqolalari va boshqa turdagi ma'lumot manbalari asosida amalga oshadi (mavzuga oid maqolalarni kalit so'zlar yordamida www.scholar.google.com) qidiruv tizimidan topish mumkin.

Tahlil metodologiyasi. Tadqiqot mavzusini yoritishda qiyosiy-tipologik, qiyosiy-tarixiy tahlil, lingvopoetik, germetik usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tadqiqotning tahlil qismi tadqiqot metodologiyasidan avval belgilab olingan. Tahlil usullari orqali yig'ilgan ma'lumotlar tahlil qilinadi. Bunda faqat tahlili natijalari ifoda etiladi

Xulosa va takliflar. Biz Manfred bilan Faustni qiyoslaganimizda ayrim o'xshashliklar bilan birga juda katta farqlarni ham ko'ramiz. Bu ikki xarakterning o'xshash jihatlari shundaki, har ikkisi bilimga chanqoq, ilm-fanlarni chuqur o'zlashtirgan. Barcha olimlar o'z sohasini yaxshi bilsalar, Manfred bilan Faust sirlari, maxfiy bilimlar, alximiya, astrologiya, myeditatsiya, spiritualizm (o'lib kyetgan odamlarning ruhlarni chaqirish, bu ruhlar vujudiy, jismoniy qiyofalarida namoyon bo'ladi) kabi syehr-jodu ilmlarini bilib olgan.

Yana: Manfred ham, Faust ham olam sirlarining ko'pchiligini bilib, tagiga yetganlar. Ikkalasi ham jamiyat qonun-qoidalarga, hayot voqyealariga, insonlarga, hatto butun insoniyatga tanqidiy ko'z bilan qaraydilar va butun insoniyat jamiyatini tanazzulga olib borayotgan gunohlar, illatlarni, ularning ildizlarini, sabablarini yaxshi biladilar.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш- халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустахкам пойдеворидир. Халқ сўзи. 2017 йил. 4 август. –№153 (6847)
2. Jerome J. McGann. Lord Byron. The Major works including Don Juan and Child Harold's Pilgrimage. Oxford University Press. 2000. P. 282.
3. Байрон Дж.Г. Собр.соч.: В 3-х томах. Том 2. Москва. Художественная литература. – 1974. С.48-49
4. Байрон. Сайланма. Тошкент. Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – 1974. Б.88.
5. Байрон Дж.Г. Собр.соч.: В 3-х томах. Том 2. Москва. Художественная литература. – 1974. С.46
6. Байрон. Сайланма. Тошкент. Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – 1974. Б.84
7. Байрон Дж.Г. Собр.соч.: В 3-х томах. Том 2. Москва. Художественная литература. – 1974. С.59
8. Байрон. Сайланма. Тошкент. Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – 1974. Б.105-106

Muqaddam QURBONOVA,
Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: mukaddam.ahmad7@gmail.com

Andijon davlat universiteti o'qituvchisi, f.f.f.d (PhD) D.I.Qozoqboyeva taqrizi ostida

ДИАХРОНИЧЕСКИЙ И СИНХРОНИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ТЕРМИНОЛОГИИ И ТЕРМИНАМ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье речь идет о терминологии и терминах, их лингвокультурных особенностях между сравниваемыми языками. В данной статье выявлены диахронический и синхронический подходы к терминологии: термин представляет собой динамический элемент языка, подверженный постоянным изменениям и модификациям. Следовательно, описания термина также могут быть подвержены изменениям, и нет особого смысла определять свойства, имманентные термину, как присущие предъявляемым к нему требованиям. Когда мы говорим о требованиях, мы можем говорить только об идеальном сроке, потому что они не всегда могут быть выполнены.

Ключевые слова: Терминология, подход, понятие, диахроническое, синхроническое.

TERMINOLOGIYA VA TERMINLARGA DIAKRONIK VA SINXRONIK LINGUISTIK YONDASHISH

Аннотация

Ushbu maqolada terminologiya va atamalar, ularning taqqoslanadigan tillar o'rtasidagi lingvistik va madaniy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Maqola terminologiyaga diaxronik va sinxron yondashuvni belgilaydi: atama tilning doimiy o'zgarishlar sodir bo'ladigan dinamik elementidir. Demak, atamaning ta'riflari ham o'zgarishi mumkin va uning talablariga xos bo'lgan immanent xususiyatlarni belgilash juda mantiqiy emas.

Калит so'z: Terminologiya, yondashuv, tushuncha, diaxronik, sinxron.

DIACHRONIC AND SYNCHRONIC APPROACH TO TERMINOLOGY AND TERMS IN LINGUISTICS

Annotation

This article deals with terminology and terms, their linguocultural features between compared languages. In this article diachronic and synchronic approach to terminology have been identified: the term is a dynamic element of language that is subject to constant change and modification. Hence, the descriptions of the term may also be prone to change, and it does not make much sense to define the properties which are immanent to the term as peculiar to the requirements placed on it. When we talk about requirements, we can only talk about the ideal term, because they cannot always be fulfilled.

Key words: terminology, approach, concept, diachronic, synchronic.

Introduction. Many researchers, when considering the essence and nature of the term, talk about its features, characteristics and requirements to it. In this case, the same features and descriptions of the term appear as a sign in some scientists, in others - a feature, in others - a requirement. Often an equality sign is placed between these concepts. However, in our opinion, it would be more appropriate to talk about terminological features rather than requirements, because a requirement is a rule that must be fulfilled, if a feature - "determining whether an object differs or similar to other objects, and interacts with manifestation" [Philosophical Dictionary, 1981. p. 241].

From the definitions given, it appears that the term is exactly what it is required to be, and only that it should be. However, as we have identified above, the term is a dynamic element of language that is subject to constant change and modification. Hence, the descriptions of the term may also be prone to change, and it does not make much sense to define the properties which are immanent to the term as peculiar to the requirements placed on it. When we talk about requirements, we can only talk about the ideal term, because they cannot always be fulfilled. The following is an excellent fit for this thesis: "The requirements for the term are not very close to the real situation in the science of terms, they cannot be implemented in the terminology used in practice" [Pekarskaya, 1981. p.51]. In addition, it will be necessary to distinguish the main features of the terms from the general lexical words in order to determine their specificity and differences in the first place. Thus, we find it more appropriate to talk about the features of terminology.

Research results and discussion. As mentioned in the first paragraph, D.S. Lotte pointed out the basic requirements that should be placed on any term, namely: structure, motivation, unambiguousness, precision, brevity. S.V. Grinev et al.). Let's look at them in more detail.

Systematic. Each of the terms becomes an integral element of the terminology system, which is always in integral interaction with its other elements. This feature is considered by most researchers to be the most important.

Motivation, semantic transparency of the term, i.e. the features that create its 'literal meaning' [Lotte, 1968]. According to some linguists, a term is always motivated: "A word that is not

motivated in a commonly used language is motivated by language when it is a term" [Romanova, 1976. p. 22]. Others clarify that the term is secondary and always motivated because, unlike other words, it appears to name a specific concept [Tabanakova, 1999. p. 107].

V.P. Danilenko (1977) is a proponent of the idea of expressing a different point of view, citing examples of previously unmotivated terms, which can be non-derivative structures, assimilations from other languages, kaska terms, terms formed by the transfer of metonymic meaning from nouns and nouns. It is also important to remember that a term should be considered not only in its scope but also in its field of application, as a result of which over time it can shift from a category of motivated terms to a category of falsely motivated or unmotivated. In this regard, the following example will be interesting: the term previously used in Russian during the creation of the "computer" (computer term) was fully motivated, but later became falsely motivated, because the computer was not used for computing [Leychik, 2007].

The idea that a term may be unmotivated is also confirmed in the works of scholars who classify terms according to the degree of their motivation:

- 1) Motivated, ie terms with semantic and word-formation motivation (in the terms of O.I. Blinova, lexical and structural motivation, respectively);
- 2) semi-motivated (i.e. motivated on the basis of only one of two types of motivation);
- 3) unmotivated [Blinova, 1981; Ivanov, 2005].

The loss of a motivational sign by a linguistic unit leads to its demotivation, which either occurs unconsciously when the connection between the terminological unit and the denotation, which is the basis for distinguishing signs reflecting the nature of the terminological concept, is weakened or lost altogether, applied with a clear focus [Ivanov, 2005. p.35].

Thus, in our view, the motivational nature of the term should be considered optional rather than mandatory.

3) One meaning. This feature has long been sharply criticized in an absolutely correct way. Previously, researchers have argued that if this lexical form is used in other senses in other fields of

knowledge, it does not affect its uniqueness in a particular field of knowledge [Grinev, 1993].

Indeed, today we can cite many examples where the same term itself represents different concepts in different systems (fund-library work, computer science, economics). Today, many authors talk about the fact that polysemy can occur in the same term system. In technical language, such examples are especially numerous, where the term can refer to matter and process, material and process, and so on, for example: smazka-moy (lash) (substance and process), provodkasm (transfer) (material and process). Thus, even the unambiguousness of the term cannot be regarded as its obligatory feature.

4) Accuracy. The term must be conceptually, semantically rigid, or precise: "a term is a word whose meaning is firmly defined" [Budagov, 1965. p. 29]. It is noted that "words are terms developed to determine the meaning, such as the degree of direct agreement" [Mitrofanova, 1973. p. 34]. In our opinion, any term should strive for clarity.

5) Conciseness. Some researchers highlight this feature because the excessive size of the term prevents it from being widely used in speech. Others think about the "brevity" of the term [Volkova, 1984] and the optimal length, that is, the length in a given system of terms (based on a particular natural language) that takes into account the real conditions of term formation [Leychik, 2007]. The third category refutes the views of the previous view: "the term is not a word in everyday circulation, and its clarity is more important than its brevity" [Superanskaya et al., 2007. p. 131]. Therefore, the author does not consider the polysemy in the term as its shortcoming. In our opinion, the point of view of the third category of scholars seems preferable, because if the concept is expressed by a well-coordinated group of words, the structure of the term is ensured.

Thus, brevity is an optional, not mandatory, term.

The main features of the term also include the rules that it is related to the concept and definition. In this regard, our opinion is expressed in the previous paragraph.

Some linguists distinguish its nominative as the main feature of a term, i.e. the term must be represented by a noun phrase or a phrase-based phrase. This rule was first introduced by G.O. Used by Vinokur, and A.A. It was developed by Reformatsky, but was later proven to be unfounded. For example, Russian Terminology: The Experience of Linguistic Descriptive states: [Danilenko, 1977. p.48]. There are other examples of non-noun terms: in the Dictionary of Linguistic Terms (Akhmanova 1969) not only noun phrases, but also units such as "exclamatory", "declarative", "common" ... etc. will have an interpretation. The Terminological Dictionary of Linguistics (Hartmann, Stork 1972) contains "independent dictionary articles for "exclamatory", "inseparable", "indeclinable" and similar units" [Shelov, 2003. p. 19].

There is an idea that terms can also include pronouns. For example, in musical terminology, all shades of the character of the performance are represented by a vowel: piano (quietly), adagio (slow, calm, slow), allegretto (lively). Similar examples can be found in other areas of human activity: "Now ions of different names are electrostatically attracted to each other, such a bond is called ionic." Verb terms are also used to describe the process, e.g. "Mutirovat-mutation", "identifitsirovat-identification" and so on.

Thus, in this study, we consider noun phrases, adjectives, adverbs, and verbs as terms.

Among the important aspects of the term, the next distinguishing feature is its stylistic and expressive neutrality. The rule that the term "other than expression" applies to A.A. As Reformatsky pointed out, we also consider this to be true.

Traditionally, terminologists have added contextual independence to the basic features of terminology: "The principle of independence of the term from context means that the term is always understood by the representatives of the same profession, not a lexical-semantic system of language, but a system of scientific concepts that ensures its unambiguous interpretation" [Krylov, 1973. pp. 90-91]. A.A. Reformatsky has shown that the term does not need context because the terminological field replaces it. In addition, the researcher notes that terms can also exist without context, only "if it is known which terminology they belong to. Terms become meaningful not by context, but by belonging to a particular terminology" [Reformatskiy, 1996. P.211]. But since we have found that a term can have many meanings even within a single system of terms, it is possible to speak of the term as a non-mandatory, optional feature in terms of contextual independence.

Many researchers also demand that the term be completely invariant, with the issue being debated from the earliest stages of

terminological development. In the 1970s, the rule on the invariance of a term was certainly correct, and was considered undisputed. In addition, the prohibition was not allowed to have variants of terms, including semantic variants (synonyms) in the process of sorting and standardization of terminology.

Such requirements are enshrined in the "Short Guide to the Development and Regulation of Scientific and Technical Terminology" (1979). But then the question of whether the term could have options was raised again. For example, as early as 1983, scientists recognized the fact that there is a variant of terminological units (V.I. Siforov, T.JI. Kandelaki).

Subsequent research has identified that "the boundaries of term variability are determined by three factors: the system of concepts related to the theory, zavisyashchey at theory, the term system, and the text in which the term is used" [Leychik, 2007. p. 189]. We note that each of these factors can be affected independently of the others.

Based on all that has been said about the invariance of the term, we believe that this rule should be included in the optional features of the modern term.

Some experts (I.N. Volkova) argue that the introduction of the term, that is, the general recognition of the term by experts in a particular field and the scientific community, or the degree of its application, is ambiguous. In our opinion, it does not make sense to include this rule in the mandatory nature of the term, because today there are many terminology systems that are in the process of finding and forming, which are usually formed spontaneously, which does not always require wide use of the term.

There is also an unconventional view of the main features of the term promoted by B.Yu. Gorodetsky (1987). In contrast to the generally accepted rules of systematization, conceptual connection, etc., this author highlights the characteristics of the term itself, namely:

1) degree of definition: each term, if there is information about its definition, can be defined as a term, the degree of its definition is determined by the context of its application;

2) general structural determinism: the term is determined by its place in the language, ie in which language section it is used;

3) narrow systemic determinism: the term is determined by its place in the system of terms;

4) functional-activity: the term is defined by the function it performs, for example, naming an object, advancing a hypothesis, influencing a person, etc. ;

5) degree of artificiality: the term is an artificially created lexical unit, but in its activity, use it may deviate from the laws of natural language;

6) degree of unification: the term can be a term of authorship, or unified, ie a term that is understood everywhere;

7) cognitive saturation, ie the degree of accuracy of definitions, the degree of their completeness, the existence of an advanced knowledge system, the role of this knowledge system in the historical evolution of knowledge [Gorodetsky, 1987].

Some researchers classify the features of the term. For example, S.V. Grinev distinguishes the following groups: 1) semantic: inconsistency of semantics, unambiguousness, complete meaning, absence of synonyms; 2) requirements to the form: conformity to the norms of language, brevity, derivative ability, invariance, motivation (conformity to the system); 3) pragmatic (functional) requirements: introduction (general recognition, level of application), good hearing, esotericism [Grinev, 1993].

Like these authors, we also use a classification of features, but based on the analysis conducted, the completion of these groups differs from that proposed above. Thus, in our study, we include the following in the terminological features: 1) semantic; 2) pragmatic; 3) formal.

Most authors of works on general terminology refer to a set of terms as terminology. Thus, O.S. Akhmanova understands terminology as "a set of certain production, activity, knowledge conditions that constitute a special sector (layer) of vocabulary, which is most convenient for conscious regulation and regulation" [Akhmanova, 2007. p.474]. A similar definition is given in The Terminological Problems of Editing: "Terminology is a set of terms that express historically formed concepts of any science or technique, in general, a particular field of human knowledge or activity" [Kvitko et al. ., 1986, p. 17].

The second group of researchers speaks not as a set of terms, but as a terminological system: "a terminological system is a set of terms that are interconnected and interconnected, forming a whole,

occupying key positions. basic terms "[Feoktistova, 1998. P.13]; "A terminological system is a set of terms that provides for the nomination of basic concepts of a particular field of knowledge and field of activity that are interrelated with logical, semantic, and other relationships" [Ivina, 2003. p.27].

It is impossible not to agree with the above points. Any term can only work within a system, because it is an integral element of the system of concepts, in which it occupies a certain place. Moreover, all the terms of the system have a strictly systematic organization, and when we talk about the terminological system, we mean, first of all, that the terminology is systematic.

Returning to the above definitions, it can be observed that the definitions of 'terminology' and 'terminology' are similar in many respects: the main feature underlying them is conceptual and semantic coherence. As a result, in terminology, these two terms are used interchangeably. Thus, R.Yu. Kobrin (1987) argues that terminology as a set of terms and that the terminological system can only be conditionally separated from systematic, coded terminology, and suggests the use of these terms as synonyms. The opposite view is that V.M. Leichik. In his view, the main difference between terminology and the terminological system is that terminologies are added and terminological systems are constructed, while the main units of terminology are premature (terminoids) and terminological systems are corresponding terms [Leichik, 2007].

We are forced to disagree with this view, as no terms can be randomly collected in any area of an individual's professional activity.

Any set of terms, even if it is added rather than structured, is structurally related and has a unique structure. The terms are grouped not in a random order, but based on the structural nature of the science, the knowledge they serve.

Thus, we tend to follow R.Yu's point of view. We recognize the possibility of using Cobrin and the terms "terminology" and "terminology" as synonyms, but because of the basic nature of consistency, we prefer "terminology".

Conclusion. The authors of the third group, when talking about a set of terms, refer to the term "terminological field" associated with the concept of semantic field: "semantic field is a set of words and phrases. Thematic sequence" [Akhmanova, 2007. p.334] ... However, unlike the usual semantic field, the terminological field includes a specific dictionary that deals with specific concepts rather than general ones. A.A. Reformatsky "every term has its own field (Feld) ... the field for a term is a given term, outside of which the word loses its own term" [Reformatsky, 1996, p. 117].

In developing this idea, A.A. Reformatsky, the reformer paid special attention to the consideration of the term "speech" in linguistics, philology, psychology, medicine, and concluded that in different disciplines the term belongs to different terminological fields and is defined by them. To this conclusion A.V. Superanskaya concludes that "the term field is the sphere of its existence as a term" [Superanskaya et al., 2007. P.1].

LITERATURE

1. Boritko N.M. Ontologicheskoe ponimanie sovremennogo vospitaniya // Eydos: internet-jurn. 2007.
2. Bezyuleva G.V. Tolerantnost v pedagogike. M: Izdat. sentr APO, 2002. 92p.
3. Angliyskiy dlya ekonomistov: ucheb. dlya vuzov / Ye. N. Malyuga, N. V. Vavanova, G.N. Kupriyanova, I. V. Pushnova. SPb.: Piter, 2005. 304 p.
4. Bozhovich L.I. Studying the personality of a student and the problems of education // Psychological science in the USSR. - M., 1960. - T. 2. P. 3-31.
5. Gensitskaya E.A. The role of socio-cultural competence in mastering a foreign language // Bulletin of science and education: journal. - 2014. - Issue. No. 2 (2). - Access mode: <https://ru.b-ok.cc/book/3045509/828205>.
6. Davydov V.V. Age and educational psychology. - M.: Education, 1979. P. 287.
7. Dubrovina I.V. Working book of a school psychologist - M.: Education, 1991. P. 303
8. Levanova E.A. The technology of constructive interaction between a teacher and a teenager: a methodological guide. 2002. P. 224
9. Sysoev P.V. The concept of multicultural language education (on the material of US cultural studies): author. dis. ... Dr. ped. Sciences: 13.00.02 P.V.Sysoev. - M., 2004. P. 47.
10. Chagall, V.E. Ways of Cognition. Intercultural communication and the Uzbek language. 2001. pp. 40-54

Раъно МАДЖИДОВА,

доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания УзГУМЯ

E-mail: r.urishevna@mail.ru

Зилола ДЖУМАНИЯЗОВА,

соискатель кафедры английского языка и литературы Ургенчского государственного университета

E-mail: ziloladjumaniyazova@gmail.com

Рецензент доцент И.Усарова

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ЖЕНЩИНЫ В ПОСЛОВИЦАХ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация

Статья посвящена анализу и описанию интерпретации образа женщины в паремиологической картине мира разносистемных языков. Осуществлено исследование данных понятий в работах зарубежных ученых; выявлены и описаны аксиологические особенности в пословицах, основанных на гендерных стереотипах в разносистемных языках.

Ключевые слова: Пословица, поговорка, женский образ, гендерная лингвистика, семантический анализ, аксиологический подход, русскоязычная картина мира, узбекскоязычная картина мира, англоязычная картина мира, концепт, статус, стереотип, лингвокультура.

INTERPRETATION OF THE IMAGE OF A WOMAN IN PROVERBS OF DIFFERENT SYSTEM LANGUAGES

Annotation

The article is devoted to the analysis and description of the interpretation of the image of a woman in the paremiological picture of the world of different system languages. A study of these concepts was carried out in the works of foreign scientists; axiological features in proverbs based on gender stereotypes in languages of different systems are identified and described.

Key words: Proverb, saying, female image, gender linguistics, semantic analysis, axiological approach, Russian-language picture of the world, Uzbek-language picture of the world, English-language picture of the world, concept, status, stereotype, linguistic culture.

TURLI TIZIMLI TILLARDAGI MAQOLLARDA AYOL OBRAZINING TALQINI

Аннотация

Maqola turli tizimli tillar dunyosining paremiologik manzarasida ayol obrazining talqinini tahlil qilish va tavsiflashga bag'ishlangan. Ushbu tushunchalar chet el olimlarining ishlarida o'rganildi; turli tizimli tillardagi gender stereotiplariga asoslangan maqollardagi aksiologik xususiyatlar aniqlanadi va tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: Maqol, matal, ayol obrazi, gender tilshunosligi, semantik tahlil, aksiologik yondashuv, dunyoning rus tilidagi manzarasi, o'zbek tilidagi dunyo manzarasi, dunyoning ingliz tilidagi manzarasi, tushuncha, holat, stereotip, til madaniyati.

Введение. Пословицы нередко демонстрируют традиционные взгляды на женщину, ее положение и предназначение в обществе. Аксиологическое исследование образа женщины в пословицах отражает ценностную систему культуры.

С.В. Абрамова, исследуя понятие образа женщины в обыденном сознании, углубляется в структуру и функции повседневного сознания, как оно связано с образом себя («Я») и образом «Другого». В работе также обсуждаются теоретические подходы к понятию Я-образ в психологии. С.В. Абрамова изучает различия образа женщины в зависимости от различных характеристик личности, таких как пол, возраст и этническая принадлежность, которые варьируются и зависят от их субъективной значимости для человека. Целью исследования является понимание того, как повседневное сознание способствует индивидуальному самоопределению и образу жизни в обществе, несмотря на его искажения и противоречия. По утверждению автора, когда люди разных культур живут вместе в течение длительного периода времени, их представления об образе женщины сходятся, несмотря на разные архаичные базовые модели. Влияние таких факторов, как возраст, пол и этническая принадлежность, на образ женщины зависит от их субъективной значимости в самооценке человека. При этом образ женщины в обыденном сознании женщин больше зависит от их пола и возраста, а у мужчин – от их этнической принадлежности и возраста [1].

В целом, исследование С.В. Абрамовой показывает, что архаичный конструкт «образ женщины» варьируется в русской и адыгейской культурах. Но тем не менее в мультикультурной среде повседневное сознание людей разного этнического происхождения демонстрирует значительное сходство образа женщины.

Анализ литературы по теме. Исследование А.В. Слыченко посвящено анализу пословиц в русском, английском и казахском языках с целью изучения образа женщины, особенно её интеллектуальных качеств. Пословицы рассматриваются как

отражение культурных и социальных особенностей. В исследовании авторами было найдено 44 русских, 35 английских и 25 казахских пословиц, где ключевым элементом является «ум женщины». Кроме того, автор рассматривает историческую литературу о женах казахских ханов [8].

Как пишет автор, в русских и английских пословицах женщина часто представлена как нелогичное и противоречивое существо с ограниченными интеллектуальными способностями. В казахской культуре образ женщины гораздо более положительный. Ум женщины оценивается высоко, и к ней относятся с уважением. Семейно-родственные отношения играют важную роль в образе женщины в русской и казахской культурах, где семьи часто живут в строгой иерархии [8].

Таким образом, культурные особенности и исторические факторы влияют на образ женщины в общественном сознании, особенно в отношении её интеллектуальных качеств.

В.С. Шадохина анализирует образ женщины в четырех тысячах пословиц и поговорок на языке суахили с целью выявления характерных свойств женского образа, отраженных в этих народных изречениях. Как отмечает автор, женщина в африканском обществе всегда играла ключевую роль, будучи не только хранительницей домашнего очага, но и носительницей культурных и духовных ценностей, что находит отражение в пословицах и поговорках, где женщина представлена как важный элемент социальной структуры [9].

В статье рассматривается семантическое микрополе «женщина» в контексте пословиц на языке суахили, выделяются различные лексемы, которые используются для обозначения женщины в этих народных изречениях, а именно: mwanamke (женщина), bibi (госпожа), msichana (девушка), mama (мама), mke (жена), dada (сестра), binti (дочь). Каждая из этих лексем может фигурировать в пословицах с разной степенью частотности и с разными коннотациями. Например, mwanamke может быть ассоциирована с кокосовым молоком, что подчеркивает ее особую ценность в определенном контексте. Слово bibi может

использоваться для подчеркивания недостатков даже у красивых женщин [9].

Аспекты женского образа в пословицах на языке суахили В.С. Шатохина делит на три основные категории: лингвобиологическую, лингвосоциальную и лингвopsихологическую. На лингвобиологическом и лингвосоциальном уровнях основными ролями женщины, о которых говорят пословицы, являются роли жены и матери. Эти статусы имеют большую значимость в обществе, и пословицы часто содержат дидактические наставления о том, как женщине быть хорошей женой и матерью. Основные качества, которые ценятся в жене, включают заботу о семье и повиновение мужу. В контексте мусульманской культуры, которая преобладает в Танзании и Занзибаре, пословицы также затрагивают тему многоженства и сложных семейных отношений. На лингвopsихологическом уровне пословицы выделяют различные черты характера женщин, как положительные, так и отрицательные. К положительным относятся милосердие, трудолюбие, жизненная стойкость и умение приспособиться к ситуации. Отрицательные черты включают в себя меркантильность и конфликтность [9].

Таким образом, пословицы на языке суахили представляют собой ценный источник для изучения образа женщины в восточноафриканском обществе, отражая как социальные и культурные нормы, так и психологические особенности женского пола.

В современных лингвистических исследованиях активно обсуждается тема гендерной иерархии и роли женщин в языке и культуре. Женщина играет ключевую роль в обществе, так как она является связующим звеном между семьей и общественной жизнью, а также воспитывает будущее поколение. Kevser Tetik рассматривает образ женщины в турецких и русских пословицах и поговорках. Автор пишет, что эти языковые единицы отражают как положительные, так и отрицательные характеристики женщин в различных сферах жизни. Например, женщина может быть описана как хранительница домашнего уюта, но в то же время как личность, которой сложно доверять [12].

В турецкой культуре образ женщины меняется в зависимости от исторического периода. В доисламский период женщина могла быть воинственной героиней, но с приходом ислама ей стали приписывать более пассивные характеристики. С течением времени, особенно после знакомства с западной культурой, начали говорить о равенстве между мужчинами и женщинами. Интересно, что некоторые стереотипы о женщинах в турецкой культуре могут быть связаны с влиянием арабских, персидских и индийских традиций, особенно после принятия ислама. По мнению Kevser Tetik, этим можно объяснить появление пословиц, которые говорят о насилии над женщинами [12, с. 403].

В турецкой и русской культурах пословицы и поговорки отражают разнобразные взгляды на роль женщины в обществе. В турецкой культуре женщина особенно ценится как жена, мать и дочь. Положительные качества, которые приписываются женщине в этих культурах, включают умение вести домашнее хозяйство, материнство и способность поддерживать мужа. Однако есть и отрицательные стереотипы, такие как болтливость, хитрость и эмоциональность. В турецких пословицах акцентируется внимание на том, что женщины должны выходить замуж в раннем возрасте, и что их имущество или приданое не имеют большого значения. Главным обеспечивающим в семье считается мужчина. В русской культуре женщина часто описывается как эмоциональная и капризная, но в то же время как лучший друг своего супруга. В обеих культурах особое внимание уделяется роли женщины как матери, поскольку она воспитывает будущее поколение. Однако стоит отметить, что в обеих культурах существует норма, согласно которой допустимо поднимать руку на женщину [12].

Следует отметить, что эти пословицы и поговорки не просто отражают культурные особенности; они также воспроизводят и поддерживают гендерные стереотипы и неравенство. Язык в этом контексте не является нейтральным: он формирует и поддерживает социальные роли и ожидания, связанные с полом. Таким образом, язык и культура взаимосвязаны и влияют друг на друга, создавая определенные социальные структуры и нормы [12, с. 416].

Таким образом, исследование показывает, что в обеих культурах существуют как положительные, так и отрицательные образы женщин, которые отражают различные аспекты

национального характера, мировоззрения и культурных особенностей.

Методология исследования. Т.Е. Алексеева и Л.Н. Федосеева провели анализ англоязычных пословиц, которые представляют концепт «женщина». Основная цель исследования – изучить, какие выразительные средства используются для создания образа женщины в различных социальных ролях и как общество относится к ней. Так, в ходе анализа были выявлены ключевые стилистические приемы, такие как метафора, сравнение и эпитет, которые служат для создания негативного образа женщины. Среди синтаксических приемов часто встречаются также параллелизм, противопоставление и повторы. Авторы также рассматривают гендерный аспект, подчеркивая, что содержание пословиц часто отражает высокомерное или пренебрежительное отношение к женщинам в мужском доминированном обществе [2, с. 24–32].

Заслуживают внимания, на наш взгляд, следующие ключевые моменты исследования:

Классификация английских пословиц с концептом «женщина» на основе семантического анализа.

Изучение социальной роли женщины в пословицах, включая её роль как жены, матери и хозяйки.

Анализ отношения к женщине в обществе, как это отражено в пословицах, что включает в себя как положительные, так и негативные оценки личных качеств женщины.

Изучение гендерных стереотипов и предвзятостей, которые могут быть присущи этим пословицам, особенно с точки зрения мужчин.

Д.К. Эргашева пишет, что русские пословицы и поговорки часто подчеркивают традиционные роли мужчин и женщин в обществе. Мужчинам обычно приписывается более высокий социальный статус, в то время как женщинам – более низкий. Например, есть пословицы, которые говорят о том, что мужчина должен быть «во дворе», а женщина «в избе» [10]. Важно отметить, что эти стереотипы отражают не только взгляды на женщин, но и общую культурную картину, в которой мужчины и женщины должны «знать свое место» и свидетельствуют о том, как глубоко гендерные роли укоренились в культуре и языке, и как они продолжают влиять на социальные взаимоотношения.

Д.К. Эргашева отмечает, что в русском фольклоре, включая пословицы и поговорки, женщина и мужчина представлены в разных социальных и культурных ролях. Женщине часто приписывают негативные качества, такие как эгоизм, неверность и распутство. Она редко рассматривается как создатель в широком смысле слова, что подтверждается такими выражениями, как Бабы хоромы не долго живут. Отношение к женщине в этих выражениях часто негативное. С другой стороны, мужчина в русском фольклоре представлен как трудолюбивый, хозяйственный и неболтливый. Его считают полноценным членом общества и уважают за его умения и способности. Например, Мужчина тот, кто сомкнет уста и засучит рукава. Что касается семейных отношений, то женщина в русской культуре считается неполноценной без мужа. Ее основная роль – быть хорошей женой и матерью. Мужчина, в свою очередь, считается неполноценным без жены, и его основная роль – быть хорошим мужем и отцом [10]. Как видим, эти пословицы и поговорки отражают традиционные взгляды на гендерные роли в русской культуре, где женщина часто стоит на втором плане, а мужчина – на первом, что еще раз подчеркивает, как глубоко укоренились эти стереотипы в общественном сознании.

В русских пословицах и поговорках существует амбивалентное отношение к женщинам, особенно если они богаты или красивы. Например, считается, что богатая жена может быть колом в глотке, а красивую жену лучше выбирать не глазами, а ушами. Однако, есть и положительное отношение к красоте жены, как в выражении Всего милее, у кого жена всех белее [10].

Пословицы также выделяют положительные и отрицательные качества, присущие женщинам. С положительной стороны, женщинам приписывают умение сохранять домашний уют и поддерживать мужа. Однако с отрицательной стороны, их часто описывают как лживых, упрямых и болтливых. Злобный характер жены считается одним из наиболее отрицательных качеств. Существует множество пословиц, предостерегающих мужчин от злых жен, таких как Лучше жить со змеею, чем со злою женою. Что касается мужчин, то их положительные

качества включают трудолюбие, сдержанность в речах и умение быть надежным. Они также ценятся за неторопливость в делах, доверчивость и драчливость. Однако, эти качества могут быть двойными. Например, драчливость может быть положительной чертой, если она направлена на защиту семьи, но отрицательной, если она приводит к конфликтам [10].

В целом, пословицы и поговорки отражают сложное и иногда противоречивое отношение к гендерным ролям в русской культуре. Они также предлагают советы о том, как вести себя в семейных отношениях, подчеркивая важность взаимного уважения и бдительности между супругами.

Цель статьи В.Р. Махмутовой и А.М. Тимофеевой заключается в анализе пословиц и поговорок русского и сибирскотатарского языков с точки зрения отношения этих этносов к мужчинам и женщинам. Исследователи стремятся выявить стереотипные представления о мужских и женских качествах и сравнить их между собой. Авторы пишут, что в русской культуре статус мужчины в обществе считается более высоким по сравнению со статусом женщины. Пословицы часто разделяют дела на «мужские» и «женские» на основе социальных ролей каждого пола. В сибирскотатарской культуре также наблюдается определенная роль мужчины и женщины в обществе, но с акцентом на сдержанность женщин в речах. Однако, также присутствуют пословицы, которые подчеркивают противоречия и различия между мужчинами и женщинами [5].

Сопоставительный анализ гендерных стереотипов в русской и сибирскотатарской культурах показывает, что есть как общие, так и уникальные характеристики для каждого этноса. Оба народа обсуждают в своих пословицах и поговорках вопросы семейной жизни, включая необходимость женитьбы, семейную верность и взаимоотношения между супругами. В обеих культурах мужчинам приписываются трудолюбие и сдержанность в речах. Однако, в русской культуре мужчинам также свойственны неторопливость, доверчивость и надежда на удачу. В отношении женщин в обеих культурах также есть схожие взгляды: женщина считается хозяйственной и бережливой, и она является гарантом мира и благополучия в семье. В русской культуре женщинам часто приписывается болтливость и иногда вздорный или злобный характер, но в то же время их доброта, красота, ум и верность высоко ценятся. Сибирские татары, в свою очередь, ценят в женщинах здоровье и богатство, а ленивых и неумных в еде осуждают. Образ женщины в русской культуре описывается как противоречивый: с одной стороны, женщины приписываются быстрота мысли и говорливость, с другой – умение добиваться своего с помощью слов. В сибирскотатарских же паремиях женская говорливость считается недопустимой, и женщинам рекомендуется быть сдержанными в речах [5].

Таким образом, статья представляет собой анализ стереотипов о мужчинах и женщинах в русской и сибирскотатарской культурах на основе анализа пословиц и поговорок. Исследование подчеркивает как общечеловеческие, так и культурно-специфические аспекты гендерных стереотипов.

Н.М. Нармухаметова строит свой анализ отношений к женщинам в русской и английской культурах с учетом моральных и поведенческих норм, а также различий между субъективным и объективным компонентами оценки. По мнению автора, в русской культуре существует различие между терминами «баба» и «женщина», каждый из которых несет свою культурную нагрузку. «Баба» часто ассоциируется с пренебрежительным или ироничным отношением, в то время как «женщина» является более нейтральным и уважительным термином. В английской культуре такого различия нет, но есть термин «lady», который исторически связан с ролью женщины как хозяйки дома. В обеих культурах женщина не воспринимается как «слабый пол», что отражает современные тенденции в гендерных отношениях. В литературе женщина может быть представлена как зависимое, хрупкое существо, требующее внимания, или как умелая соблазнительница и воплощение красоты. Эти образы часто сопровождаются снисходительным отношением к женским порокам, которые, тем не менее, считаются частью женской сущности [7].

Анализ и результаты. Исследование Н.М. Нармухаметовой показывает, что в русском и английском языках преобладают пословицы и поговорки с отрицательной коннотацией о женщинах. Основные аспекты, на которых заостряется внимание, это психологические характеристики, такие как лживость, коварство, упрямство и изменчивость. Эти

аспекты автор часто подкрепляет примерами из фольклора и литературы. Тем не менее, существуют и положительные характеристики, такие как физическая выносливость, интуиция и эмоциональная глубина, которые признаются в обеих культурах. В литературе женщина часто представлена как хозяйка и мать, что отражает более возвышенное и прогрессивное представление о женщине. Социологические аспекты подчеркивают роль женщины в обществе и ее взаимоотношения с окружающими. Однако, утилитарный подход к оценке женщины преобладает над эстетическим и этическим, что отражается в народной мудрости и литературных произведениях [7].

В целом, исследование подтверждает, что отношение к женщинам в русской и английской культурах в контексте утилитарного и эстетического восприятия имеет множество схожих черт, но также и значительные различия. В обеих культурах преобладает объективный компонент оценки, основанный на морально-бытовых нормах, хотя субъективные аспекты также имеют место.

Исследовательская работа А.С. Надолинской посвящена изображению женщины в пословицах и поговорках русского и английского фольклора. В ней изложены наиболее часто употребляемые пословицы о женщинах в обоих языках, их тематическая классификация и проведение сравнительного анализа образа женщины, изображенного в этих пословицах [6]. Автор отмечает, что пословицы и поговорки часто несут оценочный подтекст, классифицируя женские черты как положительные, так и отрицательные. Как в русском, так и в английском фольклоре пословицы с негативной коннотацией о женщине больше, чем с позитивной. Часто выделяются отрицательные черты: лживость, упрямство и эмоциональная нестабильность. С другой стороны, положительные качества упоминаются реже, но включают в себя стойкость и выносливость.

Делается вывод о том, что изображение женщины в пословицах и поговорках находится под влиянием культурно-исторических факторов и чаще всего тяготеет к негативным признакам. В статье предполагается, что негативный образ женщины глубоко укоренен в общественных установках и исторических контекстах, которые сформировали коллективное сознание как русского, так и англоязычного сообщества. Также отмечается, что литература имеет более прогрессивный и возвышенный взгляд на женщин по сравнению с фольклором [6].

Н.В. Гордеева, Т.В. Корнаухова, С.В. Кузнецова рассматривают пословицы английского и немецкого языков, которые характеризуют образ женщины с различных сторон:

Пословицы, характеризующие женщину с точки зрения её внешности и черт характера. Большое внимание уделяется отрицательным чертам, таким как болтливость, лживость и расточительство.

Пословицы, описывающие социальную роль и статус женщины в семье и обществе. Эта группа вбирает в себя различные социальные роли, такие как незамужняя женщина, жена, мать, дочь, мачеха, вдова, теща и свекровь.

Пословицы с использованием различных образительно-выразительных средств, таких как эпитеты, метафоры, сравнения и гиперболы.

Пословицы с именами собственными, которые редко встречаются, но несут в себе определенные черты характера героев [4].

Как видим, пословицы рассматриваются авторами как объект изучения культурных и социальных представлений о женщине в англо- и немецкоговорящих странах, который отражает не только положительные, но и отрицательные стереотипы, связанные с женской ролью в обществе.

Таким образом, примечательным в этой работе является многоаспектный анализ образа женщины в культуре англо- и немецкоговорящих стран через призму пословиц. Авторы не просто перечисляют пословицы, но и классифицируют их по различным категориям, таким как социальная роль женщины, её характеристики и даже использование стилистических фигур. Также важно, что в работе выявляются не только положительные, но и отрицательные стереотипы, которые существуют в обществе. Интересным является и то, что авторы обращают внимание на редко исследуемую тему использования имен собственных в пословицах, что добавляет к работе оригинальность.

Н.Г. Архипова и М.А. Куроедова проводят сопоставительный анализ русских и китайских пословиц, в

которых присутствует концепт «женщина», с целью определения общих и специфических черт в представлении о женщине в этих культурах и приходят к выводу, что в исследуемых культурах существует пренебрежительное отношение к женщине, особенно акцентируется её низшее положение по отношению к мужчине. Особого внимания заслуживает анализ смешения концептов «женщина» и «жена» в сопоставляемых языках, а также разные оттенки значения слова «баба» в русском и китайском языках [3].

Следует отметить, что исследование представляет интерес с точки зрения гендерных стереотипов и их корней в различных культурах, выявленных на основе анализа роли и представления женщины в русской и китайской культурах через призму пословиц. В китайской культуре женщина в основном воспринимается как подчиненная мужчине, и ей приписываются такие качества как покорность и уважение к семье мужа. Однако, единственным положительным аспектом, который позволяет женщине утвердить себя, является материнство. В русской культуре женщина также воспринимается как подчиненная, но ей приписываются больше активных ролей в семье. В обеих культурах внешняя красота женщины не является приоритетом, важнее внутренние качества. Относительно внешней красоты в китайской культуре существует довольно подробное и идеализированное представление о том, как должна выглядеть идеальная женщина. В русской культуре такого детализированного описания нет, но и здесь красота считается важным качеством [3].

В целом, исследование подчеркивает, что, несмотря на некоторые схожие требования к женщинам в обеих культурах, существуют значительные различия в интерпретации этих требований, что отражает уникальные культурные и социальные контексты.

В статье Bourmisa Ali рассматривается образ женщины в русских пословицах и афоризмах. В ней исследуется, как изображаются женщины с точки зрения их моральных и поведенческих качеств с учетом как правовых, так и моральных норм российского общества, при этом различают субъективную и

объективную составляющие оценки. В пословицах доминирует предметный компонент, отражающий общественные нормы. Напротив, афоризмы имеют тенденцию быть более субъективными, отражая взгляд автора на женщин. В статье также описываются негативные коннотации, связанные с женщиной как в пословицах, так и в афоризмах. Например, женщин часто изображают лживыми, упрямыми и непредсказуемыми. Количество негативных образов превышает количество позитивных как в фольклорных, так и в литературных жанрах. Это объясняется более сильной эмоциональной и когнитивной реакцией на негативные явления [11].

Таким образом, в статье дан комплексный анализ образа женщины в русских пословицах и афоризмах, подчеркнуто преобладание негативных стереотипов и коннотаций.

Выводы и предложения. В целом, изучение пословиц с аксиологической точки зрения позволяет определить вложенные в них ценностные концепции и культурные предпочтения, общепринятые взгляды на женские роли и характеристики в данной культуре. Сравнение пословиц из различных культур с аксиологической перспективы может также помочь выделить универсальные и культурно-специфические аспекты в отношении гендерных ролей и их социокультурной оценки.

Таким образом, пословицы, как краткие и выразительные народные изречения, часто отражают доминирующие в обществе представления о различных социальных группах, включая женщин. С этой точки зрения анализ образа женщины в пословицах представляет собой важный аспект аксиологической лингвистики, который способствует выявлению традиционных гендерных стереотипов, существующих в той или иной культуре.

Исходя из вышеизложенного можно сделать вывод, что анализ изменений гендерных стереотипов в пословицах или сравнение их с пословицами из других культур демонстрирует эволюцию этих гендерных стереотипов и роли женщин в социокультурном обществе, отражая, как меняются социальные нормы и ожидания в отношении женщин, и как эти изменения проявляются на уровне языка и культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамова, С.В. Образ женщины в обыденном сознании личности: Дисс. ...канд. психол. наук. – Краснодар, 2005. – 201 с.
2. Алексеева, Т.Е., Федосеева, Л.Н. Образ женщины в англоязычных пословицах: стилистический анализ // Вестник САФУ. Серия «Гуманитарные и социальные науки». – № 21 (5). – 2021. – С. 24-32.
3. Архипова, Н.Г., Куроедова, М.А. Образ женщины в пословицах русского и китайского языков // Вестник Амурского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – № 84. – 2019. – С. 91.
4. Гордеева, Н.В., Корнаухова, Т.В., Кузнецова С.В. Образ женщины в пословицах германских языков (на примере английского и немецкого языка) // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – № 8 (151). – 2020. – С. 138-143.
5. Махмутова, В.Р., Тимофеева, А.М. Мужские и женские образы в пословицах и поговорках // Материалы IX Международной научной конференции «Студенческий научный форум» // URL: https://scienceforum.ru/2017/article/2017035606 .
6. Надолинская, А.С. Оценочный анализ образа женщины в пословицах и поговорках русского и английского языков // <http://lib.ugsha.ru:8080/bitstream/123456789/6247/1/2012-07-90-94.pdf>.
7. Нармухаметова, Н.М. Образ женщин в пословицах и поговорках русского и английского народов // https://rusnauka.com/31_PRNT_2008/Philologia/36273.doc.htm.
8. Слыченко, А.В. Интеллектуальные и личностные качества женщины в русских, казахских, английских пословицах как отражение национальных особенностей страны // Многомерность общества: человек в социальном взаимодействии: 1-й молодежный конвент: Матер. Междунар. конференции. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2017. – С. 182-183.
9. Шатохина, В.С. Образ женщины в пословицах языка суахили // Мир науки, культуры, образования. – № 1 (98). – 2023. – С. 422-424.
10. Эргашева, Д.К. Образ женщин и мужчин в пословицах и поговорках русского народа // Yosh Tadqiqotchi Jurnal. – № 1(2). – 2022. – С. 203-210.
11. Bourmisa, Ali. Образ женщины в пословицах и афоризмах русского языка // Recherches. – Vol. 8, № 1. – 2015. – С. 61-87.
12. Tetik, Kevser. Сравнительный анализ образа женщины в турецких и русских пословицах // Asos Journal. – № 88. – 2019. – P. 395-417.

Xulkaroy MAMATALIYEVA,
Oriental universiteti katta o'qituvchi
E-mail: hulkar9091@gmail.com

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi akademiyasi katta o'qituvchisi, PhD, Mallayeva O.B. taqrizi asosida

THE ROLE OF LINGUOCULTUROLOGY IN MODERN LINGUISTICS (FOR THE EXAMPLE OF THE ENGLISH, GERMAN AND UZBEK LANGUAGES)

Annotation

This article is dedicated to the field of phraseology of linguistics, linguoculturology in modern linguistics it describes the phraseology, idioms, proverbs that express the concept of time in German and Uzbek, and discusses the Uzbek alternatives of German phraseological units.

Key words: Culture, linguoculturology, phrase, phraseology, lexeme, concept, idiom, equivalence.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA LINGVOKULTUROLOGIYANING TUTGAN O'RNI (INGLIZ, NEMIS VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqola tilshunoslikning lingvokulturologiya sohasiga bag'ishlangan bo'lib, unda nemis va o'zbek tillaridagi vaqt konseptini ifodalovchi frazeologizmlar ya'ni idioma, maqollarning lingvokulturologik jihatlari yoritiladi, ingliz, nemis tilidagi frazeologik birliklarning o'zbek tilidagi muqobillari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Konsept, lingvomadaniyat, fraza, frazeologizm, leksema, konsept, idioma, ekvivalentlik.

РОЛЬ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО, НЕМЕЦКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация

Эта статья посвящена лингвокультурологической области лингвистики, в котором фразеологизмы, обозначающие понятие времени на немецком и немецком языках идиома, лингвокультурологические аспекты пословиц освещены, на немецком языке об альтернативах фразеологизмов в языке узбек ведется речь.

Ключевые слова: Понятие, лингвокультура, фраза, фразеологизм, лексема, понятие, идиома, эквивалентность

Introduction. In the 1990s of the 20th century, linguistics and Linguistics included a new field of science; linguoculturology (linguistics) has emerged. It was recognized as an independent line of linguistics. Linguoculturology is almost all researchers about the formation of the root of this theory they try to go to V. Fon Humboldt. In the field of linguoculturology serious studies created V.A. Maslova divides the development of this area into 3 Stages: 1) the creation of early research that stimulated the formation of science (V. Fon Humboldt, E.Benvnist, L.Weisgerber, A.A. Potebnya, E.Sepir) of linguists such as works); 2) separation of linguoculturology as a separate field; 3) stage of development of linguoculturology;

By the beginning of the XXI century, linguoculturology is the leader in World linguistics it became one of the losers. Linguoculturology is a science that studies language as a cultural phenomenon, language and culture that is in mutual involvement in its constitutes the subject. In Particular, V.N. Teliya writes of this:

"Linguoculturology studies the human factor, the specific cultural factor in man

is the science that makes. This means that the Center for linguoculturology is a cultural achievements specific to the anthropological paradigm in human tissue whose phenomenon is a complex" [Teliya V.N., 2002].

Literature review. V.V.Vorobyev "Linguoculturology - complex science of the synthesizing category as a field, it deals with interactions and interactions between culture and language studies. This process has a single linguistic and nonlinear (cultural) content modern prestigious cultural development of this process as a holistic composition of units` systematic methods aimed at priorities (universal meanings and values) displays using" [Vorobyev V.V., 1997.]. Contrasting these concepts and aspects Professor U. Yusupov comments below. "Linguoculturology - is language or speech that reflects some part of the culture in its semantics meaning unit. Linguoculturology are words that reflect a section of culture, phraseological units, verbal conjugations, propositions, paremiias, complex syntactic includes integers, texts, etc. Linguoculturology to the plan of content and expression having, units shown above the expression plan, those while the content plan the semantics of units constitute. Hence, linguoculturology is from the concept it differs in having its own content and expression plan, linguoculturology for the manifestation of folk culture in the linguistic view is the main task. In

his opinion, the concept of "linguoculturology" "is useful for comparative linguistics, moreover, language is a cultural fact, a component of the culture that we inherit, and the same at the time it is also a weapon. Folk culture is verbalized through language, it is the language the base of its culture moves its basic concepts and makes them characters in its appearance, it expresses ya by means of words".

If culturology is a human being's nature, society, art, history and other studies self-awareness in the fields of social and cultural being, linguistics is reflected in the language as a mental model of the linguistic landscape of the world studies the worldview. The main subject of research in linguoculturology is both a language and a culture that is in a state of constant interaction.

Research methodology. Research sources of linguoculturology are symbolic, figurative, metaphorical in culture meaning has been acquired and the results have been summarized in the human mind in myths, myths, folklore and religious discourses, poetic and prosaic artistic texts, phraseologisms, the linguistic units that are reflected in metaphors and symbols are counted. In this particular the linguoculturological unit at one time belongs to several semiotic systems it can be: a certain habit becomes phraseologism, proverb, metal. Based on the situation of the object of study, its particular to show a number of subjects made up of linguocultural units. "Culture" is derived from the Latin word "Colere", meaning "processing, refers to the meanings of upbringing, development, respect, prayer". From the XVIII century from the term "culture" to everything that is the product of human activity relatively began to be used. All of these things are called "culture it is preserved in the application, but in fact this word is purposeful to the nature of man influence, the transformation of nature in the interests of Man, the cultivation of the Earth" (rural culture). Later " Culture" the term is also used in the definition of educated, marifatous, highly educated people started. So far, the term" culture " has been used to refer to the variety of Science and practice fields are known to be used in more than 500 variants. To the culture of the authors the effects that have given are summarized, in the course of the entire historical progress to the culture all material and material created and created by humanity wealth can be described as "present". Based on this, two types of culture differ: 1) Material Culture; 2) Spiritual Culture. Material Culture man the means of production of "second nature", created thanks to the activities of Labor weapons, labor skills, were also

created in the production process it refers to all the riches that serve for life. Of Indigenous culture coverage is infinitely broad, it is philosophical, scientific about all forms of social consciousness, legal, moral, aesthetic, religious views, education, education, school, secondary and higher education, science, cultural institutions, media, art, folk covers all types of creative work. Material and spiritual culture one is inextricably linked with one and one fills the other. For example, material by creating a kind of wealth without human intelligence, without thinking, without mental work, and will not improve. Hence, the time of building material culture spiritual culture also lies. Any material and spiritual culture masterpieces arise the basis of the synthesis of human mental and physical labor. Cultural knowledge is a means of artistic reflection and reflection of reality. Material culture with the material life conditions of the world and people, spiritual culture while tradition, painting-RUSM, tradition, intermarriage with ritual and national values garden.

Analysis and results. How deep and detailed the culture is, its human being it is felt unequivocally that it is connected with thinking. Thus, a person is reflected in his eyes he always strives to instill in his mind the events he has done through his culture. It is known that humans live in a certain socio-economic system, one way or another the national language is spoken and they have a certain national significance and culture.

National culture, language culture and culture that make it an important place to go outside specific features of speech perception are human linguistic cognition finds its reflection in activity. For example, falling something on the table to the ground the emotional state of her departure was described by the English woman "Oops", the German woman "Mein Gott!", Russian woman "Боже мой!", while the Uzbek woman represents in "Voy, o'lay" ways. Miscellaneous comparative analysis of language culture and speech patterns of women belonging to nationalities as seen from these examples that allow you to do. It happened from the bed there is no obvious sense in expressing emotion – "Oops!" exclamation calls, language culture and speech of their ancestors in German and Russian women "Mein Gott", "Боже мой!", which pleases God by following the essence they use words. While the Uzbek woman has a negative meaning in this case "voy o'lay!" uses words. Necessary in the life of a person the idea that objects and events that occur are tools of culture even though it runs. For example, the introduction of the sun or moon into culture is complete it seems impossible. But in the culture of all peoples, this it is known that concepts exist. But in some cool weather conditions the living European peoples (Slavs and Germans) are able to heat, ardor the sun and positively evaluates as signs of compliment. And in the culture of the Arab states, the sun is summer negative, equating them to the scorching temperatures that make them difficult during rated. So the sun is not just a natural phenomenon, but a product of culture it is understood as. In the culture of the peoples living in the south, the moon is a separate word is mentioned with. In the Russian consciousness, it is associated with the dark "marrow, the afterlife, some life, and with living (жить «под лунной», » в подлунном мире»" - the life of everyone the moonlight is pregnant in other Slavs, if imagined). And in the Vietnamese, the attitude towards the moon, as in other South Asian peoples completely different, ya'ni they live on the lunar calendar, special the celebrated Lunar holiday is a children's favorite holiday. Beautiful, delicate and innocent young girls are like the Moon, lovers roaring in the moonlight, it is filled with companions and told to join.

Therefore, Vietnamese people imagine all the goodness in their lives through the moon. A similar attitude to the moon - should be provided separately that it belongs to the Uzbek people. Because the moon in the stars is not the only heavenly body that draws light from the sun and makes it fat ("Oyni etak bilan yopib bo'lmaydi" - proverb), but "beautiful, beautiful face" (the face of the moon is black get rid of the tyranny of chimmat. "very beautiful, very beautiful") ("Oy oyga boqar, kun kunga boqar- if the Moon says to the moon, day say something similar to the day"), wishing good to someone who is going on a trip ("Oy borib, omon qayt") is used in words. It is worth mentioning that in the Russian people also the phrase "лицо как луна" means to confess to beauty. Examples of this include it can also be found in the culture of other peoples. In the culture of different peoples study the linguistic representation of the existing above-mentioned self-specific identities it is one of the main tasks of linguoculturology.

Currently, linguoculturology is the most developed in the world, in particular, Russian, Uzbek linguistics one of the ways, a number of studies have been created in this regard.

According to linguists, the most famous tutorial among them is created by V.A. Maslova. In this guide methods, object and subject, directions of the field of linguoculturology shed light on given examples of linguocultural analysis of a particular language unit is shown. Research in the linguoculturological approach in Uzbek linguistics it began to appear in the last decades. Professor N. Mahmudov's "Language linguoculturology in the article " looking for perfect studies and ways...", in general, the essence of the anthropocentric paradigm and the problems in this regard are deep and basic lighting is provided. This article is about linguoculturology in Uzbek linguistics about serious considerations can be assessed as the first work in which it is described.

Conclusion. Myths, deeds, narratives of a particular people in phraseologisms, dishes, customs, spirituality, morals will be embodied. For example, "ko'rpasiga qarab oyoq uzatmoq" the possibility of leg extension depending on the blanket- taking into account the scope of activity, limiting the possibility, "To'ydan oldin nog'ora chalmoq", before the wedding, what is not clear is that the finish. "Bread from the end of the dough" from a large lot a beginning and a small part", "Khoja korsinga" just by name. It can be seen that the mold of calculus words inherent in any language itself has shifted to phraseologisms. For example, "too short, too little time a tuft in the sense of "going on" (a tuft appeared long bitmastugamas for Gulnor on winter day), a pinch in the sense of" short, little" (a joke, a after the chindim conversation, Mirhaydar and O'ktam set out for the cotton field). "jindak, a rattle in the sense of tickle, too little" (where a rattle from such joke singing is good), an old man in the sense of" very young, almost baby (I was orphaned from my old age and passed away in the service of my uncle) like phraseologisms include in different linguomadanities, a certain the use of something, for example, as a stationary imitation benchmark of an animal can be observed. For example, in most languages the Fox is cunning, deceit, deceit symbol, actively used as a benchmark: tulkiday cunning, хитрый как лиса (Russian), as false as fox (English), you chorom (Korean). Also, the Uzbek language itself put it as like that, thin as a ghost, eat like a mole, etc., can show. Linguoculturology is interested in the signifying aspect of the symbol.

REFERENCES

1. Rakhmatov, F. (2020). Tillarda zamon kategoriyasini umumiy-qiyosiy o'rganish. Academic research in educational sciences,(3).
2. Rakhmanova, D., Zaripova, G., Rakhmatov, F., & Abdukhalilova, D. (2020). Nemis va ozbek tilshunosligida frazeologizmlar tasnifi. Science and education, 1(8).
3. Raxmanova, D. (2021). NEMIS VA O'ZBEK TILIDAGI VAQT KONSEPTINI IFODALOVCHI FRAZELOGIZMLAR. Scientific progress, 1(5).
4. Dildora Abdinabiyevna Rahmanova (2021). DIE BEDEUTUNG DES ONLINELERNENS IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT. Academic research in educational sciences, 2 (CSPI conference 2), 470-473.
5. Shahnoza Razakova (2020). Xorijiy tillarni o.,qitishda ovozli texnik vositalarni qo'llash. Respublika onlayn ilmiy- nazariy konferensiya, B.87-89.
6. 14. Sanakulov, Z. (2020). Affixation as one of the important objects of grammar. In Current issues of 21st century linguistics and translation studies: theory, practice, innovation. NUU. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.12560474.v1>
7. Chomsky, N. (2000). New horizons in the study of language and mind. New York: Cambridge University Press.
8. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. The Council of Europe. - Strasbourg, 1996. The final draft was published in 2001.
9. Downing A., Locke P. A university course in English grammar. – Routledge London, 2002. – 610 p.
10. Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride, & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics: Selected Readings (pp. 269-293). Harmondsworth: Penguin.
11. Newmark, L. (1966). How not to interfere with language learning. International Journal of American Linguistics, 40, PP.77-83.

Nilufarxon MAHMUDOVA,
Andijon davlat chet tillari instituti dosenti, PhD
E-mail: Mahmudova1076@gmail.com

SamDCHTI, f. f. d. prof. Sh.S.Safarov taqrizi ostida

GRADASIYANING NUTQIY HODISA SIFATIDA TADQIQ QILINISHINING ASOSLARI

Аннотация

Hozirgi zamon tilshunosligi ma'lum ma'noda birmuncha salmoqli ilmiy muammolarning yechimini kutmoqda. O'zbek substantsional (formal-funksional) tilshunosligida graduonimiya tushunchasi tilning nafaqat leksik, balki morfologik, sintaktik va stilistik sath birliklari orasidagi munosabatlarning keng tarqalgan turlaridan biri ekanligi e'tirof etildi hamda bu sohada katta izlanishlar amalga oshirildi. Graduallik tushunchasi tilshunoslikka ilk bor N.S.Trubetskoy tomonidan fonologiyada oppozitsiya munosabatlarini o'rnatishi bilan bog'liq bo'lib, bunda ma'lum bir belgining har xil darajada namoyon bo'lishi xususiyatiga qaratilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'plab tilshunoslar graduallikni semantik kategoriya sifatida o'rganishgan. Bundan tashqari, graduallik mantiqiy-semantik, leksik-semantik va leksik-sintaktik kategoriya sifatida tadqiq etilgan, shuningdek, kuchaytirishning kommunikativ-pragmatika kategoriyasi sifatida ham o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Darajalanish hodisasi, graduonimiya tushunchasi, graduonimik qatorlar, so'zlararo munosabatlar tizimi, vertikal va gorizontal harakatlar.

FUNDAMENTALS OF THE STUDY OF GRADATION AS A SPEECH PHENOMENON

Annotation

Modern linguistics, in a certain sense, is waiting for a solution to a somewhat significant scientific problem. In Uzbek substantive (formal-functional) linguistics, the concept of graduonymy was recognized as one of the common types of relations between morphological, syntactic and stylistic line units of the language, and a great deal of research was carried out in this area. The concept of gradation was first introduced to linguistics by N.S.Trubetskoy is associated with the establishment of opposition relations, in which it is aimed at the nature of the manifestation of a certain sign to different degrees. It should be noted that many linguists have studied gradualism as a semantic category. In addition, gradualism has been researched as a logical-semantic, lexical-semantic and lexical-syntactic category, and also as a communicative-pragmatic category of reinforcement.

Key words: The phenomenon of grading, the concept of graduonymy, graduonymic series, the system of inter-word relations, vertical and horizontal movements.

ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ГРАДАЦИИ КАК РЕЧЕВОГО ФЕНОМЕНА

Аннотация

Современное языкознание в определенном смысле ждет решения довольно значимой научной проблемы. В узбекском предметном (формально-функциональном) языкознании понятие градуонимии было признано одним из распространенных типов отношений между морфологическими, синтаксическими и стилистическими линейными единицами языка, и в этой области проводилось большое количество исследований. Понятие градации впервые было введено в языкознание Н.С. В фонологии Трубецкого связано с установлением оппозиций, в которых оно направлено на характер проявления определенного знака в разной степени. Следует отметить, что многие лингвисты изучали градуализм как семантическую категорию. Кроме того, градуализм исследован как логико-семантическая, лексико-семантическая и лексико-синтаксическая категории, а также как коммуникативно-прагматическая категория подкрепления.

Ключевые слова: Феномен градации, понятие градуонимии, градуонимический ряд, система межсловных отношений, вертикальные и горизонтальные движения.

Kirish. Hozirgi zamon tilshunosligi ma'lum ma'noda birmuncha salmoqli ilmiy muammolarning yechimini kutmoqda. Mazkur muammolar faqat biron-bir atama yoki tushunchani fanga kiritish va uning vazifasini hamda mazmunini tushuntirib berish orqaligina hal bo'lib qolmaydi. Bunday lingvistik muammolar tilshunoslar oldiga keng qamrovli ilmiy, metodologik, falsafiy va albatta amaliy tadqiqotlar olib borish vazifasini qo'yadi. Binobarin, jahon tilshunosligida shu kabi salmoqli ilmiy tadqiqotlar olib borilgan va hozirda ham olib borilmoqda. Bu tadqiqotlar turli davr mahsuli bo'lishiga qaramay, ularning bir-biriga bevosita va bilvosita bog'liqligi omili umumiy, xususiy va qiyosiy-chog'ishtirma tilshunoslikning yanada taraqqiy topishiga xizmat ko'rsatmoqda.

O'zbek tilshunosi J.Jumaboevaning[4] monografiyasida ko'rsatilishicha, darajalanish hodisasi tilshunoslikda tadqiqot obyekti sifatida o'zbek tilshunosligida 1989 yilda so'zlararo ma'noviy munosabatlarning bir ko'rinishi sifatida talqin etilib, unga graduonimiya hodisasi deb nom berildi – «...o'zbek tilshunosligida lisoniy ma'noviy munosabatni aks ettiruvchi sinonimiya, omonimiya, antonimiya kabilarning umumiy tarkibiy qismi bo'lgan – onimiya qismini lotincha gradation (“daraja”, “bosqich”) so'zi bilan birlashtirish asosida sun'iy ravishda yasaldi». Bu hodisa 1990 yilda tilshunos R.Safarovning nomzodlik ishida ilmiy faraz sifatida berilgan bo'lsa, 1993-94 yillarda Sh.Orifjonova lug'aviy darajalanishni nomzodlik dissertatsiyasida atroflicha tadqiq etdi. Graduonimiya hodisasi o'zbek tilshunosligida asoslandi, rivojlantirildi va rus tilshunosligida esa o'zgacha talqinda tadqiq etildi. 1997 yilda tilshunos O.Bozorov

doktorlik dissertatsiyasida graduonimiya nafaqat so'zlararo munosabatlar tizimida, balki fonetika va fonologiya, morfologiya va sintaksis hamda stilistika sohalarida ham namoyon bo'luvchi umumiy munosabat turi ekanligi haqidagi farazni ilgari surdi4.

O'zbek substantsional (formal-funksional) tilshunosligida graduonimiya tushunchasi tilning nafaqat leksik, balki morfologik, sintaktik va stilistik sath birliklari orasidagi munosabatlarning keng tarqalgan turlaridan biri ekanligi e'tirof etildi hamda bu sohada katta izlanishlar amalga oshirildi. Bunday izlanishlar o'tgan asrning 80-yillarda boshlanib5, keyinchalik bu yo'nalishda jiddiy tadqiqotlar yuzaga keldi. O'tgan asrning 90-yillaridan keyin bu ilmiy tushuncha tadqiqotlardan maktab va oliy o'quv yurtlari qo'llanma hamda darsliklariga, o'zbek tilida nashr etilgan tilshunoslik terminlarining izohli lug'atiga kirib bordi. Shu tariqa o'zbek tilshunosligida graduonimiya va graduonimik munosabatlar tushunchasi leksikadan morfologiya va hatto sintaksisga ham tatbiq etildi hamda umumlisoniy munosabat turi maqomiga ega bo'ldi. N.Vohidova nemis tilida lug'aviy darajalanish qatorlarini ajratish zarurligi g'oyasini Yevropa tilshunoslari diqqatiga havola qildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O.Bozorov[7] o'zbek tili materialida lisoniy darajalanishning til qurilishidagi umumiy qonunlardan biri ekanligini o'zbek tilining fonologik, leksik va grammatik tizimlari misolida tahlil qilgan. Fonologik tizimda darajalanishlarning tilning vertikal va gorizontal harakatlari, labializatsiya, artikulyatsiya o'rni va usuli, ovoz va shovqinning ishtiroki kabi relevant belgi turlari bo'yicha amalga oshirilganligini

aniqlagan. Graduonimiyaning leksema va frazemalar, lug'aviy tizimning guruhlar aro munosabatlardagi ko'rinishlarini tadqiq qilgan. Grammatik tizimdagi darajalanishlarni morfologik va sintaktik qurilishlar bo'yicha tadqiq etgan. Olim leksik darajalanishda so'zning dennotativ va konnotativ ma'nolariga asosiy urg'uni beradi. Dennotativ ma'nolardagi darajalanishlar tahlilida denontanlarning (nolisoniy narsa, hodisa va omillarning) xususiyatlari va lug'aviy birliklarning semantik belgilari uzviy bog'liqlikda talqin etilishini ta'kidlaydi hamda yelvizak – shabada – shamol – bo'ron darajali qatorlarni tahlil qiladi. Ushbu to'rt leksema sememalari o'zaro havo oqimining tezligi semasi asosida shakllanganligi ular orasidagi farqlar tezlik semasining sekin – kuchliroq – kuchli – o'ta kuchli kabi miqdor darajalanish ekanligini ta'kidlaydi.[7] Frazelozimlardagi darajalanishning ma'no intensivligi bo'yicha yer-ko'kka ishonmaslik – o'tqazgani joy topolmaslik, esi chiqib ketmoq – jon-poni chiqib ketmoq, emotsiyada ta'bi xira – dili siyoh – bag'ri qon, ekspressivlik sochi tikka bo'ldi – sochlari tikka bo'ldi – sochi tippa-tik bo'ldi – sochi tikka bo'lib ketdi – sochlari tippa-tik bo'lib ketdi. Olim lisoniy darajalanishni til qurilishi qonunlaridan biri ekanligini, mazkur qonunning takroriy andazasi muayyan til belgisining tadrijiy ozayib yoki ko'payib borishi ta'kidlaydi[7].

Sh.G'. Orifjonova[8] o'zbek tilshunosligida so'z ma'no munosabatlari tizimida graduonimik munosabatlarning mavjudligini asoslab, graduonimik qatorlarning bir lug'aviy guruhi ichida so'zlarning bitta yetakchi so'z atrofida birlashishini ko'rsatgan. Olim lug'aviy graduonimiyaning mohiyati bir necha so'zning ma'lum bir belgining oz-ko'pligiga qarab lug'aviy ma'noviy qatorda tizilisha namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Lug'aviy graduonimik qatorda diaklektning uch asosiy qonuni aniqlaydi: 1) graduonimik qatorda belgini darajalanib, oshib kamayib borishida miqdoriy o'zgarishlarning sifat o'zgarishlariga o'tishi qonuni, 2) graduonimik zanjirning ikki cheka uchi ma'lum bir belgisining tasdig'i bilan birga bir-birini inkor etishida inkorning inkor qonuni namoyon bo'lishi, 3) bir-birini inkor etuvchi so'zlarning bir yetakchi so'z atrofida birlashib, bir lug'aviy ma'noviy qatorni, butunlikni tashkil etishida qarama-qarshiliklarning birligi va kurashi qonuni o'z aksini topadi xamda bularning barchasi graduonimik qatorlar til lug'at tizimining o'ziga xos alohida butunliklari ekanligini isbotlovchi muhim omil ekanligini ta'kidlaydi[8].

O'zbek tilshunosligida graduonimiya – darajalanish so'zini tilshunoslik atamasi sifatida birinchilardan bo'lib, R.Safarova qo'llagan[8].

“Gradatsiya” tushunchasini fanga frantsuz tabiatshunosi J.B.Lamark olib kirgan. Bu so'z lotin tilidagi gradation (asta sekin ortib borish) ma'nosini bildirib, u gradus – bosqich, daraja so'zidan kelib chiqqan. J.B.Lamarkning evolyutsion nazariyasiga ko'ra gradatsiya jonli mavjudodlarning filogogenez jarayonida bosqichma-bosqich mukammallashib borishini bildiradi[2].

Graduallik tushunchasi tilshunoslikka ilk bor N.S.Trubetskoy tomonidan fonologiyada oppozitsiya munosabatlarini o'rnatishi bilan bog'liq bo'lib, bunda ma'lum bir belgining har xil darajada namoyon bo'lishi xususiyatiga qaratilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'plab tilshunoslar graduallikni semantik kategoriya sifatida o'rganishgan. Bundan tashqari, graduallik mantiqiy-semantik, leksik-semantik va leksik-sintaktik kategoriya sifatida tadqiq etilgan, shuningdek, kuchaytirishning kommunikativ-pragmatika kategoriyasi sifatida ham o'rganilgan[1].

Tilga nisbatan kognitiv yondashuv bilimlarni tizimlash jarayonlari va ularni verballashirishni nazarda tutadi. Ye.S.Kubryakovaning o'rinni ta'kidlashicha, «til dunyoni inson ongi tomonidan qanday ko'rilgan va tushunilganligini, ong tomonidan qanday talqin etilib, toifalashirilganini aniqlaydi va obyektarga

bo'lish orqali aks ettiradi. Har bir lisoniy birlik va ayniqsa har bir lisoniy kategoriya kognitiv jarayonlarning namoyishi va ularning natijalari sifatida ko'rib chiqilishi mumkin»[5]. Bu jarayonlarda inson va unga xos bo'lgan atrof dunyo haqidagi axborotni gradatsiya (darajalash) xodisasi orqali ochib berish dolzarb hisoblanadi. Shunisi quvonarliki, bugungi kunda qiyosiy aspektda graduonimiyaga (darajalanish) doir tadqiqotlar ommalashib bormoqda. Bunga yorqin misol sifatida J.Djumabaevaning doktorlik dissertatsiyasini keltirish mumkin[3]. Biroq, o'zbek va ingliz tillarida darajalanish xodisasining tilda olamni kategorizatsiya hamda kontseptualizatsiya etishdagi kognitiv xususiyatlari shu vaqtga qadar tadqiqot manbai bo'lmagan.

Ta'kidlash kerakki, semantik kategoriya va hodisalarni kognitiv aspektda qarash bo'lmagan tillar bilan qiyoslash, ularning o'xshash va farqli xususiyatlarini ochib berish har bir til nazariy asoslarini takomillashtirishga, ularning lisoniy olami tasvirining o'ziga xos xususiyatlarini namoyon qilishga yordam beradi.

Mamaziyev O.X. darajalanish va darajalash tushunchalari o'rtasidagi farqni til va nutqqa xos bo'lgan xususiyatlar bilan tushuntiradi, ya'ni darajalanish tilga xos tushuncha, darajalash esa nutqqa xos bo'lgan xodisadir[6]. “Darajalanishda azaldan tayyorlik mavjud, ya'ni u biror muallif tomonidan shakllanmaydi, balki azaldan mavjud bo'ladi, til birliklari o'rtasidagi darajalanish zamirida majburiylik seziladi va biz chegarani buzishni istaymizmi, yo'qmi, u shunday va shunday bo'lib qoladi. Darajalash esa nutqiy hodisa bo'lib, uning zamirida xususiylik, ya'ni hodisa yashirin bo'ladi, uni bir voqelik sifatida talqin etish mumkindir. U avvaldan tayyor bo'lmaydi, balki uni hosil etishda muallif to'liq ixtiyoriylikka ega bo'ladi. Uning birliklari chegaralanmagan bo'ladi, faqatgina bu birliklardan foydalanishning biror uslubiy ahamiyati bo'lsa va undan aniq bir maqsad ko'zda tutilsa kifoyadir”[6].

Xulosa va takliflar. Demak, aytish mumkinki, gradatsiya effektiv kommunikatsiyani amalga oshiruvchi vosita sifatida hizmat qiladi, bu o'rinda adresant va adresat o'rtasidagi pragmatik munosabat tadqiqi ham o'rinni hisoblanadi. Gradatsiyaning funksional-pragmatik tahlili uning diskursiv gradatsiya bilan aloqasini aniqlash bilan bog'liq bo'lib, bunda gradatsiyaning funksional ifoda etishning okkazonal vositalarini yaralish mexanizmini aniqlash muhim sanaladi.

Shunday tarzda darajalanish (graduonimiya) bizning tadqiqot ishimizda belgining gradatsiyaga uchrashi sifatida talqin etiladi. Sifat, miqdor, o'lchov va harakat kabi darajaviylik maxsus vositalar yordamida aks ettiriladigan umumiy xususiyatlarni birlashtiruvchi kategoriya sifatida anglashiladi. Darajalanish kategoriyasi gradatsiya orqali ifodalanib, ikkita yo'nalishda namoyon bo'ladi: gradatsiya mental jarayon va uning natijasi hamda lisoniy gradatsiya kognitiv operatsiyalarni aks ettiruvchi vosita sifatida. Mental jarayonda gradatsiya ob'ektning miqdoriy xususiyatlarining izchil, bosqichma-bosqich o'zgarishini qayd etish jarayoni sifatida yoki ob'ektning sifat xususiyatlarini o'zgarishi, bir sifatdan boshqasiga o'tishi, shuningdek mazkur jarayon natijasini qayd etish bilan belgilanadi.

Shunga ko'ra, gradatsiya semantik va struktural jihatdan tadqiq etishni taqozo etadi. Birinchi holatda darajalanish semantikasi, turli usul va vositalar bilan gradatsiyaning tilda ifodalanishi, boshqacha qilib aytganda tildagi darajalanish – kognitiv kategoriyasining amalga oshirish mexanizmi nazarda tutiladi. Struktural munosabatda esa, turli til birliklarining o'zaro aloqasi darajasi, turli til darajalarining bir-biriga o'tishi hodisalari tadqiq qilinadi. Shuningdek, struktural gradatsiya, xususan ierarxik tarzda tashkil topgan funksional-semantik maydonlarni tuzishda qo'llaniladi. Demak, gradatsiyaning semantik aspektda tadqiqi darajalanishga xos hodisalarning xususiyatlarini aniqlash imkonini bersa, struktural gradatsiya orqali tilni anglash jarayoni sodir bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Арутюнова, Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с; Федорова, И.Р. Модальность возможности в современном русском языке. учеб. пособие. – Калининград: Калинингр. ун-т., 2000. – 85 с.
2. Большая энциклопедический словарь. Языкознание: глав.ред. Ярцева В.Н. – М.: Большая Российская энциклопедия. 1998. – С. 157.
3. Джумабаева Ж.Ш. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик ҳамда стилистик градуонимия. Ф.ф.д. ... дис. автореферати.– Тошкент, 2016. – 81 б.
4. Ж. Джумабаева. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик ҳамда стилистик градуонимия. Филол.фанлари д-ри ... дисс. Тошкент, 2016
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание (на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения, роль языка в познании мира). – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Мамазияев О.Х. Ўзбек поэтик нутқида хиазм ва градация. Ф.ф.н. ... дис. – Фаргона 2004. – 132 б.
7. О. Бозоров. Ўзбек тилида даражаланиш. Филол.фанлари д-ри ... дисс. Тошкент, 1997.
8. Ш. Орифжонова. Ўзбек тилида луғавий градуонимия. Филол. фан. ном ... дис. Тошкент, 1994.

Aziza MUMINOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti, f.f.d
E-mail: azikamadi@mail.ru

Namangan davlat universiteti dotsenti, f.f.d., Dosbaeva N. taqrizi asosida

CHARACTERISTICS OF ADVERTISING TEXT

Annotation

In the world community, due to changes in market relations and the expansion of the sphere of influence of information technologies, advertising texts are increasingly affecting the life, worldview and cultural stereotypes of both the individual consumer and the linguocultural community as a whole. There is a need to study the role of advertising in the formation of mass consciousness within the framework of such disciplines as linguoculturology, psycholinguistics, pragmalinguistics, etc. In multi-system languages, an adequate interpretation of the interlocutor's intention in a certain communicative environment determines and serves as the basis for further expansion and development of cultural ties.

Key words: Advertising, advertising text, speech, linguoculturology, linguopragmatics, multisystem languages, phraseology, neologism.

ХАРАКТЕРИСТИКА РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА

Аннотация

В мировом сообществе в связи с изменением рыночных отношений и расширением сферы влияния информационных технологий рекламные тексты все больше воздействуют на жизнедеятельность, мировоззрение и культурные стереотипы как индивидуального потребителя, так и лингвокультурной общности в целом. Назревает необходимость изучения роли рекламы в процессе формирования массового сознания в рамках таких дисциплин, как лингвокультурология, психолингвистика, прагматика и др. В разносистемных языках адекватная интерпретация интенции собеседника в определенной коммуникативной среде определяет и служит основой для дальнейшего расширения и развития культурных связей.

Ключевые слова: Реклама, текст рекламы, речь, лингвокультурология, лингвопрагматика, разносистемные языки, фразеологизм, неологизм.

REKLAMA MATNINING TAVSIFI

Аннотация

Bugungi kunda jahon hamjamiyatida bozor munosabatlarining o'zgarishi va axborot texnologiyalari ta'sir doirasining kengayishi tufayli reklama matnlari tobora ham yakka iste'molchining, ham lingvomadaniy hamjamiyatning hayotiy faoliyati, dunyoqarashi va madaniy stereotiplariga ta'sir ko'rsatmoqda. Lingvomadaniyatshunoslik, psixolingvistika, pragmalingvistika kabi fanlar doirasida ommaviy tafakkur shakllanishida reklamaning rolini o'rganishga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Muayyan kommunikatsiya muhitida suhbatdoshning maqsadini to'g'ri talqin qilish zarurati turli tizimli tillar doirasida madaniy aloqalar yanada kengroq rivojlanishiga zamin bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Reklama, reklama matni, nutq, lingvomadaniyat, lingvopragmatika, turli tizimli tillar, frazeologizm, neologizm.

Kirish. Xalqaro ilmiy jamiyatda til va nutq birliklarining lingvopragmatik tahlili performativ nutq aktlari, xushmuomalalik va o'zaro muloqot asoslari, shuningdek, boshqa lingvomadaniy, pragmatik nazariyalar doirasida amalga oshiriladi. Bunday tahlil, masalan, fransuz, o'zbek va rus tillaridagi til birliklarining lingvomadaniy va pragmatik jihatlarini ochib berishga, muloqot jarayonini tushunishga, ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan tinglovchini aniq nutq harakati vazifasini bajarishga undash imkonini beradi. Reklama nafaqat nimadir haqida axborot beradi, balki tarbiyaviy xususiyatga ham ega. Masalan, reklama alkogolga bo'lgan ishtiyiq, transport harakati, atrof-muhit ifloslanishi, atrofga tashlanmasligi kerak bo'lgan sellofan paketlar to'g'risida bo'lishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Fransuz, rus va o'zbek tillar materiallarida turli reklama matnlarini tadqiq qilish, asosan, reklamanning alohida jihatlariga bag'ishlangan. Masalan, reklama diskursining semantikasi va pragmatikasi L.S. Vinarskaya, I.A. Guseynova, Ye.A. Doludenko, N.V. Mesheryakova ishlarida, reklama matnida neologizmlarning vazifalari V.V. Tulupov, I.V. Krilov tadqiqotlarida, institutsional reklama shiorlari ekspressivligining kommunikativ-pragmatik jihatlari M.A. Tertchnaya, Yu.V. Shatin, Ye.F. Tarasov, D.P. Chigaev, O.I. Karimova tadqiqotlarida o'rganilgan. Tilning yashash mexanizmlarida namoyon bo'ladigan baholashning tabiati N.D. Arutyunova [2] tomonidan o'rganilgan, reklama matnida ma'no yukini shakllantirish masalasi M. Axmedova tomonidan tadqiq qilingan. O'zbek tilshunosligida reklama muammosiga oid tadqiqotlar, asosan, ijtimoiy-falsafiy va psixologiya fanlari sohasida olib borilmoqda. N.J. Chinnikulov [15] monografiyasida va B.X. Abdullaev "O'zbek reklama lingvistikasi: nazariya va amaliyot" nomli tadqiqotida reklamanning turli shakllari haqida so'z yuritilgan [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Reklama matni belgilangan grammatik qoidalarga mos bo'lgan ravon tilda bayon qilinishi lozim. Reklamani yaratishda usul va bo'yoqdorlikdan foydalanish mumkin.

Shu bilan birga uni yakunlash bosqichida shunday so'zlardan foydalanish lozimki, ular orqali o'quvchida qiziqish uyg'otadigan fikrlar jaranglashi, natijada esa reklama qilinayotgan mahsulotni beixtiyor xarid qilish ichki istagi paydo bo'lishi lozim.

Xususan, N.V. Baskoning ta'kidlashicha, OAV (gazetalar, jurnallar, Internet-saytlar, radio, televidenie) asl frazeologik burilishlarni yuzaga keltirish manbalari bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu yangi iboralar aksariyati tegishli lug'atlarga kiritilmagan [3].

Faol qo'llaniladigan quyidagilar kiradi «Лерок на подьем» (Авиакомпания), «Правила хорошего тона» (Юз креми), «Свежее охлаждение» (Orbit), «Управляй мечтой» (Toyota), «Любимому коту, живущему полной жизнью» (Wiskas), «Пальчики оближешь» (chuchvara) va hokazo.

Frazeologik birliklar ularni reklama obyektida qo'llash imkonini beradi, reklama matniga ta'sirchanlik va ifodalilik bag'ishlaydi.

Frazeologik neologizm, odatda, og'zaki muloqot davomida yuzaga keladi, keyin esa OAV va Internet saytlarida paydo bo'ladi. N.V. Baskoning yozishicha, OAV materiallarida yangi neologizmlarning ommalashuvi milliy-madaniy komponent va ommaviy axborot obrazligining sezilarli darajada oshganligidan darak beradi [3].

Reklama matnlarida ko'pincha neologizmlar qo'llaniladi. Agar frazeologik birliklar katta yoshli avlodga yaxshi ta'sir ko'rsatsa, neologizmlar, aksincha, yoshlar uchun juda qiziqarli va tushunarli. Masalan, «Живи большими глотками!» (Pepsi), «Супертакси» (Такси), «Ультра все включено» (Turagentlik), «Суперцены» (Xizmatlar agentligi).

Reklamani yaratishda mijoz qiziqishini uyg'otuvchi barqaror ma'no yo'nalishi bilan farqlanuvchi kerakli frazeologik birlikni tanlash muhim sanaladi. Masalan:

Orzigul Raximovna bilan yetti o'lchab bir kesing va chiroyli ko'ylaklar tiking! (ЯТТ – ORZU).

Navro'z yaqin! Biz uzoq kutilgan bahorni qarshilash uchun eng yaqin insonlarimiz bilan yana yig'ilamiz. Mehr ko'zda. Keling mazali dasturxon yozaylik, sevimli Coca-colani ochaylik va birgalikda bayramni nishonlaylik (Coca-Cola).

Matnida frazeologik birliklar (FB) faol qo'llaniladigan reklamalarda mazmun hissiyotlar bilan boyib, hazil-mutoyibaga ega bo'ladi, bu esa reklama beruvchining reklamani yanada ta'sirchan va samarali qilish maqsadlariga mos keladi. Ijobiy xarakterdagi o'zgacha ma'no bo'yqorligiga ega o'zakkosh so'zlar takrori qo'llangan reklamaning yakuniy natijalari muhim sanaladi. Shu bilan birga frazeologik birlik mazmuni o'zgaraydi va avvalgiday qoladi, ammo frazeologik birlik tarkibi kengayadi.

Masalan: Verser les larmes de crocodile! (Magasin de sacs).

«Oq bilagoyim xonimlar uchun maxsus!» (Samsung chang yutgichlari).

«Катайся с сильным ветерком!» (Lada).

Reklama sarlavhasi uning ifodaliligini frazeologik birlikning tarkibiy qismi hisobiga kuchaytiradi. Masalan:

«Une tête c'est bien, mais une coiffure c'est mieux!»

«А Васька слушает, да все съест!» (Макароны-Макфа).

Mazeologiyaning dastlabki shakliga (A Vas'ka slushaet, da yest) VSE so'zi qo'shilib, «est» – «s'est» bilan almashtirilgan. Frazeologik birlikning tarkibiy qismi o'zgartirilgan, lekin bu bilan reklama beruvchi qiziqish uyg'otadi. Kichik o'zgarish eslab qolishga

yordam beradi, istalgan harakatga qiziqish uyg'otishga ko'maklashadi. Matnni grafika bilan to'ldirish mijozga yanada kuchli ta'sir etishga olib keladi.

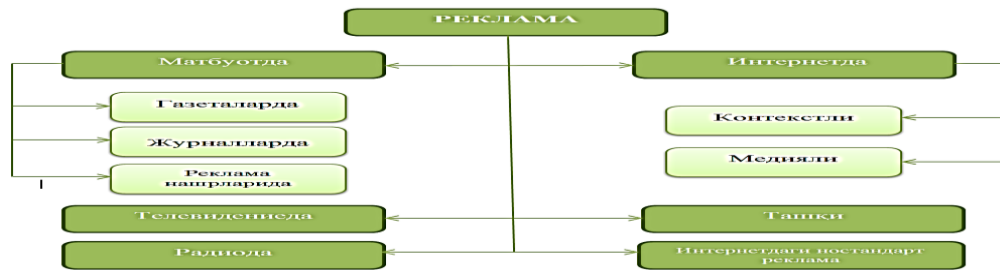
Masalan: «Prends l'argent et mets-le sur le baril» (Bankomat).

«Энергия бьет ключом!» (Энергетик ичимлик).

Frazeologik birlikning tarkibiy qismini o'zgartirish evaziga uning ma'nosi kuchaytiriladi, natijada maqsadga erishiladi – reklama qilinayotgan mahsulotning ajoyib sifati ta'kidlanadi va shu bilan xaridorni harakatga undaydi. Reklamaniing purma'noligi aynan shunda ko'rinadi.

Turli lisoniy vositalar orqali reklamaniing asosiy vazifasi – adresantning adresat bilan kommunikativ aloqasini amalga oshirishdir. Birinchisi adresantgacha yetkazadi, ya'ni oluvchi yoki mijozga ma'lumotni uzatadi. Adresat mahsulot yoki xizmatga nisbatan o'zi qaror qabul qiladi, biroq bunga adresant tomonidan uni undash sabab bo'ladi.

Reklama matnlarini reklama qilinayotgan buyumlarning turiga qarab tasniflash mumkin. Bu o'rinda reklama matnining uslubini ham hisobga olish kerak bo'ladi. Reklama matnini tuzishda reklama iste'molchisining individual manfaatlarini e'tibordan soqit qilmagan holda uning ko'p taraflama ta'sirini hisobga olish lozim (1-rasm).

1-rasm. Reklama tavsifi.

Tahlil va natijalar. Bunday reklama matnining muayyan maqsadli auditoriyaga mo'ljallanganligi matn tili va uslubiga o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. Reklama matnlari OAVga ko'ra taqsimlanadi, chunki u, asosan, jurnal, gazeta, televidenie, radio, Internetda joylashtiriladi. Bunday reklama matnlari tahliliga ko'ra, ular grafik tasvirlar bilan birga beriladi, ya'ni verballashuv usulida bajarilgan. Reklama matnining roli kommunikativ jarayonning faol ishtirokchisi bo'lgan jamiyat kreativ salohiyatini aniqlashirishdan iborat. Reklama odamlarga yangi sheriklar bilan manfaatli aloqa o'rnatish, boshqalarning manfaatlariga zarar yetkazmagan holda daromadlarini oshirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Shunday ekan, axloq me'yorlariga mos ishlangan reklama eng samarali hisoblanadi. Jamiyat reklama qilingan hamda reklama qilinayotgan buyum va harakat orqali uzatiladigan axborotga ega mahsulotni tanlaydi. Yuqoridagilardan kelib chiqib ta'kidlash mumkinki, frazeologik birliklar tarkibiy-semantik jihatdan o'zgaradi. Barcha holatda ma'noni o'zgartirish, konkretlashtirish, frazeologik birlikni nutqiy vaziyatga moslashtirish maqsadi potensial auditoriyaga ta'sir ko'rsatish, mijoz bilan erkin muloqot qilish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullaev B.X. O'zbek reklama lingvistikasi: nazariya va amaliyot. – Andijon, 2020.
2. Arutyunova N.D. Yazyk i mir cheloveka. – M.: Yazyki russkoy kultury, 1999. – 896 s.
3. Basko N.V. Frazeologizmy v yazyke sovremennyykh rossiyskix SMI // Russkiy yazyk: Istoricheskie sud'by i sovremennosty. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2010. – S. 737.
4. Vinarskaya L.S. Informatsionnaya struktura reklamnogo teksta: na materiale frantsuzskix pechatnykh tekstov. Avtoref. dis. ...kand. filol. nauk. – M., 1995. – 142 s.
5. Guseynova I.A. Deskriptivnye reklamnye teksty kak instrument vozdeystviya v sisteme marketingovoy kommunikatsii. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – M., 1999. – S. 8-9.
6. Doludenko Ye.A. Teksty texnicheskoy reklamy, ix semantik-sintaksicheskie i pragmaticheskie xarakteristiki. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – Pyatigorsk, 1998. – S. 17.
7. Karimova O.I. Genderny i lingvokulturnyy aspekty sotsialnoy reklamnoy kommunikatsii (eksperimental'noe issledovanie). Dis. ... kand. filol. nauk. – Ulyanovsk, 2006. – S. 55.
8. Krylov I.V. Teoriya i praktika reklamy v Rossii. – M.: Sentr, 1996. – 184 s.
9. Meshcheryakova N.V. Stilisticheskie i pragmalingvisticheskie osobennosti reklamnykh tekstov sotsial'noy napravlenosti: na materiale tekstov sotsialnoy reklamy na russkom i nemetskom yazykax. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – M., 2012. – S. 17.
10. Tarasov Ye.F. Kreolizovannyye teksty i ix kommunikativnaya funktsiya // Optimizatsiya rechevogo vozdeystviya: kollektivnaya monografiya. – M., 1990. – S. 180-186.
11. Tulupov V.V. Reklama v kommunikatsionnom protsesse. – Voronej, 2003. – 145 s.; Imshinetskaya I. Kreativ v reklame. – M.: RIP-xolding, 2003. – 172 s.
12. Tertichnaya M.A. Sotsialnaya reklama v Internete: funktsionalnie, predmetno-tematicheskiye i janrovie osobennosti. Avtoref. dis. ... kand. sotsiol. nauk. – M., 2012. – 14 s.
13. Chigayev D.P. Spособi kreolizatsii sovremennogo reklamnogo teksta. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – M., 2010. – 24 s.
14. Shatin Yu.V. Postroyeniye reklamnix tekstov. – M.: Berator-Press, 2002. – 128 s.
15. Chiniqulov N.J. Peshlavhalarining lisoniy xususiyatlari. Monografiya. – Toshkent, 2019. – 108 b.

Mo'tabar MURODOVA,
Samarqand Davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti
E-mail: mutabarmurodova86@gmail.com

TDPU Ingliz tili amaliy kursi kafedrasini mudiri, dotsent D. X. Saidzimova taqrizi asosida

COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK BLESSING FORMULAS

Annotation

In this article, we try to compare the expression of wishes in English and Uzbek languages, and their main types. The wishes we will cover in this article mainly include the wishes about long life, health, wealth and prosperity, marriage and wedding wishes, wishes for newborn, funeral wishes and everyday life wishes.

Key words: Wish, praise, blessing, folklore, language, comparative analysis.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФОРМУЛ ПОЖЕЛАНИЙ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В настоящей статье мы попытаемся сравнить выражение пожеланий на английском и узбекском языках и их основные виды. Пожелания, которые мы рассмотрим в этой статье, в основном включают темы про долгую жизнь, здоровье, богатство и процветание, пожелания новорожденным, пожелания новорожденному, пожелания похорон и пожелания, используемые в повседневной жизни.

Ключевые слова: Пожелание, похвала, молитва, фольклор, язык, сравнительный анализ.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TILAK FORMULALARINING QIYOSIY TAHLILI

Аннотация

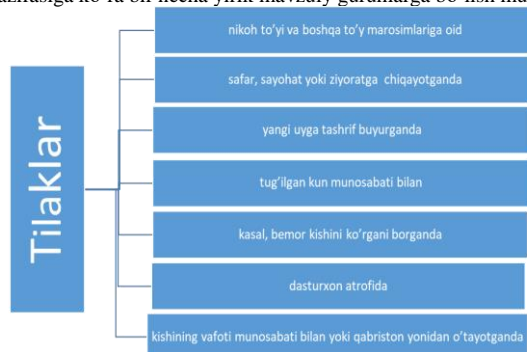
Ushbu maqolada biz tilaklarning ingliz va o'zbek tillarida ifodalaniishi, ularning asosiy turlarini solishtirishga harakat qilamiz. Biz maqolada ko'rib chiqadigan tilaklar asosan uzoq umr ko'rish, salomatlik, boylik va farovonlik, nikoh va to'y marosimlari, yangi tug'ilgan chaqaloqqa atalgan tilaklar, janoza marosimlarida aytiladigan tilaklar va kundalik turmushga oid tilaklarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Tilak, olqish, duo, folklor, til, qiyosiy tahlil.

Kirish. Ushbu maqolada biz tilaklarni ingliz va o'zbek folklorining muhim janrlaridan biri sifatida ko'rib chiqamiz. Bizning maqsadimiz ingliz va o'zbek tillardagi tilaklarning ma'no turlarini, ularning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish uchun solishtirishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tilaklar atamasi o'zbek xalqi orasida ko'pincha "olqish", "fotiha", "duo", "yaxshi niyat" deb ham yuritiladi [6]. Inglizlarda esa ushbu lisoniy birliklarni ifodalashda "blessing", "good wishes", "praise" kabi atamalardan keng foydalaniladi. "Blessing" so'zini duo qilish, sig'inish ma'nosida ishlatilishi ma'lum, ya'ni u ko'proq diniy ahamiyat kasb etadi va o'zbek tilidagi "duo" atamasi bilan o'xshash ma'noga ega. "Good wishes" birikmasi esa "tilak", "olqish" so'zlariga yaqin so'z hisoblanadi. Anatoliy Liberman "bless" so'zini qadimgi ingliz tilidagi fe'l ekanligi, Quyi German – Uestfal tilida "biror kishining peshonasiga belgi qo'yish"ni anglatishini eslatib o'tadi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Inson hayotining barcha fasllarida, turli yoshlarda, turli munosabatlar bilan, turmushning barcha chorahalarida bir-biriga tilak bildiradi, yaxshi niyat qiladi. Tilak bildirish o'zbek va ingliz xalqi kundalik hayotida ijro o'rni va vazifasiga ko'ra bir necha yirik mavzuiy guruhlariga bo'lish mumkin:

umuman olganda kundalik turmushimizning turli jabhalarida yaxshi niyat qilinib, tilaklar aytiladi.

Tahlil va natijalar. Quyida biz inson hayotida ko'p ishlatadigan tilaklarning ba'zi guruhlari tahliliga to'xtalib o'tamiz:

Insonga mazmunli hayot va uzoq umr tilash. Long may your chimney smoke.

May God grant you many years to live, for sure he must be knowing, the earth has angels all too few and heaven is overflowing. (Irish)

May you live a hundred years with one extra to repent. May you live as long as you want, and never want as long as you live.

May you live to comb the hair of your children's children. May your coffin be carried by six fair young maids. May your coffin have six handles of finest silver. And may your coffin be made of finest wood from a 100-year old tree, that I shall go plant tomorrow.

Bir yoshingam ming yosh qo'shilsin. Olti urug'ning oshini bersin, Luqmoni Hakim yoshini bersin, qushday qanot yoyib bersin, tog'day uyib bersin.

Umring uzoq, bog'ing mahkam bo'lsin. Umring ziyoda bo'lsin. Umringdan baraka top.

Xudo bergan umringizni yashangu, obro'-e'tiboringiz, yaxshi nomingiz dunyo turguncha tursin, umringiz boqiy bo'lsin.

Yuz bilan yuzlashib yuring. o'rib chiqqanimizdek, har ikki tildagi tilak, olqish mazmunini ifodalovchi birliklarda qo'llangan buyruq-istak maylidagi fe'l gapda istak, tilak mazmunini reallashtirish uchun xizmat qiladi.

Ingliz tilidagi tilaklarni o'rganib chiqish jarayonida esa biz insonning o'z-o'ziga uzoq umr tilashi aks ettirilgan tilaklarga ham duch keldik: Bless my soul!

May I live for a hundred times a hundred years, each hundred of them in tum! (Irish)

May seven waves of fortune be granted to me!
May the Lord preserve me!
May three ages be given to me!
May three deaths be taken from me!

O'zbek tilida esa biz bu ko'rinishdagi formulalarni uchramadik. Sog'lik-salomatlik tilash.

Good fortune and good health throughout the ages to your successors forever!

Good health and every good blessing to you.

May God bless you with love and health for these are the true measures of joy and wealth.

May your doctor never earn a penny from you; may your heart never give out; may the ten toes of your feet steer you clear of misfortune and before you're much older, may you hear better blessings than this one.

Alloh o'zi shifosini bersin.

Boshingiz omon, joningiz sog' bo'lsin.

Dardini bergan xudo shifosini ham beradi, keng fe'li bo'ling, ko'pi ketib ozi qoldi, ko'rmagandek bo'lib keting.

Yuqoridagi misollardan ushbu turdagi tilaklar ifodalanişida va idrok etilishida har ikki solishtirilayotgan xalqlar – ingliz va o'zbekcha variantlarda ham sog'lik tushunchasi bir xil tushunilishi va idrok etilishi anglashiladi.

Sayohat, safar yoki ziyoratga ketayotgan kishiga aytiladigan tilaklar.

Odamlar biror uzoq yerga safarga jo'nashdan oldin yoshi ulug'lar, oilaning kattalarining fотиhasini olishadi. Kuzatuvchi kishilar sayohatga jo'natotgan yaqinlariga bir necha iliq so'zlar aytishga inittilishadi, ularga omad tilashi, ketayotgan manziliga eson-omon yetib, yana o'z uyiga sog'-salomat qaytib kelishi tilanadi. Inglizlar orasida u garchi o'zga tildan o'zlashgan birikma bo'lsa-da Bon voyage iborasi keng tarqalgan, nazariy jihatdan ijobiy istakni bildiruvchi ibora hozirgi kunda istehzo sifatida ishlatilmoqda. Sayohat oldidan omad tilash qadimiy odat bo'lib, yaxshi so'zlar baxtsizlik va yomon odamlardan himoya qiladi, deb ishoniladi. Bon voyage and get there safe.

Enjoy your journey.

Save travels.

Get there safe and sound.

May your journey be free from stress and bring you home safely.

Wishing you a safe journey and a relaxing holiday when you arrive.

Alloh yor, pirlar madadkor bo'lsin.

Oq yo'!

Oy borib, omon qayting.

Safaringiz bexatar bo'lsin, eson-omon yana diydor ko'rishilik nasib etsin.

Safaringiz bexatar bo'lsin.

Xudo o'z panohida asrasin, choryorlar madadkor bo'lsin.

Yaxshi kunlarda ko'rishaylik. Nikoh va to'y marosimlariga oid tilaklar. Albatta, inson uchun bir umr qalbdan muhrlanib qoladigani bu nikoh to'yidir. Nikoh to'yi bu turmush yo'llarini bog'lashga ahd qilgan ikki yoshning ahdu-paymoni bo'lib, ushbu hodisa barcha xalqlar va millatlar hayotida tantanali nishonlanadi. Ushbu turdagi tilaklar nafaqat ingliz va o'zbek madaniyatida, balki barcha xalqlar madaniyatida ham baxt, tuganmas muhabbat, yorqin kelajak, huzurbaxsh oilaviy hayot va avlodlar davom etishini tilashga qaratilgan bo'ladi. Bu tilaklardan asosiy maqsad yangi oila quruvchi ikki yosh uchun hayot saboqlari bo'yicha ijobiy istak, olqish bildirish, nasihat qilishdan iborat bo'ladi. Tilaklar yoshi ulug', hayot tajribasiga ega insonlar tomonidan, kelin-kuyovning yaqinlari va do'st-yorlari tomonidan aytiladi: Have a happy wedded life ahead.

May God be with you and bless you.

May happiness and everlasting love be your companions as both of you stroll through the path of life.

May the years ahead be filled with lasting joy.

May you be poor in misfortune, rich in blessings.

May you know nothing but happiness from this day forward.

May you match like a dog and a cat!

May your love grow like a beautiful tree, sending roots deep and branches high, with new beauty every season of your life together.

Baxt va umrboqiy muhabbat doimiy hamrohingiz bo'lsin.

Hamrohini topgan baxtu saodatini ham topsin, o'la-o'lgunicha bir-birlariga sodiq yostiqdosh bo'lishsin, farzandlari ko'pu tarbiyali bo'lsin, topganlari o'zlariga nasib qilsin.

Iloho, ikki yoshning baxti-iqbolini bersin.

Qo'shgani bilan qo'sha qarisin, uvali-juvali bo'lishsin, tuproq olishsa oltin bo'lsin.

Uva-juvali bo'lib yuringlar.

Bilamizki, har bir nikoh bu keyingi avlod uchun yo'l va shajaralarning davomiyligi demakdir, shunday ekan, ushbu turdagi

tilaklarga avlodlar davomiyligi va o'sib-ulg'ayishini tilash ham singdirilgan: May the sons of your sons fill your home with laughter.

May there be generation of children on the children of your children.

Baxtli bo'linglar, to'qqiz oyu to'qqiz kundan keyin beshik to'yularida xizmat qilaylik.

Omin, qo'shgani bilan qo'sha qarisin, uvali-juvali bo'lishsin, Allahu akbar.

Xudoim o'g'il farzandlar bersin, sunnat to'yularida ham o'zimiz xizmatda bo'laylik. Shunday qilib, turmush qurish va nikoh borasidagi tilaklar haqida shuni ta'kidlash mumkinki, ular boshqa tilaklar kabi turmush qurayotgan ikki yoshga dunyodagi barcha yaxshiliklarni tilashni ko'zda tutadi. Bu tilaklar asosan kattalar tilida uchraydi va taqdir qo'shilishi, umr yo'li birlashishi haqida bo'ladi.

Yangi tug'ilgan chaqaloqqa atalgan tilaklar: And may love await you at every step.

And may you be buried in a casket made from the wood of a century old oak I shall plant tomorrow.

Caring hearts tend you.

May strong arms hold you.

May the clarity of the light be yours.

May the fluency of the ocean be yours.

May the nourishment of the earth be yours.

May the protection of the ancestors be yours.

May you grow into a beautiful/handsome boy/girl just like the ones who made you!

The Lord bless you and keep you.

Alloh o'zi yomon ko'zlardan asrasin seni.

Ajdodlaringa munosib davomchi bo'lg'in.

Ota-onang huzur-halovatingni, baxti-iqbolingni ko'rishsin, xalqing og'irini yengil qiladigan shaxs bo'lib yetishgin.

Umring uzoq bo'lsin, bo'y-basting uzun bo'lsin.

Bolaning ota-onasiga qarata:

May your child know the vast love of our heavenly Father through you.

May your faith grow as your little one grows.

Avlodlariga munosib davomchi bo'lsin.

Umri uzun, rizq-nasibasi mo'l bo'lsin. Umriyuz rizqi, ota-onasi, boboyu buvisi bilan bergan bo'lsin, muborak bo'lsin.

Har qanday xalq madaniyatida oilada tug'ilgan farzand bu ilohiy tuhfa hisoblanadi. Qaysi millat bo'lmasin har bir ota-ona farzandiga faqat va faqat yaxshilik tilaydi: baxt, uzoq umr, muhabbat va muvaffaqiyat tilaydi. Bu tilaklar yangi tug'ilgan bolaning bevosita o'ziga yoki ota-onasiga qarata ham aytilishi mumkin.

Shuni eslatib o'tish kerakki, o'zbek madaniyatida qadimgi davrlarda qiz farzanddan ko'ra o'g'il farzandning tug'ilishiga e'tibor qaratilgan. O'g'il farzandning afzal ko'rilishi sabablari madaniy qarashlar bilan shartlanadi: sulolaning erkak voris tomonidan davom ettirilishi, barqaror iqtisodiy ta'minot va hk. Nikoh to'yida kelin-kuyovga qarata "Qo'chqordek o'g'illar bersin" tilagining ko'pchilik tomonidan aytilishi ham bunga dalildir.

Ingliz madaniyatida esa biz o'g'il yoki qiz farzandni afzal ko'rishga oid maqol yoki hikmatli so'zlar uchramadi.

Aza, ta'ziyada bildiriladigan tilaklar:

May the light of heaven shine on your grave.

May the rains fall upon your fields.

May the road rise to meet you.

May the sunshine warm upon your face.

May the wind be always at your back.

May you be as free as the wind, as soft as the sheep's wool, as straight as an arrow, that you may journey into the heart of God.

May you rest in peace.

The Lord be with you and may you rest in peace.

Until we meet again, May God hold you in the hollow of His hand. (Irish)

Until we meet again, may God hold you in the palm of His hand.

Alloh rahmatiga olgan bo'lsin.

Go'rida tinch yotsin.

Yotgan joyingda tinch yotgin.

Go'ring nurga to'lsin.

Joyi jannatda bo'lsin.

Xudo dargohiga qabul qilsin.

Yotganlarning arvohi shod, yotgan yeri yaxshi bo'lsin. Ushbu ko'rinishdagi tilaklar vafot etgan inson ruhiga halovat va osoyishtalik tilash mazmunida bo'ladi:

Ko'rib o'tganimizdek, ushbu tilaklarda asosiy ikkita komponent "xudo (God)" va "ruh (soul)" mavjud bo'lib bular asosiy diniy tushunchalardan hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. O'rganishlarimiz natijasida tilaklar millatning umidlari va qo'rquvlarini o'zida aks ettirishiga guvoh bo'ldik. Umidlar tilaklar ko'rinishida ifodalanib tilak bildirilayotgan

insonga qaratiladi, qo'rquvlar aks etgan tilaklarda esa qiyinchiliklar va baxtsizlikni yengish uchun xudoning himoyasini so'rash ifodalanadi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tilaklarini qiyosiy tahlil etish ularda ma'nosida ko'zga tashlanadigan farqlar bilan birga o'xshashliklar ham ko'p ekanligini ko'rsatdi. Buni ularda ifodalayotgan g'oyalar mushtarakligida ham ko'rish mumkin: uzoq umr, sog'lik, baxt etnik kelib chiqishidan qat'iy nazar har bir madaniyat uchun muhim bo'lgan qadriyatlaridir. Tilaklardagi farqlar madaniy qarashlar va mezonlar turlichaligi bilan izohlanadi (masalan, o'zbek madaniyatida o'gil farzandning afzal ko'rilishi kabi).

ADABIYOTLAR

1. Anatoly Liberman's column Word origins, The Oxford Etymologist. blog@oup.com
2. Dundes, A., & Bronner, S. J. The meaning of folklore: The analytical essays of Alan Dundes. Logan: Utah State University Press. 2007, p 53
3. Tannen, D. & Oztek, P. C. Health to our mouths. Formulaic Expressions in Turkish and Greek. In Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. (1977, p 516-534 <http://linguistics.berkeley.edu/bls/> (May 5 2014).
4. Tibbits, Ch. J. Folklore and Legends: English, London, 2015, p. 104
5. O'zbek tilining izohli lug'ati, 5 jildli. 1-jildi. –Toshkent.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. 294 b..
6. Wright, A.R. English Folklore, London, 2017, 132 p.
7. Жуманазаров У. Ўзбек фольклори ва тарихий воқеалик. Тошкент. 1991, 115-118 б.
8. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоков Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Тошкент, 1990. 109-115 б.
9. Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. Муסיқа нашриёти, Тошкент, 2010. 156-160 б.
10. Формановская В ПОСЛЕДНЕЕ ВРЕМЯ... (юбилейный сборник статей) Москва 2012. с. 152-163

Nafisa MUSAYEVA,
NavDPI katta o'qituvchisi
E-mail: musayevanafisa19@gmail.com

Qarshi davlat universiteti O'zbek tilshunosligi kafedrasini mudiri, f.f.d., (DSc), prof. v.b.N. E.Yuldosheva taqrizi asosida

A PRAGMATIC ANALYSIS OF DEIXIS IN CHILDREN'S QUASIDIALOGICAL SPEECH

Annotation

In this article, if we take into account that the participation of the interlocutor in quasi-dialogic speech is different from other forms of speech, it can be noted that the expression of deixis is manifested in its own way. Observing the expression of different forms of deixis in staged quasi-dialogue, where deixis emerges based on the signification of linguistic and extralinguistic units.

Key words: Quasidialogue, deixis, linguistic, extralinguistic units, normative status and evaluation deixis; emotional, discourse, social deixis; temporal deixis; subject, sign, quantity, social, emotional, propositional, discourse deixis.

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕЙКСИСА В КВАЗИДИОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ

Аннотация

В данной статье, если принять во внимание, что участие собеседника в квазидиалогической речи отличается от других форм речи, можно отметить, что выражение дейксиса проявляется по-своему. Наблюдение за выражением разных форм дейксиса в инсценированном квазидialoge, где дейксис возникает на основе значения языковых и экстралингвистических единиц.

Ключевые слова: Квазидialog, дейксис, лингвистические, экстралингвистические единицы, нормативный статус и оценочный дейксис; эмоциональный, дискурсивный, социальный дейксис; временный дейксис; субъект, знак, количество, социальный, эмоциональный, пропозициональный, дискурсивный дейксис.

BOLALAR KVAZIDIALOGIK NUTQIDA DEYKSISNING PRAGMATIK TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada kvazidialogik nutqda muloqot shaxsining ishtiroki boshqa nutq shakllaridan farqliligini inobatga oladigan bo'lsak, unda deyxsis ifodasining ham o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishini ta'kidlash mumkin. Sahnalashtirilgan kvazidialogda ham deyxsisning turli ko'rinishlari ifodasini kuzatish, bunda deyxsis lingvistik va ekstralingvistik birliklarning ishoraviylik xususiyati asosida yuzaga chiqadi.

Kalit so'zlar: Kvazidialog, deyxsis, lingvistik, ekstralingvistik birliklar, meyoriy holat va baho deyxsis; emotsional, diskurs, sotsial deyxsis; temporal deyxsis; predmet, belgi, miqdor, ijtimoiy, emotsional, propozitiv, diskurs deyxsis.

Kirish. Ma'lumki, deyxsis nazariyasi ham pragmatolingvistik asosiy masalalaridan. Tilshunoslikda deyxsis hodisasi qadimgi yunon grammatistlari Aristotel, Apolloniy Diskol tomonidan o'rganilib boshlangan va keyinchalik ham qator tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, u hali-hanuz pragmatolingvistikning dolzarb masalalaridan sanaladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Deyksis hodisasi turli xil nuqtai nazardan: jumladan, qiyosiy-tipologik yo'nalishda A.M.Abashilova, S.S.Raximov, G.Rau; kommunikativ-pragmatik xususiyatlari Y.D. Apresyan, S.Levinson, P.Stokvell, N.D. Arutyunova, G.Sitta; deyxsis mohiyati va tasnifi V.V.Burlakova, I.V.Shmatovalar, Y.D.Apresyan, I.A. Sternin, V.V.Jura [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7] kabi olimlar tomonidan atroflicha o'rganilgan.

O'zbek tilshunosligida M.Hakimov, Sh.Safarov, R.Davlatova, M.Qurbonova, R.Abdurahmonova, G.Boltaqulova, A.Shermatovlarning [8, 9, 10, 11, 12] ishlarida deyxsis masalasining turli jihatlari yoritib berilgan. Jumladan, R.H.Davlatovanning "O'zbek tilining deyxistik birliklari" mavzusidagi doktorlik ishida o'zbek tilida deyxsis hodisasi maxsus o'rganildi va uning pragmatik mohiyati, lisoniy tizimdagi o'rni, deyxsis turlari, ifodalinish usullari, deyxistik birliklarning funksional-semantik maydonga birlashuvi masalasi chuqur tadqiq etildi [10]. O'zbek bolalari nutqiga xos deyxistik birliklarning pragmatik xususiyatlari masalasiga esa M.Qurbonova o'z tadqiqotida oydinlik kiritadi. Biroq R.Davlatova ta'kidlaganidek, "deyxsis universal kommunikativ-pragmatik hodisa sifatida: har bir tilda takrorlanuvchi umumiy jihatlari bilan birga har bir tildagi o'ziga xosligi, uni turli milliy tillar, turli matnlar doirasida o'rganish zaruratini keltirib chiqaradi".

Bolalar sahnalashtirilgan kvazidialogida deyxsis ifodasini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Negaki "deyxsisni belgilashda muloqot shaxsining o'rni e'tiborga olish muhim bo'lib, uning nutqiy vaziyatga bog'liqlik holda belgilanadigan barcha holatlari deyxsis tarkibida o'rganiladi". Kvazidialogik nutqda muloqot shaxsining ishtiroki boshqa nutq shakllaridan farqliligini inobatga oladigan bo'lsak, unda deyxsis ifodasining ham o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishini ta'kidlash mumkin. Ma'lumki, an'anaviy tilshunoslikda deyxsisning asosan shaxs, zamon va makon deyxsis kabi turlari farqlanib, ularni hosil qiluvchi markaziy birliklar sifatida men, sen;

shu yerda, narida, uzoqda, hozir, bugun, ertalab kabilar kiritiladi [21]. Shuningdek, deyxsisning o'zbek tilshunosligida shaxs, zamon va makon deyxsislariga qo'shimcha tarzda meyoriy holat va baho deyxsis; [7] emotsional, diskurs, sotsial deyxsis; [9] temporal deyxsis; [13] predmet, belgi, miqdor, ijtimoiy, emotsional, propozitiv, diskurs deyxsis kabi [10] turlari ajratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Sahnalashtirilgan kvazidialogda ham deyxsisning turli ko'rinishlari ifodasini kuzatish mumkin. Bunda deyxsis lingvistik va ekstralingvistik birliklarning ishoraviylik xususiyati asosida yuzaga chiqadi.

Ma'lumki, deyxistik birliklar ichida olmoshlarning ishoraviylik xususiyati muhim o'rin tutadi. Bolalar nutq ontogenezida ishoraviy birliklar tez shakllansa-da, olmoshlarning o'zlashtirilishi biroz uzoq va murakkab: toki bola o'zini atrof-dagilardan alohidaligini anglab yetganicha yoki o'zining "Men"ni shakllanishida bo'lgan jarayonni boshdan kechiradi. Bu jarayonni K.Byuler "bolaning o'zini tanishi "o'zim" so'zining qo'llanishi bilan boshlanadi" – deb izohlaydi [14]. Darhaqiqat, olmoshlar bolalar uchun kognitiv murakkablikni yuzaga keltiradi. Bu murakkablik J.Piaje talqini bo'yicha "bolaning egotsentrizmi bilan" [15], Vellman talqini bo'yicha "psixologik model: o'zini hamsuhbat vaziyatida tasavvur qila olmaslik" bilan bog'liq [16].

L.X.Golovenkina esa bola olmoshlar tizimini yetarlicha barvaqt o'zlashtirishini ta'kidlaydi. Olimaning fikricha, bola kishilik olmoshlari ichida, ayniqsa, markaziy o'rindagi adresantni ifodalovchi birinchi shaxs olmoshini erta o'zlashtiradi. "Bola shaxs olmoshini tanlashda amalda hech qachon adashmaydi" – deya ta'kidlaydi u [17].

Tahlil va natijalar. Bizningcha, bolalarda nutq rivojlanishi individual bo'lib, olmoshlarning o'zlashtirilishi va qo'llanilishida ham buni kuzatish mumkin. Masalan, 2,5 yoshli Temurmaliikka o'zining sochig'ini ko'rsatib "Bu sochiq kimniki?" deb savol berilganda "Seniki" yoki "Bu kim?" deb o'zini ko'rsatganida "Sen" deb javob qaytargani kuzatildi. Bu avtomatik javob onasi tomonidan "Bu sochiq seniki", "Bu sen" (oynaga qarab) deb o'rgatilgan natijasidir. 2 yoshli Samiraga ushbu savollar bilan murojaat qilganda "O'jim" (O'zim) degan javobni olganligimiz (jami 12 ta 2-4 yosh oraliqidagi bolalar bilan savol-javob olib borganimizda shulardan 4 tasigina "Men" olmoshini to'g'ri va o'z

o'rnida qo'llaganini guvohi bo'ldik) olmoshlar o'zlashtirilishi har bir bolada o'ziga xos individual xususiyat kasb etishi to'g'risidagi xulosaga kelishimizga asos bo'ldi.

Shuningdek, ko'pchilik bolalar dastlab shaxs olmoshlari o'rniga ismlarni (otlar) qo'llashadi. Masalan: 3 yoshli Yasmina: "Men uxlayman" emas, "Asi uxa-data (uxlaydi-yotadi)" yoki akasiga "Sen kitob o'qiyapsanmi?" emas, "Aka kitob o'qi? Ha..." deb murojaat qiladi. Bunga ko'p hollarda kattalarning o'zi o'rnak bo'lishadi. Masalan: "O'rgilay, aqlli bolamdan! Sen qo'lchalarini yuvdingmi, oppoq bola bo'ldingmi?" deyish o'rniga "O'rgilay, aqlli bolamdan! Feruz qo'lchalarini yuvdimi? Oppoq bola bo'ldimi?" tarzida 3-shaxs shaklida murojaat qilinadi.

Ko'rinadiki, bolalarda olmoshlarning qo'llanilishini o'rganish tilshunoslik uchun juda qiziq materiallar berishi mumkin. Biz esa bu o'rinda bolalar kvazialogik nutqida deytik birliklarning pragmatik xususiyati to'g'risida to'xtalmoqchimiz.

Deytik birliklarning asosiy xususiyati uning egosentrizmidan bo'lib, semantik asosini "men", "so'zlovchi" tushunchasi tashkil qiladi. So'zlovchi timsoli vaqt va makon muvofiqligi hisobga olinadigan nuqtada namoyon bo'ladi. Kommunikativ vaziyat tabiatiga ko'ra, deyxisning birlamchi va ikkilamchi ifoda usullari mavjud. Birlamchi deyxis - bu dialog deyxisi bo'lib, u to'laqonli kommunikativ vaziyatni talab etadi. Unda so'zlovchi va tinglovchi uchun umumiy atrof-muhit fragmenti mavjud bo'ladi. Ikkilamchi deyxis nutqiy vaziyatga bevosita aloqador bo'lmagan, biroving ongini tasvirlashda yuzaga chiqadi. Y.D.Apresyan ham deyxisning birlamchi va ikkilamchi turlarini farqlar ekan: "Birlamchi deyxis - bu dialog deyxisi, ya'ni jonli, real muloqotga asoslangan har qanday vaziyat. Bunda so'zlovchi va tinglovchi bir-birini ko'radi va har biri uchun atrofda vaziyat, borliqni idrok etish imkoni mavjud. Ikkilamchi deyxis nutqiy muloqot vaziyati bilan bog'liq bo'lmay, bayonga, hikoya qilib berishga aloqador bo'ladi. Bunday deyxisda so'zlovchining o'zni va bayon vaqti ifoda etilayotgan vaziyatning real o'zni va vaqti bilan mos kelmasligi bilan xarakterlanadi" - deydi. [18]

R.Davlatova ham o'zbek tilida deyxisning birlamchi usuli quyidagi nutqiy sharoitlarda ifodalanishini ko'rsatadi:

- so'zlovchi va tinglovchining real mavjudligi;
- so'zlovchi nutqi kechayotgan vaqt bilan tinglovchi qabul qilayotgan vaqtning birligi;
- so'zlovchi va tinglovchining umumiy bir makonda o'rinishlanganligi;
- so'zlovchi va tinglovchida ko'rish maydonining umumiyliyi, ya'ni bir-birini va biri ikkinchisining xatti-harakatlarini kuzatish imkonining mavjudligi.

Olimaning fikricha, bu belgilarning noto'liqligi, umuman real nutqiy aktdan (zamon, makon birligidan) xoli har qanday nutqiy vaziyatda nutq obyektiga ishora qilinishi ikkilamchi deyxis sanaladi. [10]

Ko'rinadiki, sahnalashtirilgan kvazialogik deyxisning ikkilamchi ko'rinishi namoyon bo'ladi. Chunki sahnalashtirilgan kvazialogni haqiqiy kommunikativ vaziyatda yuzaga keluvchi dialogga nisbatan ikkinchi darajali deb hisoblash mumkin. Negaki bola sahnalashtirilgan kvazialogik kattalar va o'zi bilan bo'lgan voqealarni qayta tiklaydi. Ya'ni mazkur kvazialogik nutqdagi muloqot ishtirokchilari ham, nutq irod etilayotgan zamon va makon ham real emas, bola tasavvuri asosida qayta bunyod etilgan. Y.D.Apresyan ham "Ikkilamchi deyxis nutqiy vaziyatga bevosita aloqador bo'lmagan holda, biroving ongini tasvirlash uchun ishlatiladi [18]-deya ta'kidlaydi.

Sahnalashtirilgan kvazialogik deyxisning markaziy belgilari bo'lgan «so'zlovchi - hozir - shu yerda» tushunchalarining proyeksiyasi, ya'ni "soyasi" yaratiladi, ya'ni "kontekstning o'zgarishi natijasida egosentrik element uchun boshqa referent paydo bo'ladi"[19] H.A.Nikolina ham bolalar she'rlarini tahlil qilar ekan, "bolaga o'z lingvistik ongidan tashqariga chiqishga, o'zini "boshqa" sifatida ko'rsatishga imkon beruvchi olmoshlar va yuz niqoblariga asoslanuvchi til o'yinlari mavjudligi va bunda bola nutqi dialog shaklida qurilishini ko'rsatadi [20]. Shubhasiz, bu o'rinda olma bolalar kvazialogik nutqi va unda olmoshlarning deytik xususiyati haqida so'z yuritmoqda.

Xulosa va takliflar. Ko'rinadiki, sahnalashtirilgan kvazialogik, birinchi navbatda, ijtimoiy nutqning sahnasi bo'lib, bolaning «Men»lik markazidan «Biz», ya'ni «umumiylik» xatti-harakatiga o'tish (detsentratsiya)ni talab qiladi, ya'ni bola o'zi yaratgan qahramonlarning his-tuyg'ulari orqali xayoliy vaziyatni yaratadi va bola tomonidan qo'llangan olmoshlarning ishora objekti real emas, bilvosita aks etadi.

Masalan: Abubakr, 6 yosh. "Haydovchi-haydovchi" kvazialogik mashinalarini o'ynab yolg'iz sahnalashtiradi: - Aka, men keldim, qayyerga to'kamiz qummi?// - Mana bu yerga, daraxt oldiga. // Bu yer noqulay-ku!// Ichkariga hozir bir kamaz tushirib qo'ydim-da, siz kech keldingiz, uka.

Ushbu mikromatnda ajratib ko'rsatilgan shaxs, zamon va makon deyxislarining barchasi real ishora obyektiga ega emas. Jumladan, so'zlovchiga ishora qiluvchi men kishilik olmoshi va shaxs-son qo'shimchasi nutq irod etayotgan bolaga emas, tasavvuriy shofyorga ishora qiladi va hok. Deytik markaz nuqtasida so'zlovchi bola emas, balki uning roli ijro etilayotgan tasavvuriy subyekt (shofyor) o'rin oladi. Bu holat kvazialogik nutq sharoitida yaqqol ko'rinadi.

Yoki kvazialogik deyxis bo'lgan mana bu yerga ko'rsatish olmoshiga "daraxtning oldiga" izohi bilan aniqlik kiritilgan, biroq nutq kechayotgan makonda daraxt mavjud emas, bola shunchaki muayyan makondagi predmetlarni ham tasavvur qilib o'ynaydi. Bu esa deytikning ikkilamchi usuldagi ifodasini yuzaga chiqaradi.

Ba'zan sahnalashtirilgan kvazialogik deyxis bo'lgan "Men"i bilan ishtirok etishi ham mumkin. Biroq bunday kvazialogik nutq sharoiti, hamsuhbati tasavvuriy, ya'ni real emasligini inobatga oladigan bo'lsak, mazkur o'rinda ham deyxisning ikkilamchi ifodasi namoyon bo'ladi, deyish mumkin. Masalan: Shahnoza, 6 yosh. Onasi bilan bog'dagi suhbatini sahnalashtiradi. (Kvazisherik- boshiga onasining ro'mollari o'rab qo'yilgan qo'g'irchoq. O'z xonasida, divanning ustida o'ynab o'tiribdi)

Onajon, bugun bog'ga boramiz-a?

Ha, oppoq qizim. Boramiz, albatta.

Bog'da ko'p bolalar bilan o'ynayman-a... Feruza bormaydi-a?

Yo'q, bormaydi. U aytganimizni qilmadi. Shunga obormaymiz.

Men qildim-a. Meni oborasiz-a... // Anaaa bolalar!!! Vuuyy muncha ko'p bolalar bu yerda. Onajon, siz skameykada dam olib turing. Men hozir kelaman. Ozgina o'ynab darrov kelaman.

Mazkur kvazialogik nutqda shaxs deytiklari men olmoshi, -m, -man, -miz shaxs son qo'shimchalari kvazialogik boshqaruvchisi vaziyatidagi real Shahnoza shaxsiga ishora qilib turgan bo'lsa-da, nutqiy vaziyatning uydirmaligi, tasavvuriylik mazkur holatda deyxisning ikkilamchi ifodasi yuzaga chiqayotganligini ko'rsatadi. Yoki bugun, hozir payt ravishlari orqali zamonga, bu yerda o'rin ravishi orqali makonga (bog'ga) ishora qilinayotgan bo'lsa-da, ularning norealliyi deyxisning ikkilamchi ifodasi haqida hukm chiqarishimizga asos bo'ladi.

Bolalar sahnalashtirilgan kvazialogik deyxisning quyidagi turlari ifodalanadi:

Shaxs deyxisi: - Ayasi meni narsalarimni katta sumkaga sol Rassiyaga ketaman // Bo'l tez-tez. Hech narsam qop ketmasin. Men - olmoshi orqali ota shaxsiga ishora.

Predmet deyxisi: Zochakcham, kel man sani uxataman. Ko'zlarining yum. - San (sen) olmoshi orqali qo'g'irchoqqa (zochakcham) ishora qilinib predmet deyxisi shakllanadi.

Zamon deyxisi: Kelinglar bolalar. Bugun biz birga abet qilamiz.// Nima ovqat ekan? Oshxonachi xoladan so'ra-chi... - Bugun payt ravishi orqali zamonga ishora.

Makon deyxisi: - Aka, velik bozorga to'xtang// Shu yergami? Mana, keldik. Tushing. - Ushbu taksist sahnasidagi shu yerga makon ravishi ishorasi asosida namoyon bo'layotgan velik bozor noreal.

Belgi deyxisi: - Dugon, ko'ylaklaring muncha chiroyli. Mengayam ayam shunaqa ko'ylak olib beradilar aytсам.

Miqdor deyxisi: - Dadasi Shahnozaqa 10ta shokolad olib keling. Yo'q, yo'q. Birdan yemaydi uncha shokoladni. Kam-kamdan yeydi. (Ota-onaning telefondagi suhbat sahnasi)

Ijtimoiy deyxis: Qizaloq qo'g'irchoq'iga tushuntirayapti: - Meni dadam katta boshliq. Ishchilari ko'p. Dadam hammaga buyruq beradi.

Ushbu kvazialogik nutqda buyruq beradi fe'li orqali otaning ijtimoiy mavqeiga ishora qilingan.

Emotsional deyxis: "Ona (Shahnoza 6,5 yosh) va bemor bo'lib qolgan qizaloq (qo'g'irchoq)" sahnalashtirilgan kvazialogik nutqi: - Kasal bo'lib qoldingmi? Qayering og'riyapti? Tomog'ingmi? Qani? A-a-a de-chi? O'rgilay, oppoq qizim. Yig'lama. Hozir davolaymiz.

Propozitiv deyxis: Bolalar kvazialogik nutqida propozitiv deyxis ko'p hollarda telefon bilan suhbat sahnasida yuzaga chiqadi. Masalan, Samira ota va onasining telefondagi suhbatini sahnalashtiradi: - Dadasi, bugun bolalar bayrami esizdan chiqmadimi?

// ... // Ha, yaxshi esingizda bo'lsa. // ... // Voy, sovg'a oldizmi? // ... // Katta ayiqcha oldizmi? // ... // Xursand bo'ladi-da endi qizingiz.

Ushbu kvazidialogik nutqda telefon ortidagi tasavvuriy "ota" obrazining savollarga javobi, ya'ni javob replikaning propozitiv mazmuniga "ona"ning undan keyingi takrorlangan tasdiqlovchi replikalari orqali ishora qilinadi: Ha, yaxshi esingizda bo'lsa gapi orqali "ota"ning "Bolalar bayrami yodimda"; Voy, sovg'a oldizmi?

gapi orqali "Sovg'a oldim", Katta ayiqcha oldizmi? gapi orqali "Sovg'aga katta ayiqcha oldim" axborotlariga ishora mavjud.

Ko'rinadiki, bolalar kvazidialogik nutqida deyxsis hodisasi o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Bunda ko'p hollarda ishora obyektining norealligi deyxsisning ikkilamchi usulda ifodalinishiga sabab bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Шматова И.В. Дейксис в системе глагола современного английского языка. // Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 1975.
2. Стернин И.А. К проблемы дейктических функций слова. // Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 1973.
3. Жура В.В. Эмоциональный дейксис в вербальном поведении английской языковой личности. Дисс. ... канд. филол. наук. – Волгоград: ВГПУ, 2000.
4. Кравченко А.В. Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейктичность. Индексальность. – Иркутск, 1992.
5. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. // Семиотика и информация. 1986, вып. 28. – С. 5-33.
6. Бурлакова В.В. Дейктические категории в тексте. // Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1988. – С. 85-88.
7. Рахимов С. Речевая коммуникация и проблема дейксиса в разносистемных языках. – Тошкент: Фан, 1989. – 90 с.;
8. Ҳақимов М. Прагмалингвистик тадқиқотлар тарихи. – Фарғона, 2020. – 148 б.;
9. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2008. – Б. 178.
10. Давлатова Р.Х. Ўзбек тилининг дейктик бирликлари: Филол. фан. док. (DSc) дисс. – Тошкент, 2020.
11. Абдурахмонова Р.К. Турли тизимдаги тилларда дейктик бирликларнинг текст ҳосил қилиш функциялари: Филол. фан. бўйича фалсафа док. (PhD) дисс. ... автореф. – Фарғона, 2018. – Б. 22.
12. Шерматов А. Инглиз илмий-техник матнида дейксиснинг ифодаланиши: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008.
13. Болтакулова Г.Ф. Инглиз ва ўзбек тилларида темпораллик ва унинг дейктик хусусиятларининг киёсий-функционал тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа док. (PhD) дисс. ... автореф. – Тошкент, 2018. – 54 б.
14. Бюлер, К. Теория языка: репрезентативная функция языка [Текст] / К. Бюлер / пер. с нем. под общ. ред. Т. В. Булыгиной. — М.: Прогресс, 1993. — 501 с.
15. Piaget, J. Le langage et la pensée chez l'enfant [Text] / J. Piaget. — Neuchâtel: Delachaux & Niestlé, 1923. — 318 p.
16. Wellman, H. M. Meta-analysis of theory of mind development: The truth about false belief [Text] / H. M. Wellman, D. Cross, J. Watson // Child development.—2001. — 72. — P. 655–684.
17. Головенкина, Л. Х. Местоимения в речи детей [Текст] / Л. Х. Головенкина // Проблемы детской речи-1996: материалы межвузовской конференции / отв. ред. С. Н. Цейтлин; Рос. гос. ун-т им. А. И. Герцена. — СПб.: Образование, 1996. — С. 30–31.
18. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Избр. тр.: В 2-х т. - М., 1995. - Т.2. Интегральное описание языка и системная лексикография. 631-632 — С.629-650.
19. Падучева Е.В. Прагматические аспекты связности диалога // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. - 1982. - Т.41, № 4. - С.20-37.
20. Николина Н.А. Языковая игра в стихах детей // Проблемы детской речи- 1997: Материалы межвуз. конф. - СПб., 1997. - С.44-46.
21. http://www.mirrobot.com/work/work_37262.html

Gulhayo NABIYEVA,
Samarkand state institute of foreign languages Teacher of Second Foreign Languages Department
E-mail:nabiyeva.g@gmail.com

Based on the review of SamSIFL Doctor of Philosophy, associate professor Q.A.Egamnazarov

DISCOURSE IN COMMUNICATIVE LINGUISTICS

Annotation

This article examines discourse, which is thought to be one of the most rapidly evolving fields of modern linguistics. Nevertheless, there are still many unanswered questions regarding the nature of this phenomenon and its varieties, particularly the English language's communicative discourse, and the communicative discourse is taken into consideration as a subject of multi-vector linguistic and linguocultural study.

Key words: Morphosyntactic, discourse, dynamic, addressee, metonymization, linguopragmatics.

ДИСКУРС В КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В этой статье рассматривается дискурс, который считается одной из наиболее быстро развивающихся областей современной лингвистики. Тем не менее, все еще остается много вопросов без ответа относительно природы этого феномена и его разновидностей, в частности коммуникативного дискурса английского языка, и коммуникативный дискурс рассматривается как предмет многовекторного лингвистического и лингвокультурологического изучения.

Ключевые слова: Морфосинтаксический, дискурс, динамический, адресат, метонимизация, лингвопрагматический.

DISKURS KOMMUNIKATIV TILSHUNOSLIKDA

Annotatsiya

Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikning eng tez rivojlanayotgan sohalaridan biri deb hisoblangan diskurs haqida ma'lumot keltirilgan. Shunga qaramay, ushbu hodisaning tabiati va uning yo'nalishlari, xususan ingliz tilining kommunikativ nutqi bilan bog'liq ko'plab javobsiz savollar mavjud va kommunikativ nutq ko'p vektorli lingvistik hamda lingvokulturalologik tadqiqotlar mavzusi sifatida hisobga olinadi.

Kalit so'zlar: Morfosintaktik, diskurs, dinamik, adresat, metonimizatsiya, lingvopragmatik.

Introduction. Linguistics studies discursive processes from two perspectives. The first way to study speech is as an independent variable, such as a structural object. Second, discourse is of importance to linguists not as an end in itself but rather as a primary component influencing morphosyntactic phenomena (e.g., discursive considerations outside the sentence can explain the sentence's word order). Most people agree that Z. Harris, the creator of transformational and distributional analysis, developed the idea of discourse in 1952. Discourse, a prominent category in contemporary social sciences and communicative linguistics, has to be clarified since, like any widely used concept, it is open to different scientific interpretations. This is especially true when it comes to the terms "text", "speech", and "dialogue".

Literature review. Discourse is originally viewed as a text—a message embedded in a particular sociocultural context. In fact, the words "discourse" and "text" were frequently used interchangeably in the linguistics of the text throughout the 1970s of the 20th century. This was due to the fact that several European languages lacked an equivalent word for the French-English phrase "discourse", forcing the term "text" to be used in its stead. Discourse and text started to be viewed as counterparts as a result of this terminological connection. The concepts were divided into two categories: social discourse and linguistic text. This was done by first differentiating the features that each notion represented. In T. A. van Dyc's works, the text was viewed as a static object, and discourse was seen as a means of its actualization under specific mental and pragmatic conditions. These concepts reflect the "dynamic" nature of phenomena. In E. Benveniste's concept, discourse was considered speech, inseparable from the speaker. The speech and the discourse were connected in this way [1].

It is possible to argue that the book serves as a discourse given the circumstances surrounding its creation and perception. A text steeped in life, discourse is examined alongside the various human activities that comprise it, such as reporting, interviews, speeches, and so on. However, discourse is implied to be an integral collection of contextualized, functionally organized language use units rather than a primitive collection of isolated units of the linguistic structure that are "more than a sentence" by D. Shifrin, who emphasizes the interaction of form and function in discourse [2]. It is in this setting that the uncertainty of definitions of speech is shown.

Hence, discourse is defined as a text in the first approach as "a language above the level of a sentence or phrase"—that is, "language above the sentence or above the clause" [3] - applied from the perspective of formally or structurally oriented linguistics. "Discourse, therefore, will be understood as two or more sentences that are in semantic connection with each other" [4].

Discourse's primary meaning informs its secondary meaning. It emerged from the development of the idea of the text's communicative nature by T. A. van Dyc. A Dutch researcher selected a different central idea for the definition of discourse in the early 1980s of the 20th century: a communicative event. He highlights: "The idea of a communicative event or act could best capture discourse, in the broadest sense of the word, which is a complex unity of linguistic form, meaning, and action... There is no doubt that this event is related to the speaker and the listener, their social and personal traits, and other elements of the social context" [5].

Research methodology. The event-situational understanding of discourse that is contained in this judgment served as the foundation for the term's second meaning, which is that of a communicative situation that integrates the text with all of its constituent parts, including the text, the addressee (the subject of speech), the addressee, the time and place of utterance. In the context of the second meaning, contextuality, personality, processuality, situativeness, and isolation are the primary parameters (characteristics) of discourse.

The French semiotic tradition's position regarding the identification of discourse with speech, primarily oral, gives rise to the third meaning of discourse that is most frequently found in contemporary linguistic literature.

A. J. Greimas describes discourse as a concept that is identical to the text in the semiotic process in his work "The thread of discourse": "In the first approximation, discourse can be identified with a semiotic process that... it should be understood as the whole variety of ways of discursive practice, including linguistic and non-linguistic practice" [6]. Semiotics saw discourse as an event that is closely related to the act of speaking, modeling, varying, and regulating linguistic and grammatical forms of linguistic consciousness and translating them into speech. It did this by relating discourse to the communicative process and superimposing them on the relationship between language and speech. The metonymization of

the term “discourse” and the differentiation of the entire discursive array of language resulted from this “pragmatic” concept. This was particularly evident in the use of the term in its fourth meaning, which is a type of discursive practice. Discourse is a pragmatic and communicative pattern of speech behavior that takes place in a particular social setting and is characterized by a number of variables, including roles, conventions, social norms, attitudes, and signs of interaction. In this context, the primary characteristic of discourse is the regular presence of both the speaker and the listener (face-to-face interaction).

Analysis and results. Discourse analysis, communicative grammar, and conversational analysis (particularly the German term for conversation analysis) were all impacted by the theory of speech acts ([7], [8]). Discourse analysis, which combines several trends in discourse analysis (usually varying in dynamism from static text linguistics), has gained popularity in world linguistics in recent decades.

In its early iterations, discourse analysis was a structuralist-oriented grammar of the text, a study of texts (sentence sequences) from a structuralism perspective.

According to M. L. Makarov, this term is used in three main ways in contemporary linguistic literature:

Discourse analysis (both broad and narrow) refers to the analytic tradition of the Birmingham Research Group (M. Coulthard, M. Montgomery, J. Sinclair), and is an essential field within the study of language communication in terms of form, function, and situational, socio-cultural conditionality.

Discourse analysis is sometimes referred to as a “grammar of discourse” (R. Longacre, T. Givon), which is a direction that is similar to the text's linguistics but distinct [9].

The usage of the term in its original sense is, in our opinion, the most prevalent.

All things considered, it can be said that concepts from cognitive science and communicative-pragmatic language models shaped the functional-linguistic trend in discourse analysis. His main focus is on the dynamic aspect of discourse, which is the process by which the writer or speaker constructs speech and the reader or listener interprets the information they have been given. Indicators such as pragmatic factors, the discourse context (reference, implicatures, conclusions), the situational context, the topic's role, information structure (this is novel), coherence and cohesiveness, and world knowledge (frames, scripts, scenarios, schemes, mental models) are all analyzed simultaneously.

The ethnographic trend in discourse analysis emerged from the ethnography of speech and seeks to investigate the conventions surrounding conversational inferences—contextually related processes of interpretation predicated on contextualization rules. The creator of the sociological theory of interaction, E. Goffman, along with F. Erickson, J. Schultz, A. Sicurel, J. Gampertz, and J. Cook, are the pioneers and active researchers in this field. This particular approach to discourse analysis is unique in that it views context as something that communicants create during verbal interactions, using “indications” to provide background information. Simultaneously, the discourse strategies are studied (particularly in relation to the rules of transmission of the speaker's role, how connected pairs are constructed as sequences of mutually correlated speech moves, and how specific linguistic and non-linguistic means are chosen). The primary distinction between linguistic studies and communicative studies of the same problems lies in the latter's orientation toward the language interaction process itself, which is predicated on the notion of communicative competence—a knowledge base conditioned by culture. The fundamental tenet of the basic communication model is that communicants' known values are attributed as messages containing information that has been culturally conditioned are processed. The central tenet of the discursive approach to communication studies is that every culture is a society defined by its own discourse, the characteristics of which communicative linguistics

should investigate. The study of discourse is currently divided into six main areas: conversational analysis, linguopragmatics, ethnography of communication, interactive sociolinguistics, theory of speech acts, and variational analysis.

An approach to discourse that places emphasis on situational meaning is called interactive sociolinguistics. Scholars pursuing this line of inquiry draw from the theories of Erwin Goffman and John Gampertz. John Gampertz provided justification for the anthropological element in this direction's development. The search and development of interpretive sociolinguistic approaches to the analysis of processes occurring in face-to-face, real-time, space-and time-based direct communication is the author's stated primary goal for his research in [10]. The fundamental ideas of social and cultural anthropology form the basis of J. Gampertz's research: a speech community is simply any group of individuals who regularly or continuously interact through the use of common, well-known language signs; language meaning, internal structure, and usage are all conditioned by social and cultural factors.

J. Gampertz states in his book “Strategies of Discourse” [10] that a general theory of verbal communication is required in order to comprehend the intricate interactions and interdependencies between language, cognition, culture, and society. This theory unifies knowledge of grammar, culture, and interactive conventions into a single, all-inclusive set of concepts and analytical techniques. The novel concept of “contextualization titer” (cue), which is closely related to two other concepts—contextual presupposition and situational inference—supports J. Gampertz's theory of verbal communication.

Contextual titles are unique features of language and behavior (verbal and nonverbal cues) that are linked to what E. Goffman refers to as contextual knowledge (frames). These frames serve as the foundation for presuppositions that are required in order to correctly deduce the implied meaning, which can include illocutions but is not limited to illocutionary force. Contextual presuppositions are a type of background information that dictates how two interconnected levels of meaning are inferred (and ultimately produced). A communicative activity (lecturing, phatic dialogue, etc.) is represented by one level, and an illocutionary act that corresponds to the speaker's intention is represented by the other. It is significant to remember that how the frame is used - which is also determined by the contextualization title - determines how the illocutionary act is understood. Therefore, the presence of a shared contextualization title between the speaker and the listener ensures the effectiveness of the communication process.

The term “speech event”, which Hymes proposed in the ethnography of communication, seems to be the most accurate designation for a unit of discourse in this regard. He states that “a speech (or communicative) event is the smallest unit of analysis, it is determined by a common goal, a common theme, and common participants who usually use the language of the same level in a general situation and follow the same rules of interaction” [11]. Finally, our understanding of discourse fits into the socio - cultural tradition of its analysis. Hymes provided the following instances of speech events in different classes: heart-to-heart talks, inaugurations and addresses, political conversations, male and female conversations, and Sunday morning sermons [12].

Conclusion. The main contribution can be summarized as supporting our hypothesis regarding the linguistic and cultural analysis of communicative discourse models (e.g., stereotypes, etiquette formulas, etc.). The relationship between language as a translator of cultural information and the individual who uses language to create this culture is the foundation of discourse as a “cultural-bearing” fact. A linguistic personality or native speaker is knowledgeable about the objectives of communication in a particular setting, communicative etiquette, and possesses a specific lexicon of colloquial expressions and models of discursive behavior in cross-cultural situations.

LITERATURE

1. Дейк Т. ван. Контекст и познание: Фреймы знаний и понимание речевых актов // Т. ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – С. 12-40.
2. Schiffrin D. Approaches to Discourse. – Oxford, Cambridge (Mass.), 1994., Approaches to discourse. Oxford: Blackwell. (39–41)
3. Stubbs M. Discourse Analysis: the Sociolinguistic analysis of Natural Language. – Oxford: Backwell, 1983. (1)
4. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во МГУ, 1976.-312с. (170)
5. Dijk T. A. van. Studies in the Pragmatics of Discourse. – The Hague, 1981.
6. Grimes J.A. The thread of discourse. The Hague: Mouton, 1975. 348p.
7. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. Теория речевых актов. М., 1986. С. 22-129.

8. Сёрль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. Теория речевых актов. М., 1986. С. 122-129.
9. Langacker R.W. Cognitive Grammar // The Encyclopedia of Language and Linguistics. Vol. 2. / Ed. by R.E. Asher. - Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press, 1994. - P. 590-593.
10. Gumperz J. J. Discourse Strategies. – Cambridge, MA, 1982.-255p.
11. Hymes, D. Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach. London: Tavistok, 1977. - 248 p.
12. Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е.. Методы анализа текста и дискурса / Пер. с англ. - Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. - 356 с.

UDK:8.82-1/-9

Dilafuz NAZAROVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti katta o'qituvchi
E-mail: ndilafuz476@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d N Rahmonov taqrizi asosida

MUMTOZ ADABIYOTDA HIKOYAT JANRI XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada Xojaning muhim ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-ta'limiy mazmundagi nasriy hikoyatlar bilan shuhrat topganligi, ixchamlikka asoslangan va didaktik g'oyalarni birlamchi bo'lgan hikoyatlarini ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Uning "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" asarlaridagi hikoyatlar nasriy hikoyat janri xususiyatlarini o'zida ifoda etgan. Xojaning "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" asarlari Sharq mumtoz adabiyotida o'ziga xos o'rin tutadigan liro-epik janr – hikoyat janri XVI asrdagi taraqqiyotini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Xoja hikoyatlari o'zbek adabiyotida an'anaviy pand-nasihat ruhida yozilganligi, umumbashariy g'oyalarning badiiy talqini, obrazlar tizimi, adabiy-estetik qimmatini bilan ajralib turadi. Tadqiqotda Xoja ijodining an'anaviy va o'ziga xos jihatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Xoja, hikoyat, ertak, afsona, rivoyat, janr, didaktika, o'ziga xoslik, an'ana, badiiy mahorat, komil inson masalasi, tahlil, tadqiq.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО ЖАНРА В КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В статье научно исследуется тот факт, что Ходжа прославился своими прозаическими рассказами, имеющими важное общественно-политическое, нравственно-просветительское содержание, а также его рассказами, основанными на краткости и дидактических идеях. Рассказы в его произведениях «Мифтах ул-адл» и «Гульзор» выражают особенности жанра прозаических рассказов. Произведения Ходжи «Мифтах ул-адл» и «Гульзор» имеют важное значение в определении развития лирико-эпического жанра XVI века – повествовательного жанра, занимающего особое место в восточной классической литературе. В узбекской литературе рассказы Ходжи написаны в духе традиционного наставления, художественной интерпретации общечеловеческих идей, системы образов, литературно-эстетической ценности. В исследовании освещаются традиционные и уникальные аспекты творчества Ходжи.

Ключевые слова: Ходжа, рассказ, сказка, миф, повествование, жанр, дидактика, своеобразие, традиция, художественное мастерство, проблема совершенного человека, анализ, исследование.

CHARACTERISTICS OF THE NARRATIVE GENRE IN CLASSIC LITERATURE

Annotation

The article scientifically examines the fact that Hoxha became famous for his prose stories, which have important socio-political, moral and educational content, as well as his stories based on brevity and didactic ideas. The stories in his works "Miftah ul-adl" and "Gulzor" express the features of the genre of prose stories. Khoja's works "Miftah ul-adl" and "Gulzor" are important in determining the development of the lyrical-epic genre of the 16th century - a narrative genre that occupies a special place in Eastern classical literature. In Uzbek literature, Khoja's stories are written in the spirit of traditional instruction, artistic interpretation of universal human ideas, a system of images, and literary and aesthetic value. The study highlights traditional and unique aspects of Hoxha's work.

Key words: Khoja, story, fairy tale, myth, narration, genre, didactics, originality, tradition, artistic skill, the problem of the perfect person, analysis, research.

Kirish. O'tmish manbalar, xususan, mumtoz adabiyot asrlar davomida komil insonni tarbiyalashga xizmat qilib kelgan. Shu ma'noda Sharq adabiyotida shaxsning jismoniy, aqliy kuchidan jamiyatning ezgu maqsadlari yo'lida foydalanish an'ana tusiga kirgan. Mazkur an'ananing davomchisi XV asrning oxiri XVI asrda yashab ijod etgan Ibodulla Sayyid Podshohxoja ibn Abdulvahobxoja – Xoja adabiyot tarixida hikoyatlar ustasi sifatida e'tirof etilgan. Adib hikoyatlari mavzu mundarijasi, obrazlar tizimi, g'oyaviy-badiiy jihatdan puxta, pishiq yozilgan, axloqiy-ta'limiy, ma'rifiy ahamiyatga ega kichik asarlardir.

Turkiy xalqlar adabiyotida pand, o'g'it, ya'ni didaktika uzoq o'tmishga borib taqaladi. Bunga misol qilib Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'oti turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" asarlarini keltirish mumkin. Bu asarlar didaktik adabiyotning ilk namunalarini hisoblanadi. Ularda mualliflarning adolatparvarlik, ma'rifatparvarlik, axloqiy-ta'limiy qarashlari, pand-nasihatlarini bayon etilgan.

D.Zaripova "Didaktik asarlarning qiyosiy-tipologik tahlili" deb nomlangan PhD dissertatsiyasida didaktik asarlarni 3 turga tasnif qilgan:

Nasriy didaktik asarlar.

Nasriy-she'riy didaktik asarlar.

She'riy-didaktik asarlar[4].

Ana shu tasnifning birichisiga Xojaning "Miftoh ul-adl" hamda "Gulzor" asarlarini kiritishi mumkin. Sababi har ikkala asardagi hikoyatlar nasriy yo'lida yozilgan. Xojaning "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" asarlari XI asrdan o'ziga xos an'ana tusini olgan pand-nasihat ruhida yozilgan badiiyat namunalarini turkumiga mansubdir, – deya e'tirof etadi, – R.Vohidov[2]. Podshohxoja ibn Abdulvahobxoja

sharqona an'anadagi hikoyat janriga o'ziga xos ijodiy yondashdi. Turli mavzudagi didaktik asarlar yaratdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dastlab, hikoyat janri xususiyatlariga to'xtalib o'tsak. Hikoyat – Sharq va Janubiy-Sharqiy Osiyo xalqlaridagi adabiy termin. Har qanday she'riy va nasriy asarni, ko'pincha voqeaband asarni anglatadi. Tor ma'noda muallifi yo'q yozma nasriy epos[9].

Hikoyat – musulmon Sharqi adabiyotidagi o'ziga xos bir adabiy hodisa. U voqeabandlikka asoslanadi. Ya'ni "hikoyat" deydimi, u epik xarakterga ega bo'lishi shart, – deydi R. Jumayev o'z tadqiqotida. Odatda, hikoyat muayyan asar tarkibida kelishini ta'kidlab, "hikoyat" istilohini hozirgi ma'nodagi "hikoya" atamasi bilan bir xil tushuncha deb hisoblamaslik kerakligini aytadi[3].

Hikoya mustaqil adabiy janr, ya'ni: "badiiy adabiyotda kichik epik janr, hayot hodisalari ixcham ifoda etiladigan nasriy asar"ni anglatadi[9]. Biroq uning yuzaga kelishida hikoyatlarining sezilarli o'rni va ta'siri bor. Boshqacha aytganda, hikoya – hikoyatning ravnaqi natijasida yuzaga kelgan janr. Chunki hikoyatda ham, xuddi hikoyadagi kabi, nisbatan kichik bir voqelik tasvir va bayon obyekt qilib olinadi. Adabiyotshunoslikda hikoya janri keng o'rganilgan. Biroq forsiy va turkiy adabiyotdagi hikoyat xususiyatlari o'rganilgan tadqiqotlar u qadar ko'p emas[10].

M.Mirzaahmedovning tadqiqotida[5] "hikoyatlar ertaklar uchun xos bo'lgan deyarli hamma xususiyatlarga egaligi, tuzilish jihatidan ham hikoyatlar ertaklardan kam farq qilishi, ular ham hikoyatga kirish, hikoyatning matni va xulosa kabi qismlardan tashkil topishi, hikoya janri dastlabki kurtaklari o'zbek xalq ertaklari asosida yuzaga kelgan bo'lib, tarixda u, dastavval "hikoyat" deb nomlangani haqida ma'lumot berilgan.

“Tarixiy-nasriy asarlarda hikoyatlar ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy-axloqiy mazmun kasb etgan. Badiiy adabiyotda asosan hikoyat janri axloqiy masalalarda ibrat bo’la oladigan timsollar – tarixiy shaxslar, podshohlar, vazirlar, amirlar, shayxlar va oddiy xalqning dono, ishbilarmon, tadbirkor kishilari misolida hikoya qilingan voqealardan tashkil topgan”[1]ligi M.Abdullayevaning doktorlik dissertatsiyasida alohida tadqiq etiladi.

Yuqoridagi ilmiy mulohazalardan ma’lum bo’ladiki, hikoyat folklor va yozma adabiyot janri sifatida azaldan mavjud bo’lgan kichik epik asar. Hikoyat janr xususiyatlarining o’ziga xosligi bilan ertak, afsona, rivoyat, hikoya kabilardan farq qiladi.

Ertak – xalq og’zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri. To’qima va uydirmaga asoslangan sehrli-sargushast va maishiy harakterdagi epik badiiy asar[8].

Afsona – xalq og’zaki ijodi (folklor) janri. U xayolot, uydirma va to’qimadan iborat bo’lsa-da, so’zlovchi va tinglovchi tomonidan haqiqatdek tasavvur etiladi[6]. Ya’ni afsona, ertak va rivoyat hayot haqiqatini hayotiy va xayoliy uydirmalar asosida tasvirlashi, tilsim, sehr, fantaziyalarga boyligi, voqealar g’aroyib holatda kechishi, bosh qahramonning g’ayritabiiy jasorati va boshqa xususiyatlari bilan hikoyatdan ajralib turadi.

Rivoyat – (arab. hikoya qilmoq) voqea va hodisalarni, inson faoliyatini ba’zan uydirmalar vositasida, ba’zan real tasvirllovchi og’zaki hikoya, folklor janri[7].

Hikoyat janri esa didaktik xarakterga egaligi, ko’proq hayotiy voqealarga asoslanib, axloqiy-talimiy, ma’rifiy masalalarda ibrat bo’la oladigan timsollar – tarixiy shaxslar, podshohlar, vazirlar, beklar, amirlar, shahzodalar; payg’ambarlar, shayxlar, ilm ahli vakillari va oddiy xalqning dono, ishbilarmon, tadbirkor kishilari haqida bayon qilingan hayotiy voqealar asosida yuzaga kelgan. Hikoyat janri xalqparvarlik, vatanparvarlik, adolatparvarlik, iymon-e’tiqod mustahkamligi, odob-axloq g’oyalarning yuksak darajadagi ifodasi bilan yuqorida sanab o’tilgan janrlardan farqlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mumtoz adabiyotda hikoyatlar ko’pincha asar ichidagi kichik asar sifatida keladi. Masalan, “Xamsa” dostonlarida keltirilgan hikoyatlar asarlardagi asosiy syujet voqealarga ta’sir qilmagan holda biror fikr-g’oyaning targ’ibi, hayotiy isboti uchun keltiriladi. Xojaning “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” asarlaridagi hikoyatlar esa asar ichidagi kichik asar emas, balki ijodkorning ilm o’rganish, podshoh va xalq boshliqlarining adolatli bo’lishi, zulmkor bo’lmaslik, mute’lik, maslahatlashib ish ko’rish, adolatli hukm qilish va boshqa bir qator mavzudagi fikr-mulohazalari isboti sifatida yozilgan, ma’lum hayotiy voqealikka asoslangan kichik nasriy asarlardir.

E’tibor qaratsa, Xoja ijodiy merosining asosi – o’zagini ijtimoiy, siyosiy, diniy, ma’naviy-axloqiy ruhdagi, didaktik mazmundagi hikoyatlar tashkil etadi. Bunday hikoyatlarda diniy-tasavvufiy, tarixiy, badiiy obrazlar bilan bir qatorda oddiy xalqning dono, topqir, iymon-e’tiqodli, adolatparvar, hurlikka intilgan, irodali, vijdonli kishilari obrazi tasvirlanadi. Shu bilan bir qatorda hikoyatlarda hayvonlar, parrandalar, hashoratlar, tabiat hodisalari ham qalamga olingan.

Yuqoridagi fikr-mulohazalarga asoslanib, Xoja hikoyatlarini quyidagi tasnif asosida o’rganish mumkin:

- Payg’ambarlar haqidagi hikoyatlar;
- Podshohlar to’g’risidagi hikoyatlar;
- Vazirlar va beklar haqidagi hikoyatlar;
- Din vakillari va shayxlar haqidagi hikoyatlar;
- Ilm ahli vakillari haqidagi hikoyatlar;
- Oddiy xalq vakillari to’g’risidagi hikoyatlar;
- Jonivorlar (hayvonlar, qushlar, parrandalar) ishtirokidagi hikoyatlar;

Boshqa mavzulardagi hikoyatlar.

Hikoyat ixchamlikka asoslanadi va unda pand-nasihat, xissaxulosa muhim o’rin tutadi. Adibning “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” asarlari XVI asrda yozilgan bo’lsa-da, ular o’z davrinigina emas, o’zigacha bo’lgan davr turkiy adabiy til xususiyatlarini to’la aks ettirgan bebaho ma’naviy yodgorlikdir. Har ikkala asardagi hikoyatlar aniq va sodda turkiy adabiy tilda yozilgan bo’lib, aksariyat hikoyatlar sodda gaplardan tuzilgan bo’lib, real hayot manzaralari ko’z oldingizda aniq gavdalanadi. Adib o’quvchiga barcha detallarni birma-bir ko’rsatib o’tirmaydi, balki his qilish, ko’z oldiga keltirish imkonini qoldiradi.

Tahlil va natijalar. Mumtoz badiiy adabiyot har doim ham dindand oziqlangan. Asosiy g’oyalarni Qur’oni Karim va Hadislardan oladi. Komil insonni tarbiyalashni o’z oldiga maqsad qilgan didaktik adabiyot axloqiy mezonlarni shu ikki manbaga tayanib belgilaydi.

Bigacha yetib kelgan didaktik asarlarda buni yaqqol ko’rishimiz mumkin. Shu an’anani davom ettirgan Xoja ijodida ham Qur’oni Karim oyatlari va Hadislar sharhini uchratamiz. Jumladan, “Miftoh ul-adl” asari Qur’oni Karim oyati bilan boshlanadi, keyin asar yozishdan maqsadi, asarni kimga bag’ishlagani, yozayotgan asarining g’oyasi, asarda yoritmoqchi bo’lgan mavzulari bayon etiladi. Har bir mavzu – g’oya haqida fikr-mulohaza yuritgach, Qur’on oyati keltiriladi. Keltirilgan oyat sharhlanganidan so’ng, shu oyat mazmuniga yaqin hadis keltiriladi va ma’nosi izohlanadi. Hamda oyat va hadislarida ifodalangan g’oyalar asosida mavzuga monand hikoyatlar keltiradi. Asar syujeti shu tarzda davom etadi.

“Miftoh ul-adl” asarida Imomi A’zam, Dovud alayhissalom, Iso alayhissalom, Muso alayhissalom, Luqmoni hakim, Sulton Mahmud G’aznaviy, Iskandar Zulqarnayn, No’shiravoni odil, Bahromgo’r va boshqalar; “Gulzor” asarida esa yuqoridagi asarda tilga olingan an’anaviy obrazlardan tashqari Sultoni Sanjari Moziy, Sulaymon alayhissalom, Shayx Bahlul, Xorun ar-Rashid va hakoza obrazlarning hayoti va faoliyati bilan bog’liq bir necha hikoyatlar berilgan. Har ikkala asarda ham xalq orzusidagi odil, insofli, diyonatli, xalqni o’ylaydigan, ular dardi bilan yashaydigan SHOH obrazi yaratilgan hikoyatlar uchraydi. Bunga misol sifatida “Iskandar Zulqarnayn va Chin hoqoni” hikoyatini keltirishimiz mumkin. Mumtoz adabiyotda yaratilgan asarlarda Iskandar Zulqarnayn adolatli shoh sifatida e’tirof etiladi. Xoja hikoyatida Iskandar Zulqarnayndan ham odilroq Chin hoqoni obrazi tilga olinadi. Iskandar Zulqarnayndan qilich zarbi bilan qo’lga kiritmoqchi bo’lgan Chin davlatini Chin hoqoni qon to’kmaslik uchun qilichni, tig’ni emas, balki sulh tuzishni afzal biladi. Chin hoqoni har jihatdan Iskandar Zulqarnayn qo’shinidan ustun bo’lsa ham murosas yo’lini tutib, xalqi va askarlarini ziyon-zahmatdan qutqargan odil shoh sifatida ulug’lanadi.

Adibning “Miftoh ul-adl” hamda “Gulzor” asarlarida yuqoridagi tasniflarga monand ko’plab hikoyatlar mavjud. Ular orasida Olohning yerdagi elchilari – payg’ambarlar obrazi orqali insonlarni iymonga, hidoyatga chorlagan bo’lsa, tolibi ilmlar timsolida ilm olish har bir mo’min-musulmon uchun farz ekanligini uqtirsa, adolatli sulton, bek, vazir obrazlari ishtirokidagi hikoyatlarida yurt boshqaruvchilarining odillik, to’g’rilik bilan ish ko’rishi oddiy xalq oyoyshtaligi, farovon yashashining garovi ekanligini ko’rsatib, hokimiyat tepasida turganlar adolat bilan ish tutishi lozimligini uqtiradi. Adib hikoyatlarida adolat masalasi birinchi o’rinda turadi. Muallif adolat tushunchasini turli jihatlardan yoritishga harakat qiladi. “Podshoh va zohid”, “Mahmud G’aznaviy va boyqush”, “Sulton Mahmud G’aznaviy, vazir va Ayoz”, “Shayx Bahlul va Xorun ar-Rashid”, “Sulaymon, pashsha va yel” kabi hikoyatlarida bosh g’oya sifatida adolat masalasi qo’yilgan. “Podshoh va zohid” hikoyatida Zohid bir soatlik adolatga 20 martalik haj savobini almashtirishga tayyorligini aytadi. Podshohxoja hikoyatlari katta ijtimoiy, umumbashariy ahamiyatga molik asarlardir. Ularning zamiriga chuqur insonparvarlik, bag’rikenglik, adolatparvarlik g’oyalari singdirilganligi bilan hozirgi kunda eskirgan, podshohlar, vazirlar, darsveshlar, tarixiy shaxslar bilan bog’liq syujetlar asosida yaratilganiga qaramay, o’zining axloqiy-didaktik, ijtimoiy-zamonaviy qimmatini yo’qotmagan. Ular bugun va kelajak uchun birday xizmat qiladi. Mazkur hikoyatlarda qahramonlarning shaxsiy fazilatlarini, muhim insoniy va axloqiy sifatlari bilan bir qatorda adolatli ekanligi haqida ma’lumot beriladi. Bu o’zbek mumtoz adabiyotida hikoyat janrining bitta qirrasidir. Shu nuqtayi nazardan hikoyat janrining adabiyotimiz tarixida tutgan o’rni beqiyosdir.

Xulosa va takliflar. Xoja hikoyatlari turli mavzularda bayon etilgan. Payg’ambarlar, podshohlar, vazirlar, beklar, amaldorlar, tarixiy shaxslar, shayxlar, oddiy insonlar haqidagi voqealar bayonida bir sulton, dono kishi, vazir yo bekning ibratli so’zlari, amallari, bajargan ishlari haqida to’xtalib o’tilgan. Shu bois, adib asarlaridagi hikoyatlar mazmun jihatidan bir-birini takrorlamaydi. Hikoyatlarida ilm targ’ibi, bilim olish, adolatli bo’lish, insoniylik, halollik, saxovatli bo’lish, ogoh bo’lish, pok bo’lish kabi go’zal insoniy fazilatlar madh etiladi. Xoja asarlaridagi hikoyatlarining syujeti, kompozitsion qurilishi ixcham va sodda. Hikoyatlar adib g’oyalarni, fikr-mulohazalarini isboti sifatida biror shaxs (podshoh, vazir, bek, amaldor, shayx, oddiy insonning ibratli ishlarini ko’rsatish, farzandlarga o’git va nasihat qilish, iymon-e’tiqodni mustahkamlash maqsadida keltirilgan. Bu hikoyatlar har jihatdan kitobxonni ezigulikka, adolatparvar bo’lishga, ilm olishga chorlaydi. Kitob ixlosmandlariga ma’naviy ozuqa berish bilan bir qatorda har ikki asarning adabiy-estetik va tarbiyaviy ahamiyatini oshirishga xizmat qilgan. Xoja asarlarida ilgari surilgan g’oyalari bugungi kun uchun ham ibratli, inson ma’naviy kamoloti uchun dolzarbdir.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева М. Адабий-тарихий асарларда кичик жанрлар поэтикаси. Ф.ф.д. (DSc) дисс. – Самарқанд, 2021. – Б. 274.
2. Воҳидов Р., Эшонқулов Ҳ. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (энг қадимги даврлардан XVI аср охиригача) Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. 2006. – Б. 528.
3. Жумаев Р. “Маснавийи маънавий” ва “Лисон ут-тайр” даги ҳикоятларнинг қиёсий таҳлили. Ф.ф.д. (Phd) дисс.автореферати. Самарқанд. 2018. – Б. 146.
4. Зарипова Д. Дидактик асарларнинг қиёсий-типологик таҳлили. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори учун ёзилган дисс. – Тошкент, 2021. – Б.174.
5. Мирзааҳмедова М. Хожа. – Т.: Фан. 1975. – Б. 134.
6. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2005. – Б. 608.
7. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 7-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2004. – Б. 704.
8. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 10-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2005. – Б. 656.
9. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 11-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2005. – Б. 608.
10. Ғанихўжаева Н. Навоий ҳикоятларининг асосий манбалари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1967. – № 4. – Б. 120.

Hulkar NIYOZOVA,
Erkin tadqiqotchi
E-mail: hulkarniyozova288@gmail.com

NavDPI professori, f.f.d. N.Q.Murodova taqrizi asosida

ZEBO MIRZAYEVA IJODIDA TAKRORNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

O'zbek tilshunosligida badiiy adabiyot tili muammolari bilan shug'ullanishning jiddiy tus olganligi til birliklarining badiiy asarda namoyon bo'lish xususiyatlarini tobora yorqin tasavvur qilishimizga, ularning badiiy adabiyotda shakllanishi va badiiy estetik ta'sirini kengroq doirada tushunishimizga ko'maklashmoqda. Lingvistik birliklarning adabiy yoxud poetik asardagi lisoniy va badiiy-estetik vazifasini batafsil tahlil qilish bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biridir.

Kalit so'zlar: Badiiy matn, lingvopoetika, sintaktik-stilistik figura, takror, fonetik takror, leksik takror, morfologik takror, sintaktik takror.

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВТОРА В ТВОРЧЕСТВЕ ЗЕБО МИРЗАЕВОЙ

Аннотация

Серьезный характер решения проблем языка художественной литературы в узбекском языкознании способствует все более яркому представлению об особенностях проявления языковых единиц в художественном произведении, более широкому пониманию их формирования в художественной литературе и художественно-эстетического воздействия. Детальный анализ языковой и художественно-эстетической функции языковых единиц в литературном или поэтическом произведении является одним из наиболее актуальных на сегодняшний день.

Ключевые слова: Художественный текст, лингвопоэтика, синтаксико-стилистическая фигура, повторение, фонетическое повторение, лексическое повторение, морфологическое повторение, синтаксическое повторение.

LINGUOPOETIC FEATURES OF REPETITION IN THE WORKS OF ZEBO MIRZAEVA

Annotation

The serious nature of solving the problems of the language of fiction in Uzbek linguistics contributes to an increasingly vivid idea of the peculiarities of the manifestation of linguistic units in a work of fiction, a broader understanding of their formation in fiction and artistic and ethical impact. A detailed analysis of the linguistic and artistic-aesthetic function of linguistic units in a literary or poetic work is one of the most relevant today.

Key words: Artistic text, linguoepoetics, syntactic-stylistic figure, repetition, phonetic repetition, lexical repetition, morphological repetition, syntactic repetition.

Kirish. Mustaqillikdan so'ng she'riy asar tili, poetik nutqning individual xususiyatlarini o'rganishda asami lingvopoetik jihatdan tadqiq qilishga alohida e'tibor berildi. Lingvopoetika aynan til estetik vazifasining namoyon bo'lishi tarzida o'rganuvchi sohadir. Bugungi kunda filologiyaning yaxlitligini tiklash ham lingvopoetikaning vazifasidir. Uni ham matnlarda, ham she'riyatda aniqlash imkoniyati mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek tilshunosligida lingvopoetika borasida X.Doniyorov, R.Qo'ng'urov, B.Yo'ldoshev, S.Mirzayev, Q.Samadov, I.Qo'chqortoyev, X.Abduraxmonov, N.Mahmudov, B.Umurqulov, I.Mirzayev, M.Yoqubbekova, S.Karimov, M.Yo'ldoshev kabi olimlarning tadqiqotlarini alohida e'tirof etish mumkin. Tadqiqotlarda ijodkorlarning mavjud til imkoniyatlaridan foydalanish mahorati, ifodali usuli hamda individual uslubi haqida fikr-mulohazalar keng bayon etilgan. Bu boradagi ilmiy izlanishlar takomillashib, yanada kengayib bormoqda.

Filologiya ilmiga oid manbalarda badiiy takrorning alliteratsiya, epifora, rifma, anafora, assonans, konsonans, monorim, pleonazm, taftologiya, naqorat kabi turli xil ko'rinishlari mavjudligi qayd etiladi. Tilshunos R.Qo'ng'urovning ko'rsatishicha, "Shoir va yozuvchilar tasvirlayotgan voqea-hodisaning nazarda tutilgan tomoniga o'quvchining diqqatini tortish, uni bo'rttiribrog ko'rsatish uchun yoki ma'lum narsalarni sanab ko'rsatish niyatida ko'proq she'riy asarlarda, ba'zan prozada ham ayrim tovush yoki tovushlar birikmasi, so'z yoki so'zlar birikmasiga, gaplarga ataylab alohida urg'u beradi, takrorlaydi".

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yoritishda tavsifiy, qiyosiy, tasnifiy, kognitiv-diskursiv tahlil usullaridan foydalandi.

Tahlil va natijalar. Lingvopoetik jihatdan tahlillarga e'tibor qaratganimizda, xalqimizning ardoqli shoirasi Zebo Mirzayeva she'rlarining lingvopoetik tahlili bugungi kunga qadar tahlil etilmagani, har bir tilshunos oldiga bir mas'uliyat yuklaydi. Shoir she'rlarini lingvopoetik jihatdan tahlil qilib, ijodkorning badiiy tasvir vositalarida, shuningdek, o'zbek tilining boy imkoniyatlaridan foydalanishdagi mahoratini va bu orqali shoiraning o'zbek tili rivojidadagi o'rini belgilash har bir ilm sohibi oldidagi vazifadir.

Badiiy nutqda eng ko'p ishlatiladigan stilistik vositalardan biri takroridir. "Shoir va yozuvchilar tasvirlanayotgan voqea-hodisaning nazarda tutilgan tomoniga o'quvchining diqqatini tortish, uni bo'rttirib ko'rsatish uchun yoki ma'lum narsalarni sanab ko'rsatish niyatida ko'proq she'riy asarlarda ... ayrim tovush yoki tovushlar birikmasiga, gaplarga alohida urg'u beradi, takrorlaydi". Takrorning vazifasi muallif nutqini ta'sirchan etish, fikrni konkretlashtirish va eng muhimi, unga tinglovchi yoki o'quvchini ishonitirish kabi xususiyatlarni ifodalashdan iborat. Shoir Zebo Mirzayeva o'z ijodida aynan takrorlarning go'zal namunalarga guvoh bo'lamiz. Masalan:

Ey yurakning payg'ambari, jonim Vatan,
Senga ummat bo'lmoq oliy imkondir bu
Axir sendek Vatan yo'qdir hech Vatanda,
Tangri bergan menga mulki Sultondir bu.
(Hindda turib Vatanni sog'inish)

Yoki:
Ammo Sen... Ammo Sen...

Oftobday balqi,
Qayerda bo'lsang ham yorug', munavvar.
Tomgan har yoshimning hurmati haqqi
Men Senga qayturman
bir kun muqarrar! (Qaytish...)

Takror hodisasi til stilistik resurslarini boyitish manbalaridan biridir. Takror poetik va publitsistik asarlar tilida eng ko'p qo'llaniladigan sintaktik-stilistik figura hisoblanadi. Eng mahsuldor va effektli takror tipi – bu sintaktik takror usulidir. Sintaktik tushunchalar: so'z birikmalari, gap bo'laklari, gap turlarining aynan takrorlanishi natijasida sintaktik takror hodisasi yuzaga chiqadi. Bunday usul yordamida struktural qurilishi jihatdan o'zaro parallel bo'lgan sintaktik konstruksiya hosil qilinadi. Sintaktik takror obyektiv olamda mavjud bo'lgan voqea-hodisalar haqidagi figuralarning tugal va keng ifoda etishi uchun ham uning yordamida tugallanadigan sintaktik konstruksiyalarning biron bir komponentini tushurib qoldirish mumkin bo'lmaydi.

U kelar – qo'lida bir quchoq shodlik,
Bir quchoq atirgul va birgina So'z:

“Azizim, men sizni juda sog'indim,
Azizim, men sizsiz yashadim yolg'iz!” (15-dekabr)
Sintaktik takror hodisasining yuzaga chiqishi uchun ikki yoki undan ortiq bir tipdagi sintaktik konstruksiyalar parallel holatda qo'llanishi shart. Bunday konstruksiyalarni intonatsion xususiyatlari jihatdan ham bir xarakterga ega bo'ladi. Sintaktik takror semantik-stilistik kategoriya sifatida keng ma'nodagi hodisa bo'lib, u tor-yakka ma'nodagi takror hodisalarning quyidagi turlarini o'z ichiga oladi:

1. Gap bo'laklari takrori – bo'lakli takror.
2. So'z birikmalari takrori – birikmali takror.
3. Gap takrori – predikativ takror.

Bo'lakli takror-bunda qiyoslanayotgan sintaktik konstruksiyalarning tuzilishidagi bir xil gap bo'lagi aynan takrorlanadi. Masalan:

Berolmasdi, berolmasdi u,
Hech biriga bu azim toshni,
Taxt degani –
bu kunda edi,

Axir talab etardi boshni!.. (XIV asr. Zulfiqor ruh)

Keltirilgan parchada kesimlar takrorlangan. Kesim gapning asosiy bo'lagi bo'lgani uchun, shuningdek, gap mundarijasining kesim vositasida yuzaga chiqishi sababli gap bo'laklaridan kesimning takrori ko'plab uchraydi. Shoir butun hayoti davomida Vatan madhi bilan yashadi. Bu holat takror vositasida kitobxon qalbiga etib borgan.

Og'ir bo'lar sevgining yoshi,
Og'ir bo'lar ko'tarmoq g'amin.
Dosh berolmay bunday firoqqa,
Cho'kib borar

hattoki zamin! (XIV asr. Zulfiqor ruh)

Mazkur matnda qo'llangan gap bo'laklarining takrori lirik qahramonning ayni vaziyatdagi ruhiy kechinmalarini aniq ifodalashga xizmat qilgan.

Takror uslubiy vosita sifatida badiiy asarda qahramonlarning ruhiy holatini, ichki kechinmalarini konkretroq ifoda etish uchun ishlatiladi. Buni shoiraning quyidagi misralarida ham kuzatishimiz mumkin:

Bilaman... hammasin endi bilaman,
Meni barbod qilgan shu ishqqa qasam:
Xudo haqqi sevdim!
Xudo haqqi... kam —

Uni deb qanchalar to'kilgan bo'lsam ! (Bilaman)

Keltirilgan parchada takrorlar she'ming ta'sirchanligini yanada oshirishga yordam bergan.

Osmon, osmon, bechora osmon,
Tunda yig'lab to'kdi dardlarin.

Unutildi o'tgan ishqsimon

Daraxtlarning yupun barglari... (Sen yuz burgan)

Shoira ushbu parchada dard-u hasratga to'lgan inson qalbinging kechmishlarini osmon misolida tasvirlagan.

Sen – muhabbat tili hamda erk tili,
Sen borki, Haq bilan sirlashamiz biz!
Sen jasorat tili va mardlik tili,

Sen borki, xalq bo'lib birlashamiz biz! (Ona tiliga qasida)

Zebo Mirzayeva she'riyati teran fikr va qaynoq hissiyot uyg'unligidan hosil bo'lgan she'riyat. Shoir ushbu parchada ona tiliga murojaat orqali his-tuyg'ularini bayon etganini ko'ramiz. Aynan bu tuyg'ularni ifodalashda esa shoir takror san'atidan unumli foydalanadi.

Xulosa. Ko'rinadiki, takror kuchli uslubiy vosita bo'lib, u ijodkorning mahoratiga bog'liq holda asar mohiyatini yuzaga chiqarishga yordam beradi. Shoir mohir so'z san'atkori sifatida o'z she'rlarida takrorning turli ko'rinishlaridan unumli foydalangan. Ularda ishlatilgan takrorlar lirik qahramon holatini, qahramon ruhiyatini o'quvchi ko'z o'ngida yaqqol namoyon etishga yordam bergan, ta'sirchanlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etgan.

She'rlarning poetik ta'sirchanligi shundaki, ularda lingvopoetik vositalardan biri bo'lgan takror vositasida ko'tarilgan mavzu yakka shaxsning emas, balki umumbashariy muammo sifatida har bir o'quvchini hayajonga soladi, uni o'ylashga, shoir ichki kechinmalarini o'ziningdek bilib, shu nuqtayi nazardan fikr yuritishga majbur qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Абдурахмонов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент: Фан, 1981. – 59 б.
2. Дониёров Х., Мирзаев С. Сўз санъати. – Тошкент: Ўздабийнашр, 1962. – 316 б.
3. Дониёров Х., Йўлдошев Б. Адабий тил ва бадий стил. – Тошкент: Фан, 1988. – 79 б.
4. Ёкубекова М. Ўзбек халқ қўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. д-ри. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2005. – 27 б.
5. Йўлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2008. – 313 б.
6. Каримов С. Зулфия асарлари лингвостилистикаси. Монография. – Самарқанд: СамДУ, 2006. – 120 б.
7. Мирзаев И. Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста (на материале современной узбекской поэзии): Дисс... док. филол. наук. – Ташкент, 1992. – 146 б.
8. Қўнгуоров Р. Ўзбек тили стилистикасидан очерклар. – Самарқанд: СамДУ, 1975. – 82 б.
9. Қўнгуоров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Тошкент: Фан, 1977. – Б. 127.
10. Қўнгуоров Р. Танланган асарлар. – Самарқанд: СамДУ, 2008. 397-бет.
11. Қўчқортоев И. Бадий нутқ стилистикаси. – Тошкент: Фан, 1975. – 96 б.
12. Самадов Қ. Ойбекнинг тил маҳорати. – Тошкент: Фан, 1981. – 154 б.
13. Умурқулов Б. Бадий адабиётда сўз. – Тошкент: Фан, 1981. – 134 б.

Mohinur NIZOMOVA,
Qarshi davlat universiteti Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

UzDJTU professori, Filologiya fanlari doktori X.D. Paluanova taqrizi asosida

**PEDAGOGIKAGA OID TERMINLARNING PRAGMATIK KATEGORIYALARI VA PEDAGOGIK
TERMINOLINGVISTIKASINING PRAGMATIK XUSUSIYATI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)**

Annotatsiya

Dunyoning ilmiy manzarasini kategorizatsiyalash va konseptualizatsiyalash jarayonlarini aniqlash orqali tadqiq etish bilimlar strukturasi va inson tajribasi va uning kognitiv faoliyatida qatnashishi xususida tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi. Ingliz va o'zbek tillari pedagogik leksikasiga aynan shunday tarzda yondashuv ham uning barcha xususiyatlarini aniqlash va buning nazariy va amaliy ahamiyatini belgilash imkoniyatlarini ochadi. Tilshunoslikda terminologiyaning turli jihatlariga ham ko'plab ishlar olib borilgan, lekin shu bilan birga tilshunoslikda pedagogikaga oid terminlar materiali kamdan-kam ekanini qayd etishimiz mumkin. Ushbu izlanishimizdan asosiy maqsadimiz, pedagogik terminologiyasida pragmatik xususiyatini ochib berish, ingliz va o'zbek tillarida ularni funktsiyalarini ifoda etishdan iborat.

Kalit so'zlar: Kognitiv tilshunoslik, kategorizatsiyalash, pedagogik terminologiyasida pragmatik xususiyat, nomlash vazifasi, "pedagogik til" kontakti, konseptual tizim, "pedagogikaga oid terminlarda shaxs tamoyili" tushunchasi, aloqa funktsiyasi, pedagogikaga oid terminlar asosida nomlash funktsiyasi, PTda inson ongi ishini aks ettiruvchi funktsiyasi, PTP da barcha turdagi bog'liqliklar.

**PRAGMATIC CATEGORIES OF PEDAGOGICAL TERMS AND PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF PEDAGOGICAL
TERMINOLOGY (IN THE EXAMPLE OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)**

Annotation

Researching the scientific landscape of the world by identifying the processes of categorization and conceptualization allows to gain an idea about the structure of knowledge and the human experience and its participation in cognitive activity. Approaching the pedagogical lexicon of English and Uzbek languages in such a way also opens the possibility to determine all its features and determine its theoretical and practical significance. In linguistics, a lot of work has been done on various aspects of terminology, but at the same time, we can note that the material of terms related to pedagogy in linguistics is rare. The main goal of our research is to reveal the pragmatic features of pedagogical terminology and to express their functions in English and Uzbek languages.

Key words: Cognitive linguistics, categorization, pragmatic feature in pedagogical terminology, naming function, "pedagogical language" contact, conceptual system, the concept of "personality principle in pedagogical terms", communication function, naming function based on pedagogical terms, the work of the human mind in PT reflection function, all types of dependencies in PTP.

**ПРАГМАТИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)**

Аннотация

Исследование научного ландшафта мира путем выявления процессов категоризации и концептуализации позволяет получить представление о структуре знаний и опыта человека и его участии в познавательной деятельности. Такой подход к педагогической лексике английского и узбекского языков также открывает возможность определить все ее особенности и определить ее теоретическое и практическое значение. В языкознании проделана большая работа по различным аспектам терминологии, но в то же время можно отметить, что терминологический материал, относящийся к педагогике, в языкознании встречается редко. Основная цель нашего исследования – выявить прагматические особенности педагогической терминологии и выразить ее функции в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: Когнитивная лингвистика, категоризация, прагматический признак в педагогической терминологии, называющая функция, «педагогический языковой» контакт, понятийная система, понятие «принцип личности в педагогическом термине», коммуникативная функция, называющая функция на основе педагогических терминов, работа человеческого разум в функции отражения ПТ, все виды зависимостей в ПТП.

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan olib qaraganda nominativ birlikni yaratish jarayoni insonning miyasidagi bilimlarni qayta ishlash, tashkil etish va asrash, ularning lisoniy shakllarda aks etishi, konseptualizatsiyalash va kategoriyazatsiyalash jarayonlari bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi.

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan olib qaraganda har qanday til uchun biror bir konseptual tizim mos keladi, u orqali biz o'zimiz yashayotgan dunyo haqidagi axborotlar oqimini qabul qilamiz, ularni qismlarga ajratamiz, anglaymiz. Obyektini yoki borliqdagi hodisani o'rganish, bilish uni boshqalar ichidan ajratib olib, ular bilan mavjud bo'lgan ma'lum aloqalarni aniqlashni, ya'ni klassifikatsiyalash va kategorizatsiyalashni taqozo etadi.

Ustozimiz Sh.Safarovning qarashlariga yuzlanish biz uchun sharaflar albatta, shunday ekan kategorizatsiyalash haqida quyudagi fikrlarini keltirib o'tamiz. Kategoriyalashtirish – murakkab aqliy mental va lisoniy jarayondir. Ushbu jarayon ma'lum turdagi harakat bosqichlarini qamrab oladi:

1. Stimul (qo'zg'atuvchi sabab) tanlovi. Sezgi tizimiga kiruvchi (ko'rish, eshitish, hid bilish kabi) stimullardan faqatgina diqqatni jalb qiladiganlari tanlanadi;

2. Ajratish va tasniflash. Bu harakat tanlangan stimolni xotiradagi bilim bilan qiyoslash, moslashtirish yo'li bilan bajariladi;

3. Nomlash. Hosil bo'lgan kognitiv kategoriya (konsept) nom oladi (Barsalou 1987: 102).

Bizni fikrimiz, o'z izlanishlarimiz va nazariy va ilmiy asoslardan kelib chiqib: pedagogik terminologiyasida pragmatik xususiyatlarini kategorizatsiyalash tushunchasini aytadigan bo'lsak, bu- pedagogikaga oid atamalarning pragmatik jihatdan turkumlashtirish, umumiyliklari asosida va odatda qandaydir aniq maqsad uchun toifalarga bo'linishini nazarda tutadi.

PTPda kategoriyalashtirishga qaror qabul qilishda, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarning barcha turlarida va tilda asosiy hisoblanadi. PTLar asosida insonning bilish faoliyatini tavsiflashda muhim tushunchalardan biri hisoblanadi va bu hodisalarni tasniflash, ya'ni ularni sinflar, turlar va kategoriyalarga taqsimlash qobiliyati deb ham ta'riflanadi. Biz bir so'z bilan pedagogikaga oid terminlarni pragmatik jihatida kategorizatsiyalash tushunchasiga quyudagicha ta'rif berdik. PTPda kategorizatsiya – bu qabul qilingan olamni biror bir tartibga solish usulidir. Ma'lumki, pedadodikaga oid terminlar umumistemolda bo'lgan olamda hamma narsa tabiiy ravishda va biror bir asosda sinflar va kategoriyalarga taqsimlanadi va bu jarayonda pedadodikaga oid terminlar vositasida dunyo qismlarga ajratiladi. Lisoniy tasniflar esa qat'iy chegaralarga ega bo'lmagan tabiiy kategoriyalar xususiyatlarini aks ettiradi. Pedagogikaga oid terminlarni pragmatik jihatida kategoriya qismlarining tengligi

tushunchasiga asoslangan kategoriya haqidagi an'anaviy qarashdan voz kechish yangi yo'nalish "markaz" semantikasi yuzaga kelishiga olib keladi. Bu esa kognitiv tilshunoslikda "prototiplik" dep tushuniladi. Prototiplik strukturaga ega kognitiv model yaxlit kategoriyaning aks ettiruvchi markazi qismning unga o'xshash elementlarini qabrab oladi. PTP da prototip sinf va kategoriyaning eng yaxshi namunasi, ular kognitiv va madaniy kontekstlarga bevosita bog'liqligi desak adashmagan bo'lamiz. PTP da ushbu prototip nazariyasida har qanday ma'lum tildagi har qanday tushuncha ushbu tushunchani eng yaxshi ifodalovchi haqiqiy dunyo misoliga ega. Masalan: ta'lim tushunchasiga misol keltirish so'ralganda, masalan, o'qitishdan ko'ra OTmlar ko'proq tilga olinadi. Prototip nazariyasi fonologik tuzilishdan semantikaga xaritalashning bir qismi sifatida tilshunoslikda ham qo'llanilgan.

Pedagogik terminlar asosidagi suhbatlar uch xil bilim sohasini aniqladi. Birinchisi, suhbatdoshlarning tanishligi edi "pragmatika" tushunchasi, ikkinchisi - ularning xushmuomalalik me'yorlari haqidagi bilimlari, uchinchisi esa madaniyatlararo muloqotda "hodisalar" bilan tasvirlangan o'zlarining pragmatik qobiliyatlarini haqidagi tasavvurlar.

Pedagogik terminlar asosidagi suhbatdoshlarning nazariy tushunchasini tushinishlari o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligini ko'rsatdi. "pedagogikaga oid atamalarda pragmatika" va ularning pragmatik hodisalarini yanada intuitiv tushinishlaridir. Masalan, ingliz tilida: "She would say in Greek "Effie, please" [Effie, please]... she would say "Effie mporeis na mou doseis to vivlio parakalo" [TRANS: Effie can you give me the book please]. And that sounded a bit unnatural to me because in Greek she could've just said "Effie dose mou to vivlio" [TRANS: Effie, pass me the book]. She was more indirect than necessary because we are very, very close friends. It didn't make sense the way she kept being so indirect". Ushbu keltirib o'tilgan gapda Effi, shuningdek, tegishli reestri bilishning yetishmasligi madaniyatni qanday keltirib chiqarganini aytdi va ispan tilida so'zlashuvchi do'sti o'rtasidagi noto'g'ri aloqa yuzaga keldi.

O'zbek tilida misol keltirib o'tsak: "Odamlar yozgan kitoblar, ular barpo etgan binolar emasdir. Odamlar bunga hech narsa ilova qilganlari yuq. O'zligida yangi narsa topganlar kulliy aqlidir. Chunki juziy aql urganishga, kulliy aqlning urgatisiga muhtoj". Jaloliddin Rumiy "kulliy aqlidir va juziy aql" deb ta'riflagan edi.

J.Lakkoff fikriga ko'ra 4 xil prototip modellar farqlanadi: propozitsional modellar (ularni ajratishadi, ular orasidan munosabatlarni belgilashadi). Bilimlarimiz strukturalarining katta qismi propozitsional modellar shakllarida namoyon bo'ladi; obraz (ramzlarning) sxematik modellari (obrazlarning maxsus sxematik tasavvurlari); metaforik modellar propozitsional model yoki sxematik modelardan boshqa sohadagi shunga mos strukturaga o'tish modellari; metonimik modellar bir yoki bir necha turdagi modellarning, bir elementning boshqasiga nisbatan bajaradigan vazifasiga ishora qilish bilan to'ldirilgan modellari.

PTP tuzilishi jihatidan quyidagi kategoriyalarga ajratiladi:

- 1) PTPda kontseptual tuzilma.
- 2) PTPda tashqi dunyo.
- 3) PTPga tegishli bilimlar tizimi.

1980-yildayoq Kost franso'z tilini o'qitishda nutq tahlili va pragmatikani qismlarga ajratish va bu dioxotomiya umumiy va ixtisoslashtirilgan til o'qitish o'rtasida qanday to'siq yaratishi mumkinligini ko'rsatdi. Garchi ushbu ushbu paradigmalarining har birining ko'lamini haddan tashqari soddallashtirishi mumkin bo'lsa-da, Koste buni osonlikcha tan oladi, bu har birining istiqbolini va metodologiyasidagi umumiy tendentsiyalarni ko'rsatadi.

Dunyoning ilmiy manzarasini kategorizatsiyalash va konseptualizatsiyalash jarayonlarini aniqlash orqali tadqiq etish bilimlar strukturasi va inson tajribasining uning kognitiv faoliyatida qatnashishi xususida tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Ingliz va o'zbek tillari pedagogik leksikasiga aynan shunday tarzda yondashuv ham uning barcha xususiyatlarini aniqlash va buning nazariy va amaliy ahamiyatini belgilash imkoniyatlarini ochadi.

O'zbek tilshunos olimi Sh.Safarov pragmalogik tushunchaning ko'plab xususiyatlariga ta'rif berib, ko'plab ilmiy risolalarni nazariy asos sifatida biz yosh tilshunoslarga taqdim qilganliklarini ta'kidlab o'tishimiz joizdir. Ustozlar qarshilaridan farqli o'laroq biz pedagogik terminologik pragmatik xususiyatlarini ingliz va o'zbek tillari misolida izlanishni joiz dep topdik.

Yana shuni ham ta'kidlab o'tishimiz kerakki, pedagogik tilda pragmatika orqali nominatsiyalash odatda ikkilamchi nominatsiya hisoblanadi, chunki bunda mavjud til birligining fonetik qiyofasi yangi til birligini ifodalashda ishlatiladi.

Pedagogik tilda pragmatika ma'nolar tizimini to'rtta atrofida tuzilgan asosiy vazifalarini xulosa qildik: pedagogik terminologik pragmatik xususiyatni nomlash vazifasi; pedagogik terminologik pragmatik aloqa funksiyasi; pedagogik terminologik pragmatikada barcha turdagi bog'liqliklar, bog'langan ishlarni ifodalash funksiyasi; pedagogik terminologik pragmatikada malaka va baholash funksiyasi, oxirgi funktsiya, birinchi navbatda, mazmunli oldingi uchta sohaning birliklarida mavjud bo'lgan xususiyatlar til, ikkinchidan, stilistik sifatlar ham mavjud bu birliklar, uchinchisida – sub'ektiv malakalar, baholashlar, borishdir.

Izlanishlarimiz shuni ko'rsatadiki, pedagogik terminologik pragmatik jihat zamonaviylikning antropotsentrik tamoyilidan ajralmas tilshunoslikning bir bo'limidir. Antropotsentrizm maxsus tadqiqot tamoyili sifatida ilmiy ob'ektlar birinchi navbatda ular tomonidan o'rganilishida yotadi inson uchun rollar, uning hayotidagi maqsadiga ko'ra, o'zlariga ko'ra inson shaxsini rivojlantirish va uni takomillashtirish funksiyalari. Bu ijtimoiy qatlarning mos yozuvlar nuqtasiga aylanishida topiladi u ushbu tahlilda ishtirok etgan ayrim hodisalarni tahlil qilish, Antropotsentrik paradigmda aynan shaxs holati va ijtimoiy qatlarning mos yozuvlar nuqtasiga qaytariladi hamda pedagogik terminologik pragmatik jihatining zamonaviylikning antropotsentrik tamoyilidan ajralmas dep ta'kidlash o'rindi.

Bizni fikrimizca, pragmatika lingvistik birlikda qat'iy belgilangan, deb ta'riflanadi shu jumladan - va alohida so'z bilan aytganda, so'zlovchining munosabati haqiqatga, xabarning mazmuniga yoki qabul qiluvchiga mohiyat batafsil pedoagik terminlar holatida mazmunidagi pragmatik komponent ko'pgina asarlarda ochib berilgan va biz bunga pedagologik pragmatik-pragmatikdir. Bir tomondan, ma'ruzachi tomonidan erkin berilgan baholashda farq bor nutq va qurilgan "tayyor", leksiklashtirilgan baholash bevosita til birliklarining mazmun tomoniga kiradi.

Pedagogik terminologik pragmatik jihatli birliklarini ko'rib chiqish quyidagi xususiyatlarini o'z ichiga oladi:

- 1) Pedagogik muhit ko'rib chiqilayotgan birlik;
- 2) Pedagogik terminologik pragmatikada konkret nutqiy vaziyat (muloqotda ishtirok etish);
- 3) Pedagogik terminologik pragmatikada universal ensiklopedik (fon) ma'lumot;
- 4) Pedagogik terminologik pragmatikada so'zlovchining kommunikativ niyati.

1983 yilda Ingliz olimi Leech esa quyudagi fikrni aytib o'tadi. Pragmatikaning ikkita komponenti: sotsiopragsmatika va pragmalogik ko'plab tadqiqotchilar pragmatika ikki komponentdan iborat deb hisoblashda davom etdilar. Sotsiopragsmatika pragmatika- sotsiologiya chorhasida joylashgan va ijtimoiy guruhlar muayyan kommunikativ harakatlarga tegishli nisbiy qadriyatlariga taalluqlidir (Kasper va Rosening fikri). Sotsiopragsmatikaga misol qilib, franso'z do'koniga kirgan xaridorlar do'kondor bilan salomlashishlari kutiladi. Boshqa tomondan, pragmalogik pragmatika va til tizimi o'rtasidagi munosabatlarga taalluqlidir va shuning uchun niyatlar yoki shaxslararo munosabatlarni indekslash uchun qaysi so'z va iboralardan foydalanish mumkinligini bilish (Timpe-Laughlin va boshqalar fikri). Pragmalogik pragmatikaga misol qilib, franso'zcha "Bonjour" atamasi ko'pincha notanish kishilar uchun qo'llaniladigan salomlashma bo'lib, yuqoridagi vaziyatda do'kondor bilan salomlashish uchun ishlatilishi mumkin. Garchi bu ikki tushuncha sotsiopragsmatika va pragmalogik pragmatika orqali ifodalanganligi sababli bir-biriga mos kelsa-da, bu farqni saqlab qolish til o'qituvchilari uchun foydali bo'lishi mumkin, chunki bu ularni ijtimoiy guruhlarning kommunikativ me'yorlarini ta'kidlaydigan pragmatik ta'lim va lingvistik shakl o'rtasidagi munosabatlarga qaratilgan pragmatik ta'lim o'rtasidagi muvozanatni topishga undashi mumkin. Pragmatikaning zamonaviy ta'riflari nutq aktlari kabi oddiy birliklar emas, balki barcha "kommunikativ harakatlar" ni o'z ichiga olgan keng nuqtai nazardan olingan (Kasper va Rose fikri tahlilidan). Bunday keng ta'rif ostida, pragmatika ham sotsialingvistik, ham nutq tahlili bilan birgalikda ko'rinishi mumkin. Xo'sh, nima uchun nutq tahlili yoki sotsiologik pragmatikaga emas, balki pragmatikaga urg'u berish kerak? Kristal ta'rifida ko'rsatilganidek, zamonaviy pragmatikaning foydalanuvchi nuqtai nazariga ham, kommunikativ harakatlariga ham e'tibor qaratilishi bizni boshqa paradigma emas, balki pragmatikaning muhimligini ta'kidlashga majbur qildi. Biroq, ular kommunikativ harakatlar bo'yicha tushunchalarni taklif qilishlari sababli, nutq tahlili ham, sotsiologik pragmatika ham pragmatika bilan ulkan sinergiyaga ega va aslida ushbu fikrni ham Lansod ilgari surgan edi.

Biz pedagogik terminologiyasida pragmatik va nutq tahlili o'rtasidagi munosabatni ko'rib chiqsak, biz bahslashadigan bo'lsak, bu ikki paradigmanning an'anaviy bo'linishi nutq tahlilining ixtisoslashtirilgan til o'qitish bilan va pedagogik terminologiyasida pragmatikaning ixtisosligi bo'lmagan tillarni o'qitish bilan bog'lanishi tufayli til o'qitish mazmunini yagona ko'rishga to'siq bo'lib xizmat qiladi. Diskurs tahlili ham, pedagogik terminologiyasida pragmatikada ham iboralarni kontekstda o'rganish bilan shug'ullanadi, garchi ular odatda alohida hisoblanadi. Bu ikki paradigma o'rtasidagi tafovutlarni ularning turli kelib chiqishi bilan izohlash mumkin. Diskurs tahlili tilshunoslik sohasidan rivojlandi, chunki tilshunoslar tildan foydalanishni tushunish uchun jumladan tashqariga qarash va kontekstual va kontekstual omillarni hisobga olish zarurligini ko'rdilar, pedagogik terminologiyasida pragmatikada esa pedagogika va mantiq sohalari rivojlandi, chunki ritoriklar, pedagogik terminlarning haqiqat shartlaridan tashqariga qarash va harakatlarni amalga oshirish uchun til kontekstda qanday ishlatilishini ko'rib chiqish kerak degan an'analarini ilgari surish lozim bizni nazarimizda.

Ushbu farqlarga qaramay, ikkala paradigma ham til o'qitishda bir xil sababga ko'ra qo'llanilgan: chunki ular grammatika va leksika doirasidan tashqariga chiqadi va muloqot haqida ma'lumot beradi. Pedagogik terminologiyasida pragmatika va umumiy til o'qitish o'rtasidagi bog'liqlikni kommunikativ yondashuvning boshida pedagogik nutq akti nazariyasining til o'quv dasturlariga keng singdirilishi bilan bog'lash mumkin. Boshqa tomondan, pedagogik nutq tahlili va ixtisoslashtirilgan til o'rgatish o'rtasidagi bog'liqlikni maxsus maqsadlar uchun ingliz tilining rivojlanishi bilan bog'lash

PTP xususiyatlarini kuzatish davomida ikkala tilda ham pedagogikaga oid terminlar pragmatikasi va pedagogik nutq tahlilidagi qarama-qarshilik elementlarini ushbu jadval asosida tasnifladik.

Pedagogik terminlar asosidagi nutq pragmatikasi	Pedagogik terminologiyasida diskurs tahlili
PT asosi bo'lgan "pedagogik til" ning og'zaki nutqi.	PT asosida yozilgan.
PTPda nutqiy ifoda.	O'z vaziyat ma'nosida tushunish.
PTPdagi nutq hodisasi.	PT asosidagi matn.
PTda onomasiologik nuqtai nazar.	Semasiologik nuqtai nazar.
PTP da paradigmatic xususiyat.	Sintagmatik.
PT asosi bo'lgan "pedagogik til" ning tanlash, mosligi.	PT asosidagi uyg'unlik, serma'no jilokorligi.
PT lar kundalik aloqa vositaligini aniqlash.	Ixtisoslashtirilgan sohalar.

PTP da va nutq tahlili o'rtasidagi farqlarga qaramay, bu ikki nuqtai nazarning bir-birini "to'ldirishi va ta'sir qilish" usullari tildan foydalanishni o'rganishga bo'lgan umumiy g'amxo'rlik tufayli tobora ko'proq e'tiborga olinmoqda. Ushbu paradigmalar o'rtasidagi o'xshashlikni ta'kidlash tilning maqsadli qo'llanilishini, og'zaki yoki yozma bo'lishidan qat'i nazar, yoki uning ixtisoslashuv darajasidan qat'i nazar, va tegishli til birligidan qat'i nazar, bitta soyabon ostida

mumkin, chunki pedagoglar turli nutq jamoalarida qo'llaniladigan tilni tavsiflash uchun nutq tahliliga murojaat qilishgan.

Ingliz tilida pedagogik terminologiyasida pragmatikasida, shuni ilgari suradiki, pedagogikada ingliz tiliga xalqaro til sifatida (EIL) nisbatan L2 pragmatik yo'riqnomasi va baholashni yoritishga qaratilgan. Jumladan L2 pragmatikasi va EIL o'rtasidagi tarixiy interfeys, EILda pragmatik kompetensiyani qayta kontseptsiyalash, EILda pragmatik pedagogikaning madaniyatlararo o'lchovi, EIL kontekstida o'qituvchining pragmatik ta'limdan xabardorligi, EILda xushmuomalalik pragmatikasi, EIL pedagogikasi bo'yicha pragmatik o'quv materiallari, EILda pragmatik pedagogika bo'yicha o'qituvchilar va olimlarning tasavvurlari, EILdan xabardor pragmatikada baholash va baholash mezonlari, EILda pragmatikani o'rganish usullarini targ'ib qiladi.

Pedagogik terminologiyasida pragmatikasi pedagogika haqidagi boshqa kitoblardan farqli holatda pragmatika pedagogikaning turli o'lchovlari va EIL o'rtasidagi interfeysni o'rganib, u EILga asoslangan pedagogik til uchun o'quv va baholash vazifalarini va EILga asoslangan pedagogik terminlar pragmatikasi bo'yicha tadqiqot yo'nalishlarini taklif qiladi. Ingliz tili pedagogik terminologiyasida pragmatikasida, pedagogika xalqaro til sifatida EILning pragmatik yo'riqnomasi va bahosiga qiziqqan, shuningdek, asosiy ixtisosligi EIL bo'lgan, lekin uning boyligi bilan EIL qanday bo'lishini bilmoqchi bo'lgan bir qator o'quvchilar uchun foydali bo'ladi. kontseptual va empirik asos, pragmatik kompetensiya yo'riqnomasini qabul qilish uchun lingvistik ta'limdan tashqariga chiqishi mumkin.

birlashtirishga yordam beradi – pedagogikaga oid terminlar asosida tuzilgan nutq harakatlari, nutq hodisalari va suhbatlar, matnlar, janrlar yoki boshqa birliklardir. Pedagogik tildan foydalanishni o'rganish uchun ushbu paradigmalar o'rtasidagi suhbatni rivojlantirish ta'limda pedagogikaga oid terminlar birligini o'qitishni oshirish bu sohada har bir talaba tildan foydalanish bilan bog'liq bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Сафаров Ш, Тоирова Г. Нуткнинг этнососоипрагматик тахлили асослари.- Самарқанд: СамДЧТИ, 2007. - 39 б.
2. Сафаров.Ш. Прагматингвистика. Монография...//Тошкент, 2008. 131- 6.
3. Навоий А. Мажолид ун-нафоис. – Тошкент, 1966. XII том – В. 188.
4. Akikawa, K. (2010). Teaching pragmatics as a native speaker and as a non-nativespeaker. In B. Brady (Ed.), WATESOL NNEST Caucas Annual Review, 1, 43-69.
5. Paluanova X.D. Ekologik terminlarning derivatsion-semantik xususiyatlari (o'zbek, qoraqalpoq, ingliz va rus tillari misolida). Filol.fan. d-ri. (DS) ... diss. avtoref. – T., 2016. – В. 88.
6. Абдуазизов А. Фонологияда белгиларнинг даражаланиши // Узбек тилшунослиги масалалари. Т.:УзМУ, 2003. 21-25 б.
7. Искандарова Ш.М. Узбек нутк одатининг мулоқот шакллари. НДА, Самарқанд, 1993. -27 б.
8. Мўминов С. Сўзлашув одоби. Фаргона: «Фаргона», 1997.- 104 б.
9. Adams J.K Pragmatics and Fictions- Amsterdam: J.Benjamins Publishing Comp., 1985.-77 p.
10. Mokhinur B. Nizomova. The Issue of Formation of Communicative-Pragmatic Direction In Terminology. Journal of Social Research in Uzbekistan., journal homepage: <https://topjournals.uz/index.php/jsru> .2023.- 14-18 p.
11. Nizomova M.B. Ingliz va o'zbek tillarida pedadodikaga oid terminlarning leksikografikasida formal-strukturaviy tahlil. QarDU XABARLARI Ilmiy-nazariy, uslubiy jurnal. 1/2 (57) 2023 yanvar-fevral., Qarshi– 2023. 139-144 betlar.
12. Abu Ali ibn Sinoning asosiy falsafiy asari. Aslida 22 kitobdan iborat bo'lgan, bizgacha 18 ta kitobi yetib kelgan.
13. Peter Robinson and Nick C. Ellis, Handbook of cognitive linguistics and second language acquisition: Handbook. – Taylor & Francis e-Library, 2008. – 566 p.
14. Shozamonov, S. I., Nazarova, S. A., & Djuraev, B. B. (2021). Problems of Development of the Uzbek Language in Current Society. Open Journal of Modern Linguistics, 11(4), 613-620.

Diyora NURIMOVA,
PROFI university Navoiy filiali o'qituvchisi
E-mail:diyoranurimova887@gmail.com

Navoiy davlat pedagogika instituti o'qituvchisi, dots. B.P.Zaripov taqrizi ostida

LINGUISTIC ESSENCE OF DISCURSIVE ANALYSIS (IN THE EXAMPLE OF USMAN AZIM'S POEMS)

Annotation

This article discusses the emergence, study and role of discourse analysis in linguistics. It reveals the role of social and pragmatic factors, the essence of discourse analysis. Lyrical discourse and sociopragmatic interpretation of Usman Azim's poems are described. Pragmatic, semantic and structural aspects of linguistic units used in the poems are discussed.

Key words: Discourse, pragmatic, sociopragmatic, linguistic, social, poetry, art, analysis.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ДИСКУРСИВНОГО АНАЛИЗА (НА ПРИМЕРЕ СТИХОВ УСМАНА АЗИМА)

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы возникновения, изучения и роли анализа дискурса в языкознании. Раскрывает роль социальных и прагматических факторов, суть дискурсивного анализа. Описаны лирический дискурс и социально-прагматическая интерпретация стихов Усмана Азима. Обсуждаются прагматические, семантико-структурные аспекты языковых единиц, используемых в стихотворениях поэта.

Ключевые слова: Дискурс, прагматический, социопрагматический, лингвистический, социальный, поэзия, искусство, анализ.

DISKURSIV TAHLILNING LINGVISTIK MOHIYATI (USMON AZIM SHE'RLARI MISOLIDA)

Ushbu maqolada diskurs tahlilning paydo bo'lishi, o'rganilishi hamda tilshunoslikda tutgan o'rni xususida so'z boradi. Sotsial va pragmatik omillarning roli, diskursiv tahlil mohiyati ochib beriladi. Tahlil obyekti sifatida tanlangan Usmon Azim she'rlarining lirik diskursi, sotsiopragmatik talqini bayon etiladi. Shoir she'rlarida qo'llangan lisoniy birliklarning pragmatik, semantik-struktur jihatlarini to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Diskurs, pragmatika, sotsiopragmatika, lisoniy, sotsial, she'r, badiiyat, tahlil.

Kirish. Tilshunoslik o'z ifoda ko'lamini yillar o'tgani sayin kengaytirib bormoqda. Bugungi kunda uning doirasida an'anaviy tilshunoslikka qaraganda keng qamrovli sohalar rivojlanmoqda. Jumladan, matn lingvistikasi, pragmalingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika. Bu sohalar jahon tilshunosligida o'tgan asrning o'rtalarida chuqur tadqiq etilgan, fikr hamda mulohazalar jamlanib, bir nechta monografiya va tadqiqot ishlari olib borilgan. XXI asr boshlaridan buyon esa o'zbek tilida ham yuqoridagi tilshunoslik yo'nalishlariga oid ilmiy izlanishlar qilinmoqda. E'tiborli jihati shundaki, tilshunoslik muammolariga bag'ishlangan aksariyat ishlarda "diskurs" atamasi ko'p qo'llaniladi. Diskurs biror bir masala yuzasidan bahs yoki muloqotdan iborat muhokama shakli hisoblanadi. U turfa fikr, qarash va tushunchalarni o'z ichiga oladi hamda insonlararo muloqotni shakllantiradi. Diskurs har qanday bahsni emas, balki so'zlovchi va tinglovchi uchun ma'lum bo'lgan ayni bir mavzuga oid xususiyatlarni qamraydi.

Diskurs termini faqatgina tilshunoslik emas, balki adabiyotshunoslik, sotsiologiya, siyosatshunoslik, falsafa, mantiq, psixologiya kabi fan sohalarida ishlatilib kelinayotgan bo'lsa-da, uning ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan bitta ta'rifi mavjud emas. V. Xegay "diskurs"ning dastlab "matn" atamasi bilan bir xil konseptni bildirganini, kayinchalik esa, "diskurs" og'zaki, "matn" termini yozma nutqqa nisbatan ishlatilganligini yozadi [1]. Uning fikrlariga qo'shimcha qilib diskursni matnning bir qismi sifatida baholash mumkin. Qolaversa, u matnlarning o'ziga xos jihatlarini tahlil qilish, nashrga tayyorlashda ham juda muhim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shaxslararo muloqot mahsuli bo'lgan diskurs og'zaki yoki yozma bo'lishidan qat'iy nazar bilimlarni yaratish, o'quvchiga yetkazish, fikrlarni tarqatish hamda o'zganishni aks ettirish kabi jarayonlarda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Unga doir nazariya va qarashlar ham jahon va o'zbek tilshunoslari ishlarida keng yoritilgan bo'lishiga qaramay yagona bir ta'rif berilmagan. Uni bir ma'noli termin sifatida ham ko'rish mushkul. Fransuzcha discours – "oldinga orqaga yugurish"; inglizcha discourse – "harakat, aylanish"; lotincha discursus – "suhbat, muloqot" ma'nolarini bildiruvchi bu istilohning uch tilli ekanligi ham ma'no ko'lamini kengligini bildiradi.

Amerika tilshunosi Z. Xarrisning 1952- yili nashr etilgan "Diskurs tahlili" maqolasida ilk bor keltirilgan bu termin mohiyati yoritilgan bir qator nazariyalar va fikrlar mavjud. A.A. Kibrik ta'kidlaganidek, an'anaviy tilshunoslikda diskurs odatda til sistemasi

bilan uzviy bog'liq. "Diskurs – bu matnda mavjud bo'lgan yagona til faoliyati va natijasi jarayonidir. Diskurs matni tarkibiy qism sifatida o'z ichiga oladi. Matn – statik obyekt, til faoliyati jarayonida paydo bo'ladi. U yozma matn grafik belgilardan iborat yoki og'zaki akustik signallardan iborat bo'lishi mumkin. shuningdek, diskurs matndan tashqari suhbatlashayotgan paytdagi jarayon shakllanishi hamda anglanilishini bildiradi" [2].

Kibrikning mulohazalaridan shuni anglash mumkinki, diskurs va matn bir butunlikni tashkil etadi. Yozma yoki og'zaki til birliklari vositasida matn yaratishda, uni tushunish jarayonida "matn-diskurs" zidlanishi diskursning matndan ustunligini emas, balki uning tarkibiy qismi ekanligini ifodalaydi.

Tilshunoslikda diskursiv tahlil bilan rus va yevropa tilshunoslari salmoqli izlanishlar olib borgan. XX asr 70-yillarning o'rtalaridan boshlab nutqni diskursiv tahlil qilish amaliyoti rus tilshunoslari N.D.Arutyunova, V.E.Chernyavskiy, Yu.S.Stepanov, T.M.Nikolaevoy, V.Z.Demyankova, Yevropa tilshunoslari Buysans, M.Fuko, A.Greymas olib borgan tadqiqot ishlarda uchraydi.

Matn tilshunosligi va diskursiv tahlil chegarasi an'anaviy tilshunoslikdagi aktual masalalardan biri sanaladi. Lingvistik adabiyotlarda "matn" hamda "diskurs" tushunchalari bir-biriga juda yaqin ekanligi qayd etiladi. Ye.S.Kubryakova ham diskursning hamma uchun umumiy bo'lgan ta'rifi mavjud emasligini ta'kidlaydi [3]. Kubryakovaning fikrlaridan shuni anglash mumkinki, diskurs bevosita matn bilan bog'liq bo'lgan, bir-biri bilan uzviy aloqador tahlil, muhokama ko'rinishidir. Lingvistik lug'atlarda esa diskurs atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi: Diskurs–(discourse) yozma yoki og'zaki aloqa, bahs, muhokama [4]. Ushbu istilohning lingvistik ma'nosidan matn ustidan muhokama sifatida baholash mumkin.

Oxirgi o'n yilliklarda esa diskurs tushunchasi va diskursiv tahlil bilan bog'liq masalalar tilshunosligimizda ham asosiy tadqiqot obyektlaridan biriga aylanmoqda. O'zbek olimlaridan L. R. Raupova dialog diskursda polipredikativ birliklar, Sh. Safarov diskursiv tahlil strukturasi, A. Pardayev diskurs so'zlovchi va tinglovchining o'zaro fikr almashish, bir-biriga ta'sir ko'rsatish maqsadida lisoniy va nolisoniy vositalardan o'zlari eng samarali deb hisoblagan shakl va turda amaliy foydalanish jarayoni bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan [5].

Biz diskursning lingvistik mohiyatini va ma'no ko'lamini matn lingvistikasi hamda pragmalig'istikaga oid ishlarda kuzatishimiz mumkin. Shuningdek, diskursiv tahlil adabiyotshunoslikda ham

alohida o'rin tutadi. Adabiyotshunoslikda diskurs shoir va yozuvchilar ijodidagi o'ziga xosliklar, ijodkor tili hamda uni o'quvchiga yetkazish mahorati bilan belgilanadi. Adabiy matnlarning diskursiv tahlilida yozuvchi tili, badiiy matn janri va ijodkorning so'z qo'llash mahorati muhim sanaladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiy matnlarda diskurs jahon tilshunos olimlari tomondan to'rt turga bo'lib tahlil qilinadi: bahs, tavsif, tushuntirish va hikoya [6]. Shuningdek, adabiy asarlarda ham musiqada uchraydigan lirik nutqning yana bir necha turlari mavjud:

1. Hikoya lirikasi. Lirik nutqning bu turi voqea yoki hodisani hikoya qiladi. Odatda, lirikada aniq syujet hamda xarakterlar mavjud.

2. Tasviriy lirika. Lirik nutqning bu turi predmet, joy yoki vaziyatni visual tasvirlashga qaratilgan. Tinglovchi yoki o'quvchi ongida kuchli obraz yaratish uchun ijodiy va badiiy tildan foydalanadi.

3. Reflektiv lirika. Lirik diskursning bu turi kimningdir fikrini, his-tuyg'ularini yoki shaxsiy kechinmalarini ifodalash uchun ishlatiladi. Go'zal va emosional tildan foydalanish orqali yozuvchi va kitobxon o'rtasida hissiy aloqa o'rnatiladi.

4. Siyosiy yoki ijtimoiy lirika. Lirik diskursning bu turi ijtimoiy yoki siyosiy masalalar haqida xabarlar yoki fikrlarni yetkazish uchun ishlatiladi. Jamiyatda bu masalalardan xabardorlikni oshirish va tushunish uchun ijodiy tildan foydalaniladi.

5. Sevgi lirikasi. Ushbu turdagi lirik nutq romantik hamda melonkolik muhit yaratish uchun muhim sanaladi.

Bular adabiy matnlarda uchraydigan lirik diskurslarning ayrim turlaridir. Har bir tur yozuvchi va o'quvchi oldida turli maqsad va ta'sir ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Lirik diskurs shoirning hayot haqidagi tasavvurlarini, hissiyot va tushunchalarini qamrab oladi. Bunda shoir o'z tili va uslubida yozilgan she'r va qo'shiqlari orqali fikrlarini ifodalaydi. Lirik diskursda shoirning umr tajribasi va hissiyoti muhim ahamiyatga ega hamda o'z ichiga turli mavzularni oladi. Masalan, hijron, sevgi, baxt, xayol, tabiat va boshqalar. Lirik diskurs har bir qalam sohibining o'z xususiyatlarini va o'ziga xosligini ta'kidlaydi va boshqa insonlarga shoirning tajribasini va hissiyotlarini ulashish imkoniyatini beradi. Maqolada Usmon Azim she'riyatini lirik diskursiga alohida e'tibor qaratamiz. Shoir ijodining o'ziga xosligi shundaki, u Dunyo va Insonni mukammal ko'rish orzusida yashagan shaxs armoni butun ko'lamini, qarama-qarshiliklari, fojia-yu quvonchi, hasrat- u umidlari bilan gavdalanadi. Shoir she'riyatida Dunyo, sinoatlari kitobxon hissiyotiga yaqin tasvirlanadi. Shu bilan birga ko'ngilga va ruhga nekin tuyg'ularni olib kiradi. Shoir dunyo, uning sinovlarini o'z tasavvur olami bilan ta'riflaydi va "O'zim haqimda" sarlavhali she'rida shunday yozadi:

Garchi shoirman,
tushdan boqmadim dunyoga,
angladim – u toshdir.
Hamma qatori yashadim shu tosh ichra –
ko'karishga urindim:

ko'karmoq og'ir –
suyaklarim mayishdi.

Yuragim tilka-pora,
Asablarda sanoqsiz qisqa tutashuv... [7].

Usmon Azimning she'r va shoirlik haqidagi boshqa bir ijod namunasi uning faqat o'zigagina xos bo'lgan lirik his va ifoda aks etadi. Ijodkor hech kim qo'llanmagan badiiy tasvir va so'zlar bilan kitobxon qalbiga to'g'ridan to'g'ri kirib boradi.

Tong titraydi kech kuzakning quchog'ida,

Yulduzlarni o'chirmoqda gulgun shafaq.

Jonim, qalbim she'riyatning pichog'ida...

Zamin – tilsim, osmon – tilsim... she'r – beshafqat! [8].

Shoir she'r haqidagi, shoirlikdan maqsadi haqidagi o'z mulohazasini ushbu parcha diskursida ko'rsatadi. Ulug' adabiyot namoyondalari izidan kelayotgan ijodkor o'zini endi ko'tarilayotgan tongga qiyoslaydi, taftli quyosh oldida yulduzlarning nursiz ekanligini ta'kidlash barobarida jonni, qalbini she'riyat pichog'iga topshirmoq kerakligini yozadi.

Men yor dedim... Laylimi yo, Shirinmi yo!

Yoki endi tug'ilajak biror malak?

Mana, men, deb ko'z oldimda bo'ldi paydo,

Mana, men, deb she'rdan boqdi yakto yurak.

She'riyatimizda ishq va oshiqik masalasi asosiy mavzulardan hosoblanadi. Usmon Azim esa ishqda izlagan yorini, ya'ni Layli-yu Shirinini she'r deb biladi. Oshiqalarda bo'lgani kabi o'zini yorning, she'riyatning pichog'iga topshiradi:

She'r yozilar... Qiynoq, senga bo'lsin sharaf,

Jonim, qalbim she'riyatning pichog'ida...

Shoir haqida Shuhrat Rizayev shunday yozadi, "Usmon Azimni hamisha navqiron bir alpozda tasavvur etaman. Garchi biroz sergapligi oshib borayotgan bo'lsa-da, qiliqlari o'sha-o'sha, yonib, kuyishi o'sha, ehtirosi o'sha... shu sanaganim va yana sanamagan xislatlarim ichra Usmon Azim hamisha shoir, faylasuf shoir, katta shoir. U hamma narsani she'r qila oladi, hamma narsadan she'r yasay oladi. Yo'q, she'r deganda, turoq – u qofiyani nazarda tutayotganim yo'q. bu-ku o'z-o'zidan. Uning she'r degani hamisha fikr, odam, tiynat va tabiat..." [9].

Xulosa va takliflar. Lirik turdagi asarlar asosan kichik hajmli bo'ladi va biror voqea-hodisa ta'sirida insonda paydo bo'lgan ruhiy kechinma, fikr va tuyg'ular orqali hayotni aks ettiradi. Shoir lirikada ayrim shaxsning bevosita hayotiy kechinmasini beradi, bu bilan lirik asarda xarakter va kechinmani individuallashtiradi. Shu bilan bir qatorda, ijodkor lirik asarda faqat o'z fikri, his-tug'ularinigina emas, balki umuminsoniy lipik kechinmalarni ham ifodalaydi. Demak, badiiy adabiyotda lirik diskursning o'rni nihoyatda katta. Badiiy matnda ma'lum bir syujet yoki tasvir shoir, yozuvchi tomonidan bayon qilinadi ekan, muallif tomonidan lirik diskursning ma'lum bir turiga murojaat qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. Xegay V. O ponyati diskurs// Filologiya masalalari, 2006, N2 (11), 63-66-betlar.
2. Kibrik, A.A. Diskursning kognitiv tahlili: dis. Moskva., 2003, 4-bet.
3. Kubryakova. Matn va uni tahlil qilish shartlari. Moskva., 2000, 6-bet.
4. Languages.oup.com.
5. Raupova L. Dialogik nutqning diskursiv talqini (polipredikativ birliklar misolida). Monografiya. –T.:Fan, 2010, - 206 b.
6. <https://www.supersummary.com/discourse-in-literature-definition-examples/>
7. Usmon Azim. Sog'inch. "O'zbekiston milliy ensklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent., 2007-yil, 3-bet.
8. Usmon Azim. Saylanma. "Sharq" nashriyot- matbaa konsernining bosh tahririyati. Toshkent., 1995, 5-bet.
9. "Sharq yulduzi" jurnalining 2010- yil, 6-soni.
10. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. 2-nashr.- Toshkent: O'qituvchi, 1986. 408 bet.

UDK:811.5

Maxfurat OMONOVA,
Qashgi davlat universiteti dotsenti v/b
E-mail: maxfurat.omonova@mail.ru

Qarshi DU f.f.d.prof. X.Jabborov taqrizi ostida

BIRIKMALI MELIORATIV TERMINLARNING LEKSIK-SEMANTIK TASNIFI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz-o‘zbek tillarida meliorativ terminlarning leksik-semantik tasnifi va ingliz tilidagi “melioration” va o‘zbek tilidagi “melioratsiya” terminlari va tushunchalari haqida qisqacha fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Melioratsiya, terminologiya, kategoriya, leksik-semantik onomasiologik, birikmali termin.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ СОСТАВНЫХ МЕЛИОРАТИВНЫХ ТЕРМИНОВ

Аннотация

В данной научной статье рассматривается лексико-семантическая классификация составных мелиоративных терминов и концептуально-семантическое значение “melioration” в английском и “melioratsiya” узбекском языках.

Ключевые слова: Мелиорация, терминология, категория, лексико-семантический, ономасиологический, составные термины.

LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF COMPOUND TERMS OF MELIORATION

Annotation

The scientific article deals with the lexical-semantic features of compound terms of melioration as well as the conceptual features of term “melioration” in English and “melioratsiya” in Uzbek languages.

Key words: Melioration, terminology, category, lexical-semantic, onomasiological, compound terms.

Kirish. Ingliz va o‘zbek tillari melioratsiya terminologiyasi o‘zining zamonaviy rivojlanish bosqichidada tartibga solingan til birliklari majmuini tashkil etadi va o‘z xususiy o‘rganish obyektiga ega bo‘lgan nolingvistik jarayon sifatida maydonga kelgan. Terminologiya sistemasidan ajratib o‘rganilgan melioratsiya terminologiyasi boshqa terminosistemalardan o‘zining struktur-grammatik va leksik-semantik xususiyatlari, nomlanish va yasalish tamoyillari bilan o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlarga ega bo‘lib, faqat unda o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlar va munosabatlar ham o‘z ifodasini topadi. Birikmali terminlarning tuzilishida turli so‘z turkumlari turli faollikda ularning komponenti sifatida qatnashadi. Bunday birikmali terminlarning yasalishida asosan ot, sifat so‘z turkumi aniqlovchi komponent vazifasini bajaradi va ot+ot, sifat+ot modeliga mos keladi. Ushbu sohaga doir belgi, harakat, narsa va hodisalarini nomlashda ot va sifat so‘z turkumi asosiy aniqlovchi komponent sifatida ishtirok etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Birikmali terminlarni leksik-semantik jihatdan tasniflash asosida D.S.Lotte tomonidan ishlab chiqilgan termin tizimlarini leksik-semantik guruhlariga ajratib chiqish tasnifi yotadi. Birikmali terminlarni LSG (leksik-semantik guruhlar)ga tasniflab chiqishda, avvalo, ularning nomlanish nazariyalari va onomasiologik tasviridagi boshlansa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Sohaviy terminologiyada ularning nomlanishida predmetga xos bo‘lgan turli belgilarning mantiqiy munosabati yotadi, shuning uchun ham LSG o‘zida strukturaviy birlikni, u yoki bu kichik sistemaning mikrosistemasini mujassam etadi.

Nomning shakliy aspektini o‘rganishda, uning til birliklari strukturasi obyektga nom berishda belgilangan ekstralingvistik borliqdagi tasviri va ilmiy-texnik tushunchalarni ifoda etib, terminga aylanishida bir necha semantik kategoriyalarni anglatish xususiyatlarini o‘rganib chiqish kerak. Bunday tadqiqot tildagi umumiy tushunchalar va kategoriyalarni hamda konkret lingvistik vositalarni o‘rganib chiqish bilan chambarchas bog‘liq.

Biron bir yo‘nalishni onomasiologik aspektida ko‘rib chiqish, o‘z ichiga nomning asosi bo‘lgan, tarkibiy qismi sifatida onomasiologik kategoriyalarni o‘rganishni qamrab oladi. Onomasiologik kategoriyalar deganda, ushbu fanning asosiy objekti bilan umumiy va aniq belgilari, xususiyatlari, munosabatlari aks etgan juda keng tushunchalari yotadi. Narsaning ma‘lum xususiyatlariga mos holda, onomasiologik kategoriyalar bir vaqtning o‘zida tilda maxsus til vositalari yordamida ham ifodalanadi. Inson faoliyatining har bir ma‘lum sohasida o‘ziga xos kategorial apparat shakllanadi, ya‘ni ushbu faoliyat xususiyatlariga, uning obyektiga, bu sohada fikrlash xususiyatlariga asoslanadi.

Onomasiologik kategoriyalar, strukturasi ko‘ra, so‘z yasalishi strukturasi juda yaqinligi, har ikkala struktura ikki elementdan tashkil topishidir, ya‘ni predmetni qaysi guruhga oidligini belgilovchi, onomasiologik nom va nomga konkret asos bo‘lgan, onomasiologik belgidan tashkil topadi.

Har bir konkret terminologiyaning onomasiologik kategoriyasini ifodalashda o‘zining shaxsiy vositalari ishlatiladi. Meliorativ terminologiyada tushuncha kategoriyalarini til vositalari orqali namoyon qilishda birikmali aniqlikni olgan, tor soha terminlari, umumilmiy terminlar, hamda adabiy til so‘zlaridan foydalaniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Umumilmiy so‘zlarning mavhumligi va ma‘no kengligi, ularning yana bir muhim belgisiga e‘tibor qaratadi – bu belgi semantik yetishmovchilikdir. “Keng ma‘no deganda biz maksimal darajadagi ma‘noni tushunamiz, so‘zni nutqdan ajratilgan holdagi aniq ma‘nosi va nutqda foydalanilganda uning ma‘nosida torayish va konkretlikni namoyon etadi”. Bundan xulosa, keng ma‘noli element, semantik konkretlash vazifasini bajaradi. Umumilmiy so‘zlarning ma‘nosini aniqlashda, keng ma‘noli so‘zlar ma‘nolarini chegaralaydigan, soha terminlari ishtirok etishi orqali sodir bo‘ladi. Bu so‘zlar terminlar bilan birga kelganda, ular ma‘nolari semantik jihatdan to‘ldirilib, terminning leksik-semantik ma‘nosiga xos bo‘lgan predmetlik tushunchasi boyib ketadi va terminning sohaviy tegishligini aniqlashga yordam beradi. Masalan, ingliz tilidagi system termini ishtirokida, borliqdagi turli obyektlar tushunchalarini belgilab berishda xizmat qiladigan meliorativ terminlarning katta qismi tashkil topgan. Masalan:

drip system – tomchilatib sug‘orish sistemasi;
soil moisture sensing system – tuproq namligi datchigi
(o‘lchab beruvchi asbob);

center-pivot system – aylanib xarakat qiluvchi yomg‘irilatib
suv quyish qurilmasi;

surface-subsurface drainage - kombinativ drenaj tizimi.

Shunday qilib, birikmali terminning konkret ma‘nosi, umumilmiy til fondiga kirgan, tayanch so‘z hamda uni ma‘lum leksik-semantik guruhga biriktirilishi, faqatgina ular yoniga so‘z-aniqlovchi ishtiroki asosida, u yoki bu tushuncha kategoriyalarga tegishligini aniqlash mumkin.

Ba‘zi hollarda, umumiy so‘zlar ma‘nolarini, har doim ham ularning joylashish o‘rniga ko‘ra aniqlash va konkretlash tirish va birikmali terminlarning soha va mavzuviy munosibligini aniqlash yetarli bo‘lmaydi, masalan:

natural system – tabiiy drenaj;
composite system – drenlarning aralash sxemada joylashuvi;
simple method – tuproqosti sug‘orishning sodda sistemasi;
keythroe system – oqim-boshqaruvi sistemasi.

Umumilmiy so'zlarning yana bir muhim semantik hususiyatlaridan biri – bu ko'p ma'noligidir. Demak, system element ishtirokida tuzilgan terminlar "rang-barang" bo'lgan mazmunni anglatib, umumiy ma'nodan boshlab, tor ma'noda tugashi mumkin. Ayrim hollarda, system termini, tilda mavjud nomlarda a group of things or parts working together – narsa yoki qismlarning bir bo'lib ishlashi o'z ma'nosini saqlaydi, masalan:

irrigation system – sug'orish tizimi;

ditch system – kanal orqali sug'orish tizimi;

underground pipeline water conveyance system – yer osti quvurlari orqali sug'orish sistemasi.

Boshqa xollarda, system termini til nominatsiyasi darajasida xarakter usuli tushunchasini ifoda qilishi mumkin, bu orqali method, way of doing something kabi terminlarning sinonimi bo'lib ifodalanadi. Masalan,

herringbone system – archasimon egatlar bo'yab sug'orish tizimi;

inundation irrigation system – ko'llatib sug'orish tizimi;

spray disposal system – yig'ilib qolgan suv bilan sug'orish sistemasi;

open-ditch irrigation conveyance system – kanallar orqali sug'orish tizimi.

Umumiy ma'nodagi system termini birikmali terminlar tarkibida kelsa, apparatus or device, machine, kabi ma'nolarini ifodalaydi, masalan:

center pivot irrigation system – charxpalak yomg'irlatib sug'orish tizimi;

solid set system – stasionar yomg'irlatib sug'orish tizimi;

shunt line metering system – suv sathini parallel o'lchash tizimi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida keltirilgan misollarda system termini tor soha terminlari sprinkler, irrigator, device kabilar bilan sinonimik munosabatlarga osongina kirishadi. Bu vaziyatda, odatda nutq so'zlovchi system terminini obyektini nomlash uchun ishlatmasa, va konkret nomni emas, apparat yoki mashina tarkibini ifodalaydi. Shuni aytish kerakki, system terminining oxirgi ma'nosi o'z vazifasini bajarishda muhim rol o'ynamaydi. Bu terminning vazifasi aniq bo'lmagan, konkret ma'noni ifodalamaydigan narsa, hodisa nomlarini ifodalashda yordamchi vazifasini bajaradi.

Birikmali meliorativ terminlarning struktur-grammatik jihatdan tadqiqi shuni ko'rsatdiki, unda ular, asosan, ikki, uch komponentli terminlar vositasida birikmalar hosil qiladi. Tadqiq etilayotgan terminologiyada bu terminlar guruhi qishloq xo'jaligining melioratsiya sohasida muhim fundamental tushunchalarni belgilash uchun xizmat qiladi va melioratsiyada ularning soni ancha miqdorni tashkil qiladi. Birikmali terminlarni tuzilishida turli so'z turkumlari turli faollikda ularning komponenti sifatida ishtirok etadi. Bunday so'z terminlarning yasallishida asosan ot va sifat so'z turkumi aniqlovchi komponent vazifasini bajaradi va ot + ot, sifat + ot modeliga mos keladi. Melioratsiyaning kichik birikmali muammolar ustida tadqiqot olib borgan olimlar tomonidan olingan natijalarga mos keladi. Ot va sifat so'z turkumining ushbu sohaga doir belgi, harakat, narsa va hodisalarini nomlashda asosiy aniqlovchi komponenti sifatida ishtirok etadi.

Birikmali terminlarning leksik-semantik xususiyatlari ustida olib borilgan tadqiqotlar, tahlillar natijasi shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillari meliorativ terminologiyasida terminlar 10 ta LSGni tashkil etadi. Ushbu soha kategoriyalariga bir tomondan turli texnik uskunalar (uskunalar, mashinalar, agregatlar, asboblar) nomini ifodalagan terminlarni tavsiflasak, boshqa tomondan, modda va materiallar (suv, cho'kmalar, qurilish materiallari), maydonlar, yuzalar, bo'shliqlar, sig'imlar kabi tushunchalarning nomlarini tashkil qiladi. Melioratsiyadagi boshqa jarayonlar, o'lchov birliklari, usullarni ifodalovchi LSGga bo'linishi tadqiq etildi.

Ingliz va o'zbek tillari melioratsiya terminologiyasi o'zining zamonaviy rivojlanish bosqichidada tartibga solingan til birliklari majmuini tashkil etadi va o'z xususiy o'rganish obyektiga ega bo'lgan nolingvistik jarayon sifatida maydonga kelgan. Terminologiya sistemasidan ajratib o'rganilgan melioratsiya terminologiyasi boshqa

terminosistemalardan o'zining struktur-grammatik va leksik-semantik xususiyatlari, nomlanish va yasallish tamoyillari bilan o'zaro o'xshash va farqli jihatlariga ega bo'lib, faqat unda o'ziga xos bo'lgan xususiyatlar va munosabatlar ham o'z ifodasini topgan.

Ingliz tilidagi melioration terminining konseptual mohiyati, tarkibiy turlari gidromelioratsiya, agromelioratsiya, kulturteknik melioratsiya, kimyoviy melioratsiyadan iborat bo'lib, umumilliy tabiatga ega. O'zbek tilidagi melioratsiya termini ingliz tilidagi melioration terminining ma'nolaridan farqlanadi.

Xulosa va takliflar. Birikmali terminlarning tuzilishida turli so'z turkumlari turli faollikda ularning komponenti sifatida qatnashadi. Bunday birikmali terminlarning yasallishida asosan ot, sifat so'z turkumi aniqlovchi komponent vazifasini bajaradi va ot+ot, sifat+ot modeliga mos keladi. Ushbu sohaga doir belgi, harakat, narsa va hodisalarini nomlashda ot va sifat so'z turkumi asosiy aniqlovchi komponent sifatida ishtirok etadi.

Melioratsiya terminlarining yasallishida sintaktik usulning mahsuldor ekanligi aniqlandi. Bu soha terminologiyasining tuzilishi qo'shma, birikmali va murakkab ko'rinishlarga ega. Birikma, ya'ni sintaktik usuli bilan yasalgan birikmali terminlar ikki, uch komponentli terminlar ko'p; besh, olti komponentli birikmalar esa unchalik ko'p emas. Ingliz va o'zbek tillari melioratsiya terminologiyasi o'zining zamonaviy rivojlanish bosqichidada tartibga solingan til birliklari majmuini tashkil etadi va o'z xususiy o'rganish obyektiga ega bo'lgan nolingvistik jarayon sifatida maydonga kelgan. Terminologiya sistemasidan ajratib o'rganilgan melioratsiya terminologiyasi boshqa terminosistemalardan o'zining struktur-grammatik va leksik-semantik xususiyatlari, nomlanish va yasallish tamoyillari bilan o'zaro o'xshash va farqli jihatlariga ega bo'lib, faqat unda o'ziga xos bo'lgan xususiyatlar va munosabatlar ham o'z ifodasini topgan. Ingliz tilidagi melioration terminining konseptual mohiyati, tarkibiy turlari gidromelioratsiya, agromelioratsiya, kulturteknik melioratsiya, kimyoviy melioratsiyadan iborat bo'lib, umumilliy tabiatga ega. O'zbek tilidagi melioratsiya termini ingliz tilidagi melioration terminining ma'nolaridan farqlanadi.

Tadqiqot doirasida ingliz va o'zbek tillari melioratsiyasiga doir terminlar 10 ta leksik-semantik guruhlariga ajratildi. Har bir LSG o'z strukturasi va semantik xususiyatiga ko'ra melioratsiyada turli ilmiy-texnik tushunchalarni ifodalaydi.

Meliorativ terminologiyadagi sinonimik munosabatlar, nomlash jarayonida hamda turli ekstralingvistik omillar asosida uning rivojlanishiga ta'siri ko'rsatadi, ushbu soha terminologiyasida sinonimiya qonuniy hodisa ekanligi o'z tasdig'ini topdi. Sinonimiyaning paydo bo'lishi va ishlatilishi nafaqat isbotlandi, balki hodisaning yangi belgilarini aniqlashda eng kerakli leksik jarayon ekanligi asoslandi

Antonimiya hodisasi sinonimiya va ko'pma'nolik kabi leksikadagi muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Tushunchalarning qarama-qarshiligiga asoslangan ushbu sistema oppozitsion onomasiologik kategoriya hisoblanadi.

Ingliz-o'zbek tillari melioratsiya terminologiyasida affiksatsiya usuli bilan termin yasallishi shuni ko'rsatdiki, bu terminosistemada o'zbek tilida -lik-bosimlik, -chi - drenajchi, ma-cho'kma, -gich//g'ich-suvlagich, so'rg'ich, ingliz tilida -ist - specialst-mutaxassis, -er driver- haydovchi, -ssure- pressure-bosim, -sure- measure- o'lchov, sis- analysis- analiz kabi terminlar affiksatsiya usuli bilan yasallishi ancha faoldir. O'zbek tilidagi -im, -in, -iq, -ik, -indi, -ni, -gi, -ga, -a, -vich, ingliz tilidagi -an, -ant, -ty, -ard, -y, ing kabi so'z yasovchi qo'shimchalar vositasida faollik kuzatilmadi.

Ingliz va o'zbek tilarida melioratsiya obyektlarining motivlanish belgilariga ko'ra nomlanishi 9 guruhga ajratilib tahlil etildi. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, melioratsiya obyekti sifatida ekin maydonlari shakli va hajmi, joylashish o'rni, sifati va unumdorligi, sug'orilish va sug'orilmasligi, qarashliligi, suv xo'jaligi sohasiga oimelioratsiyaigi, suvni yig'ish va saqlash uchun quriladigan sun'iy suv havzalari, kanal turlari va nasos bilan aloqadorligiga ko'ra turli-tuman tub va birikmali terminlardan iboratdir.

ADABIYOTLAR

1. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – Москва, 1961.
2. Константинова Г.А. Теория номинации и ЛСГ.//Вопросы логической и грамматической семантики. - М., 1982.С.
3. Dokulil M. Tvorene slov v cestine. Theorie odvozovanani slov. Praha,1962.
4. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии.–Ленинград, 1968.
5. Ефимов В.И. Определения качества и количества как системы дефиниций. Ростов-на-Дону, 1986.

Munojat RASULOVA,
Oriental Universiteti Ingliz tili o'qituvchisi
E-mail: munojatruxvona@gmail.com

TerDU dotsenti, filologiya fanlari nomzodi R.Mustafoqulov taqrizi asosida

DRAMATIK DISKURSDA PRAGMATIK XUSUSIYATLAR VA ULARNING TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada tilshunoslikda paradigmaning mohiyati, pragmatik yondashuvga asoslangan tilshunoslikda mavjud bo'lgan lingvokulturologik birliklarni qiyosiy, sistem-struktur, tavsifiy va tahliliy xarakterda tadqiq qilish masalalari, shuningdek, dramatik diskursda pragmatik xususiyatlarni tahlili, tasnifi xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Antropotsentrik paradigma, diskurs, lingvopragmatika, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, pressupozitsiya, etnolingvistika, neyrolingvistika, pragmalingvistika, gender lingvistikasi.

PRAGMATIC FEATURES AND THEIR ANALYSIS IN DRAMATIC DISCOURSE

Annotation

The article talks about the essence of the paradigm in linguistics, the issues of comparative, system-structural, descriptive and analytical research of linguistic-cultural units in linguistics based on the pragmatic approach, as well as the analysis and classification of pragmatic features in dramatic discourse.

Key words: Anthropocentric paradigm, discourse, linguopragmatics, cognitive linguistics, sociolinguistics, presupposition, paralinguistics, gender linguistics.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ИХ АНАЛИЗ В ДРАМАТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

В статье говорится о сущности парадигмы в языкознании, вопросах сравнительного, системно-структурного, описательного и аналитического исследования лингвокультурных единиц в языкознании на основе прагматического подхода, а также анализа и классификации прагматических признаков в языкознании. драматический дискурс.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, дискурс, лингвопрагматика, когнитивная лингвистика, социолингвистика, presupposition, этнолингвистика, нейролингвистика, прагмалингвистика, гендерная лингвистика.

Kirish. Tilshunoslikning zamonaviy kognitiv yo'nalishi, pragmalingvistika uning doirasida til xotira, sezgi va boshqalar bilan bir qatorda, insonning aqliy qobiliyatlaridan biri sifatida qaraladi, odatda, matematik lingvistikaning tilni chuqur tavsiflash va o'rganish uchun qo'llanilishini inkor etadi. Shunday qilib, inson tafakkurining o'zgaruvchanligi va uning aksi sifatida tilning o'zgaruvchanligi haqida ishonchli dalillar keltirgan rossiyalik olim Xudyakov Platonik-Aristotel modelidan voz kechish va muqobil prototip til modellarni yaratish fikrini keng qo'llab - quvvatlaydi. Uning fikricha, tilni tahlil qilish, ma'lumotlarni to'plash va algortmlarni ishlab chiqish kelgusida lingvistik modellarni keng yaratilishiga zamin hozirlaydi[1]. Zamonaviy tilshunoslik nutqning turli tomonlarini o'rganadi.

Generativ tilshunoslik matni modellashtirish jarayonlarini sintaktik va semantik nuqtayi nazardan tavsiflaydi. Semiotika nutqni har qanday turdagi belgilar ketma-ketligi deb hisoblaydi. Kommunikativ tilshunoslik matn ichidagi dialogik tuzilmalarni tahlil qilish bilan shug'ullanadi. Pragmatika nutqni tahlil qilishda nutq aktlari nazariyasini qo'llashning kommunikativ strategiyalari va xususiyatlarini o'rganadi. Rasmiy lingvistik maktab grammatik vositalarni matndagi jummalarni bog'lash va ma'lum ma'nolarni ifodalash usullari sifatida o'rganishni davom ettiradi. Matnlarning tuzilishi va talqini masalalarini chuqur nazariy tadqiq etish tilshunoslarni turli janrdagi matnlarni tahlil qilishga jiddiy e'tibor qarataishlariga sabab bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Janr tahlili matnlarning umumiy va individual xususiyatlarini aniqlashga, matnning janrga mansubligiga muvofiq pragmatik funksiyalarini oydinlashtirishga, matnlar tuzilishidagi ichki rasmiy qonuniyatlarni aniqlashga yordam beradi. So'roq gaplar tilshunoslik tadqiqoti obyekt sifatida turli yo'nalishlarda o'rganilib, u fonetik, morfologik, semantik, stilistik, sintaktik xususiyatlar nuqtayi nazardan ko'rib chiqiladi.

Pragmatika nutqni tahlil qilishda nutq aktlari nazariyasini qo'llashning kommunikativ strategiyalari va xususiyatlarini o'rganadi. Rasmiy lingvistik maktab grammatik vositalarni matndagi jummalarni bog'lash va ma'lum ma'nolarni ifodalash usullari sifatida o'rganishni davom ettiradi. Matnlarning tuzilishi va talqini masalalarini chuqur nazariy tadqiq etish tilshunoslarni turli janrdagi matnlarni tahlil qilishga jiddiy e'tibor qarataishlariga sabab bo'ldi. Janr tahlili matnlarning umumiy va individual xususiyatlarini aniqlashga,

matnning janrga mansubligiga muvofiq pragmatik funksiyalarini oydinlashtirishga, matnlar tuzilishidagi ichki rasmiy qonuniyatlarni aniqlashga yordam beradi. Bugungi kunda yaratilayotgan so'roq gaplar tadqiqiga oid tadqiqotlar tobora takomillashayotgan texnika asrida, tilning ijtimoiy va amaliy funksiyasidan unumli foydalanish, uni sohalarga keng tatbiq qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Pragmatika inson kognitiv faoliyatining asosini tashkil etadi. Odatda, J.Serl nutqiy harakatlarni guruhlariga ajratishda yettidan ortiq ko'rsatkichlarga amal qilishni tavsiya qiladi, lekin ulardan eng asosiy illokutiv maqsad, unga erishish uslubi, mazmunning haqqoniylik sharti kabilardir. J.Serl ham nutqiy aktlarni 5 guruhga ajratadi, ammo u taklif qilgan guruhlar O.Ostin tasnifidan mazmun jihatidan farq qiladi:

1. Assertivlar (axborotning rostligini tasdiqlovchi nutqiy harakatlar): Maqolani yozib tugatdim. Poezd soat 10 da jo' naydi. Jamshid - talaba.

2. Direktivlar (buyruq, savol, iltimos, ogohlantirish kabi tinglovchini faoliyatga undovchi nutqiy aktlar). Ertaroq harakat qilmaysizmi? Qaytib kelarmisan yana, yoshligim?

3. Kommissivlar : ushbu guruhda asosan va'da berish, tahdid qilish singari mazmun ifodalanadi. Searl o'zining tadqiqotida ushbu holatlarni (va'da berish, isbotlash, rad etish, taklif) alohida izohlab o'tadi. Masalan: Sen aytayotgan hamma gaplar safsata! Men o'zim seni himoyamga olaman.

4. Deklarativlar: Ushbu turda rasmiy e'lon qilish, ma'lumot berish, bayonot berish mazmunida ifoda etiladi. Yig'ilishni yopiq deb e'lon qilaman; Sizlarni er va xotin deb e'lon qilaman kabi voqelikdagi holatning o'zgartirilishi haqidagi nutqiy aktlar.

5. Espressivlar (tabrik, ta'ziya bildirish kabi nutqiy harakatlar). Men seni qutlayman, aziz birodar.

Ushbu tasnif ham, albatta, ayrim nuqsonlardan xoli emas, lekin J.Serl ajratgan guruhlar nutqiy harakatlarning asosiy xususiyatlarini umumlashtirish va istiqbolda tasnif me'yorlarini yanada kengaytirish yo'li bilan guruhlarini aniqlashtirish va tizimlashtirish imkonini beradi. Xuddi shunday kengaytirilgan va chuqurlashtirilgan tasniflardan birini Keyt Allanning «Lisoniy ma'no kitobida uchratish mumkin. Muallif o'z paytida K.Bax va R.Harneshlar taklif qilgan tasnifga tayanib, ikki asosiy sinfni, ya'ni

“shaxslararo harakatlar va deklarativ harakatlar sinflarini farqlash lozimligini uqtiradi”[2].

Tahlilning keyingi bosqichlarida esa bu sinflar tarkibida guruhlar ajratiladi. Natijada birinchi sinfda (shaxslararo faoliyat aktlari) koistativ (tasdiq, darak berish), prediktiv (taxmin, bashorat qilish), komissiv (va'da, taklif qilmoq), akiolejmeyt (tabrik qilmoq, takalluf, ehtirom kabilar), direktiv (iltimos, savol, buyruq, ta'qib kabilar), avtoritativlar (ijozat bermoq, maslahat bermoq) guruhlari farqlanadi. Deklarativlar sinfida esa effektiv (uylantirish, lavozimga tayinlash faoliyatlariga oid nutqiy harakatlar) va verdiktiv (hukm chiqarish faoliyatiga oid nutqiy harakatlar) aktlar guruhlari ajratiladi. Barchaga tanish bo'lgan «Pragmalingvistika» risolasining muallifi J.Lich nutqiy aktlar guruhlarini ajratishda sotsiologingvistik ko'rsatkichlarga tayanib, ularni muloqot jarayonida «xushmuomalalarni ta'minlovchi va shu muhitni o'rnatish maqsadi bilan qay yo'sinda ifodalanishi»ga nisbatan guruhlaydi[3]. Bu guruhlar quyidagilar:

1) kompititiv (illokutiv maqsad ijtimoiy maqsadga mos kelmaydi, masalan, buyruq, savol, talab, iltimos kabi nutqiy harakatlar);

2) konvivial (illokutiv va ijtimoiy maqsad o'zaro mos, masalan, taklif, qutlov, tabrik, tashakkur izhor qilinishi);

3) kollaborativ (illokutiv maqsad ijtimoiy maqsadga befarq; masalan, tasdiq, xabar berish, e'lon qilish, ma'lumot berish kabi harakatlar);

4) konfliktiv (illokutiv va ijtimoiy maqsadlar, tahdid, ayblov, so'kish, qarg'ish harakatlari).

Rus tilshunosligida I.Susov tomonidan ham nutqiy akt ma'lum guruhlarga bo'lib, tasnif qilingan. Xususan, Susov konstativlar (buyruqlar), komissiyalar (va'dalar), ekspressivlar (ta'sir etish faktori), so'roq mazmunli, bayonot-istak mazmunli nutqiy akt singari guruhlarini ajratib ko'rsatadi[4]. Ko'rinadiki, Susov talqinida so'roq gaplar ham nutqiy aktning alohida gururhi sifatida ko'rsatiladi[5]. Biroq, markaziy va asosiy tushunchalardan biri sifatida so'roq xususiyatlariga ega bo'lgan jumlaning o'z ichiga olgan boshqa tasniflar mavjud. V.G. Gak til an'alariga ko'ra gaplarni kommunikativ holatiga ko'ra (qo'llashdan maqsad) bayon, so'roq va rag'batga ajratadi. G.Gak tomonidan ajratilgan guruhlar gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlariga yaqin turadi[6]. Pochepsov gaplarning

pragmatik mazmuni xususida o'z mulohazalarini bildirib, har qanday gap kommunikativ maqsad bilan bog'liqligini ta'kidlaydi hamda bunda so'roq gaplar orqali kommunikativ maqsad yorqin ifodalanishiga urg'u berib, so'roq gaplarni tahdid-so'roq, bayonot-so'roq, da'vat-so'roq, buyruq-so'roq singari guruhlashni taklif etadi. Dramatik diskursda pragmatikaning implikasiya, propozitsiya, presuppozitsiya singari elementlari faol uchraydi. Bundan tashqari konnotatsiyaning ifodalanishida metaforalarning roli yuqori.

Presuppozitsiya elementidan foydalangan holda manipulyatsiya usuli – bu qabul qiluvchining fikrini, e'tiqodini, dunyoqarashini, munosabatini, maqsadini va boshqalarni o'zgartirish uchun uning ongiga ta'sir qilish uchun ishlatiladigan usullar to'plami. Bunday ta'sir bilan manipulyatsiyaning bir nechta variantlarini hosil qilish mumkin, ular shartli ravishda quyidagicha guruhlanadi:

1) savol ko'rinishidagi bayonot;

2) tanlov illyuziyasini yaratish;

3) qabul qiluvchining muammoga shaxsiy munosabatini shakllantirish;

4) bog'lovchi so'zlarning qo'llanishi.

1. Savol shaklidagi gap. Ushbu turdagi manipulyatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari:

1) bayonot - dalil talab qilmaydigan, savol shaklida tuzilgan bayonot;

2) taxmin qilingan ma'lumotlar to'g'ri deb taxmin qilinadi va savol ba'zi tafsilotlarni aniqlashtirishga qaratilgan;

3) savol unga javob olish maqsadida emas, balki manipulyator uchun zarur bo'lgan his-tuyg'ularni uyg'otish niyatida qo'yiladi, keyinchalik ular aniq obyektga (vaziyatga) yo'naltiriladi va unga munosabat shakllanadi.

Xulosa. Dramatik diskursda esa pragmatikaga xos bir nechta hodisalar yaqqol ifodalanadi. Diskursning boshqa janrlaridan farqli o'laroq, dramatik diskurs muallif, qahramon va rol ijrochisi uchligida pragmatik mazmuni ifodalaydi. Ana shu uchlikda asosiy muammo va yechimning umumlashmasi masalaning nozik va jiddiyligini ko'rsatadi. Shu boisdan dramatik diskursning pragmatik xususiyatlarini tadqiq qilish muhim. Ayniqsa, presuppozitsiya, propozitsiya, implikasiya singari hodisalar muallifdan ssenariy muallifi, rejissyor va aktyorgacha yetib kelgan orqaliqda asosiy mazmuni saqlab qolish qolmasligi tahlillar orqali aniqlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Худяков А.А. Логическое и сублогическое в языке и познании// Филология и культура: Мат-лы IV междунар. науч. конф. 16-18 апреля 2003 года. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.П. Державина, 2003.
2. Allan, Keith (1986). Linguistic meaning. London: Routledge & Kegan Paul. ISBN 0-7102-0699-2.
3. Г. Лич, (1983), Принципы прагматики, Лондон: Longman, стр.xiv + 250.
4. Сусов И. П. История языкознания. — М.: Восток-Запад, 2006. — 295 с.
5. Сусов П.И. Лингвистическая прагматика. Винница-2009.-25 с.
6. Гак.Г.М. Теоретическая грамматика французского языка» (тт. 1-2, М., 1979—1981; 2-е изд. 2004).
7. L.R. Raupova. Qo'shma gap diskursning tarkibiy qismi sifatida. Monografiya. – Toshkent., 2021. – 192 bet.
8. Roman Jakobson “Essais de linguistique générale”.dans Bougnoux, D., Sciences de l'Information et de la Communication. Larousse, Paris, 1993. pages 138 à 146.
9. Зиньковская А.В. Драматургический дискурс как статусно новое дискурсивное образование// Рецензируемый, реферлируемый научный журнал «Вестник АГУ». Выпуск 2 (153) 2015. – С. 36-42. [Электронный ресурс]/ Режим доступа: URL:https://e.lanbook.com/reader/journalArticle/206107/#5 (дата обращения: 02.05.2018).
10. Шилков Ю.М. О природе фикционального дискурса [Текст]// Я. (А. Слинин) и МЫ: к 70- летию профессора Ярослава Анатольевича Слинина. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002.

UO•K:811.5

Visola SAMADOVA,
Termiz davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: visolasamadova5@gmail.com

TerDU dotsenti, filologiya fanlari nomzodi R.Mustafoqulov taqrizi asosida

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ANTONIMIYA HODISASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada tilshunoslik sohasidagi antonimiya hodisasi, ushbu sohada tadqiqot olib borgan olimlar, leksik va frazeologik antonimlar, ularning matnda qo'llanilishi tahlil qilingan. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi antonim komponentli frazeologik birliklar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Antonimiya, frazeologik birlik, leksik antonimlar, frazeologik antonimlar.

THE PHENOMENON OF ANTONYMY IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

This article analyzes the phenomenon of antonymy in the field of linguistics, scientists who have conducted research in this area, lexical and phraseological antonyms, their usage in the text, and also talks about phraseological units with an antonymic component in the English and Uzbek languages.

Key words: Antonymy, phraseological unit, lexical antonyms, phraseological antonyms.

ФЕНОМЕН АНТОНИМИИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье анализируются явление антонимии в области языкознания, ученые, проводившие исследования в этой области, лексические и фразеологические антонимы, их употребление в тексте, а также говорится о фразеологических единицах с антонимическим компонентом в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: Антонимия, фразеологические единица, лексикологические антонимы, фразеологические антонимы.

Kirish. Til-millatning ko'zgesi hisoblanadi. Darhaqiqat, til har qaysi millat madaniyatini ko'rsatishga xizmat qiluvchi vositalardan biridir. Tildagi har qanday birlik u yoki bu darajada milliy-madaniy o'ziga xosliklarni namoyon etadi. Ammo shunday til birliklari borki, ular milliy-madaniy injaliklarning benihoya-betakor timsolidir. Shu ma'noda frazeologizmlar millat mentaliteti, madaniyati, turmush tarzi hamda uzoq yillik kuzatuvlarning qabariq ifodasidir[1].

Jahon tilshunosligida frazeologiya fanining ahamiyati, undagi muammolar, vazifalar dolzarb bo'lib bormoqda. Frazeologiya (yunoncha "phrasis"-gapirish usuli, ohangi va "logia" – tadqiqot sohasi so'zidan kelib chiqqan) tilga ilmiy yondashuv usuli bo'lib, XX asrda rivojlangan. Frazeologizmlarni o'rganilish tarixiga nazar solsak, u dastlab, adabiyotshunoslikda paydo bo'lgan. Frazeologiya atamasi ingliz adabiyotshunosi Neandr tomonidan 1558-yilda dunyo filologiyasiga birinchi marta olib kirilgan[2].

Tahlil va natijalar. Frazeologizmlar kelib chiqishi jihatidan juda qadimiy bo'lsa ham, ularni o'rganish tarixi bir necha yuz yilni o'z ichiga oladi.

Rus tilshunosligida frazeologizmlarni o'rganish XVIII asrdan boshlangan bo'lsa, turkiyshunoslik va o'zbek tilshunosligida esa XX asrning 50-yillaridan boshlanadi.

Frazeologiya tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida o'tgan asrning 40-yillarida maydonga keldi, Frazeologiya nazariyasining rivojida Sh. Balli qatorida Y.D. Polivanov, L.A. Bulaxovskiy, V.V. Vinogradovlarning, turkiyshunoslikda S.S. Kenesbayev, S.N. Muratov kabi tilshunoslarning alohida xizmatlari bor. O'zbek frazeologiyasining nazariy masalalari bo'yicha dastlab Y.D. Polivanov, keyinchalik Sh. Rahmatullayev, Y. Pinxasov, B. Yo'ldoshev, Abdimurod Mamatov, Abdug'afur Mamatov, A. Isayev, A. Rafiyev, M. Sodiqov, Q. Hakimov, Sh. Usmonova, Q. Bozorboyev, B. Jo'rayeva, Sh. Abdullayev, Sh. Almatova, M. Bafoyev va boshqa qator tilshunoslar asarlari maydonga keldi.

Bu borada Sh. Rahmatullayevning o'zbek tilshunosligida qilgan xizmatlari beqiyosdir. Sh. Rahmatullayev o'zining tadqiqotlarida frazeologizmlarning ma'no xususiyatlari, shakl, shakl va ma'no munosabatlari borasida maxsus monografik ishlar olib borgan va bundan tashqari o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning izohli lug'atini ham yaratgan. B. Yo'ldoshev o'zining "Frazeologik

uslubiyat asoslari" o'quv qo'llanmasida frazemalarning uslubiy xususiyatlarini bayon qilgan[3].

Frazeologiya sohasining rivojlanish tarixini professor B. Yo'ldoshev xronologik jihatdan 3 davrga bo'lib o'rganishni tavsiya etadi:

Birinchi davr XVIII asrning o'rtalaridan XX asrning 30-yillarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davr frazeologik tadqiqotlarning yo'lga qo'yilishi M.B. Lomonosov, A.A. Potebnya, Sh. Balli faoliyati bilan bog'liq, frazeologiya ko'proq leksikografiya, amaliy lug'atshunoslik obyekti bo'lib xizmat qilgan. Bu davrda ko'proq FB (frazeologik birlik) larni lug'atlarda aks ettirish, ularning ma'nosini, etimologiyasini izohlash, talqin etishga alohida e'tibor qaratilgan edi.

Ikkinchi davr E.D. Polivanov, V.V. Vinogradov kabi olimlarning ilmiy faoliyati bilan bog'liq holda rivojlandi va XX asrning 30-50-yillarini o'z ichiga oladi. Bu davrni frazeologiyaning mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanish davri ham deysish mumkin.

Uchinchi davr XX asrning 60-yillaridan boshlanib, hozirgi kungacha davom etadi. Bu davr frazeologik tadqiqotlarda yangi metodlarning qo'llanilishi, frazeolog nazariyaning tez sur'atlar bilan rivojlanishi va ko'plab frazeolog olimlarning yetishib chiqqanligi bilan xarakterlanadi.

Frazeologizmlarning o'rganilish tarixi uch davrga ajratiladigan bo'lsa, uning keng qamrovli va ko'lamlil o'rganilishi uchinchi davrga to'g'ri keladi. 60-yillardan rus tilshunosligida frazeologizmlarning turli nazariy va amaliy jihatlarini o'rganila boshlandi[4].

Adabiyotlar tahlili. Frazeologiya masalalarini tadqiq etish, ayniqsa, akademik V.V. Vinogradovning fundamental ishlaridan keyin jadal tus oldi. Pirovardida, frazeologiyaning nazariy va amaliy jihatlarini qamrab oluvchi ko'plab monografiyalar, ilmiy maqolalar, amaliy qo'llanmalar, frazeologik lug'atlar yuzaga keldi. Milliy tillarning frazeologik materiallarini tekshirishga ham alohida e'tibor berila boshlandi. Mana shu asnodan frazeologizmlarning turli jihatlarini, jumladan, paydo bo'lish manbalari va shakllanish xususiyatlari (A.M. Babkin, Y.A. Gvozdev, A.S. Aksimov), frazeologik ma'noning o'ziga xos xususiyatlari (V.P. Jukov, V.V. Vinogradov, A.I. Molotkov, A.M. Melerovich, Sh. Rahmatullayev), frazeologizmlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari

(E.I.Dibrova, Sh.Rahmatullayev, Z.G.Uraksin va boshqalar.), frazeologizmlarning Grammatik tabiati (V.V.Vinogradov, N.M.Shanskiy, Sh.Rahmatullayev), frazeologizmlarning leksik-grammatik tasnifi (A.I.Molotkov, A.G.Nazaryan), frazeologizmlarning uslubiy xususiyatlari (A.I.Fedorov, B.Yo'ldoshev) atroflicha tadqiq etib chiqildi. Shu bilan birga, frazeologizmlarning morfologik xususiyati va paradigmatikasi o'rganildi, ularning gapdagi sintaktik vazifalari aniqlandi, qiyosiy-tipologik tahlil qilindi, badiiy asar tili frazeologiyasi va uning stilistik vazifalari belgilandi, frazeologiyaga doir darslik va qo'llanmalar hamda lug'atlar yaratildi.

Frazeologizmlarni o'rganish, shubhasiz, tilshunoslik fanini nazariy va amaliy jihatdan boyitdi. O'z kelajagini xorijiy hamkorlar bilan birlik va hamjihatlikda qurayotgan O'zbekiston uchun xorijiy tillarni o'rganishning ahamiyatini hozirgi rivojlangan zamonda har qaysi sohada ko'rishimiz mumkin. Ikki va undan ortiq so'zlar bir necha yo'l bilan birga kelishidan hosil bo'lgan, ma'lum bir ko'chma ma'no ifodalaydigan, nutqda foydalanilganda nutqiy hamda hissiy ta'sirchanlikka va bo'yoqdorlikka ega bo'lgan, ifodalagan ma'nosi bir so'zga teng bo'lgan so'zlar yig'indisi yoki gaplarga ibora deyiladi.

Bundan tashqari tilshunoslikning frazeologiya bo'limi shu sohaning taraqqiyoti, frazeologiya sohasiga muhim hissa qo'shgan tilshunos olimlar, frazeologik ma'no, frazeologik polisemiya, qarama qarshi ma'noli iboralar, iboralar sinonimiyasi, frazeologik paronimiya va paraforma, iboralar omonimiyasi, antonimiyasi, iboralar variatsiyasi, frazeologizmlarning o'ziga xos grammatik xususiyatlari va boshqalar o'rganiladi.

Ingliz va g'arb tilshunosligida frazeologiya sohasida U.Weinrich, I.V.Arnold, L.Lipka, W.Werner, R.Glaser, A.P.Cowie & Peter Howarthlarning xizmatlari ancha salmoqli ahamiyatga ega. O'zbek tilshunosligida frazeologiya sohasida antonim komponentli frazeologik birliklar borasida ko'p ish olib borilmagan, o'tgan asrning 80-90-yillarida Sh.Rahmatullayev tomonidan bu borada kichik tadqiqotlar olib borilib, frazeologiyada antonimiya, sinonimiya va omonimlik haqida ma'lum izohlar va tushunchalar berib o'tgan[5]

Antonimlik hodisasini G.B.Antrushina, I.V.Arnold, S.Jones, Z.T.Jabelov, Sh.Japarov, A.K.Jumabekova, Ch.Kreydler, D.A.Kristal, D.A.Kruz, J.Layonz, M.L.Merfi, Y.N.Miller, A.Aygabilov, A.Bolganbayev, R.Z.Ginzburg, L.A.Novikov, Sh.Rahmatullayev, B.Yo'ldoshev, B.Boltayeva kabi chet el va vatandosh olimlarimiz o'rganagan bo'lsalar, frazeologiyada antonimlik hodisasi borasida N.F.Aliefirenko, E.F.Arsentyeva, E.M.Soloduxo, Z.G.Uraksin, L.A.Trufanova, K.S.Kalibayeva, S.K.Kenesbayev, U.Kenesbayeva, S.K.Kojaxmetova, J.Koniratbayev, Z.A.Laypanova, Y.N.Miller, L.T.Miftaxutdinova, A.Y.Musalova, J.Osmonova, G.M.Polkina, G.Smagulova, G.T.Sirlibayev, Sh.Rahmatullayev, B.Yo'ldoshev, B.Boltayeva kabi olimlar ish olib borganlar.

Ikki yoki undan ortiq komponentdan tashkil topgan, yaxlit frazeologik ma'no anglatuvchi turg'un til birligi frazeologizm yoki frazeologik birlik (ibora) deyiladi. Masalan, ingliz tilida a feast or a famine ["katta omad yoki butunlay omadsizlik"]; think on one's feet ["tezda tushunib yetmoq"]; darhol javob qaytarmoq; put on the grill ["kirishib ketmoq"]; qiyonoqqa solmoq kabi iboralari bunga misol bo'lishi mumkin.

Antonimiya hodisasi xuddi sinonimiya kabi, so'zlarning ma'no munosabati asosida ma'lum birlikni hosil qiluvchi hodisadir. Bizga ma'lumki, sinonimiya birdan ortiq so'zlarni ma'nodagi bir xillik tufayli birlashtirsa, antonimlar esa shakli ham, ma'nosi ham boshqa-boshqa bo'lgan so'zlar orqali namoyon bo'ladi. Lingvistik adabiyotlarda antonimlarning, asosan, ikki turi

aniqlanadi: 1. Lug'aviy antonimlar: og'ir-yengil, keng-tor, o'g'il-qiz va shu kabilar.

2. Grammatik antonimlar: uyli-uysiz, bo'bro'-obro'siz kabi. Lug'aviy antonimiyada til birliklarining o'zak holatida qarama-qarshi ma'nolarni ifodalashi hisobga olinadi. Grammatik antonimiya esa morfema asosida ro'y beradi, ya'ni bir o'zakli so'zlarga qarama-qarshi affiksalar qo'shilishi bilan hosil qilinadi. Masalan: mazali-mazasiz, hayoli-behayo.

Bir o'zakli yasama so'zlar haqida quyidagicha fikr bildirilgan: "Bir o'zakli yasama so'zlar faqat o'zaro zid bo'lgan yaxlit leksik tushuncha yoki yaxlit leksik ma'no bildirgandagina antonimik qator yasay oladi, va shu tilda shakily butunlikka ega bo'lgan sinonimlarining mavjudligi bilan yoki boshqa tilga yaxlit leksik birlik orqali tarjima qilinishi bilan isbotlash mumkin. Masalan, baxtli-baxtsiz antonimik juftlikning bir komponentiga saodatli, baxtiyor, tolemand, ikkinchisiga tolesiz, sho'rpehona kabi sifat so'zlar sinonim bo'la oladi.

Antonimlarning biri ikkinchisini inkor qilish darajasi (kuchi) har xil. Masalan, baland-past, oq-qora, issiq-sovuq, yosh-qari kabi so'zlarda bir-birini inkor qilish kuchli, ular bir-birini eslatib turadilar. Ammo er-xotin, aka-uka, chol-kampir, oqshom-nahor, o't-suv kabi so'zlarda bunday xususiyat kuchsiz. Ularning mazmunidagi belgilarga kelganda esa bu belgilar avvalgidagidek tamomila bir-biriga qarama-qarshidir. Bu hol antonimlarni ma'nolariga ko'ra turlarga ajratishni taqozo etadi. To'liq antonimlar, yarim antonimlar va kontekstual antonimlar [6].

Frazemik antonimlarning ham xilma-xil shakllari mavjud:

Antonimik munosabat asosiga qurilgan bir frazeologik birliklarning ba'zilar leksik antonimlar bilan ifodalanadi. Masalan: oq va qorani ajratmoq; bog'dan kelsa, tog'dan keladi; daryoga ho'l olib borib, quruq qaytarib olib boradi; yegani oldida, yemagani keyinda; it yotish, mirza turish; yer bilan osmoncha farq qiladi va hokazo. Boshqa bir frazeologik birliklar tarkibida esa leksik antonimlar mavjud bo'lmaydi. Masalan: dunyoni suv bossa, to'pig'iga chiqmaydi; men bog'dan kelsam, u tog'dan keladi; ninaning uchidek gap bo'lsa, tuyadek qiladi; yuzi kulsa ham ichi kuyadi; osmonga chiqsa oyog'idan, yerga kirs qulog'idan tortaman va hokazo. Bunday holda antonimiya frazeologik birlikdan yaxlitligicha anglashiladigan lug'aviy ma'no asosida belgilanadi[7].

Antonim frazeologik birliklar juftligi orqali yuzaga kelgan antonimiya esa bir-biriga qarama-qarshi ma'nodagi ikki mustaqil frazeologik antonimik munosabatga kirishishi natijasida yuzaga keladi. Masalan: dunyoga kelmoq-dunyodan ketmoq; gapida turmoq-so'zidan qaytmoq va hokazo.

Shuni ta'kidlash lozimki, frazeologik antonimlar leksik antonimlardan ancha farq qiladi. Birinchidan, frazeologik birliklarni tashkil etayotgan komponentlar har doim ham o'zaro antonimik munosabatda bo'lmaydi, balki umumfrazeologik ma'no antonimik ma'no sifatida xoslashadi. Ikkinchidan, tilda frazeologik antonimlar leksik antonimlarga qaraganda kam uchraydi. Shunga qaramay, yozuvchilar ulardan unumli foydalanishga harakat qiladilar. Chunki bunday qarama-qarshi fikrni ifoda etuvchi frazeologik birliklar kishi xarakterining, xulq-atvorining ochilishiga hamda voqea-hodisalarning yorqin ifodalanishiga katta yordam beradi[8].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tilshunoslikda antonimiya hodisasi keng ko'lamlil hisoblanadi. Frazeologizmlar ustida buyuk tadqiqotchi olimlarimiz qizg'in tadqiqotlar olib borgan. Leksikologiya tarkibida o'rganib kelgan frazeologizmlarni alohida tilshunoslikning sohasi bo'lib shakllanishida o'zining ulkan hissalarini qo'shgan. Hamda uning turli qirralarini ilmiy tadqiq etgan.

ADABIYOTLAR

1. Mahmudov N, Odilov Y. "So'z ma'no taraqqiyotida ziddiyat". O'zbek tili enantiosemik so'zlarining izohli lug'ati". - Toshkent: Akademiya nashri, 2014. - B.103
2. Bozorboyev K.T. "O'zbek so'zlashuv nutqi frazeologizmlari" Filol.fanl.nomz...diss. avtoreferati Samarqand, 2001.22-b.
3. Yo'ldoshev B. "Frazeologik uslubiyat asoslari" uslubiy qo'llanma. Samarqand 1998.B.25
4. Mamatov A.E. "O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari": Filologiya fanlari dokt.diss.avtoreferat-Toshkent 2000.B.10
5. Rahmatullayev Sh. "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati". - Toshkent: O'qituvchi, 1978
6. Rahmatullayev Sh., Mamatov N, Shukurov R. "O'zbek tili antonimlarining izohli lug'ati". - Toshkent: O'qituvchi, 1978 25-b.
7. Муратов С.Н. Устойчивые словосочетания в тюркских языках. - Москва, 1961. С.6.
8. Махмараймова Ш. Hozirgi o'zbek tili leksikologiyasi. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Firdavs-Shoh nashriyoti, 2021. - 380 b.

UDK:811.1

Sarvinoz RASULOVA,
ToshDO`TAU o`qituvchisi
sarvina_ok@mail.ru

Filol.f.d., prof. B.Karimov taqrizi asosida

FANTASTIK QISSALARDA XRONOTOP TASVIRI

Аннотация

Xronotop masalasi bugungi kunda eng ko'p tadqiq qilinayotgan tushuncha hisoblanadi. Mazkur maqolada Tohir Malikning fantastik qissalaridagi adabiy makon va zamon tadqiq etilgan. "Davron", "Falak", "Ov" qissalarida tasvirlangan makon va zamon, yozuvchining mahorati batafsil tahlil qilingan. Tohir Malikning fantastik qissa yaratish uslubi haqida ham fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: xronotop, makon va zamon, adabiyotshunoslik, janr poetikasi, obrazlar tabiati, uslub, badiiy asar syujeti, kompozitsiyasi, tili, badiiy matn strukturasi.

ХРОНОТОПНЫЕ ОБРАЗЫ В ФАНТАСТИЧЕСКИХ ИСТОРИЯХ

Аннотация

Проблема хронотопа сегодня является наиболее исследованной концепцией. В данной статье исследуется литературное пространство и время в фантастических рассказах Тахира Малика. Подробно анализируются пространство и время, описанные в рассказах "Даврон", "Фалак", "Охота", а также мастерство писателя. Обсуждается также стиль Тахира Малика в создании фантастического рассказа.

Ключевые слова: хронотоп, пространство и время, литературоведение, жанровая поэтика, характер образов, стиль, сюжет художественного произведения, композиция, язык, структура художественного текста.

CHRONOTOPE IMAGERY IN FANTASTIC STORIES

Annotation

The chronotope problem is the most researched concept today. This article explores the literary space and time in Tahir Malik's fantastic stories. The space and time described in the stories "Davron", "Falak", "Hunting" and the skills of the writer are analyzed in detail. Tahir Malik's style of creating a fantastic story is also discussed.

Key words: chronotope, space and time, literary studies, genre poetics, nature of images, style, plot of an artistic work, composition, language, structure of an artistic text.

Kirish. Aholi, ya'ni kitobxonlar orasida kuchli aks-sado bergan, katta shov-shuvga sabab bo'lgan, ketma-ket va qayta bosilib, qo'lma-qo'l bo'lib o'qilayotgan hodisa maqomidagi bir asarning muallifi hayoti va ijodini tadqiq qilish, mashhurlik sabablarini o'rganish hamda xolis ilmiy baho berish adabiyotshunoslik ilmining eng muhim vazifalari hisoblanishi tabiiy edi.

Adabiyotimizdagi har bir yozuvchi, ijodkor, shoirning ijodiy merosini, ma'naviy va ruhiy olamini tadqiq etish adabiyotshunosligimizning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Yozuvchi Tohir Malik qissalarining janr poetikasi, obrazlar tabiati, tili va o'ziga xos uslubining talqini milliy ma'naviyatimizni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xalqqa manzur asar yozish, ba'zi kitobxonlarning umri mobaynida o'qib chiqishga ham vaqti yetmaydigan darajada sermahsul ijod namunalari yozish hamma ijodkorlarga ham nasib etavermaydigan noyob baхtdir. Ammo bu baxt Tohir Malikka nasib etgandi. Yozuvchi umri davomida xalq dardi bilan yashadi, uning tashvishlarini o'zini deb bildi, tanimsiz mehnat qildi va natijada ko'plab o'lmas asarlarning muallifiga aylandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek adabiyotshunosligida muayyan adiblar ijodi, ular asarlaridagi insonlar ruhiy dunyosi, qahramonlarning rang-barangligi, badiiy asar syujeti va kompozitsiyasi, tili va uslubi masalasi o'rganilishda davom etayotgan mavzudir. Xususan, Tohir Malikning "Shaytanat" asari U.Normatov, A.Rasulov, A.Ulug'ovlar tomonidan e'lon qilingan maqolalarda qisman o'rganilgan. Biroq XX asrdan shu vaqtga qadar qilingan tadqiqotlarda Tohir Malikning boshqa qissalarining talqini yetarlicha o'rganilgan emas.

Jahon adabiyotshunosligida xronotop, ya'ni makon va zamon masalasi nazariy jihatdan atroflicha o'rganilgan. Bugungi kunda ham bu boradagi izlanishlar izchil davom ettirilmoqda. Chunki makon va zamon masalasi har qanday fanning muhim obyektidir sanaladi hamda har qanday voqea yoki hodisa ma'lum bir makonda sodir bo'ladi. Ammo u shu makonda muayyan joyni egallab turmaydi. Balki o'zgaradi, harakatlanadi va rivojlanadi. Bu harakat esa, o'z navbatida, faqat makondagina ro'y bermaydi, u muayyan zamon ichida ham sodir bo'ladi.

Badiiy voqelik sodir bo'luvchi makon va shu makonda sodir bo'luvchi jarayon zamon badiiy asarni mantiqan mustahkam bog'lab

turuvchi ikki vosita hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan badiiy vaqt va joy muammosi adabiyotshunoslikning dolzarb masalalaridan biri sanaladi. Asosiysi vaqt va makon masalasi badiiy butunlikning muhim komponentlar yig'indisi bo'lib xizmat qiladi. Bu esa asarda tasvirlangan badiiy haqiqatlar olamini ochib berishga yordam beradi hamda muallifning tasvir va tasavvur dunyosini mujassamlashtiradi.

Shuni aytish kerakki, aslida inson aqli bilan chegaralangan zamon – vaqt eralar, asrlar, yillar, fasllar, oylar, haftalar, kunlar, soatlar... kabi butunlikni, astronomik qatorni tashkil etadi. Makon – fazo esa osmon, yer, dengiz, sahro... kabi yaxlitlikni ifoda etadi. Ijod ahli tasvirlayotgan voqea-hodisalarning ishonchlilik quvvatini oshirish uchun shu astronomik vaqt va fazodan turli yo'sinda, o'z dunyoqarashi va mahoratiga qarab foydalanadi. Boshqacharoq aytganda, badiiy asarda zamon – vaqt, makon – fazo fizikaviy mazmundan adabiy-falsafiy mohiyatga ko'chadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Falsafaning muhim kategoriyalari sifatida e'tirof etiluvchi zamon va makon muammolari badiiy adabiyot uchun yot tushunchalar emas. Badiiy asarlarda ma'lum bir zamonda, ma'lum bir makonda sodir bo'lgan voqea hamda hodisalar o'z ifodasini topadi. Xronotop lotincha so'zdan olingan bo'lib, chronos – zamon va topos – makon degan ma'noni bildiradi. Adabiyotshunoslikda zamon va makon, ya'ni xronotop muammosiga murojaat XX asrning birinchi yarmidan boshlandi. Ushbu terminni M.Baxtin XX asrning 30-yillarida adabiyotshunoslikka olib kirgan. M.Baxtindan so'ng xronotop masalasi Y.M.Lotman [3], V.YE.Xalizev [6], N.D.Tamarchenkolar [5] tomonidan tadqiq qilingan. Yozuvchi badiiy olamini teran anglash uchun uning alohida asarlarida aks ettirilgan makoniy, zamoniy chegaralarni bir joyda umumlashtirish, ularning bir-biri bilan bog'liq tomonlarini o'rganish va ularni yaxlit bir olam sifatida tasavvur etish kerak. Chunki ularning o'zi aslida ijodkor yaratgan butun bir badiiy olamning rangin jihatlari hisoblanadi [7].

M.Baxtin xronotop tushunchasini fanga olib kirar ekan, uning badiiy asar negizidagi janr, kompozitsiya, syujet, badiiy matn strukturasi, obrazlar poetikasiga doir muhim qismlarni qamrab olishi, badiiy makon va zamoni uyg'un aks ettirishini hisobga oladi [2]. "Adabiyotda badiiy idrok etilgan zamon va makon aro uyg'unlikni biz xronotop deb ataymiz..." deb yozadi M.Baxtin [1]. Darhaqiqat, badiiy

asardagi janr, kompozitsiya, syujet, matn tuzilishi, obrazlarni uyg'unlikda ko'rsatuvchi poetik hodisa xronotop deb ataladi.

Tahlil va natijalar. Tohir Malikning qissalarida ham makon va zamon bir butunlikda tasvirlanadi. Fantastik asarlarda qahramonlar koinotga uchiriladi, chet ellarga sayohat qiladi, biroq Tohir Malikning asarlarida tarixga sayohat qilinadi. "Falak" fantastik qissasida ham bosh qahramon Jahongir yaratgan qurilmasida tarixga, ya'ni ellaloma nomli qurilma yordamida XV asrga sayohat qiladi. Asarda Mirzo Ulug'bek yashagan davr, u zamondagi ilm ahli tasvirlanadi. Fantastik yozuvchi jiddiy ilmiy faraz, g'oyani xuddi amalga oshganday tarzda ishonarli bayon qilishi shart. Agar adib asarlarida hozirgi davr muammolarini aks ettirmasa, asarining ijtimoiy ahamiyati yo'qoladi. Yozuvchi davr va zamoni hamisha his etadi. Hatto o'tmishga murojaat qilganda ham asarga bugungi kun muammolarini singdirib yuboradi. Shunday qilib, qissada ikki zamon – XV va XX asr voqealari parallel tasvirlanadi.

Tohir Malikning "Ov" qissasi fantastik asar. Adib fantastika orqali ona yerimizni o'zga sayyoralik fazogirlar ko'zi bilan kuzatib, qatag'on qurbonlarining ayanchli taqdirini qalamga oladi. "Falak" qissasida Tohir Malik fantastikani tarixga bog'lagan edi. "Ov"da ham tarixga murojaat kildi. Har ikkala qissada ham yetuk adibning tajriba va mahorati yaqqol aks etib turibdi. Qissada nohaq hibsga olinib, bitta barakka qamalgan to'rt inson uchrashadi. Ularning barchasi siyosiy mahbus, ya'ni "xalq dushmani", ammo dunyoqarashi, fikrlari, e'tiqodi bir-biriga aslo o'xshamaydi, hattoki, bir-birini rad etadi.

"Davron" fantastik qissasida voqealar Yozyovonda sodir bo'ladi. Arxeolog olimlar qazishma paytida tilla odam haykallarini topishadi. Shu taxlit asarning keyingi voqealari rivojlanadi. Davron, ustoz Bekmirzayev, Davronning kursdoshi Niyoz Mansurov va uning rahbar qarindoshi bilan bog'liq voqealar hikoya qilinadi. Asarda Niyoz va Davronning suhbatida vodiyliklar haqida gap boradi: "... – Vodiyning odamlariga tushunib bo'lmaydi. Haddan tashqari sermulozamat. Mehmonning atrofida parvona bo'lishadi. Lekin yurakdan izzat qilishmasa kerak, deyman. Mulozamatlari soxtadir-a?"

– Sen hamma narsani o'z bo'yingga qarab bichasan. Soxta muomalani senga chiqargan, hatto ayrim harakatlaring ham soxta bo'ladi. Birovga yurakdan yaxshilik qilmaysan. Shuning uchun hamisha boshqalardan gumonsiraysan.

– Sen nima uchun ularga mening kimligimni aytmading?

– Ularga bari bir. Amalning bilan ishlari yo'q. Sen mehmonsan, tamom!" [4]. Tohir Malikning aksariyat asarlarida

voqealar Andijonda, uning turli tumanlarida sodir bo'ladi. Adibning onasi va tog'asi vodiylik bo'lganligi sababli asarlarida vodiy tasvirini jonli chizsa kerak. Qahramonlarning tilida ham vodiy shevasi elementlari seziladi. Masalan: "Davron", "Falak" qissalarida nevlay, sayyorapoy

Xulosa va takliflar. Tohir Malikning qissalarida ham makon va zamon bir butunlikda tasvirlanadi. Fantastik asarlarda qahramonlar koinotga uchiriladi, chet ellarga sayohat qiladi, biroq Tohir Malikning asarlarida tarixga sayohat qilinadi. "Falak" fantastik qissasida ham bosh qahramon Jahongir yaratgan qurilmasida tarixga, ya'ni ellaloma nomli qurilma yordamida XV asrga sayohat qiladi. Asarda Mirzo Ulug'bek yashagan davr, u zamondagi ilm ahli tasvirlanadi. Fantastik yozuvchi jiddiy ilmiy faraz, g'oyani xuddi amalga oshganday tarzda ishonarli bayon qilishi shart. Agar adib asarlarida hozirgi davr muammolarini aks ettirmasa, asarining ijtimoiy ahamiyati yo'qoladi. Yozuvchi davr va zamoni hamisha his etadi. Hatto o'tmishga murojaat qilganda ham asarga bugungi kun muammolarini singdirib yuboradi. Shunday qilib, qissada ikki zamon – XV va XX asr voqealari parallel tasvirlanadi.

Tohir Malikning "Ov" qissasi fantastik asar. Adib fantastika orqali ona yerimizni o'zga sayyoralik fazogirlar ko'zi bilan kuzatib, qatag'on qurbonlarining ayanchli taqdirini qalamga oladi. "Falak" qissasida Tohir Malik fantastikani tarixga bog'lagan edi. "Ov"da ham tarixga murojaat kildi. Har ikkala qissada ham yetuk adibning tajriba va mahorati yaqqol aks etib turibdi. Qissada nohaq hibsga olinib, bitta barakka qamalgan to'rt inson uchrashadi. Ularning barchasi siyosiy mahbus, ya'ni "xalq dushmani", ammo dunyoqarashi, fikrlari, e'tiqodi bir-biriga aslo o'xshamaydi, hattoki, bir-birini rad etadi.

"Ov" qissasida voqealar, asosan, qamoqxona va o'rmonda sodir bo'ladi. Bu yerda qamoqxona va o'rmon adabiy makon hisoblanadi. Tohir Malikning detektiv qissalarida qamoqxona, sovxoz, qishloq, shahar, o'rmon, mehmonxon, maktab, kafe adabiy makon sifatida gavalantiriladi.

Asarda qahramonlarning bolaligi, ota-onalari, oilasi, bola-chaqasi, ilm olishi kabi voqealar resrospektiv syujet elementidan foydalanib gavalantiriladi. Shu o'rinlarda yordamchi makonlar tarvirlanadi. Asarda Andijon, Namangan, Chust, Toshkent kabi joy nomlari qayd etiladi. Qamoqxonada siyosiy mahbuslar o'zlarining hayot yo'llarini sarhisob qiladilar. Iymoni but, o'z e'tiqodiga sodiq qahramonlar zulm va zolimlarga bosh egmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 234-235.
2. Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари. – Тошкент: Ф.Фулум, 2015. – Б. 89.
3. Лотмон Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 265 с.
4. Малик Т. Даврон / Танланган асарлар. 1-том. –Тошкент: Шарк, 2004. – Б. 150-151.
5. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д.Тамарченко]. – М.: Издательство Клуагиной; Интрада, 2008. – 287 с.
6. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2002. – 248 с.
7. Хурсанов Д. Лирик ва эпик турда хронотопнинг ўзига хосликлари // Хорижий филология. – Самарқанд, 2018. – № 2. – Б. 84-87.

Dilrabohon RUSTAMOVA,
Andijon davlat universiteti, f.f.d. (PhD), dotsent
E-mail: dilrabo @list.ru

Andijon davlat universiteti professori, f.f.d. Sh.Shahobiddinova taqrizi asosida

THE SIGNIFICANCE AND CHARACTERISTICS OF REFLECTION OF MULTIPLE MEANING TERMS IN TERMINOLOGICAL DICTIONARIES

Annotation

In the process of working with texts related to scientific and various fields, this article deals with the provision of ambiguous terms in dictionaries, and in the process of translation, the correct understanding of their meaning and the correct translation from the original to the translation language, their use in a broad and narrow sense, the differentiation of ambiguity, and their classification according to the level of complexity. At the same time, the implementation, importance and approaches of coding polysemantic terms in terminological dictionaries in different ways are discussed.

Key words: Polysemantic terms, monosemantic terms, pometa, codification, translation word patterns, linguistic material, interlinguistic equivalent units, narrow meaning terms, broad meaning terms.

МНОГОЗНАЧИТЕЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация

В данной статье речь идет о процессе работы с текстами, относящимися к научным и различным областям, предоставлении многозначных терминов в словарях, а в процессе перевода правильном понимании их значения и правильном переводе с оригинала, их употребление в широком и узком смысле в языке перевода, разграничение многозначности, их классификация по уровню сложности; также обсуждаются реализация, значение и подходы кодирования многозначных терминов в терминологических словарях по-разному.

Ключевые слова: Многозначные термины, однозначные термины, помета, кодификация, переводные словоформы, языковой материал, межъязыковые эквиваленты, термины узкого значения, термины широкого значения.

TERMINOLOGIK LUG‘ATLARDA KO‘P MA‘NOLI TERMINLARNI AKS ETTIRISHNING AHAMIYATI VA O‘ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqoladailmiy va turli sohalarga oid matnlar bilan ishlash jarayonida ko‘p manoli terminlarning lug‘atlarda berilishi, tarjima jarayonida esa ularning ma‘nosini to‘g‘ri tushunish va aslyatdan tarjima tiliga to‘g‘ri tarjima qilish, keng va tor manoda qo‘llash, ko‘p manolilikni farqlash, ularning murakkablik darajasiga ko‘ra ajratish shu bilan birga terminologik lug‘atlarda polisemantik terminlarni kodirovka qilishni turli usullarda amalga oshirilishi, ahamiyati va yondashuvlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Polisemantik terminlar, monosemantik terminlar, pometa, kodirovka qilish, so‘z semalari, lingvistik material, tillararo ekvivalent birliklar, tor ma‘noli terminlar, keng ma‘noli terminlar.

Kirish. Terminlarning ko‘p ma‘noli bo‘lishi aniq bo‘lgani holda bir soha doirasida ko‘p ma‘nolilik kasb etadigan terminlarni lug‘atda kodirovka qilishning ahamiyati haqida to‘xtalamiz. Ko‘p ma‘noli terminlarning lug‘atlarda berilishi masalasi asosan tarjimonlarni, qolaversa, soha vakillarini qiziqtiradi. Qator olimlar tarjima jarayonida ko‘p ma‘noli terminlarning ma‘nosini to‘g‘ri tushunish va aslyatdan tarjima tiliga to‘g‘ri tarjima qilish masalasiga to‘xtalar ekanlar, lug‘atlarda ko‘p ma‘noli terminlarning aniq va izchil ifodalanishi lozimligini ta’kidlashadi.

So‘z leksik ma‘nolarining bosh ko‘chma ma‘nolari yoki turli semalari o‘rtasidagi farqni bilish ularning o‘rganilayotgan matn (kontekst)dagi semantikasini aniqlash imkonini beradi, tarjima jarayonida esa aslyat matnidagi ko‘p ma‘noli so‘zning ayni shu kontekstdagi ma‘nosini to‘g‘ri anglash tarjima matnida bu ma‘noning to‘g‘ri uzatilishiga yordam beradi. Demak, tarjimonning so‘z boyligi qancha ko‘p bo‘lsa, u qanchalik katta leksik zaxiraga ega bo‘lsa, tarjima sifati shuncha yuqori bo‘ladi. Ko‘rinadiki, tarjimon so‘z semalari, o‘z va ko‘chma ma‘nolari, polisemantik so‘zlarning nozik qirralarini bilishi kerak. Bu faqat oddiy so‘zlashuv tili, rasmiy yoki badiiy uslub matnlari tarjimoni emas, balki ilmiy va turli sohalarga oid matnlar bilan ishlaydigan tarjimonlarga ham birdek tegishli. Sohaga oid matnlarda mazkur sohaga oid terminlarning faol bo‘lishini inobatga olsak, tarjimonlardan bir va ko‘p ma‘noli terminlarni farqlay olish hamda ko‘p ma‘noli terminlarning ma‘nolarini bilish, ularning aynan shu kontekstdagi semasini to‘g‘ri aniqlash va tarjimada to‘g‘ri qo‘llash talab etiladi. Bunda tarjimon, muharrir va mutaxassisga sohaga oid terminologik lug‘atlarga katta ehtiyoj tug‘iladi. Quyida turli tillarda terminologik lug‘atlarda ko‘p ma‘noli terminlarning berilishining ahamiyatiga to‘xtalamiz.

Aksariyat terminlar tilda paydo bo‘lgan vaqtda bir ma‘noli bo‘ladi, keyinchalik asos ma‘nosiga yaqinroq, vaqt o‘tishi bilan asos ma‘nosidan uzoq bo‘lgan ma‘nolar paydo bo‘ladi. Bir terminning faqat bir ma‘no ifodalashi juda yaxshi holat, ammo bunday xususiyat

hamma birliklarga ham xos emas. Terminning ko‘p ma‘nolili uning keng va tor ma‘noda qo‘llanishi bilan ham bog‘liq. Bunday birliklarni lug‘atda kodirovka qilish semasi ko‘p (turli semaga ega) bo‘lgan terminlarni kodirovka qilishdan farq qilishi tabiiy. Keyinroq bu ikki masalaga alohida to‘xtalamiz.

Tarjima nazariyasi va amaliyotidan ma‘lumki, ko‘p ma‘noli terminning qaysi ma‘noda kelayotgani kontekstdan anglashiladi. Faqat buning uchun yoki tarjimon bilimi yoki lingvistik material lozim bo‘ladi. Tarjimon mazkur terminning ma‘nosini kontekstdan to‘la anglay olmagani taqdirda unga sohaga oid terminologik lug‘atlar yordamga keladi. Shunday vaqtda terminologik lug‘atda polisemantik terminning kodirovkasi to‘g‘ri bo‘lsagina, u lug‘at foydali bo‘ladi, aks holda, bu lug‘at umumiy ma‘lumotlar to‘plamidan faqr qilmay qoladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. A.V.Uryadova maxsus matnlar tarjimasidagi qiyinchiliklarni sanab o‘tar ekan, muammoni shunday tasvirlaydi: “Maxsus (biror bir tor sohaga oid) matnlarni tarjima qilishda odatdakontekstdan tashqari tarjima qilish kerak bo‘ladi. Bular qurilish hujjatlari (spetsifikatsiyalar, mahsulotlar ro‘yxati, GOSTlar, kontekstsiz birliklar ro‘yxati) bo‘lishi mumkin. Tarjimada qismni atovchi terminning qaysi qurilmada joylashganiga qarab, boshqa termin bilan ifodalanishi talab etiladi. Masalan, ruscha "montaj" termini ingliz tiliga ishlab chiqarish texnologiyasiga qarab turli birliklar bilan tarjima qilinadi: (ikki tomonlama) montaj – both-end mounting, (panelli) montaj – panel mounting sifatida beriladi”[1]. A.V.Uryadova tadqiq natijasiga ko‘ra, terminlarning ko‘p ma‘noliligi tarjimani qiyinlashtiruvchi omil degan xulosaga keladi. U yoki bu terminning xato tarjimasi tarjima aslyat matn mazmunining buzilishiga olib keladi. Tarjimon ma‘lum bir so‘zni tarjima qilishda mos keladigan to‘g‘ri ma‘noni tanlash zaruratiga duch keladi. Buning uchun undan leksik ma‘nolarni bilish, ko‘p ma‘nolilikni farqlash, ularning murakkablik darajasini ajratish, asosiysi, polisemantik terminlarni tarjima qilinayotgan tilda tilning o‘ziga xosligidan kelib chiqib ekvivalenti bor /yo‘qligini baholay olishi zarur. Aynan shunday

tahlil terminning eng to'g'ri ma'nosini tanlashga yordam beradi. Buning uchun tarjimonga terminologik lug'at yordamga keladi[2]. Terminologik lug'atlarda ko'p ma'noli terminlarni kodirovka qilish muammosiga alohida urg'u berayotganligimizni yuqoridagi holatlar bilan asoslaymiz.

Tarjimonlar ingliz tili birliklari misolida aslyat matnida bir ma'noli bo'lgan terminning tarjima matnida polisemantik termin bilan ifodalinishi, aksincha, polisemantik terminlar monosemantik terminlarga ekvivalent bo'la olish holatiga e'tibor qaratishadi. Masalan:

pay-day (the day on which you get your wages or salary) (monosemantik) – 1. Maosh to'lash kuni 2. Hisob-kitob kuni 3. To'lovlarni hisoblash kuni (polisemantik);

bill (a piece of paper that shows how much you owe somebody for goods or service) (monosemantik) – 1) hisob-faktura 2) ro'yxat 3) xarajatlar 4) tannarx 5) veksel (polisemantik)[3].

Bunday holatni lingvistik terminlar lug'atida ham kuzatish mumkin.

Demak, ko'p tili terminologik lug'atlarning maqolasida tarjima ekvivalentining mono/polisemantik ekanligi haqidagi axborot albatta kiritilishi lozim: lug'at maqolasidagi majburiy teglardan biri mazkur terminning bir yoki ko'p ma'noliligini ifodalovchi pometa bo'lishi talab etiladi.

Tahlil va natijalar. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, lingvistik terminologik lug'atlarda birlikning semalariga oid pometa hamma holatlarda ham mavjud emas. Buni o'zbek va rus tili lingvistik terminlar lug'atini qiyoslash jarayonida aniqroq tahlil qilamiz.

A.R.Stanislavskiy bitta texnik matnning o'zida ayni bir termin turli o'rinda turli ma'noni bildirishini aniqlagan[4]. Shartli ravishda "lug'atda mavjud terminlar" deb ataluvchi terminlar, odatda, bir matnda bitta ma'noda qo'llanadi. Bunday atamalar yoki katta ensiklopedik terminologik lug'atlarda mavjud yoki lug'atdagi ma'nolar talqini asosida hosil qilinadi: ya'ni tarjima lug'atida mazkur terminning ekvivalenti mavjud emas, ammo aslyat tilidagi lug'atda uning izohi berilgan, shunday holatda tarjima matnidagi birlik aslyatdagi izohli lug'at matnidagi kelib chiqadi[5].

Ilmiy yoki sohaga oid matnlar tarjimasidagi bunday tipdagi muammo kelib chiqishi va yechimini V.N.Komissarov "Tarjima nazariyasi" xrestomatiyasida quyidagicha izohlaydi: "Tarjima variantini qidirishda tarjimon aslyatdagi lug'aviy birliklarga qayta-qayta murojaat qiladi, ularning ma'nosini lug'atdan qidiradi, shu bilan birga, ikki tili lug'atda taklif qilingan variantlardan biri bo'lishi mumkinligini nazardan qochirmaydi"[6]. V.N.Komissarovning fikricha, tillararo ekvivalent birliklar faqat stilistik mos kelgandagina lug'atda aks etadi. Bu holat ko'pincha, terminologik ekvivalentlikda kuzatiladi.

A.R.Stanislavskiy "Terminlar real ob'ekt, predmet va hodisalarni aniq ko'rsatishi, u ifodalayotgan ma'no(lar) mutaxassislar tomonidan bir ma'noda tushunilishiga erishish kerak. Shunga ko'ra, termin bir ma'noli, kontekstdan tashqari ham ayni ma'noni ifodalashi kerak. Har bir tushuncha bitta termin bilan atalishi kerak, uning ma'nosiga yaqin sinonim termin bo'lmasligi kerak" degan fikrni ilgari suradi. Ya.I.Retsker ham bu fikrni yoqlagan. Jumladan, olim: "Albatta, ikki tili lug'atlarda berilgan ma'lumotni mutlaq haqiqat deb bo'lmaydi. Biroq ikki tili lug'at mazkur tilda faqat bitta ekvivalentga ega bo'lgan so'z va birikmalar haqida aniq tasavvur hosil qiladi. Bu ekvivalentlar geografik nomlar, atoqli otlar hamda terminlardir"[7]. Ko'rinadiki, Ya.I.Retsker ham tarjima amaliyotida

aslyat tilidagi ma'lum bir birlik (so'z yoki termin)ni tarjima tilida to'g'ri qo'llashda ekvivalentlari yaxshi ifodalangan ikki (ko'p) tili terminologik lug'atlarning ahamiyatini ta'kidlaydi.

A.V.Fedorov ham umumiste'mol so'zlari kabi terminlar ham ko'p ma'noli bo'lishi uqtiradi, ular fan yoki texnikaning turli sohalarida qo'llanib, turli narsa/hodisaning nomini atab kelishi mumkinligini istisno qilmaydi. Bunday birliklarning ishonchli tarjimasida aslyatdagi termin ma'nosini (kontekstiga qarab) to'g'ri anglash va tarjimada berishda ko'p tili terminologik lug'atlarning ahamiyatini ko'rsatib o'tadi[8].

Ingliz tilidagi texnikaga oid ko'p ma'noli tube (rus tilida unga «truba», «trubka», «kamera» (shiny), «elektronnaya lampa», «stvol» (orudiya), «tubus» (mikroskopa) kabi birliklar ekvivalent bo'lishi mumkin) terminarjimasida jarayonida noaniqlik paydo bo'ladi: Such units that use a single tube for both functions are called transceivers[9]gapida shubhasiz elektron lampa deb tarjima qilinadi, chunki u gapda radiotexnikaga oid boshqa bir termin (transceivers) yordamga keladi. Bu o'rinda kontekst yordam berdi. Kontekst bo'lmagan holatlarda uning o'rini ekstralingvistik xususiyatlar kompensatsiya qiladi. Xuddi o'sha tube termini Where did you put the tube? gapida radiolampa ma'nosida keladi. Bu holat radiotexnika hodimining ish paytida aytgan so'zi va harakatlaridan anglashilishi mumkin. Ko'rinadiki, ko'p ma'noli terminlar tarjimasida kontekst, ekstralingvistik omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo bu rshyxat boshida baribir terminologik lug'atlar turishiga shubha yo'q.

K.K.Gomoyunov terminlar polisemiya ko'rinishlarini farqlar ekan, ular orasida kategorial polisemiya birinchi o'rinda turishi ta'kidlaydi. Terminologik polisemiyaning mazkur ko'rinishi keng tarqalgan bo'lib, ayni paytda u texnik matnlar uchun juda zararli. Kategorial polisemiyaning mohiyati shundaki, terminlar narsalar olamidagi predmetlar, g'oyalar nomi va belgilar nomini ifoda etadi. Aniqroq aytganda, ular narsa, predmet, hoya va belgilarning nomi sanaladi. Agar bir termin yuqorida sanalgan kategoriyalarga mansub birliklarining bir nechtasini atab kelsa, demak, bunday termin kategorial ko'p ma'noli termin sanaladi[10].

Ye.A.Kruglova esa bizni qiziqtirgan masala – ko'p ma'noli lingvistik terminlar tarjimasida muammosini o'rganadi. Ye.A.Kruglovaning yozishicha, amaliy faoliyatda tajriba natijalarini aks ettiruvchi terminlar hodisa/ob'ektlarning mohiyati, muhim xossalarini ochib beradi. Bular informativ xususiyati yuqori bo'lgan til birliklari bo'lib, ular maxsus terminologik ma'no kasb etadi, shuningdek, o'ziga xos kommunikativ ahamiyatga ega[11].

Yuqorida tahlil qilingan meteriallardan ko'rinadiki, polisemantik terminlarni lug'atda kodirovka qilish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Terminologik polisemiya alohida e'tibor talab qiladigan hodisa bo'lib, bu kabi birliklarni kodirovka qilish o'ziga hos bosqichva talablarga ega. Quyida polisemantik terminlarni kodirovka qilishning umumiy tamoyillarini ko'rib o'tamiz.

Terminologik lug'atlarda ko'p ma'noli terminlarni kodirovka qilish haqida. Terminologik lug'atlarda polisemantik terminlarni kodirovka qilish turli usullarda amalga oshirilishi mumkin. Quyida yondashuvlardan birini taklif qilamiz:

Turli ma'nolarni belgilab ko'rsatish, har bir ma'noni ajratib ko'rsatish: polisemantik terminning ma'nolari aniqlanadi, turli ma'nolari keltiriladi, ma'nolarning har biriga ta'rif yoki tavsif beriladi. Masalan, T.V.Jerebilovning "Lingvistik terminlar lug'ati"[12] da "kognitivnaya model" terminining quyidagi ma'nolari keltirilgan:

1-lug'at maqolasi

KOGNITIVNAYA MODEL. 1) Konsepsiya «yazyk yest raznovidnost kognitivnogo protsessa»; 2) model ponimaniya teksta kak rezultata yestestvenno obrabotki yazykovyx dannyx;3) xarakteristika protsessa kategorizatsii v yestestvennom yazyke[13].

2-lug'at maqolasi

KOD TEKSTA KOMMUNIKATIVNYY: 1) signalny voploshennoy v tekste kommunikativnoy informatsii ob orientatsii na chitatelya (liricheskie otstupleniya avtora, obramleniya k adresatu, otsalki k drugim proizvedeniyam, epigrafi i t.p.); 2) signalny vnutritreketovoy kommunikativnoy informatsii o rechevom povedenii personajey[14].

3-lug'at maqolasi

KOD TEKSTA ESTETICHESKIY proyavlyayetsya: 1) v yazykovoy organizatsii proizvedeniya;2) v syuzetno-kompozitsionnom; 3) emotivnom; 4) obrazno-kulturologicheskom; 5) kommunikativnom kodax. Signalna esteticheskoy informatsii, obrazuyutie xudozhestvennuyu strukturu teksta, pozvolyayut ustanovit xarakter yego smyslovogo razvertvaniya i potentsialnyy ziyad esteticheskogo vozdeystviya.

Birinchi va ikkinchi lug'at maqolasidagi terminlar ko'p ma'noli bo'lib, "kognitivnaya model" terminining uchta ma'nosi ajratilgan va alohida izohlangan. Ikkinchi lug'at maqolasida "kod teksta kommunikativnyy" ikkita sema ajratilgan. Uchinchi lug'at maqolasida sanalgan 5 ta holat terminning semalari emas, balki izohning tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchini chalkashtirishi mumkin. Shu sababli ko'p ma'noli terminlar maxsus pometa bilan ajratilishi maqsadga muvofiq.

2. Ko'p ma'noli ekanligi haqida alohida pometa qo'yish va har bir ma'noni izohlash: Lug'atda polisemantik terminning har bir

ma'nosi alohida sharhlanadi, ularning har biri alohida ta'riflanadi. Misol uchun, "bank"termini moliya instituti, pulni saqlash joyi kabi ma'nolar bilan bog'liqligini ko'rsatuvchi izoh yoziladi.

3. Qo'llanishi bo'yicha misollar: o'quvchi (lug'at foydalanuvchisi) polisemantik terminning har bir ma'nosiga mazkur termin qo'llanilgan kontekst, termin ma'nosini tushunishga yordam beruvchi misollar keltiriladi. Misollar jonli nutq matnlaridan olinishi yoki illyustrativ tarzda yaratilishi mumkin.

3. Sinonim va antonimlari: ba'zi hollarda polisemantik terminning har bir ma'nosi uchun antonim va sinonimlarini ko'rsatish

imkoni bo'ladi. Bu foydalanuvchiga ma'no ottenkasi va termin qo'llaniluvchi kontekstni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

4. Kontekstual cheklovlar: Agar ko'p ma'noli terminning ba'zi ma'nolari faqat ma'lum kontekstlarda qo'llanilsa yoki ulardan foydalanishda cheklovlar mavjud bo'lsa, bu lug'atda ham o'z aksini topishi lozim.

Xulosa va takliflar. Ta'kidlash lozimki, ko'p ma'noli terminlarni lug'atda kodirovka qilishda boshqa birliklarga qaraganda ayrim qiyinchiliklar bo'ladi. Chunki ko'p ma'noli terminning har bir ma'nosini to'g'ri va aniq izohlash muhim. Agar shunchaki tarjim lug'ati bo'lganda (faqat ekvivalenti topilsa, yetarli), ish osonroq bo'lardi. Gap so'zning izohi va semalarni to'g'ri belgilash haqida borar ekan, bu yerda ilmiy asoslangan ta'riflarni topish va lug'at uslubiga moslab, qisqa va lo'nda ifodalash talab etiladi. Shu sababli terminologik lug'at maqolalarida keng ko'lamli tadqiqotlar, termin qo'llanilgan turli kontekstlar tahlili asosida olingan xulosalarga tayaniilgan ta'riflar keltiriladi.

Ko'p ma'noli terminlarning lug'atlarda berilishini kuzatganimizda ularning ma'nosi ko'p terminlar (1) hamda tor va keng ma'noda qo'llaniluvchi terminlar (2) kabi ko'rinishlari borligini farqladik.

Ma'nosi ko'p terminning izohlanishiga namuna sifatida quyidagi lug'at maqolasini keltiramiz:

KONVENSIYA [lat.conventio dogovor, uslovie, soglashenie]. 1) Raznovidnost mejdunarodnogo dogovora; 2) dogovor mejdu razlichnymi predpriyatiami i organizatsiyami; 3) v lingvistike: «asemanticheskie konvensii» – termin L. Vitgenshteyna, primenennyy v «Logikofilosofskom traktate» (imeyutsya v vidu slova, upotreblennyye v perenosnom znachenii).

KONGENIALNOST [lat.con vmeste + genius dux]. 1) Sxodstvo po duxu, blizost obraza mysley, xudojestvennoy manery, darovaniya i t.p.; 2) v lingvistike teksta: prinsip K. avtora i uchenogo, analiziruyushchego tekst (vpervyye prinsip K. byl sformulirovan Avgustinom).

Mazkur lug'at maqolasidan ko'rinadiki, bosh sifatida kelgan "KONVENSIYA" termini sohalararo ko'p ma'nolilik xususiyatiga ega: xalqaro munosabatlar, rasmiy ish yuritish hamda tilshunoslik sohalarida qo'llanadi. "KONGENIALNOST" termini ham psixologiya va tilshunoslikda qo'llanadi. Yuqorida keltirilgan misollardan ko'rinadiki, ko'p ma'noli terminlarning barcha sohalaridagi ma'nosi keltirilib, tilshunoslikka oid ma'nolar "v lingvistike" tegi bilan ajratib ko'rsatilgan. Mazkur lug'atda qo'llangan yondashuvni yoqlaymiz va o'zbek tilida lingvistik terminlarni kodirovka qilishda qo'llash mumkin deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Урядова А.В. Многозначность значений строительных терминов в английском языке при переводе на русский язык // <https://www.alba-translating.ru/ru/articles/2019/uryadova-2019.html> (Мурожаат санаси: 01.07.2023)
2. Урядова А.В. Многозначность значений строительных терминов в английском языке при переводе на русский язык // <https://www.alba-translating.ru/ru/articles/2019/uryadova-2019.html> (Мурожаат санаси: 01.07.2023)
3. https://bstudy.net/617150/literatura/odnoznachnye_mnogoznachnye_terminy_ekonomicheskije_terminy (Мурожаат санаси: 01.07.2023)
4. Станиславский А.Р. Перевод многозначных терминов в технических текстах / Электронный научно-практический журнал «Филология и литературоведение» // <https://philology.snauka.ru/2014/01/655> (Мурожаат санаси: 01.07.2023)
5. Станиславский А.Р. Кўрсатилган манба.
6. Комиссаров В.Н. Теория перевода. –М., 1990. –253 с.
7. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М., 2007. –244 с.– С. 111.
8. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. –М., 2002. –С. 297-298.
9. <https://almavest.ru/ru/node/1354> (Мурожаат санаси: 01.07.2023)
10. <https://almavest.ru/ru/node/1354> (Мурожаат санаси: 01.07.2023)
11. Круглова Е.А.Сложности перевода многозначных лингвистических терминов // <https://scipress.ru/philology/articles/slozhnosti-regevoda-mnogoznachnykh-lingvisticheskikh-terminov> (Мурожаат санаси: 01.07.2023)
12. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – С. 154.
13. Жеребило Т.В. Кўрсатилган манба.
14. Жеребило Т.В. Кўрсатилган манба.

UDK: 811.2

Mavjuda SUVANOVA,

Navoiy viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi, f.f.f.d. (PhD)

E-mail: mavjuda2710@mail.ru

NavDPI professori, f.f.d. N.Q. Murodova taqrizi asosida

URF-ODATLARGA OID ETNOGRAFIK LAKUNALAR XUSUSIDA BA'ZI MULOHAZALAR

Annotatsiya

Etnografizmlar xalq tarixini yoritishda katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, tarixiy grammatika hamda tarixiy leksikografiyani yaratish uchun ham boy ma'lumot beradi. Bunday etnografizmlarning qiyosiy tahlili o'zbek tilining tarixiy leksikologiyasini o'rganishda yetakchi manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Dialektologiya, urf-odat, qalin puli, bolalar o'yinlarining nomlari katta yoshdagi kishilar uchun mo'ljallangan o'yinlar.

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ЛАКУН, СВЯЗАННЫХ С ТРАДИЦИЯМИ

Аннотация

Этнографизмы имеют большое научно-практическое значение для освещения истории народа, а также предоставляют богатую информацию для создания исторической грамматики, а также исторической лексикографии. Сравнительный анализ таких этнографизмов служит ведущим источником при изучении исторической лексикологии узбекского языка.

Ключевые слова: Дialektология, традиция, жирный шрифт, названия детских игр, предназначенные для взрослых.

SOME CONSIDERATIONS REGARDING ETHNOGRAPHIC LACUNAE RELATED TO TRADITIONS

Annotation

Ethnographisms are of great scientific and practical importance for the coverage of the history of the people, and also provide rich information for the creation of historical grammar, as well as historical lexicography. The comparative analysis of such ethnographisms serves as a leading source in the study of the historical lexicology of the Uzbek language.

Key words: Dialectology, tradition, bold font, names of children's games designed for adults.

Kirish. O'zbekiston hududidagi etnografizmlarda ilgari vaqtlarda umumxalq o'zbek tilining leksikasida faol qo'llanilib, davrlar o'tishi bilan nafaol ishlatiladigan bo'lib qolgan yoki hozirgi adabiy tilimizda ishlatilmay ayrim turkiy tillar, uning shevalari va yozma yodgorliklaridagina uchraydigan bir qator etnografizmlar mavjud.

O'rganilayotgan shevalarning leksikasi boshqa shevalar va adabiy tilda uchramaydigan, faqat shu shevaning o'zigagina xos bo'lgan so'z hamda iboralardan iborat. Ularni hozirgi adabiy tilidagi so'zlar, yozma yodgorliklar tili, boshqa turkiy tillar va dialektlar bilan qiyoslash muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek xalqining urf-odatlarini asrlar bo'yi o'zbek millatining tashkil topishida ishtirok etgan barcha qabilalar va elatlarning madaniy malakalari va an'alarining uyg'unlashuvidagi murakkab jarayonlar oqibatida tarkib topgan.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. K.K. Yudaxin "Tillar o'rtasidagi aloqa hammadan ilgari va hammadan ko'proq ularning leksikasida aks etadi", – degan edi [1, 159]. O'zbek tili leksik tarkibining asosiy qismini tashkil etuvchi etnografizmlar o'zbek shevalari va o'zbek adabiy tili leksik tarkibining ham asosiy qismini tashkil etadi.

Har bir davrning, har bir xalqning ijtimoiy-iqtisodiy, tabiiy-biografik sharoitiga mos bo'lib turadigan va uni o'zida aks ettiradigan urf-odat va an'analari bo'ladi. Odamzod ongli hayot kechira boshlagandan buyon vujudga kelgan urf-odatlar, udum va an'analarni hisoblab chiqish juda murakkabdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yoritishda tavsifiy, qiyosiy, tasnifiy, kognitiv-diskursiv tahlil usullaridan foydalandi.

Tahlil va natijalar. Milliy urf-odat va an'analarda butun bir xalqning ijtimoiy ehtiyojlari, axloq normalari, manfaatlarini, amaliy tajribalari va tarixiy yashash sharoitlari o'ziga xos ravishda mujassamlangan bo'ladi. Ular xalqning faoliyati jarayonida tug'iladi, har bir xalq butun tarixi davomida yashash sharoitining xarakteri va xususiyatlaridan kelib chiqqan holda kishilar o'rtasidagi munosabatlarining ma'lum normada yo'l- yo'riqlarini yaratadi. Bu norma va yo'l- yo'riqlar avlodlardan avlodga o'tish bilan takrorlanib, urf-odatlar va an'analarga aylanib qoladi.

Shakllangan urf-odat va an'analarning shaxsning ijtimoiy munosabatlariga kirishida uning xulq-atvorini ijtimoiy jihatdan belgilovchi, boshqarib turuvchi va shakllantiruvchi vazifalarni bajaradi. Qaysi bir urf-odat va an'anani, udum yoki marosimni kelib

chiqish sabablarini o'rganmasdan turib qaraydigan bo'lsak, ular bir qarashda, behuda bo'lib ko'rinadi. Aslida esa ularning barchasi kelib chiqishi bo'yicha xalqning ijtimoiy-iqtisodiy va amaliy faoliyati natijasida vujudga kelgan va ularning ma'lum ehtiyojlarini qondirish uchun xizmat qilgan.

Urf-odatlar asosida millatning etnografik kelib chiqishi, etnogenezisi namoyon bo'ladi. Zotan, qalin – nikoh to'yi bilan bog'liq odat, ba'zi joylarda "sut puli" ham deyiladi. Qalinning paydo bo'lishi patriarxatdan patriarxatga o'tish davriga borib taqaladi. Bu davrda nikohdan so'ng kelinni yashash uchun kuyov xonadoniga olib ketish rusum bo'lgan. Dastlabki vaqtlarda kelin uchun umumiy tarzda uning urug'iga, keyinchalik ota-onasi yoki qarindosh-urug'iga biror sovg'a berishgan. Qalin sifatida kiyim-kechak, oziq-ovqat, jonliq, qimmatbaho taqinchoqlar, mol-mulk va pul beriladi. Qalin olish odatining paydo bo'lishi, birinchidan, qizning o'z ota-onasi uyida oila uchun foyda keltiruvchi ishchi kuchi sifatida uning xizmatidan foydalanish imkoniyatining yo'qotilganligi bilan, ikkinchidan, bo'lajak kuyovning uyiga olib ketiladigan sep, asbob-anjom, mol-mulk bilan ham bog'liqdir. Undan tashqari, qalin kuyovning barcha urug'-aymog'idan to'plab berilgani uchun ular kelin-kuyovning nikohini mustahkam bo'lishiga harakat qilganlar. Qalin to'lash hanuzgacha ko'pgina Sharq mamlakatlarida (O'rta Osiyo va Kavkazda) saqlanib qolgan. Nikoh to'yida qiz uchun kuyov tomonidan beriladigan pul, mol ma'nosini ifodalashda Bux., Nav., Samar. qal'n pul', Qashq. sut pul', Xor. sut haq', Qoraqal. qal'n mol'/xal'n mal deb nomlanadi. Uni hozir kuyov sovg'as deb zamonaviylashtirilgan shaklda namoyish qilmoqdalar. Aslida qalin islomgacha turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan odatlardan. Masalan, VI asrga oid O'rxun-Enasoy yozuvlarida, Mahmud Koshg'ariy asarlarida u tilga olingan" [1, 220].

Xalqimiz azaliy urf-odatlarida o'yinlar bilan bog'liq etnografizmlar ham alohida o'rin tutadi. O'yinlar har bir xalqning, har bir urug' yoki qabilaning yashash sharoiti, iqlim va xarakteriga qarab shakllangani, ular uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichlaridan o'tib, o'zining tabiiy shaklini saqlagan holda yetib kelgan bo'lsa, ba'zilar turli-tuman o'zgarishlarga uchragandir. Milliy mahalliy o'yinlar ikki xil bo'ladi: a) bolalar uchun mo'ljallangan o'yinlar, b) katta yoshdagi kishilar uchun mo'ljallangan o'yinlar.

Bolalar o'yinlarining nomlari: Bolalarning eng ko'p o'ynaydigan lankə - o'yin turi hududlararo nomlanishida farqlanadi. Qo'y-eckhi terisining bir bo'lakchasi qo'rg'oshin yopishtirib, oyoq

bilan tepib o'ynaladigan o'yin. Qadimiy bolalar o'yinining bir turi. Buni ikki bola o'ynaydi, boshqalar qarab turadi. Yerga uchta doira va ular orasida kataklar chizilib, doiralar tutashiriladi. "Galka" toshini bir oyoqlab tepib hamma xonalarga kiritish kerak. Agar tosh chiziqqlar ustida to'xtasa, u holda "qolgan" – yengilgan hisoblanadi va o'yinni ikkinchi bola davom ettiradi. O'ngacha sanaladi. Kim oldin o'n marta aylanib chiqsa, u yutgan bo'ladi.

Yashinmæchog' – bekinmæchog' bolalar o'yinini bir turi o'zbek shevalarida turlicha nomlanadi: Nav. yashinmæchog', Surxan. shevasida djashimmæchaq// dashimmæchaq; Toshk.v. bekænmæchog'/aravon.

Djæppætæx – juftmi toq. Bolalar o'yinining bir turi. Bu o'yinda bitta bola qo'lida bir necha danakni yashiradi va sherigiga djæppætæx deydi. Shunda u juft yoki toq deydi. Agar to'g'ri aytasa, shu miqdorda danak oladi yoki bir ochkoga ega bo'ladi. Bu o'yin turi o'zbek tilli hududlarda keng tarqalgan.

Tæxmaq – bolalar o'yini. Bolalar ikki tomonga 10 tadan bo'lib yerga qator o'tirib oladi, keyin boshlovchi biron narsani yashiradi va ikki guruhning boshlig'i uni topish kerak. Qaysi tomon yutib chiqsa, bir balga ega bo'ladi va navbat bilan do'ppini oyog'ining uchiga ilib yotib otadi. Do'ppini ikkinchi guruh bolalari tutib olishi kerak bo'ladi. Tutolmasa, o'yin yana takrorlanadi, oxiri uzoq masofada qolgan guruh bolalari "zæv-zæv-v" deb ovoz chiqarib, marraga yetib kelishlari kerak. Ovoz uzilsa, yutqazgan hisoblanadi. Bolalar o'yinining bu turi ham keng tarqalgan.

Hædursæ – bir yog'ochni ikkinchi yog'och ustiga ko'ndalang qo'yib (plyus tarzida), ikki uchiga ikki bola minib o'ynaydigan bolalar o'yini. Samar., Nav. hædursa/hædirsa; Jiz. halakachkæ. Surxan. hædursæ.

Hælg'nchæk – daraxt shoxiga yoki uying xarisiga arqon bog'lab, uchib o'ynaladigan bolalar o'yini. Nav. halgunchæk; Samar. hangælchæk; Toshk. ærg'æmchæg'; And. hæyæchæk; Farg'. hæyæchæk; Jiz. halganchay; Surxan.ning ba'zi shevalarida ælgæchæk deb belanchakka aytiladi.

Beshtosh – qadim-qadimdan yosh qizlar o'rtasida o'ynaladi. Hozir ham ko'pgina hududlarda bu o'yin turi o'ynaladi va avvalgi nomi bilan saqlangan.

Katta yoshdagi kishilar uchun mo'ljalangan o'yinlar: To'ya o'tkaziladigan o'yin turlari va ular bilan bog'liq nomlar ham qadimiy bo'lib, ular hozir ham davom etib kelmoqda. Surxan. kækpæri – uluq chopish, alæsh//chævæ – to'ya o'tkaziladigan milliy kurash, tæbæg – ko'pkari va kurashda qo'yiladigan sovrin (mol, pul, materiallar), qærlæk – ko'pkarining eng mushkuli, eng qiyini. O'rta tashlangan

Supurgi leksemasining areal tarqalishi

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, milliy qadriyatlarini shakllantiradigan asosiy mezonlar millatning tarixi, urf-odat, an'anasi, hayotiy qadriyatlari bilan birga ma'naviy merosi, madaniy boyliklari va ko'hna tarixiy yodgorliklaridir. Urf-odatlar sifatida umumxalq tomonidan qabul qilingan tartib-qoida; rasm-rusum, tamoyillar jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olib, ularda o'z ifodasini topadi. An'analar qadimdan insoniyat hayoti, turmushi, mehnati va ibratli hayot saboqlari bo'lib, avloddan avlodga, o'tmishdan kelajakka meros bo'lib qoladigan, barcha tadbirlarda namoyon bo'ladigan ijtimoiy faoliyat mahsulidir. Marosimlar esa an'analar va urf-odatlarining amaliy ko'rinishidir. An'analar va urf-odatlar milliy, madaniy, maishiy, ijtimoiy-siyosiy va diniy bo'lib,

milliy qadriyatlarining ajralmas qismidir. Chunki har qanday urf-odat, udum, rasm-rusum, marosim va an'analar milliy qadriyatlar negizida shakllanadi va milliy vijdon, milliy ruh, milliy xulq, milliy odob-axloq mevasi sifatida uni yaratgan zukko xalq tarbiyasining asosini tashkil etadi. Jamiyatni boshqarishning ma'naviy omili sifatida yoshlar qalbida mehr-muhabbatli bo'lish, oila va Vatanni sevis, ajdodlar merosidan bahra olish va hayotni qadrlash kabi tuyg'ularni shakllantiradi. Milliy qadriyatlar har bir xalqning oltin merosi hisoblanadi. Yuqoridagi milliy qadriyat, urf-odatlariga xos lakunalar ma'naviy boyluk, hurmat, mehr-oqibat, vatanga va oilaga muhabbat, ajdodlar tajribasi, hayotiy qadriyatlar, ma'naviy meros timsolidir.

ADABIYOTLAR

1. Юдахин К.К. Вклад в таджиковедение. Труды института языка и литературы АН Кирг. ССР, вып. VI, Фрунзе, 1956. – С. 159.
2. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi. – B. 220.
3. Fayziyeva X. O'zbek tili Boysun-Sho'rchi guruh shevalarining lug'at xususiyatlari. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Termiz, 2022. – 125 b.

Mavludaxon ULIQOVA,
Andijon davlat chet tillari instituti o‘qituvchisi
E-mail: Uliqova-1990@gmail.com

FarDU o‘qituvchisi, PhD H.Yunusova taqrizi asosida

QON-QARINDOSHLIK KONSEPTINI IFODA VOSITALARINING SHAKLLANISHI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Аннотация

Jahon tilshunosligida kognitologiy tushunchasi inson faoliyatiga, birinchi navbatda, axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash hamda shu axborotdan vaziyatga muvofiq foydalanish tizimi sifatida qaraladi. Konsept jamoaviy ongning har qanday diskret mazmuniy birligi bo‘lib, u til egalari milliy xotirasida bilangan substrakt shaklida aks ettiradi. Tabiiyki, boshqa barcha kognitiv fanlardagi kabi, kognitiv tilshunoslikda ham uning asosiy kategoriyasi bo‘lib “konsept” xizmat qiladi, vaholanki u ko‘p qirrali aqliy - idrokiy hodissadir. Shu jumladan, bizning tadqiqotimiz shu kabi tadqiqotlardan biri bo‘lib, qon-qarindoshlar konseptini ifoda vositalarining linguokulturologik va linguopragmatik hususiyatlarini tadqiq etishdan iboratdir.

Kalit so‘zlar: Kognitologiya tushunchasi, kognitiv-semiologik nazariyasi, olam haqidagi tasavvurlar, diskret mazmuniy birlik.

SOME CONSIDERATIONS ABOUT THE FORMATION OF THE MEANS OF EXPRESSING THE CONCEPT OF RELATIONSHIP

Annotation

In world linguistics, the cognitive concept is considered as a system for receiving, processing, storing and using this information in accordance with the situation. A concept is any discrete meaningful unit of collective consciousness, which is reflected in the national memory of native speakers in the form of a known substrate. Naturally, as in all other cognitive sciences, in cognitive linguistics the main category is “concept,” although it represents a multifaceted mental-perceptual phenomenon. One of such studies, among others, is our study, which consists of studying the linguocultural and linguopragmatic features of the means of expressing the concept of blood relatives.

Key words: Concept of cognitology, cognitive-semiological theory, ideas about the world, discrete meaningful unit.

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О ФОРМИРОВАНИИ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ ПОНЯТИЯ ОТНОШЕНИЯ

Аннотация

В мировой лингвистике когнитивная концепция рассматривается как система получения, обработки, хранения и использования этой информации в соответствии с ситуацией. Концепт – это любая дискретная содержательная единица коллективного сознания, которая отражается в национальной памяти носителей языка в виде известного субстрата. Естественно, что, как и во всех других когнитивных науках, в когнитивной лингвистике основной категорией является «концепт», хотя он представляет собой многогранное ментально-перцептивное явление. Одним из таких исследований, среди прочих, является наше исследование, заключающееся в изучении лингвокультурных и лингвопрагматических особенностей средств выражения понятия кровный родственник.

Ключевые слова: Концепция когнитологии, когнитивно-семиологическая теория, представления о мире, дискретная смысловая единица.

Kirish. Jahon tilshunosligida kognitologiy tushunchasi inson faoliyatiga, birinchi navbatda, axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash hamda shu axborotdan vaziyatga muvofiq foydalanish tizimi sifatida qaraladi. F.Usmonov rus tilshunos olimi N.F.Alefirenkoning tilshunoslikda so‘zning kognitiv-semiologik nazariyasi vujudga kelishida, strukturalizmdan farqli o‘laroq, til faktlari nolisoniy tabiatga ega faktlar bilan izohlanishi mumkin ekanligining tan olinishi turki bo‘lganligi haqidagi fikrlarini keltiradi[5]. “Inson ongida in’ikos topgan olam haqidagi tasavvurlar xususida so‘z yuritgan olimlar uni turli atamalar bilan ataydilar. Masalan, B.Uorf [4], G.Kolshanskiylar olam manzarasi[5], D.Potebnya olam obrazi[6], G.Gachev milliy kosmos yoki Kosmo-Psixo-Logos[6] atamalaridan foydalanadi. G.Gachevda “kosmos” so‘zi o‘zining tub – “olam tuzilishi” ma’nosida qo‘llanadi”.

A.P.Babushkin[1] kognitiv semasiologiya uchun konseptning quyidagi ta’rifini taklif etadi: “Konsept jamoaviy ongning har qanday diskret mazmuniy birligi bo‘lib, u til egalari milliy xotirasida bilangan substrakt shaklida aks ettiradi”. Tushunchadan farqli o‘laroq konsept kognitiv ongning obrazli birligi sifatida sxema, freym, ssenariy kabilar shaklida namoyon bo‘ladi, deb fikrlarni keltiradi tilshunos olim.

Kognitiv tilshunoslikdagi mushohada qilishning muhim jarayonlari, ya’ni konseptualashtirish va kategoriyalashtirish jarayonlari haqida gapirar ekan, YE.S. Kubryakova shunday deydi: “Konseptualashtirish jarayoni inson tajribasi – bilimlari tarkibi (majmuasi)ning mayda (kichik, minimal) mazmundor birliklarini ajratish (farqlash)ga qaratilgan bo‘lsa, kategoriyalashtirish jarayoni o‘xshash va ayniyat birliklarini bir biridan farqlab, turlashtirib va xillashdirib, ularni nisbatan yirikroq bo‘lgan turkumlarga, to‘g‘rironi kategoriyalarga birlashtirishga qaratilgandir”[3]. Bu o‘rinda tilda so‘zlovchi (yozuvchi)ning tashqi (obyektiv) olamni qay tarzda his qilishi, idrok etishi, ayni bir tilning tashuvchilari bo‘lgan bir xalqda obyektiv olam manzarasining shakllanishida ob’ektiv va subyektiv

omillarning qanchalik muhim ahamiyatga ega bo‘lishi, shuningdek tilda muloqot olib boruvchi mazkur etnos mavjud ob’ektiv borliqni qanday til vositalari, ya’ni verbal vositalar orqali shu tilga xos til manzarasi orqali voqelantirish usullari va lisoniy ifodalash texnikalarini o‘rganish hamda tadqiq qilishi muhim rol o‘ynaydi[1].

Tabiiyki, boshqa barcha kognitiv fanlardagi kabi, kognitiv tilshunoslikda ham uning asosiy kategoriyasi bo‘lib “konsept” xizmat qiladi, vaholanki u ko‘p qirrali aqliy – idrokiy hodissadir. To‘g‘ridan-to‘g‘ri konseptni shakllantiruvchilari bo‘ladi, ular konseptni o‘rganishning konseptual, perseptiv, pragmatik va tasviriy-madaniy tomonlarini tashkil etadi. Ye.S.Kubryakovaning fikriga ko‘ra “konsept – mental tuzilma bo‘lib, u turli tarkibdagi va ko‘rinishdagi bilimlar kvanti yoki umumlashmasidir”[3]. Bundan ko‘rinib turibdiki, konsept ko‘ng ko‘lamdagi tushuncha bo‘lib, har bir tadqiqotchiga konseptosfera doirasida tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda. Shu jumladan, bizning tadqiqotimiz shu kabi tadqiqotlardan biri bo‘lib, qon-qarindoshlar konseptini ifoda vositalarining linguokulturologik va linguopragmatik hususiyatlarini tadqiq etishdan iboratdir. Tadqiqotimizning asosiy arhisemasi qon-qarindoshlikni tashkil etganligi sababli, avvalambor biz o‘zbek tilining izohli lug‘atida “qon-qarindosh” konseptiga berilgan ta’rifni berishdan boshlasak: qon-qarindosh [7] 1. Biror ota-onadan tug‘ilgan, bir avlodga mansub kishilar (bir-birga nisbatan); qarindosh, qondosh. Demak, qon-qarindosh konsepti har bir tilning leksik qatlami uning fonetik va morfologik qurilishiga nisbatan o‘zgaruvchan bo‘lib, asrlar osha xar bir davrga hos o‘zgarishlarni o‘zida aks ettira boradi. Lekin qon-qarindoshlik termilari leksikaning boshqa terminlariga nisbatan turg‘un va kopsevativ bo‘lib, manodagi siljishlar (torayish, kengayish)ni hisobga olganda, yaratilgan shakllarini deyarli saqlab qolgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbek tili leksikasining negizida aslida turkiy o‘ziniki bo‘lgan tub turkiy so‘zlar tashkil etadi. Turkiy tillar, jumladan, o‘zbek tili lug‘at tarkibidagi ana shu lug‘aviy

fond turkologiyada umumturkiy so'zlar deb yuritiladi. Bu o'rinda E.Bermatovning "So'zning umumturkiy so'zlar deb yuritiladi. Bu turkiy tilda uchrashi emas, balki by leksikaning aslida bitta turkiy manbaga tegishli ekanligidadir", degan fikrini keltirish joizdir. Demak, umumturkiy so'zlarining barcha turkiy tillarda uchrashi bir turkiy tildan ikkinchi tilga o'tganligini emas, balki ularning bu tillarda juda qadimdan asos til tufayli mavjudligini ko'rsatadi.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida saqlangan umumturkiy so'zlar orasida qon-qarindoshlik teriminlar xam bor. Qon-qarindoshlik terminlarining asosiy o'chog'i oiladan boshlanishi sababli, biz oila leksemasiga o'zbek tiling izohli lug'atida keltirilgan ta'rifni berishdan boshlasak: oila[7] bola-chaqa, honadon; urug', avlod. Er-xotin, ularning bola-chaqalari va eng yaqin tug'ishganlaridan iborat birga yashovchi kishilar majmui; honadon. Axir oila. Sanatkorlar oilasi. Oila boshlig'i. [Eshvoy] Kambag'al bo'lishiga qaramay, Yo'lchining oilasiga.. yordam ko'rsatar edi. Oybek, Tanlangan asarlar. Qon-qarindoshlik [7] esa 1. qarindoshlik, qondoshlik; o'zaro yaqinlik. Sirboy halqlarimizning ulug' do'stligi, qon-qarindoshligi boshlangan kuni bilan tengdosh ekan. Mirtemir, Quyka, Jigarim. Yana bir qarindoshlik [7] - leksemasiga murojaat qilsak: 1.qarindosh ekanlik. Ona tomondan qarindoshlik. Qo'shnimizga qarindoshligini bilaman. 2. Qarindoshlik hos bog'lanish, munosabat; insonlar o'rtasida qon jihatdan bog'lanish. Tojiboy g'o'ldirob, javob berdi:- Olaho'ja mahsum mening tog'am bo'ladi. Ilgari qarindoshlik yo'li bilan unchamuncha bordi-keldii bor edi. P.Tursun, O'qituvchi. 3. ayn. Qarindoshchilik 1. Eringga aytib qo'y: qarindoshchilik qilmaganimda, xammalaring yotardilaring.. yotadigan joylaringda. T. Malik, Ajab dunyo. Oilaning har bir a'zosi o'z ishi, yumushi bilan mashg'ul. H. G'ulom, Mashal. Birovga qiziqish, oila qurish.. Bu gaplar Zamirani cho'chitar, Ochil uni yomon yo'lga boshlayotganday tuyulardi. P. Qadirov, Uch ildiz.

Bu kabi terminlar qadimiy terminlar sifatida mavjud bo'lib, o'zbek tilida uzoq davrlardan beri qarindosh-urug'chilik munosabatlarini ifodalash uchun qo'llanib keladi. Bu atamalar badiiy asarlar tilida malum vazifani bajarishga ko'ra muhim ahamiyatga ega.

Umumturkiy asosidagi qon-qarindoshlik terminalari ota (ata), ona (ana), o'g'il (og'ul), qiz (qiz), singil (sinil), aka (aka), kuyov (kuyaygu), xotin (katun), amaki (ama+aka), tog'a (taya+og'a), tog'a (taya+og'a), er (er) va boshqa bir atamalarni keltirish mumkun. Yuqorida takidlaganimizdek, o'zbek tili taraqqiyoti jarayonida umumturkiy so'zlarining ba'zilar saqlangan bo'lsa, ko'pchiligi butunlay istemoldan chiqib ketgan, ayrimlari esa o'zbek xalq shevalari leksikida dialectal meyorida saqlanib qolgan. Masalan, Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk"ida hamda Alisher Navoiy asarlarida uchraydigan ko'pgina umumturkiy atamalar hozirda istemoldan chiqqan. Chunonchi acha, aba, oboga, ezna, boldiz, uma, uta atamalar o'zbek shevalarida qo'llanib hozirda o'zbek adabiy tilida eskirgan so'z hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Бабушкин А., П., Стернин И., А., Когнитивная лингвистика и семасиология, – Воронеж: РИТМ, 2018. – 229 с.
2. Гачев Г. Д. Ментальности народов мира – М., 2003. – С. 33.
3. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. - М.: МГУ, 1996. - 245 -с.
4. Уорф Б. Л. Лингвистика и логика // Новое в лингвистике. – М., 1980. – С. 183
5. Усманов Ф. Falsafa fanlari doktorligi dissertatsiyasi. Andijon., -2020.
6. Потебня Д. М. Образ мира в слове писателя. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 67.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. Madvaliyev tahriri ostida. Toshkent.

Kuyov atamasi quyidagi shaklda qizning turmush o'rtog'ini ifodalagan. Hozirda bu atama kuyov ko'rinishda shakllanib, ma'no doirasida xam kengaydi. Qizning turmush o'rtog'i manosi bilan birga, umuman, o'zidan kichik yoshdagi ayol qarindoshning turmush o'rtog'iga nisbatan ishlatilmoqda. Shuningdek, yangi uylanayotkan yoki uylagan yigitga nisbatan kuyov atamasi qo'llaniladi.

Xulosa va takliflar. Hozirgi kunda ota o'g'li (aka), ona atamalar o'z manosida boshqa manolar xam ifodalash uchun qo'llaniladi. Sof o'zbek tili leksik qatlamiga o'zbek tilining mustaqil til bo'lib shakllangan davirda to bugungi kunga qadar yasalgan so'zlar kiriladi. Bu so'zlar faqat o'zbek tilining o'zidan paydo bo'lganligi sababli umumturkiy xamda o'zlashma so'zlardan farq qiladi. O'zbekcha so'zlarini o'z ichki manbalari asosida yuzaga kelgan. O'zbekcha so'zlarini umumturkiy so'zlar xamda o'zlashma so'zlardan farqli tomonlari bilan birga aloqador jixatlari xam bor. Chunki o'zbekcha so'zlar uchun manba material-negiz bo'lib, turkiy va o'zlashma so'zlar xizmat qilishi mumkun. O'zbekcha so'zlarini yasash uchun xizmat qilgan yasovchi qo'shimcha o'zbek tilining o'z materiali yoki o'zga material bo'lishi mumkun. Shunga ko'ra o'zbekcha qon-qarindoshlik atamalar ikki turga bo'linadi. 1.O'z materiali negizda xosil qilingan terminlar. 2.O'zlashma materiallar asosida xosil bo'lgan atamalar.

O'zining ichki imkoniyatlari doirasida xosil qilingan o'zbekcha terminlarining o'zi ikki yo'l bilan yuzaga keladi. 1.O'zbek tilidagi qo'shimchalar yordamida o'zbek tilining o'zida yasalan qarindoshlik atamalar. 2.Umumturkiy atamalar asosida yuzaga kelgan qon-qarindoshlik atamalar: katta ona, katta oyi, oppoq oyi, oppoq dada, opoqi, ich kuyov, o'gay ona, o'gay ota, o'gay bola, kelin oyi, vaqil ota, vaqil ona, qaychi quda, kelin bibi, katta aka, kichik singil, singil aba, bicha, buvicha, katta xotin va shu kabilar. Oppoq oyi, katta oyi atamalar tarixiy asarlarda ikki ma'noda qo'llanilgan: a) ko'p xotinlik davri maxsul sifatida bir erkak nikoxidagi bir necha xotinlarning eng kattasiga nisbatan qo'llanilgan..

b) keksa ayol xurmat qilish uchun katta oyi, oppoq oyi deb murojaat qilingan. Hozirgi o'zbek tilida bu atamalar ona yoki otaning onasi manosini kasb etib qolgan.

Ba'zi atamalar fors-tojik so'zlariga umumturkiy so'zlarini qo'shish orqali yangi qarindoshlik nomlarini yasagan. Jumladan, xolavachcha tog'avachcha amakibachcha, nabira kuyov, nabira kelin kabilar. Mazkur atamalar o'zbek adabiy tili xamda uning shevalarida umumiy ma'noga ega bo'lib, birinchi shaxsga ikkinchi shaxsning kim ekanligini aniqlash zarur bo'lgandagina ishlatiladi. Murojaat etishda shaxs so'zlovchidan katta bo'lsa aka, opa kichik bo'lsa singil, uka, jiyani xamda kelin, o'g'lim, bolam kabi so'zlardan foydalanadilar. O'zbek shevalaridagi qon-qarindoshlikka oid bunday atamalarning manosini bilish ularni to'g'ri ishlatishga yordam beradi.

UDK:811.5

Elyor O'RALOV,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti tadqiqotchisi

E-mail: e_uralov@mail.ru

F.f.d., professor B.Mengliyev taqrizi asosida

MUAMMOLI MATNLARDA NOADABIY FONETIK HODISALARNI TAHLIL QILISH BOSQICHLARI

Аннотация

Ushbu maqolada muammoli matnlarda uchraydigan noadabiy fonetik hodisalar, ularning matn mavzuyiy xarakteriga aloqadorligi xususida fikr yuritilgan. Lingvistik ekspertiza obyektiga muvofiq tahlil bosqichlarini belgilash va ularning amaliy hamda nazariy yechimlarini aniqlash bosqichlari haqida mulohazali tushunchalar berilgan. Turli mavzulardagi yozma va og'zaki matnlarning tahlil asoslari berilgan.

Kalit so'zlar: Muammoli matn, lingvistik ekspertiza, identifikatsion tahlil, diagnostika tahlili, fonetik tahlil, lingvopragmatik tahlil, fonoskopik ekspertiza.

ЭТАПЫ АНАЛИЗА АНОМАЛЬНЫХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ В ПРОБЛЕМНЫХ ТЕКСТАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются нелитературные фонетические явления, встречающиеся в проблемных текстах, их связь с тематическим характером текста. Даны обоснованные понятия об определении этапов анализа и определении их практического и теоретического решения в соответствии с объектом лингвистической экспертизы. Изложены основы анализа письменных и устных текстов на различные темы.

Ключевые слова: Проблемный текст, лингвистическая экспертиза, идентификационный анализ, диагностический анализ, фонетический анализ, лингвопрагматический анализ, фоноскопическое исследование.

STEPS OF ANALYSIS OF ABNORMAL PHONETIC PHENOMENA IN PROBLEM TEXTS

Annotation

This article examines non-literary phonetic phenomena found in problematic texts and their connection with the thematic nature of the text. Well-founded concepts are given about defining the stages of analysis and determining their practical and theoretical solutions in accordance with the object of linguistic expertise. The basics of analysis of written and oral texts on various topics are outlined.

Key words: Problem text, linguistic examination, identification analysis, diagnostic analysis, phonetic analysis, linguopragmatic analysis, phonoscopic study.

Kirish. Lingvistik ekspertiza muayyan sohada aniqlanishi mumkin bo'lgan muammoli vaziyat(nutq hosilalari)ni tahlil qilishga qaratilgan jarayondir. Bu sohaning o'rganish obyekti sud-huquq sohasida yuzaga kelgan nutq bilan aloqador mojarolardir. Bu masalada davr va makonning ahamiyati kattadir. Bugungi kunda texnika-texnologiya rivojlangani sayin turlicha xarakterdagi jinoyatlarning soni ortib boryapti. Xususan, jamiyatda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish davr talabiga aylandi. Bu bir vaqtning o'zida insonlarga yaxshi va yomon ta'sirini o'tkazib bormoqda. Nutq bilan aloqador jinoyi ishlarning soni ortib borishiga sabab bo'lmoqda. Muammoli matn tushunchasi ostida turlicha mavzularni jamlash mumkin. Ammo muammoli matnlarda uchraydigan noadabiy fonetik hodisalar mavzusini o'rganishda, asosan, ijtimoiy tarmoqlarda mavjud bo'lgan yozishmalar hamda qo'lyozma ishlarni kiritish mumkin. Chunki fonetik birliklarning adabiy me'yoridan tashqarida qo'llanishi, asosan, jonli nutq jarayonida yuzaga kelishi mumkin. Muammoli matn sirasida sanab o'tilgan normativ huquqiy hujjatlar, badiiy asarlar, maqolalar, reklama matnlari sirasida nisbatan yuqoridagi hodisalar kam uchraydi. Chunki ular, asosan, adabiy til me'yorlariga ko'ra shakllantiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Matn ekspertiza tadqiqotining obyekti sanalar ekan, u tilshunoslik va huquqshunoslik doirasida turlicha ahamiyat kasb etadi. Yuristlingvistikaning tizimli qoidalarini ishlab chiqqan, qator ilmiy tadqiqotlar egasi bo'lgan N.D.Golev: "Til va nutq mojarosi huquqshunoslik va lingvistika sohalarning asosiy o'rganish obyekti sanaladi. Shu jumladan, konfliktli matn bir vaqtning o'zida ikki yo'nalish birligi sifatida o'rganiladi: lingvokonfliktologiya va yuristlingvistika. Ushbu ikkala soha ham bir-biri bilan aloqador. Lingvokonfliktologiya matnning ziddiyatli xususiyatlarini tahlil etsa, ularning huquqiy tartibotlarga muvofiqligini yuristlingvistika o'rganadi[1]." Masalan, tilshunoslikda muammoli matnlar sirasiga tarjima matnlari (ya'ni ulardagi til birliklari milliy tilga muvofiq tarjima qilinmagani, ularda muallifga aloqador bo'lmagan g'oylarning targ'ib etilgani, ulardagi til birliklari milliy adabiy til me'yorlariga muvofiq ravishda o'girilmaganligi, qo'lyozma matnlar muallifga xos til birliklarining aniqlanishi kabilar), normativ-huquqiy hujjatlar (ulardagi til birliklarining adabiy me'yorlarga muvofiq ekanligi, tavnologiya hodisasi va ularning matn

mazmuniga ta'siri kabilar), ariza, tilxat, bayonnoma kabi rasmiy hujjatlarining adabiy tilga muvofiqligi (asosan, tarjima jarayonida shablonlardan emas, balki milliy til doirasidagi bayoni kabilar) kabilar kiradi. Huquqshunoslik sohasida esa muammoli matn tushunchasi ostida inson haq-huquqlari, sha'ni, obro'yi va manfaatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadigan yozishmalar jamlanadi. Har ikki sohada ham lingvistik ekspertiza ahamiyatli va zarur sanaladi. Bu xususda rus olimi shunday deydi: "Konfliktli nutqiy harakat – suhbatdoshlarning to'qnashuvli munosabati, ya'ni suhbat jarayonida nutqning ta'sir etish tamoyillariga qarshi harakatni amalga oshirish demakdir"[2].

Lingvistik ekspertiza jarayonini amalga oshirish esa har ikki soha uchun alohida prinsiplariga ega. Bu har ikki sohada alohida maqsadlarni amalga oshirish uchun ishlaydi. Shuning chun ham sohalararo jarayonni amalga oshirish va tatbiq etish turlicha amalga oshiriladi. Masalan, muammoli matnlarda noadabiy fonetik hodisalarini aniqlash huquqshunoslik sohasi uchun ahamiyatli sanaladi. Bundan ko'zlangan maqsad muammoli matn mavzusi undagi til birliklarining ifodalinishi bilan aloqadorligi, nutq birliklarida noadabiy fonetik hodisalar mutlaqo yot bo'lgan g'oyani tashiyotganligini o'rganish, shuningdek, matn muallifining qaysi sheva va lahjaga maqnsabligini belgilashdan iboratdir. Huquqshunoslik sohasida muammoli matnlardagi fonetik xususiyatlarni aniqlash, asosan, yozma va audio shaklidagi yozishmalarda amalga oshiriladi. Aslida lingvistik ekspertizani amalga oshirishda fonetika, grammatika, semasiologiya jihatlarini inobatga olinadi. Asosan, tadqiqot obyektidan kelib chiqilsa, fonetik ekspertiza muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlilning fonetik tomoni tovushlaning artikulyatsiya, akustik tahlillari, intonatsiya, urg'u va boshqalarni har jihatdan o'rganishni o'z ichiga oladi. Demak, muammoli matnning fonetik xususiyatlari ham tilshunos, ham ekspert tomonidan amalga oshiriladi. Tilshunos har qanday matnning fonetik jihatini lingvistik nuqtayi nazardan o'rganadi, ammo ekspert ham lingvistik, ham huquqiy tamoyillardan kelib chiqqan holda matnni tahlil etadi. Shuning uchun ham muammoli matnlarni faqatgina tilshunos-ekspertlar tahlil etib, xulosa berishi mumkin.

Muammoli matnlarning lingvistik ekspertizasi ikki bosqichda amalga oshiriladi: identifikatsion tahlil va diagnostika(tasniflash) tahlili[3]. Diagnostika tahlili – bevosita muammoli matn va undagi

xususiyatlarni tasniflashdan iboratdir. Bu matnning mavzuyiy xarakteri, semantik ifodasi bilan aloqador sanaladi. Identifikatsion xususiyati matndagi muammoli vaziyatni yuzaga keltiruvchi birliklarni aniqlash va tahlil qilishdan iboratdir. Bu tahlil davomida matn turlicha toondan o'rganiladi: fonetik tahlil, grafik tahlil, so'z tuzilishi tahlili, leksik-semantik tahlil grammatik tahlil, stilistik tahlil va lingvistik-pragmatik tahlil kabilardir. Fonetik analiz, asosan, og'zaki nutq bilan aloqador sanaladi. Xususan, o'zlashma so'zlarning talaffuzi misolida buni uchratish mumkin. Yuqorida tilshunoslarning keltirgan misolini tahlil qilib ko'rsak: GEOFLEX so'zi ikki xil talaffuzga ega: [dʒ i o f l e k s] va [g e o f l a k s][4]. Bu misolda undosh dj va g hamda unlilar i, e, e, a tovushlari nomuvofiqlikka ega. Bu taqqoslanish, asosan, muammoli matnning tovar belgilari uchun xos bo'lib, bunda xulosani hal qilish masalasi keyingi tahlillarni taqozo etadi. Ya'ni semantik va lingvopragmatik tahlillar tovar belgisining qay maqsad va sababga ko'ra nomlanganini aniqlab beradi. Ushbu tahlillar doirasida aytilsa, har ikki birlikda ham "geo" prefiksi mavjud. "Geo"- "tur" va "xizmat" ma'nolarini angalash barobarida "yer", degan mazmunga ham ega. Ushbu prefiksning talaffuzi va semantik izohiga ko'ra tovar belgisining qaysi mahsulotga aloqador ekanligini aniqlab olish mumkin.

Yuqoridagi misoldan kelib chiqqan holda har qanday tilni tahlil qilish darajasiga ko'ra quyidagi ekspertiza turlari mavjud[5]:

Fonetik ekspertiza

Morfologik ekspertiza (asosan, tovar belgilarini tahlil qilish uchun)

Matnologik ekspertiza

Diskursiv (ma'ruzachining kommunikativ niyatlarini aniqlash, o'rganish, ekstralingvistik omillarni hisobga oladigan matnlarning tahlili).

Ekspertiza turlarini aniqlash tahlil obyektini belgilashdan kelib chiqib amalga oshiriladi. Barcha tahlil turlari ham obyektarga muvofiq ravishda amalga oshirilmaydi. Shuning uchun ham olimlar tomondan obyektning klassifikatsiyasi tashkil etilgan. Bu esa muammoning aniq yechimini chiqarishga xizmat qiladi.

Ekspertiza obyektlariga ko'ra lingvistik ekspertizaning 3 asosiy turi mavjud:

Yozma matnni tekshirish. Ekspertiza maqsadiga qarab turli xil usullari mavjud:

Morfologik tahlil (masalan, tovar belgilarining o'xshashligi va farqlarni aniqlash);

Sintaktik tahlil (masalan, gap qurilishida so'zlar orasidagi sintaktik aloqalarni aniqlash);

Semantik tahlil (masalan, matnda haqorat so'zlarning borligi, yo'qligini o'rganish);

Lingvistik tahlil (masalan, anonim matnlarda mualliflikni aniqlash);

Shuningdek, tilshunoslikda yozma matnni tekshirishda quyidagi nazariy yo'nalishlar inobatga olinadi:

Lingvistik-semantika (so'z va iboralarni izohlash);

Lingvistik pragmatika (lingvistikadagi tadqiqot sohasi bo'lib, unda nutqda lingvistik belgilarning ishlashi o'rganiladi), bayonotning kommunikativ yo'nalishi va nutq toifalarni baholash, tasdiqlash va chaqiruvini belgilaydi.

Nutq ta'siri nazariyasi (xususan, nutq o'zgarishini o'rganadi, nutq ta'sirini qabul qilish va qabul qilinuvchining ongni boshqarish, nutqni tushunish jarayonlarini nazorat qiladi);

Argumentatsiya nazariyasi (bahsli matnlarning ifoda xususiyatlari va daliliy xosliklarini aniqlashga imkon beradi);

Ovozli nutqni tekshirish, shu jumladan, fonoskopiya: akustik nutqning xususiyatlari, ko'pincha, nutq muallifini aniqlash uchun akustika, artikulatsiya, fonetika, fonologiya vositalaridan foydalanish[6];

Og'zaki-vizual ekspertiza (o'rganishning mavzusi – matn va tasvirning kombinatsiyasi, ya'ni og'zaki va og'zaki bo'lmagan komponentlar, matn va rasmning kombinatsiyasi, masalan, savdo belgilari, shiorlar, televideniya reklamalari).

Yuqoridagi ekspertiza turlari tahlil obyektidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Bevosita tadqiqot mavzusi fonetik-fonoskopik ekspertizani taqozo etadi. Bunday ekspertiza objekti yozma matnlardan tashqari og'zaki nutq hosilalari, ya'ni

OAVlari, nutqiy murojaat va ko'rsatmalar, reklama va tovar belgilari kabilarni o'z ichiga oladi. Muammoli matnlar lingvistik ekspertizasi quyidagi ehtiyojlarga ko'ra: vakolatli oshkor qilish organlarining yuridik faoliyatida va jinoyatlarini tergov qilishda (tuhmat, haqorat, nizo, tovlamachilik, muallif huquqi va turdosh huquqlarning buzilishi va boshqalar); jinoyiy va fuqarolik ishlari bo'yicha sud muhokamasida sharafni himoya qilish bo'yicha da'volar, qadr-qimmat va ishbilarmonlik obro'si, mualliflik huquqini himoya qilishda; arbitraj nizolar – mualliflik huquqi va turdosh huquqlarning buzilishi, shartnomalarning talqini, protokollar, xo'jalik aylanma hujjatlarini, reklama, tovar belgilari va ulardagi mualliflik huquqlarining dahlsizligini ta'minlashga amalga oshirilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Голев Н.Д. Юридизация языковых конфликтов как основание их типологии // Юрислингвистика. 2008. № 9. – С. 137-156.
2. Макаренко Г.С. Конфликтный текст как объект лингвистического исследования: структурно-семантический и прагматический аспекты. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук, – Уфа, 2018. – С. 9.
3. Радбиля Т.Б., Юматов В.А. Лингвистическая экспертиза словесных обозначений товарных знаков: проблемы и решения. Сборник научных работ по итогам Международной научной конференции «Современная теоретическая лингвистика и проблемы судебной экспертизы», – Москва, 2019. – с. 221-228.
4. Новичихина М.Е. О некоторых подходах к лингвистической экспертизе товарных знаков // V Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения: Сб. научных статей. Севастополь, 2011. С. 375–382.
5. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста : теоретические основания и практика : учебное пособие / А.Н. Баранов. – 3-е изд. – М.: ФЛИНТА : Наука, 2011. – 592 с.
6. Иванашко Ю.П. Лингвистическая экспертиза звучащей речи: сборник учебно-методических материалов для направления подготовки 45.04.03. – Благовещенск: Амурский гос. ун-т, 2017.

UDC: 811.161.1/372.881.373.614

Shokhista KHAKIMOVA,

PhD in Philology, Senior teacher of English language and literature department of Gulistan State University (Uzbekistan)

E-mail: shohista.hakimova.82@gmail.com

Based on the review by G.S.Kurbanova PhD in Philology, Associate Professor, DSc of National University of Uzbekistan

LINGUOCULTUROLOGICAL APPROACH TO THE TRANSLATION OF ENGLISH PROVERBS INTO UZBEK

Annotation

The article reveals the difficulties of translating English sayings and proverbs into Uzbek. It also highlights the importance of a translator's competence for translation and the analysis of English and Uzbek linguoculturological approach, to the values of the nations of the world, aspects characteristic of the nation, from the point of view of modern linguistics and translation studies.

Key words: Translation problems, lexical equivalent, proverb, saying, English, Uzbek.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПЕРЕВОДУ АНГЛИЙСКИХ ПОСЛОВИЦ НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В статье раскрываются трудности перевода английских поговорок и пословиц на узбекский язык. Также подчеркивается важность компетенции переводчика для перевода и анализа английского и узбекского лингвокультурологического подхода, ценностей народов мира, аспектов, характерных для народа, с точки зрения современной лингвистики и переводоведения.

Ключевые слова: Проблемы перевода, лексический эквивалент, пословица, поговорка, английский, узбекский язык.

INGLIZ VA O‘ZBEK MAQOLLARINING TARJIMASIDA LINGVOLTUROLOGIK YONDASHUV

Annotatsiya

Maqolada inglizcha matal va maqollarni o‘zbek tiliga tarjima qilishdagi qiyinchiliklar ochib berilgan. Shuningdek, zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslik nuqtai nazaridan tarjimonning mahorati ingliz va o‘zbek tillari lingvokulturologik yondashuvini tahlil qilish, dunyo xalqlari qadriyatlarini, millatga xos jihatlarga bo‘lgan ahamiyatini tadqiq etadi.

Kalit so‘zlar: Tarjima muammolari, leksik ekvivalenti, maqol, matal, ingliz tili, o‘zbek tili.

Introduction. Proverbs and sayings are part of any language.

They are a kind of richness of the language, through proverbs we can also understand the culture and values of a particular nation, as well as compare different pictures of the world of nations. In the process of analyzing the linguocultural aspects of Uzbek and English proverbs, it is very important that the language and culture of both nations are related to each other. Accordingly, some proverbs analyzed from a linguocultural point of view reveal their characteristics, sometimes with the same, sometimes completely different expression by two nations. As well as, English and Uzbek proverbs reflect all the customs of the Uzbek and English nation from the past of the nation to the present day, and proverbs, as examples of folk art are the leaders in fulfilling this task. When studying the specific aspects of the mentality of the Uzbek and English people, Uzbek and English proverbs can show the similarities and differences between these two nations thereby making it difficult for translators. This is especially true of interpretation, when within a few minutes the translator must orient and give an adequate translation of one or another proverb or saying, in contrast to the translator, who has an unlimited amount of time and the opportunity to look into a dictionary or reference book to find the best translation option.

Literature review. When translating proverbs and sayings, one should also take into account the specifics of the context in which they are used, since they can be translated in two ways. Proverbs should be distinguished from sayings. In the dictionary of Russian proverbs and sayings V.P. Jukov understands proverbs as short folk sayings that have both a literal and connotative or only connective and make grammatically complete sentences. Sayings are short folk sayings that have only a literal plan and are grammatically complete sentences [2].

Linguistic scientist W. Mieder gives a definition to a proverb in his book: "A proverb is a short, generally known sentence of the folk which contains wisdom, truth, morals, and traditional views in a metaphorical, fixed and memorable form and which is handed down from generation to generation" [5].

We suggest considering the following examples of modern sayings: Eng. Pitchers have ears – Uzb. Devorning ham qulog‘i bor. Eng. Devil may care. - Uzb. Dunyoni suv bossa, o‘rdakka nima g‘am.

In a comparative analysis of English proverbs and sayings, we can mention that, proverbs always teach, give advice and imply the possibility of not making a mistake, while sayings only analyze what happened.

Research Methodology. The main difficulties in translation

English proverbs and sayings, in our opinion, is that proverbs and sayings are a kind of reflection of the picture of the world, worldview, values and cultural traditions of their nation. It is often very difficult for a translator to translate proverbs and sayings containing realias (toponyms, anthroponyms, hydronyms), which are easily perceived by native speakers. But the problem is not only translation. After all, the translator's task is to create the most adequate translation for the recipient's understanding, which means choosing the best equivalent for the translated proverb and saying. There are many classifications according to the ways of translation the paremic layer of the language. Uzbek author G.Salomov in his scientific article "Translation of proverbs, sayings and idioms" distinguished the following ways of translating proverbs and sayings [9]:

Translation using equivalents. Monoequivalent – absolute equivalent. Polyequivalents are two or more equivalents of English proverbs in the translated language, from which the best one is selected for translation;

The method of calque is used when translating the source language into the target language without equivalent units. Calque can be: a) complete, b) partial;

An analogue is the result of translation by analogy by choosing one of several synonyms.

Descriptive translation stands for conveying the meaning of the original proverb with the help of a more or less common explanation. It serves to explain elements of the original of a purely national character.

The author of many fundamental works, textbooks and scientific articles A.V. Kunin in turn, gives the following classification of methods for translating proverbs and sayings [3 p.45]:

1. Absolute equivalents
2. Partial equivalents a) partial lexical equivalent. b) partial grammatical equivalent.
3. Calque or conditional translation of phraseological units in the presence of an absolute or partial equivalent.
4. Literal translation;
5. word –for–word translation method;
6. Descriptive translation.

V.N. Komissarov, L.F. Dmitrieva, S.E. Kuntsevich, E.A. Martinkevich, N.F. Smirnov distinguishes four main ways of translating figurative phraseology [5,6]:

1. Method of phraseological equivalent
2. Phraseological analogue method
3. Literal translation of phraseological units (calque)

4. Descriptive translation

Analysis and results. Having studied a number of classical and modern works in the field of translation of phraseological units, proverbs and sayings, we can say the following: there are several ways of translation English proverbs and sayings into Uzbek, which are part of the classifications. These classifications are built by the authors depending on the degree of completeness of the transfer of the meaning of the proverb and saying, the selection of correspondence in the target language, the transformational method of translation. The main task of a translator is to understand, analyze and rethink a proverb or saying before choosing an adequate way to translate it. It directly depends on how the recipients of the translation will perceive and evaluate the translated phraseological unit. Consider some of the most striking examples of the translation of modern English proverbs and sayings into Uzbek [8]:

Eng. The absent is always in the wrong – Uzb. O'zi yo'qning — ko'zi yo'q.

Eng. Out of sight, out of mind – Uzb. Dildan yiroq ko'zdan yiroq. Mehr ko'zda.

Eng. Every cook praises his own broth – Uzb. Har kimniki o'ziga, Oy ko'rinar ko'ziga.

Eng. Actions speak louder than words — Uzb. Gap bilguncha — ish bil.

Eng. A bad excuse is better than none— it can be translated into uzbek language by using word by word translation method: Xohlamasdan kechirim so'rash, umuman so'ramagandan yaxshi. As an Uzbek alternative, we quote the proverb "Yaxshi gap bilan ilon inidan chiqar, yomon gap bilan musulmon dinidan". As you can see, these proverbs give the meaning in the content of advice. That is, it means that a person should always be kind. Both versions of the proverb have the same meaning.

Analyzing the method of translation used by translators-compilers of dictionaries, in this case we are faced with an absolute equivalent, or rather, a mono equivalent of an English phraseological unit. Here there is a full equivalent of the translation with the original in terms of meaning, lexical composition, imagery, stylistic orientation and grammatical structure.

Eng. To kill two birds with one stone. — Uzb. Bir o'q bilan ikki quyoni o'ldirmoq.

Eng. To make a mountain out of a molehill. — Uzb. Pashadan fil yasamoq.

Eng. Advise none to marry or go to war — Uzb. Har kimning niyati o'zining yo'ldoshi. [8,12]

Eng. Every bird lives its own nest. — Uzb. Ot aylanib qozig'ini topadi.

In these examples of translation of English proverbs and sayings into Uzbek, the translators used partial lexical equivalents in relation to English phraseological units. There is a correspond in meaning, stylistic orientation, but differing in figurativeness - a bird in English and a hare (quyon) in Uzbek, a stone in English and bullet (o'q) in Uzbek, an advise in English and a wish (niyati) in Uzbek; a bird in English and a horse (ot) in Uzbek own nest in English and a peg (qozig'ini) in Uzbek. When comparing similar proverbs and sayings in English and Uzbek, one can see an excellent picture of the world of the English and Uzbek people. If in the Uzbek proverb "inflation" is compared with "fly" and "elephant", then in the English version it is already "mountain" and "molehill".

On the example of this proverb, we will analyze the way of its translation using the above qualifications. An apple a day keeps a doctor away. This example is a proverb, because it gives advice on how to maintain a healthy diet, and what a person needs in order not to go to the doctor. We can give the following translation options:

1.Kuniga bitta olma va shifokor kerak emas. 2.Sarimsoq, sarimsoq eganning tani sog'.3. Kuniga bir olma iste'mol qiling – sog'likka erishing.

According to the syntactic classification, this proverb is narrative. According to the method of translation, it is a partly equivalent, since modern dictionary sources provide several possible options for its translation.

According to Komissarov's classification, this proverb was translated by the method of phraseological equivalent (partly equivalent). Next, consider an example of a saying translation:

while analyzing one of the English saying "Build one's house upon the sand", it means "to build a house on the sand". In this case

we use partly equivalent translation "Birovning ko'nglini puch yong'oq bilan to'ldirmoq" - "To fill someone's heart with nuts". Consider another English saying When pigs fly- Tuyaning dumi erga tekanda it means never. As you can see, sayings do not express complete judgment like proverbs.

Eng. A great ship asks deep waters. — Uzb. Katta karvonha - katta йўл.

Eng. A cock is valiant on his own dunghill – Uzb. Chagal ham o'z joyida gurillar.

In this examples, we can clearly see the realias of different cultures. Considering 1st proverb in English a parallel is drawn with a ship, deep waters, then in Uzbek karvon is associated with ship. If we translate it literally, then this proverb will sound like "Katta kema chuqur suvlarni so'raydi", but this does not make sense, since in Uzbek there is an equivalent that is understandable and close to Uzbek-speaking people. Therefore, if the translator, not knowing the equivalent, translates it literal, the quality of his translation will be low and unprofessional. In this case, this proverb is translated by the method of the absolute equivalent of A.V.Kunin and to be more precise, by a mono equivalent, since only one possible version of its translation is given in modern dictionary sources. Based on this analysis, we can conclude that the main difficulty lies somewhat in the translation itself, but mostly in the selection of the desired equivalent. After all, in most cases (including this example), a literal translation or calque is not correct and adequate, and shows the inexperience and lack of professionalism of the translator. At this stage, the problem arises not in the translation itself, but in its adequacy. Eng. A drowning man will catch a straw — Uzb. Cho'kayotgan cho'pga yopishar. In this example, on the contrary, you can see the literal translation of the proverb, which in turn will be the equivalent in the translated language. This proverb was translated by the method of (full) calque.

The following English proverb Can leopard change his spots – (Leopard o'z dog'larini o'zgartirmaydi) should not be translated by colloquial Uzbek equivalents, despite the fact that they will be closer to the recipient. In this proverb, the word leopard was directly translated into Uzbek, because this type of animal does not exist in the territory of Uzbekistan, It is considered as a borrowed word from the English language. Another way to translate proverbs is by using descriptive translation method or explaining the words, because that proverb may not have an equivalent or analogue in translated languages. In this case, the following translation would be adequate: "Сут билан кирган жон билан чиқар", and not the more colloquial "Бузуки қариса ҳам, ғамзаси қаримас". This once again suggests that a lot depends on the context and the situation when and how the translation is carried out. After analyzing all the above examples, we can conclude that when translating the layer of the language, the translator must be more accurate than ever. There are no exact rules for translation proverbs and sayings, there are only many different classifications according to the ways of their translation, the purpose of which is to help the translator in their translation. However, it cannot be argued that all proverbs and sayings are translated according to any one classification. The translator himself, relying on the classification data, must be able to correctly translate this layer of the language and at the same time, taking into account lingocultural characteristics, the adequacy, equivalence of the translation, and many other factors.

Conclusion. Proverbs and sayings are part of the culture and traditions of a certain nation, they have always been and will be relevant, despite the development of the economy, technology, progress and further development of culture and other spheres of human activity. At any time, proverbs and sayings will be a characteristic feature of one nation, an integral part of the richness of its language, an object of attention and research. There are many ways to translate proverbs and sayings. Some of them do not need translation at all, because they have equivalents in the target language, while the translation of some is a catchphrase in the target language, which in turn indicates the similarity and parallelism of the two cultures. The above translation methods are not a standard, but just a few examples of the many existing translation methods. Each translator, through trial and error, must find the way that is optimal and convenient for him.

REFERENCES

1. Vorobyov V.V. Lingua-culturological principals of presentation of educational material. The problems of concentricism. Moscow, 1997. P. 32-38.

2. Jukov V.P. Dictionary of Russian Proverbs and Sayings // Library of Russian Dictionaries, 2000. — P. 528.
3. Kunin A.V. Phraseology course of modern English. — Moscow, 1986 P. 344.
4. Komissarov V.N. Translation and interpretation. // Translator's notebooks. Issue. 19. Moscow: Higher school, 1982. - P. 112.
5. Latyshev L.K. Translation: problems of theory, practice and teaching methods. - M.: Education, 1988. – P.159.
6. Maslova V.A. Introduction to linguoculturology. Moscow, 1997.
7. Mieder W. International Proverb Scholarship. New York: Garland Publishing, 1993. P. 27-63.
8. T. Mirzayev Uzbek folk proverbs. - Tashkent: Sharq, 2012 P. 3-10.
9. Salomov G. Translation of proverbs, sayings and idioms.-T., 1961. P.159.
10. Teliya V.N. Phraseology in the context of culture. Languages of Russian culture. Moscow, 1999. P. 17-20.
11. Yusupov U.K. Contrastive Linguistics of the English and Uzbek languages. Tashkent: Akademnashr, 2013. P. 27-262.
12. <https://ziyouz.uz/hikmatlar/ozbek-xalq-maqollari/>

UDK:410+.008.

OyguL XAMDAMOVA,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Farg'ona filiali "O'zbek tili va gumanitar fanlar" kafedrasida assistenti
E-mail: oyguL.hamdamova.85@mail.ru

TATU Farg'ona filiali xorijiy tillar kafedrasida mudiri, PhD. G.K. Obidova taqrizi asosida

HADIS MATNLARI LEKSIK QATLAMI VA ULARNING LEEKSIK-SEMANTIK TAXLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada islom dinining asosiy manba'laridan biri bo'lgan hadis matnlarining lingvistik jihatlariga e'tibor berilib, bunda hadis matnlari leksik qatlamlamida eng faol qo'llanadigan leksik birliklarning o'zbek tilidagi izohi va talqini, ma'nolariga taxlil qilinadi. Hadis matnlarida leksik qatlamida ko'zga ko'rinadigan eng muhim xususiyatlardan biri – islom dini tushunchalarini anglatuvchi birliklardir. Jumladan, Allohga hamdu sano, payg'ambarga salavat aytishda qo'llaniladigan so'z va jumlar, Qur'on oyatlaridan olingan birliklardan iboratdir. Maqolada, leksemalar qo'llanilgan namunalar bilan dalillanadi.

Kalit so'zlar: Hadis, leksik qatlam, O'zbek tilining izohli lug'ati, stilistik qatlam, semantik guruh, payg'ambarlar nomlari, muqaddas kitob va joy nomlari.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СЛОИ ТЕКСТА ХАДИСОВ И ИХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Аннотация

В данной статье уделено внимание лингвистическим аспектам текстов хадисов, являющихся одним из основных источников исламской религии, а также объяснению и толкованию наиболее активно используемых лексических единиц в лексическом пласте текстов хадисов в исламской религии. Анализируются узбекские языки и их значения. Одной из важнейших особенностей, видимых в лексическом слое текстов хадисов, являются единицы, репрезентирующие понятия исламской религии. Например, слова и предложения, используемые для восхваления Бога и благословения Пророка, состоят из единиц, взятых из стихов Корана. В статье идеи использования лексем подтверждаются текстами хадисов.

Ключевые слова: Хадисы, лексический пласт, толковый словарь узбекского языка, стилистический слой, семантическая группа, имена пророков, священная книга и топонимы.

LEXICAL LAYERS OF HADITH TEXTS AND THEIR LEXICAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS

Annotation

In this article, attention is paid to the linguistic aspects of the hadith texts, which are one of the main sources of the Islamic religion, and the explanation and interpretation of the most actively used lexical units in the lexical layer of the hadith texts in the Uzbek language and their meanings are analyzed. One of the most important features visible in the lexical layer of the hadith texts is the units that represent the concepts of the Islamic religion. For example, the words and sentences used to praise God and bless the prophet are made up of units taken from the verses of the Qur'an. In the article, the ideas using lexemes are proved by hadith texts.

Key words: Hadith, lexical layer, explanatory dictionary of the Uzbek language, stylistic layer, semantic group, names of prophets, holy book and place names.

Kirish. Hadis matnlarining lug'at tarkibidagi asosiy elementlar diniy tushunchalarni anglatuvchi so'zlardir. Ular, odatda, Allohga hamdu sano, payg'ambarga salavat aytishda qo'llaniladigan so'z va jumlar, Qur'on oyatlaridan olingan birliklardan iboratdir.

Bu lug'aviy birliklarning leksik-semantik tahlilini berishda "O'zbek tilining izohli lug'ati" ni tayanch manba qilib olindi. Chunki xalqimiz o'rtasida bir qadar ommalashgan, ko'pchilikka tanish bo'lgan, ma'nolarida muayyan siljishlar yuz bergan leksemalar kiritilgan shu manba aynan hadis matnlari leksikasiga oid kuzatishlar olib borishda eng ishonchli manba sanaladi. Unda maxsus din. stilistik belgisi bilan berilgan so'zlar soni 256 tani tashkil etadi. Jumladan, I jildda – 45 ta, II jildda – 61 ta, III jildda – 77 ta, IV jildda – 43 ta, V jildda – 30 ta. Bu birliklar Izohli lug'atdagi umumiy so'zlar sonining 0,0032 % ini tashkil etadi. Bu ham bir fakt. Ammo gap diniy tushunchalarni anglatadigan so'zlarning ko'p yoki ozligida emas. Gap ularning o'zbek tili leksik tizimida va hadis matnlarida alohida stilistik qatlam sifatida e'tirof etilishi va ularning qo'llanishida funksional alomatlarining mavjudligida.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'zbek tilshunosligida diniy matnlarni tadqiq etish N.Uluqov, T.Yuldashev, M.Galiyeva, Sh. Sultonov kabi olimlarimiz tomonidan o'rganib chiqildi va biz ham ushbu maqolamizda, keyinroq ilmiy tadqiqotlarimizda hadislarni tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganib chiqishni o'z oldimizga maqsad qilib oldik. Hadis matnlaridagi faol qo'llaniladigan birliklarning leksik-semantik - masalaga ana shu nuqtai nazardan yondashadigan bo'lsak, ushbu elementlarning hadis matnlari doirasida chegaralanganligini o'zi muayyan ilmiy qiymatga ega ekanligini guvohi bo'lamiz. Bu birliklar aynan diniy matnlar, jumladan, hadis matnla doirasida qo'llanilishi ularning funksional statusini belgilab beradi va shunga asosan ularni semantik guruhlariga ajratib tahlil etish ehtiyojini paydo qiladi.

Natijalar va muhokamarlar. Hadis matnlarida qo'llanilgan so'zlarni leksik-semantik xususiyatlariga ko'ra bir necha guruhlariga bo'lib o'rganish mumkin. Bu so'zlar din, shariat, diniy ijtimoiy nufuz, amal, joy, ma'nolarini shuningdek g'ayb dunyosi bilan bog'liq mavhum tushunchalarni ifodalaydi. Jumladan:

1. Yaratgan nomlari. Yaratganni ifoda etuvchi leksik birliklardan Alloh so'zi keng tarqalgan bo'lib, u arab tildagi so'zdir. "ALLOH (arab. "al-iloh" - ilohiy kuch, turkiy xalqlarda, xususan, o'zbeklarda - Tangri, fors-toj. Xudo, Yazid), Alloh - islom dinida butun mavjudotni yaratgan oliy ilohiy kuch; xudoning nomi. Odatda A.ga Taolo (ulug', oliy), Taboraka va taolo, Jalla jalallahu, karim, buzurg, Parvardigori olam kabi sifatlar qo'shib aytiladi. Islom diniga binoan A. -yakkayu-yagona xudo, olamning yaratuvchisi va qiyomat kunining egasi"[9]. Alloh so'zi esa arab tiliga xos bo'lib, islom dini uchuniga xosligi bilan xudo so'zidan farqlanadi. Taolo so'zi ulug'likni, ulug'vorlikni ifodalovchi shakl bo'lib, Alloh so'zi bilan qo'shib aytilishi natijasida hurmat ma'nosini ham anglatadi:

Oisha roziallohu anhodan rivoyat qilindi: "Rasululloh sallallohu alayhi vasallam qachon yomg'irni ko'rsalar: "Allohim! Navfli yomg'ir(qilgin)", der edilar. (Buxoriy va Nasoiy rivoyat qilganlar); Abu Muso roziallohu anhodan rivoyat qilindi: "Nabi sallallohu alayhi vasallam: "Alloh zikr qinadigan uy bilan Alloh zikr qinmaydigan uy huddi tirik bilan o'lik misoliga o'xshaydi", dedilar" (Muslim rivoyati).

Xudo so'zi "diniy tushunchaga ko'ra, xususan, islom diniga ko'ra, butun mavjudotni, butun olamni yaratgan va uni boshqaruvchi oliy ilohiy kuch, har qanday dinning e'tiqod asosi" (O'TIL, 4- jild, 420-bet) ma'nosini anglatadi:

Rasululloh sallallohu alayhi vasallam aytdilar: "Qo'li bilan tili bilan o'zgalarga ozor bermagn kishi musulmondur. O'lo'lo taolo man'etgan narsalardan qaytgan kishi Xudo yo'lida jihod qilgan kishidir". (Buxoriy rivoyati);

Haq so'zi. Allohning 99 ismidan biri bo'lib, "Haq. O'zgarimas, sobit zot. Haqni yuzaga chiqaruvchi zot"[10]. "Haq ("asl", "haqiqiy", "haqiqat") - voqelik haqida bildirilgan fikr voqelikka to'g'ri kelishini anglatuvchi termin; fikr-mulohazalarning voqelikka mos kelishi sidq - termini bilan ifodalangan. Bu ikki termin ko'pincha sinonim sifatida ishlatilgan, biroq qo'llaniladigan joyiga qarab ularni farqlashgan: H. termini din yoki mazhabga; ishonirish (akdda) uchun ishlatiladi. Bunda uning ziddi - botil istilohidir. Sidq - termini fikr (hukm), mulohaza (qavl)ni ta'riflashda qo'llanilib, uning ziddi - kizb".

Haq taolo oyati karimalaridan birida: "Ularning hidoyatini (iymonlarini) ziyoda qildik..."(Buxoriydan)

Robb so'zi. Rab (a.-alloh; xudo; janob; hukmdor; xo'jayin) din. Xudo, tangri, parvardigor. Yo robbim!- Kimsan, Robbing kim?- dedi, Munkarnakir. -usta Turdiali bo'laman, A.Qahhor, Qabrdan tovush".

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alayhi vasallam onalarining qabrini ziyorat qildilar. O'zlari yig'ladilar, atrofdagilarni ham yig'latdilar. Keyin: "Robbimdan unga (onmaga) istig'for aytishga izn so'radim, izn berilmadi. Uning qabrini ziyorat qilishga izn so'radim. Izn berildi. Bas, qabrlarni ziyorat qilinglar. Chunki u oxiatni eslatadi", dedilar"(Muslim, Abu dovud, nasoiy rivoyat qilganlar);

Oisha roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "nabiy sallolohu alayhi vasallam: "menga Jabroil kelib: "Robbing seni ahli Baqiy'ga kelib, istig'for aytishinganga mar qililar", deb aytdi.

Rahmon so'zi. "ar-RAHMON (Mehribon) - Allohning ismlaridan biri (q. al-Asmo al-husno), odatda bismilloh ar-Rahmonir-Rahim (Rahimli) shaklida ishlatiladi. Har ikki ism Allohning eng asosiy sifatlaridan bo'lib, insonlarga Qiyomat kuni Allohning marhamat ko'rsatishi, mehribonlik qilishini anglatadi".

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi. "Nabiy sallolohu alayhi vasallam: "Qay bir kishi halol-pokdan sadaqa qilsa, Alloh halol-pokdan boshqani qabul ham qilmaydi, albatta, Rahmon u(sadaqa)ni o'ng qo'li bilan qabul qilib oladi. Agar u bir dona xurmo bo'lsa ham Rahmonning kaftida o'sadi...";

Oisha roziyallohu anhudan rivoyat qilinishicha: "nabiy sallolohu alayhi vasallam bir kishini qo'shinga boshliq qilib jo'natdilar. U namozda imomlikka o'tar, "Ixlos" surasi bilan tamomlardi. Qaytib kelishgach Nabiy sallolohu alayhi vasallamga aytishdi. Rasuli akram: "So'rab ko'ringlarchi nega bunday qilayotgan ekan?" dedilar. Ular buning boisini so'rasdi. Xaligi kishi: "Chunki "Ixlos" Rahmonning sifatidir. Men uni o'qishni yaxshi ko'raman, deb javob qildi. Shunda Nabiy sallolohu alayhi vasallam: "Alloh uni yaxshi ko'rishini aytib qo'yinglar", deb marhamat qildi.(Buxoriy, Muslim, Nasoiy rivoyat qilgan)

2. Payg'ambarlar nomlari. Odam Safiyulloh, Ibrohim Halilulloh, hazrati Ismoil alayhissalom, Iso alayhissalom, Hazrati Iso, Hazrati Yahyo, Hazrati Idris, Horun alayhissalom, Muso alayhissalom, Yunus alayhissalom kabi:

...Rasuli akram alayhissalom shunday marhamat qilganlar: "Men sizlarga ismi A'zami qaysi ekanligini aytaymi? Bu Yunusning: "La ilaha illa anta subhaanaka inniy kuntu minaz zolimiyn", deb qilgan duosidir.(Hokim rivoyat qilgan);

Ibn Abbos roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Bani Isroil qavmi: "Ey Muso, sening rabbing uxlaydimi?" deb so'raganida, u: "Allohdan qo'rqinglar!,-dedi. Shunda Alloh taboraka va taolodan vahiy bo'ldi: "Ey Muso, sendan robbing uxlaydimi?" deb so'radilar. Sen ikki qo'lingga ikki shisha idish olgin-da, bu kechani uxlamay, tik turib o'tkaz!" Muso yaratganning buyrug'iga amal qilib, ikki qo'lga ikki shishani olib tunda uxlamay tik turdi. Kechaning uchdan biri o'tganida uni mudroq bosdi, qo'lidagi shishalar tizzasiga yetganida o'ziga keldi, ularni qaytadan ushlab oldi. Kecha oxirlab qolguncha o'zini ushlab turdi. Ammo tong otay deganda yana mudroq bosdi va qo'lidagi shishalar yerga tushib, parcha-parcha bo'lib ketdi. Shu onda Haq taolo Musoga vahiy qilib: "Ey Muso, agar Men uxlaydigan bo'lsam, osmonlar-u yer ham huddi qo'lingdagi shishalarga o'xshab chilparchin bo'lib ketardi",-dedi. ("Qur'on qalblar shifosi");

Abu Hurayra roziyallohu anhu bunday deydi: "Rasululloh: "Har qanday chaqaloqni tug'ilyotgan paytida shayton chimchilaydi, shundan chaqaloq chinqirib yig'laydi, ammo Maryam va uning o'lini chimchilay olmagani"- dedilar..."

3. Payg'ambarimiz Muhammad sallolohu alayhi va sallamni ifodalovchi va u zotga xos so'z hamda birikmalar: Rasululloh sallolohu alayhi vasallam, Nabiy sallolohu alayhi vasallam, Allohning Rasuli:

Muoviya roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alayhi vasallam: "Alloh kimga yaxshilikni iroda qilsa, uni dinda faqih qilib qo'yadi..."(Buxoriydan);

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alayhi vasallam: "Kim ilm talab qilish yo'liga tushsa, Alloh unga jannatning yo'lini osonlashtiradi..."(Buxoriydan);

Ibn Abdul Barr Hilol al-Varoqdan rivoyat qilinadi: "Umar ibn Xattob roziyallohu anhu shunday der edi: "Ogoh bo'linglar! Eng sodiq gap Allohning gapi. Eng Go'zal hidoyat Muhammad sallolohu alayhi vasallamning hidoyati..."(Buxoriydan)

Keltirilgan leksik birliklardan habib so'zi arab tilidan olingan bo'lib (O'TIL, 5-jild, 467-bet), "do'st", "sevikli inson" ma'nolarini anglatadi. Muhammad alayhissalomning Allohning do'sti sifatida e'tirof etilishi ushbu sifatning ishlatilishiga sabab bo'lgan. Amin so'zi esa "ishonchli" ma'nosini bildiradi. "Abul" arablar tomonidan farzandning otasiga nisbatan ishlatiladigan nom bo'lib, Payg'ambarimizning katta o'g'illarining ismi Qosim bo'lganligi sababli Abul Qosim "Qosimning otasi" degan ma'noni anglatadi: Abu - arabchada "ota" degan so'zning izofa holatidagi shakli bo'lib, musulmon xalqlarida kunyalarning tarkibiy qismini tashkil etadi. (DAI, 18-bet) Kunya - arablarda shaxslarning hurmat yuzasidan nomlanishi. U abu - ota, ummu - ona, ibn - o'g'li, bint - qizi so'zlari vositasida aks etadi... Payg'ambarimizning kunyalari Abul Qosim - ya'ni Qosimning otasi edi. (DAI, 90-bet)

4. Muqaddas kitoblar nomlari va ularga oid so'zlar: Tavrot, Injil, Qur'on, Qur'oni karim, sura, Toho surasi, oyat, qiroat...

Usmon roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alayhi vasallam: "Sizlarning yaxshilaringiz Qur'onni o'rganganlaringiz va o'rgatganlaringizdir", dedilar" (Buxoriy, Abu Dovud, Termiziy);

Abdulloh ibn Amr roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alayhi vasallam dedilar: "Qur'on sohibiga: "Qiroat qilib ko'tarilaver. Dunyoda qanday tartil qilgan bo'lsang, huddi shundoq tartil qil..."(Termiziy, Abu Dovud)

Alloh taoloning qavli: "(Ey Habibim) Agar (so'zlayotgan) bo'lsangizlar, Tavrotni olib kelib tilovat qilingizlar, deb aytil!" (Buxoriydan)

5. Ibadat va diniy amallarga oid leksemalar: ibodat, toat-ibodat, takbir, namoz, rakat, ruku', sajda, juma namozi, nafl namozi, iyd, iyd namozi, tavof, ziyorat, g'usl, tahorat, ro'za, fотиha, hijrat, xutba, mahr, halol, harom, gunoh, farz, vojib, haj, umra.

Jobir roziyallohudan rivoyat qilinadi: "Rasululloh sallolohu alayhi vasallam: "Hajji mabrurning jannatdan boshqa mukofoti yo'q", dedilar".(Ahmad va Hokim rivoyati);

Ibn Abbos roziyallohu anhu: "Allohning Kitobida: "Umra hajning egizagidir, Alloh yo'lida umra va haj qilingiz!" deyilgan",- dedilar".(Buxoriydan)

Abu Hurayra roziyallohu anu rivoyat qiladilar: "Do'stim Rasululloh sallolohu alayhi vasallam to'lgunimcha uch narsagaa amal qilmoqni - har oyda uch kun ro'za tutmoqni, zuho namozini o'qimoq va vitr namozidan keyin uxlamoqni vasiyat qildilar".(Buxoriydan);

Abu Hurayra roziyallohu anhu rivoyat qiladilar: "Rasululloh sallolohu alayhi vasallam bir kuni odamlar birlan muhobasa qilib o'ltirgan edilar, shu payt bir notanish kelib, Janob Rasulullohga: "...Ey allohning Rasuli, islom nedur?"- deb so'radi. Janob Rasululloh: "Islom - Allohga ibodat qilmoqligingiz, unga biror narsani sherik qilmasligingiz, namoz o'qimoqligingiz, farz qilingan zakotni bemoqligingiz va ramazon oyi ro'zasini tutmoqligingizdir" - dedilar".(Buxoriydan)

6. Dinga oid shaxs nomlari: hoji, sahoba, imom, xatib, obid, ummat, mo'min, mo'mina, musulmon, solih, soliha, avliyolar, taqvolik olimlar, amiral- mo'minin, kofir, murtad, mushrik, munofiq;

Anas ibn Molikdan rivoyat qilinadi: "Rasululloh sallolohu alayhi vasallam: "Ilm talab qilish har bir musulmon zimmasiga yuklangan farzdir", dedilar"(Imom Ahmad, ibn Moja);

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alayhi vasallam: "Mufarridlar o'zib kettilar", dedilar. "Mufarridlar kim, ey Allohning Rasuli?"deyishdi. "Allohni ko'p zikr qiladigan erkak va ayollar", dedilar. ("Ruhii tarbiya", 128);

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alayhi vasallam: "Er kechasi o'z axlini uyg'otib, ikkovlari bir bo'lib namoz o'qisalar, zokir va zokiralar qatoriga yoziladilar", dedilar" ("Hadis va hayot", 104-b)

Rasululloh sallolohu alayhi vasallam aytganlar: "Ansorlarni yaxshi ko'rmoq iymon alomatidir, yomon ko'rmoqlik munofiqlik belgisidir".(Buxoriy);

Janob Rasululloh sallolohu alyhi vasallam: "Munofiqlig uchta alomati bor: so'zlasa yolg'on so'zlar; va'da qilsa, bajarmas; omonatga xiyonat qilur",- deganlar.

7. Oxirat bilan bog'liq nomlar: oxirzamon, oxirat, qiyomat kuni, jannat, do'zax, dunyo va oxirat:

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alyhi vasallam: "Kim ilm talab qilish yo'lga tushsa, Alloh unga jannatning yo'lini yengillashtiradi".(Muslimdan);

Ibn Umar roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alyhi vasallam: "Kim ilmni Allohndan boshqa uchun yoki Allohndan boshqani(rozi qilishni) iroda qilib o'rgansa, do'zaxdagi o'rindig'ini olaversin", dedilar" ("Ruhiy tarbiya", 59-bet);

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sallolohu alyhi vasallam: kim Alloh va oxirat kuniga iymon keltirsa, mehmonni ikrom qilsin. Kim Alloh va oxirat kuniga iymon keltirsa, silai rahm qilsin" dedilar" (Buxoriy);

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qiladi: "Nabiy sallolohu alyhi vasallam: "Ogoh bo'linglar! Dunyo mal'undir va undagi narsalar mal'undir. Illo, Allohning zikri, U Zotning yaxshi ko'rgan narsasi, olim bo'lish va ta'lim olish bundan mustasnodir",- dedilar.

8. Chuqur diniy e'tiqod, valiylik bilan bog'liq so'z va birikmalar: botiniy ahvol, ruhoniy sifatlar, ixlos, oliy aloqalar, ulug' sifatlar, avliyo, botiniy tavajjuh, munojot qilmoq, tahajjud, xushu' qilmoq, Allohning rahmati:

"Abu Bakr (r.a.) namozi, ro'zasi va sadaqasi bilan qolgan Ashobdan Afzal ko'rilgani yo'q, balki qalbidagi imoni tufayli mukarram bo'ldi" ("Ichingdagi ichingdadaur", 248-bet)

Shaddod ibn Avs roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Rasululloh sallolohu alyhi vasallam: "Yerdagi eng avval ko'tariladigan narsa xushu'dir", dedilar".

9. Islom dini bog'liq joy va sana(kun,oy) nomlari: Baytulloh, masjidul Harom, masjidul Aqso:

Jobir roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Rasululloh sallolohu alyhi vasallam dedilar: "Arafa kuni Alloh osmonga tushadi va ular ila farishtalarga maqtanib: "Bandalarimga qaranglar! Turli joylardan sochlari to'zigan, g'uborga belangan, oftobda qolgan holda huzurimga keldilar. Sizlarni guvoh qilmanki, albatta, Men ularning gunohlarini kechdim", - deydi" (Buxoriydan);

Abu Hurayra rivoyat qiladilar: "Rasululloh sallolohu alyhi vasallam bunday dedilar: "Alloh taolo yaratmoq ishidan xalos bo'lgach, (farishtalariga yiki qalamga amr qilib) o'zdargohidagi Arsh ustiga qo'yilgan kitobiga o'zining xususida "Mening rahmatim g'azabimni mag'lub etgaydur!" deb yozdirdi" (Buxoriydan) ;

Anas ibn Molik roziyallohu anhudan rivoyat qiladilar: "Rasululloh sallolohu alyhi vasallam: "Alloh taolo qiyomat kuni bizning mana shu yig'inimiz kabi mo'minlarni mahsharga to'plagaydur..." (Buxoriy)

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qiladilar: "Rasululloh sallolohu alyhi vasallam: "Ko'proq savob olurman degan odam boshqa masjidlarga izg'imay, faqat Al-Masjid al-Harom, Masjid ul-Rusul sallolohu alyhi vasallam va Masjid ul- Aqsoga chiqsin!"

Xulosa. Bugungi kun zamonaviy o'zbek tilshunosligi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – muqaddas manba'larimizdan biri bo'lgan hadislarini ilmiy tomondan taqqiq qilishdir. Demak, hadis matnlari – islom dinining asosiy manbalaridan biri bo'lganligi bois, unda islom diniga oid leksik birliklar hadis matnlarining asosiy tushunchalarini tashkil qilganini kuzatamiz.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyayev Sh., Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi: -Toshkent, "O'zbekiston", 2022 y.
2. Uluqov N.M. O'zbekcha diniy matnlar ekzotik leksikasi: filol.fan.nomzodi.....diss.avtoref. : -Toshkent, 1997-y.
3. Mo'minov S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari. Filol. fanl. dokt. diss. avtoref. – Toshkent, 2000-y.
4. Hakimov M. O'zbek pragmatikistikasi asoslari. –Toshkent, 2013.
5. Hadis (sharif), I, II, III, IV kitoblari.: -Toshkent.1989-92 y.
6. Imom Ismoil Buxoriy Al-adab Al-Mufrad.: -T.1990 y.
7. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, Hadis va hayot,7-juz,Hilol-nashr:-T.2020.
8. Yusupova Sh. Diniy matn pragmatikasi,monografiya, "Classic":-Farg'ona,2020-y.
9. Islom Ensiklopediyasi, www.ziyouz.com kutubxonasi
10. <https://islom.uz/maqola/149>
11. Islom Ensiklopediyasi, www.ziyouz.com kutubxonasi
12. <https://islom.uz/maqola/149>

Gulnoza XIDIROVA,
QarDU Amaliy ingliz tili kafedrasida

Qarshi davlat universiteti dotsenti, f.f.f.d., (PhD) M.Nizomova taqrizi asosida

MASOFAVIY TA'LIM TERMINOLOGIYASIDA O'ZBEKCHA TERMIN-NEOLOGIZMLAR VA ULARNING IJTIMOIYLASHUVI BILAN BOG'LIQ MUAMMOLAR

Аннотация

Ushbu maqolada so'z o'zlashtirish tillarning o'zaro munosabati natijasida muayyan tilga xos elementlar boshqa tilga yoki boshqa tilga xos elementlarning bu tilga o'tishi tabiiy jarayonlari, masofaviy ta'lim terminologiyasida o'zbekcha termin-neologizmlar va ularning ijtimoiylashuvi bilan bog'liq muammolar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: O'zlashma so'zlar, tilning fonetik, grafik, morfologik, o'zlashma varvarizmlar, masofaviy ta'lim texnologiyasi, ta'lim xizmatlari eksporti, akademik kalendar, axborot-resurslari komponenti.

UZBEK TERM-NEOLOGISMS IN DISTANCE EDUCATION TERMINOLOGY AND PROBLEMS RELATED TO THEIR SOCIALIZATION

Annotation

In this article, word acquisition is related to the natural processes of the transfer of elements specific to a certain language to another language or elements specific to another language to this language as a result of the interaction of languages, Uzbek term-neologisms in the terminology of distance education and their socialization problems are discussed.

Key words: Acquired words, phonetic, graphic, morphological language, acquired barbarisms, distance education technology, export of educational services, academic calendar, information resources component.

УЗБЕКСКИЕ ТЕРМИНЫ-НЕОЛОГИЗМЫ В ТЕРМИНОЛОГИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ИХ СОЦИАЛИЗАЦИЕЙ

Аннотация

В данной статье словообразование связано с естественными процессами переноса свойственных определенному языку элементов на другой язык или элементов, свойственных другому языку, на этот язык в результате взаимодействия языков, узбекских терминов-неологизмов в терминологии дистанционного образования и проблемы их социализации.

Ключевые слова: Приобретенные слова, фонетический, графический, морфологический язык, приобретенные варваризмы, технология дистанционного обучения, экспорт образовательных услуг, академический календарь, компонент информационных ресурсов.

So'z o'zlashtirish – tillarning o'zaro munosabati natijasida muayyan tilga xos elementlar boshqa tilga yoki boshqa tilga xos elementlarning bu tilga o'tishi tabiiy jarayon. Bu til leksik qatlamini boyitishning eng asosiy yo'li bo'lgan va bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi. So'z o'zlashtirish og'zaki (so'zning umumiy fonetik talaffuziga ko'ra) yoki zma, ya'ni kitobiy (adabiy til meyorlariga moslashtirilgan) bo'lishi mumkin. Begona tildan ikkinchi tilga termin o'zlashishi jarayonida, albatta, termini tarjima qilish, tilning fonetik, grafik, morfologik me'yorlariga moslashtirish bilan bog'liq turli o'zgarishlar ro'y beradi. O'zlashma so'zlar, ayniqsa, o'zlashma varvarizmlar tilning sofligiga putur yetkizadi. Biroq tilning o'zlashma so'zlarni qabul qilmasligining imkoni yo'q, tilda olinma so'zlarning bo'lishi muqarrar. Negaki, jahonning turli mamlakatlarida paydo bo'layotgan yangi fikrlar, ilg'or g'oyalalar, foydali kashfiyotlar boshqa mamlakatlar tomonidan o'zlashtirildimi, o'z-o'zidan, shu tilda u yoki bu fikr obyektini nomlaydigan atamalar darhol paydo bo'ladi. Xususan, o'zbek tili ham bundan mustasno emas, uning leksik boyligi tarkibi, asosan, boshqa tildan yo to'g'ridan to'g'ri, yoki vositachi til orqali o'zlashgan so'zlardan tashkil topgan.

Mamlakatimizda masofaviy ta'limning joriy etilishi bilan mazkur tizimda oid o'zlashma terminlar bilan birga o'zbek tiliga to'liq yoki qisman tarjima qilingan masofaviy ta'limni boshqarish tizimi, elektron ta'lim platformasi, masofaviy ta'lim jarayoni ishtirokchilari, masofaviy ta'lim texnologiyasi, ta'lim xizmatlari eksporti, akademik kalendar, axborot-resurslari komponenti, boshqarish komponenti, statistika komponenti, talabalar bilimini nazorat qilish komponenti kabi yuzlab o'zbekcha termin-neologizmlar ham paydo bo'ldi.

Tildagi yot so'zlar yuzasidan atroflicha izlanishlar olib borgan L.P.Krisin ularni "u qadar tushunarsiz, yopiq so'zlar emas, shunchaki ularni tushunish va to'g'ri foydalanish so'zlovchining chet tilini bilish darajasi va nutqning ba'zi stilistik yoki janr xususiyatlaridan xabardorligiga bog'liq" degan xulosaga kelgan edi. Keyinchalik u termin o'zlashtirishda retsipiyent-tilning joriy meyorlariga qat'iy amal qilish lozimligi, termin o'zlashtirish shartlari xususida to'xtalar ekan, buning uchun mahalliy va xorijiy matbuot, ilmiy va publistsistik manbalarda shu terminning qo'llanishini atroflicha o'rganish lozimligini ta'kidlagan edi.

Til moslashuvchan bo'lib, unga ta'sir etuvchi bir qancha omillar mavjud. Tadqiqotchi D.Mavlonova leksikaning tilning eng oson o'zgarishga moyil sohasi ekan, u ekstralingvistik o'zgarishlarga tez javob berishi, unda tashqi o'zaro ta'sirlar ko'p o'zgarishlarni yuzaga keltirishi xususida to'xtalar ekan, bunga asosiy omillar sifatida mamlakatlar, millatlarning o'zaro integratsiyaga yuz tutishi, ma'lum bir xalq moddiy madaniyatining boshqa millatlarga yoyilishi, ommaviy bilingualizm, chet tilidagi so'zlardan o'z muloqotida foydalanishga harakatning kengayishi, turli millatdagi odamlar o'rtasidagi to'g'ridan to'g'ri muloqotlar, ayrim tillarning boshqalarga nisbatan ustunligi (madaniy, diniy, ilmiy, iqtisodiy va boshqalar), ma'lum bir madaniy ta'siri yuzaga kelishi deb hisoblaydi.

Bugungi kunda masofaviy ta'lim terminlarini o'zlashtirish, tarjima qilish va lug'atlarda talqin qilish jarayoni bilan bog'liq muammolar talay bo'lib, ularning asosiylari xususida to'xtalamiz.

Soha terminologiyasida polisemiya keng yo'l qo'yilishi.

Ma'lumki, aksariyat tilshunoslar terminologiyada ko'pma'nolilik va ma'nodoshlik hodisalarini inkor etishadi. S.I.Korshunova va G.G.Samburovlar tomonidan nashrga tayyorlangan o'quv qo'llanmada "Ko'pma'nolilik – bitta terminning ikki yoki undan ortiq ma'noni ifodalashi terminologiyaning eng ashaddiy xatosidir" deyilsa, V.V.Krayevskiy 2008-yilda nashr etilgan "Yazik pedagogiki v kontekste sovremennogo nauchnogo znaniya" nomli maqolasida "ilmiy termin umumiste'mol so'zdan bir ma'noliligi, u yoki bu kasbiy soha mutaxassislariga ma'nolarni buzmay, chalg'ima'y tushunishiga imkon beradigan aniqlikka egaligi bilan ajralib turishi kerak" degan edi. Biroq deyarli barcha terminologik tizimlarda muayyan narsa-buyum, faoliyat, tushunchani ifodalash uchun bir necha so'zlardan foydalanish yoki bir so'zning metonimiya, metafora, sinekdoxa yoki vazifadoshlik asosida o'zaro yaqin bo'lgan bir necha tushunchani nomlashi kuzatiladi. Jumladan, etishadi, masofaviy ta'lim terminologiyasida ham bir terminning birdan ortiq ma'nolarda ishlatishini kuzatish mumkin. Ma'lumki, ayni paytda dunyoning aksariyat oliy ta'lim muassasalari masofaviy ta'lim tizimini tashkil etishda Moodle dasturiy majmuasini joriy etmoqdalar. Mamlakatimizda ham masofaviy ta'lim, asosan, sirtqi va xorijiy universitetlar bilan qo'shma dastur asosida tashkil qilingan kunduzgi

ta'lim yo'nalishlariga joriy etilgan bo'lib, zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda Virtual ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar (LMS) hamda Ichki kontentni boshqaruvchi tizimlar (CMS) asosida o'qitishning Moodle virtual axborot ta'lim tizimida tashkil etilmoqda. Ko'rinib turibdiki, bu jarayonda ta'lim turi, shakli, ta'lim vositalari, ta'lim platformasi, o'qitish usuliga doir terminlar bir-biri bilan tutashib ketadi.

Sohaga doir aksariyat terminlar ko'pfunksiyali bo'lib, bir paytda ham kredit-modul tizimiga, ham masofaviy o'qitishga, ham o'qitish texnologiyasi aloqador. Masalan, soha leksikasida eng faol ishlatiladigan modul platformasi nomi – LMS, Learning Management Systems kredit-modul tizimiga bag'ishlangan darslik, o'quv qo'llanmalarda "Virtual ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar" tarzida, masofaviy ta'limga doir manbalarda "Masofaviy ta'limni boshqarish bo'yicha dasturiy ta'minot" tarzida qo'llanadi. Mohiyatan har ikki ma'noda keskin farq yo'q. Ammo birida boshqaruv tizimi, birida dasturiy ta'minot jumlasining yetakchi komponenti bo'lib

kelayotgani foydalanuvchilarda ularni boshqa-boshqa termin sifatida tushunilishiga olib keladi. Bu o'rinda metonimiya – o'zaro aloqador bo'lgan tushunchalarni bir nom bilan atash kuzatiladi. Bu kabi holatlar, o'z-o'zidan, soha terminlarini semantik tasniflash, tasnif asoslarini belgilashni qiyinlashtiradi. Shu nuqtayi nazardan terminologiyada polisemiyaning inkor etuvchi olimlar haq bo'lib qoladi.

Soha leksikasida variantdosh birliklar, dubletlar, sinonimlarning ko'payib ketgani.

Masofaviy ta'lim leksikasida o'zbekcha tarjima muqobil terminlar orasida variantdosh birliklar ko'pchilikni tashkil qiladi. Sohaga oid joriy o'qitish vositalari – darslik, qo'llanmalar, ommaviy axborot vositalarini kuzatir ekansiz, muayyan bir terminning turli orfografik shaklda yozilishiga yo'l qo'yilayotganiga son-sanoqsiz misollar topasiz. Masalan, ushbu soha vakillarining faol leksikasiga oid onlayn, oflayn, HEYMS, MUDL va ZUM kabilarning yozilishiga diqqat qaratamiz:

Aslyatda	Inglizcha variantlar	Kirill yozuvidagi variantlar	Lotin yozuvidagi variantlar
online	on line on-line	онлайн / он-лайн он лайн	Onlayn on-layn
offline	off line off-line	офлайн / оф-лайн оф лайн	oflayn/of-layn
HEMIS	Hemis hemis	хемс / хемис хеймс / хеймис	Heymis / hemis
MOODLE	Moodle Moodl	Модл / Моодл Модул / Муудл	Modle / Modul
ZOOM	Zoom	ЗУМ / ЗУММ / Зум	ZUM / ZUMM

Bu holatni masofaviy ta'lim semantik uyasiga oid asosiy terminlarning yozilishi va tarjima qilinishida ham kuzatish mumkin:

Qabul qilingan xalqaro shakli	Kengaygan ko'rinishi	Amaliyotda uchraydigan shakllar	Tarjima muqobillari
D-learning	distance learning	dlearning d learning d-learning d'learning d.learning	distansion ta'lim masofaviy ta'lim, onlayn ta'lim
E-learning	electronic learning	elearning e learning e-learning	elektron ta'lim, virtual ta'lim
M-learning	mobile learning	mlearning m learning m-learning	mobil ta'lim
B-learning	blended learning	blearning b learning b-learning	aralash ta'lim, aralashgan ta'lim

Soha vakillarining, asosan, kreativ fikrlaydigan ziyoli qatlam, termin ijodkorligiga moyil talabalardan tashkil topishi bir terminning tarjimada turli variantlarining, o'zlashma va o'z qatlamdagi muqobil so'z yoki boshqa tillardagi alternativlarni qo'llash bilan ma'nodoshlik qatorlarining yuzaga kelishi kuzatiladi. Masalan, birgina Moodle terminini manbalarda bir necha variantda tarjima qilingani kuzatiladi:

- 1) elektron o'quv kurslarni boshqaruv tizimi;
- 2) virtual axborot ta'lim tizimi;
- 3) virtual o'quv muhiti;
- 4) modulli obyektga yo'naltirilgan dinamik o'quv muhiti;
- 5) veb muhitida o'qitish va onlayn rejimdagi darslarni tashkil qiluvchi pedagogik dasturiy majmua;
- 6) modulli ta'limni boshqarish tizimi;
- 7) masofadan o'qitish uchun saytlar yaratish imkonini beradigan veb-ilova;
- 8) ta'lim platformasi;
- 9) fan bo'limi, katta mavzular, qismlar nomi (fan moduli).

Umuman, soha terminologiyasida turli o'rinlarda turlicha tarjima qilinishi natijasida tartibga solinmagan sinonimiyaga keng yo'l qo'yilishi kuzatiladi. Masalan,

credit system, baholashning yagona tizimi, kredit tizimi;
academic calendar, akademik kalendar, o'quv jadvali, o'quv kalendar;

o'quv materialni joylashtirish oynasi, fayl joylashtirish oynasi;

yangi ibora qo'shish, mavzuni tahrirlash;
Moodle ta'lim axborot tizimi, Moodle platformasi, Moodle virtual axborot ta'lim tizimi kabi.

Meyoriy-uslubiy asoslardagi tushunchalar mazmuni va ilmiy adabiyotlardagi talqin o'rtasidagi nomutanosibliklar, alogizmlar – mantiqsiz terminlarning yuzaga kelishi.

Hozirga qadar o'zbek tilida masofaviy ta'lim terminlarining maxsus izohli lug'atlari tuzilmagani, hatto tutash sohaviy lug'atlar – pedagogika, axborot texnologiyalari bo'yicha tuzilgan lug'atlarda ham ushbu terminlarning ko'pchiligi uchramasligi, sohaga doir darslik va qo'llanmalarga ilova qilinayotgan glossariylar va ularning izohi aksariyat hollarda ingliz yoki rus tiliga mansub manbalar, lug'atlardan

to'g'ridan to'g'ri ko'chirib olingani va boshqa sabablar soha vakillarining hatto faol lug'atiga mansub bo'lgan ayrim terminlarning noto'g'ri tushunilishiga olib kelmoqda. Bu holat nafaqat o'zbek tilida, balki dunyoning boshqa tillari terminologiyasida ham kuzatiladi.

Termin o'zlashtirish jarayonidagi yondashuv – tarjima qilish, kalkalash, yarim kalka va boshqalar ba'zan terminning bosh ma'nosidan uzoqlashishi, yangicha mohiyat kasb etishi, amaliyotda mavjud bo'lgan muqobil terminlar bilan aralastirib yuborilishiga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, rus va hozirgi o'zbek tillaridagi muqobili uzluksiz ta'lim (непрерывное образование) bo'lgan lifelong education terminining etimologiyasi hozirgi anglatayotgan ma'nosiga u qadar mos emas. Genetik jihatdan mazkur termin Skandinaviya mamlakatlari tillariga borib taqalib, XIX asr o'rtalarida Shvetsiya, Daniya, Norvegiyada xalq oliy maktablari va pedagogik ta'limga nisbatan qo'llangan. U shved tilida folkbildning – xalq ta'limi, dat tilida folkoplysning – ommaviy ta'lim ma'nolarini anglatib, shartli ravishda "xalq ta'limi" deb nomlangan va uning asosida mamlakatda umri davomida rasman hech qayerda ta'lim olmagan, biror kasb yoki hunarga egalik haqida hujjatga ega bo'lmagan katta yoshdagi odamlarning ko'ngilli ravishda ta'lim olish maqsadida guruhlarga birlashishi, ya'ni ommaviy ta'lim olish ma'nosi yotgan.

Skandinaviya ta'lim tizimiga xos ushbu tajriba asta-sekinlik bilan ingliz tili Yevropa mamlakatlariga tarqaladi. Folkbildning ingliz tilida kalka asosida so'zma-so'z tarjima qilingan holda, ya'ni – xalq ta'limi shaklida emas, muqobil variantda lifelong education – umrbod, hayoti davomida ta'lim ma'nosi bilan kirib keladi. Ilk marta 1921-yilda Angliyada Bayzil Yeksli, oradan besh yil o'tib 1926-yilda Amerika Qo'shma Shtatlarida Eduard Lindeman tomonidan kattalar ta'limiga nisbatan ishlatiladi. O'tgan asrning 60-80-yillarida Amerika, Afrika, Osiyo mamlakatlarida u lifelong learning (uzluksiz o'qish), recurrent education (qayta ta'lim), popular education (xalq ta'limi), ommaviy ta'lim), permanent education (doimiy ta'lim), continuing education (davomli ta'lim) shakllarida ishlatiladi. Xullas, Skandinaviyada ommaviy yoppasiga savodxon qilish, vaqtda ta'lim olmagan, ta'limdan chetda qolgan katta yoshli kishilarning savodini chiqarish, kasb-hunarga tayyorlash maqsadida tashkil qilingan ta'lim

turi keyinchalik ta'limning uzviyligi, unda bo'shliq, uzilishlar bo'lmisligi ma'nosida ishlatila boshlaydi.

Bevosita masofaviy ta'limga xos terminlar orasida ham o'z semantik asosidan uzoklashgan ko'plab terminlarni uchratish mumkin. Masofaviy ta'limga o'tilishi bilan ta'lim tizimida tyutor, lektor, edvayzer, mentor, fasilitator, kouch, instruktor, onlayn o'qituvchi kabi o'nlab yangi pedagogik faoliyat turlari paydo bo'ldi. Masalan, sohada eng ko'p ishlatiladigan tyutor terminining genetik asosi, inglizcha lug'atlardagi izohi va o'zbekcha manbalardagi talqinini solishtiramiz:

tutor lotincha tutorem – murabbiy, qo'riqchi oti va tueor – nazorat qilaman, g'amxo'rlik qilaman fe'llari bilan bog'lanadi. Ushbu faoliyat Qadimgi Yunonistonda asosiy ta'lim jarayoniga ko'maklashuvchi, yollanma o'qituvchi, tartibga solinmagan norasmiy faoliyat sifatida yuzaga kelgan. Rasman yo'lga qo'yilishi Yevropa universitetlari tarixi bilan chambarchas bog'liq. Ilk marta XIV asr oxirida klassik ingliz universitetlarida, dastlab Oksford, keyinchalik Kembrij universitetida bu faoliyat yo'lga qo'yiladi. 1580 yildan "o'quv jarayonida talabalarga yordam berish uchun tayinlangan" izohi bilan manbalarda uchraydi.

Bugungi kunda tyutor aksariyat manbalarda norasmiy pedagogik faoliyat turi tarzida izohlanib, repetitor, murabbiy, tarbiyachi so'zlarining sinonimi sifatida keltiriladi. Ayni paytda dunyoning aksariyat mamlakatlarida, xususan, Rossiyada pedagogika sohasiga ixtisoslashtirilgan oliyoghlarda bakalavr va magistratura bo'yicha tyutorlik uchun maxsus o'qitiladi, diplom beriladi, tyutorlik markazlari va assotsiatsiyalar faoliyat yuritadi.

"Oxford Learner's Dictionaries"da uning bosh ma'nosi "yakka tartibda yoki kichik guruhlarda dars beradigan xususiy o'qituvchi" tarzida izohlanadi:

tutor noun [ˈtjuːtə(r)] 1. a private teacher, especially one who teaches an individual student or a very small group. He worked as a tutor to the family's three young children.

Demak, etimologiyasiga ko'ra tyutor o'zbek tilidagi repetitor – xususiy o'qituvchiga to'g'ri keladi. Biroq turli mamlakatlar pedagogik tizimida mazkur termin turli ma'nolar va funksiyalarda qabul qilingan.

Ushbu termining ingliz tilining Amerika va Britaniya variantlarida qo'llanishida ham tafovut kuzatiladi. Masalan, Britaniyada tyutor termini definitiviyasida "talaba yoki talabalar guruhining o'qishi, sog'ligi va boshqa tarbiyaviy faoliyatiga rahbarlik qiluvchi o'qituvchi" tushunchasi yetakchilik qiladi. Uning turli lug'atlardagi izohini kuzatamiz:

especially British English: a teacher whose job is to pay special attention to the studies or health, etc. of a student or a group of students. His history tutor. He was my personal tutor at university. She's in my tutor group at school.

British English: a teacher, especially one who teaches adults or who has a special role in a school or college a part-time adult education tutor advanced students who act as peer tutors

Amerikada u ta'lim muassasi, ko'pincha individual ta'limga ixtisoslashgan musiqa, san'at kollejlari o'qituvchi yordamchisi tarzida talqin etiladi:

North American English: an assistant lecturer in a college a book of instruction in a particular subject, especially music a violin tutor.

O'zbek tilidagi manbalar, xususan, O'zbekiston Respublikasidagi oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilishga bag'ishlangan qo'llanmada unga quyidagicha izoh beriladi:

tyutor – fan bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni olib boruvchi va maslahat beruvchi, talabalarining mustaqil ishlarini tashkil qiluvchi va bajarilishini ta'minlovchi, fan bo'yicha bilimlarni tizimga keltiruvchi, semestr va kurs ishlariga rahbarlik qiluvchi, o'quv amaliyotlarini tashkil qiluvchi o'qituvchi.

Xullas, tyutor o'qituvchimi yoki tarbiyachi, murabbiymi? Mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida yaqindan ushbu pedagogik faoliyat

yo'lga qo'yilgan bo'lib, oliy o'quv yurtlarida tyutor zimmasiga shu vaqtga qadar guruh rahbari zimmasiga yuklangan murabbiylik, tarbiyaviy faoliyat yuklandi. Ya'ni talabalar bilan ishlash bo'yicha "guruh murabbiyi" instituti bekor qilinib, uning o'rniga talabalar bilan ishlaydigan "tyutorlar" amaliyoti yo'lga qo'yildi.

Biroq o'zbek tilidagi aksariyat manbalarda tyutor terminiga berilgan ta'riflar tyutorlar amalda bajarayotgan funksiyani to'la qamrab olmaydi. Faqat ushbu terminning izohini qidirayotganimizda ijtimoiy tarmoqda „Yuksak mas'uliyat egalari – tyutorlar“ haqida nomli maqolaga ko'zimiz tushdi. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Axborot xizmati rahbaridan olingan intervyuda ushbu faoliyat to'g'risida atroflicha ma'lumot beriladi. O'zbek masofaviy ta'lim tizimida tyutorlarning funksional vazifalari va tyutor so'zining terminologik ma'nosiga oydinlik kiritish uchun ushbu maqoladan havola keltiramiz: „tyutor talabaga o'quv jarayoni davomida o'z salohiyatini namoyon qilish, o'zini yanada yaxshiroq anglash, o'qish va hayotda to'g'ri qaror qabul qilish va tanlashni o'rgatadi. U talabaga har bir qadam va harakatlarining oqibatlarini anglash, hayotda o'z qiziqishlarini topishga yordam beradi. Tyutorlar – bu yuksak mas'uliyat egalari hisoblanadi. Zero, tyutor dunyoqarashi endi shakllanayotgan talaba bilan muntazam tarzda ishlaydi. Bunday mutaxassisning asosiy vazifasi – boshqa odamga o'qishni samarali va qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam berish. Tyutor ham butun guruh bilan, ham individual tarzda ishlashi kerak bo'ladi. Ilmning qaysi sohalariga urg'u berish, kelajakda kasb tanlash, kerak bo'lsa, boshqa mutaxassislikka mo'ljal olish, o'qish va kundalik hayot o'rtasida muvozanatni o'rnatish, vaqtini menejment qilish masalalarida talabalarga ta'sir qilish ham tyutorning vazifasidir. Yaxshi tyutor – bu talabaga yelkadosh murabbiy va mohir konsultantdir. U talabaning kuchli taraflarini, zaxiradagi qobiliyatlarini yuzaga chiqarib, kamchiliklari ustida ishlashni o'rgatadi. Soha mutasaddisi bergan ushbu ta'rifgina mamlakatimizda tyutorlik faoliyati mohiyatini o'zida to'la aks ettiradi.

Demak, tyutor yuqoridagi manbada keltirilganidek, "fan bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni olib boruvchi va maslahat beruvchi, talabalarining mustaqil ishlarini tashkil qiluvchi va bajarilishini ta'minlovchi, fan bo'yicha bilimlarni tizimga keltiruvchi, semestr va kurs ishlariga rahbarlik qiluvchi, o'quv amaliyotlarini tashkil qiluvchi o'qituvchi" emas, balki o'zbek tilida ushbu terminga "talabaga o'quv jarayoni davomida o'z salohiyatini namoyon qilish, o'zini yanada yaxshiroq anglash, o'qish va hayotda to'g'ri qaror qabul qilish va tanlashni o'rgatishga yordam beradigan, ham butun guruh, ham har talaba bilan individual tarzda ishlaydigan murabbiy va maslahatchi" tarzida izoh berish maqsadga muvofiq.

Ushbu fikrni soha terminologiyasiga mansub boshqa faoliyat nomlari, masalan, edvayzer, kouch, mentor, fasilitator, instruktor kabilarga nisbatan ham aytish mumkin. Mamlakatimiz masofaviy ta'lim tizimida ushbu funksiyalarning deyarli barchasi tyutorlar zimmasiga yuklanadi.

Termin va tushuncha o'rtasidagi bunday xilma-xilliklar sohaga doir boshqa manbalarda ham aytib o'tiladi: "Educational Program" (ta'lim dasturi) muayyan ta'lim bosqichi (bakalavriat, magistratura, doktorantura) bo'yicha mutaxassislikni anglatadi, "Academic Program" (o'quv dasturi) o'quv fani nuqtai-nazaridan qo'llaniladi va "Syllabus" (sillabus) atamasi bilan bir xil ma'noni anglatadi. "Course" atamasi o'quv yilini emas, balki o'quv kursini, fanini, modulini anglatadi. "Faculty" atamasi fakultetni emas, balki professor-o'qituvchilar tarkibini anglatadi. O'qituvchining lavozimini ko'rsatishda "Lecturer" (lektor, ma'ruzachi) va "Tutor" (tyutor) atamalarini keng qo'llaniladi. Klassifikatorda qo'llaniladigan "mutaxassislik" tushunchasini ifodalash uchun ingliz tilida „Speciality“ emas, balki „Major“ atamasi qo'llaniladi. Va nihoyat, o'quv rejasini "Academic Plan" emas, balki "Curriculum" ko'rinishida qo'llaniladi.

ADABIYOTLAR

1. Данилова Л.Н. Развитие терминологии непрерывного образования за рубежом. // Вестник КГУ 2017. –С.232-236;
2. Краевский В.В. Язык педагогики в контексте современного научного знания / Материалы Всероссийской методологической конференции-семинара.– Волгоградский гос. пед. ун-т, 2008. - 284 с.– С. 4-38
3. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии / Составители С.И.Коршунова, Г.Г.Самбулов. – М.: Наука, 1979. 126 с. –Б.7
4. Крысин, Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография [Текст]: Хрестоматия и. учебные задания / Сост. Л.А. Ивашко, И.С. и др. – 2-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2002. - С. 273
5. Мавлонова М. Д. (2023). Инглиз тилидан ўзлашган ахборот технологиялари терминларининг ўзлашиш омиллари ҳамда уларнинг амалда қўллаш қийинчиликлари. Educational Research in Universal Sciences, 2(4), 1236–1240.

6. Маматалиев Т., Муродуллаев Ш. Масофавий таълимни ташкил этиш тартиби: методик қўлланма. – Тошкент: “Sano-Standar”, 2023. – 32 б.
7. Соколова Е.И. Анализ терминологического ряда «коуч», «ментор», «тьютор», «фасилитатор», «эдвайзер» в контексте непрерывного образования // Непрерывное образование: XXI век. Научный электронный ежеквартальный журнал. Выпуск 4. 2013. –С. 123-135. – С.6.;
8. Тюрина Л.В. Опыт сопоставительного семантического анализа французских и русских морских терминов / Вопросы филологии. Изд-во ЖУ, 1978. – С. 178-185.
9. Усмонов Б.Ш., Хабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. – Тошкент, ТКТИ, 2020. - 120 б. –Б.11.

Shahnoza XOLOVA,
Buxoro davlat universiteti Fransuz filologiyasi kafedrasida o‘qituvchisi
E-mail: shaxnozaxolova25@gmail.com

Buxoro Davlat universiteti dotsenti, PhD M.Akhmedova taqrizi asosida

FRANSUZ VA O‘ZBEK TILLARIDA IJOBIY EMOTIF FRAZEMALAR LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Tuyg‘ularni ifodalash insoniy muloqotning muhim qismidir. Hissiy iboralar – bu his-tuyg‘ularni tez va samarali ifoda etish imkonini beruvchi turg‘un birikmalardir. Ushbu maqolada biz fransuz tilidagi quvonchni ifodalovchi emotsional iboralarni ko‘rib chiqamiz va ularni o‘zbek tilidagi muqobillari bilan solishtiramiz.

Kalit so‘zlar: frazema, inson his-tuyg‘ulari, xursandchilik, quvonch, ijobiy tuyg‘ular, turg‘un birikmalar, tarjima.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЗИТИВНО-ЭМОТИВНЫХ ФРАЗ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Выражение эмоций является неотъемлемой частью человеческого общения. Эмоциональные фразы — это фиксированные выражения, которые позволяют быстро и эффективно выразить эмоцию. В этой статье мы рассмотрим эмоциональные фразы, выражающие радость на французском языке, и сравним их с их эквивалентами на узбекском языке.

Ключевые слова: Фразовые глаголы, человеческие эмоции, счастье, радость, положительные чувства, устойчивые союзы, перевод.

LINGUISTIC FEATURES OF POSITIVE-EMOTIVE PHRASES IN FRENCH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

Expressing emotions is an essential part of human communication. Emotional phrases are fixed expressions that allow you to express an emotion quickly and effectively. In this article, we will examine emotive phrases expressing joy in French and compare them to their equivalents in Uzbek.

Key words: Phrasal verbs, human emotions, happiness, joy, positive feelings, stable conjunctions, translation

Dolzarbligi. Zamonaviy fransuz tilshunosligida so‘nggi yillarda “phrasème” termini tadqiqotiga tez-tez guvoh bo‘lish mumkin. Xususan, Montreal universiteti Tilshunoslik va tarjima kafedrasida faxriy professori, Sens-Texte nazariyasi asoschisi Igor Melchuk frazemaga quyidagicha ta‘rif beradi: Frazema – bu erkin bo‘lmagan ko‘p leksemali ifoda birligi. [1] Ko‘p leksemali ifoda – bu sintaktik jihatdan birikkan ikki yoki undan ortiq leksemalar qurilmasidir.

Demak, frazemaga berilgan ta‘rif asosida ta‘kidlash mumkinki, tildagi frazemalar soni millionlab erkin bo‘lmagan, lug‘atda taqdim etilishi kerak bo‘lgan birikmalarni ifoda etadi.

Bundan tashqari, Paris XIII Nord universiteti tadqiqotchilari Jean-Claude Ansbre va Salah Mejri tomonidan frazemalarga quyidagicha ta‘rif berilgan: Lug‘at –bu kerakli ma‘lumotlar bilan mos tartiblangan tilning leksik birliklari, yoki so‘z va iboralarning (les lexies) tizimli to‘plamidir. Ushbu ifoda birliklari ikki turga ajratiladi:

Yagona ma‘no bitta ma‘no ifodasi uchun olingan bir so‘zdan iborat bo‘lgan leksik birliklar, ya‘ni leksemalar;

Bir sintagmani hosil qiluvchi bir necha so‘zdan tarkib topgan leksik birliklar – ya‘ni frazemalar. [2]

Frazemalar gap tarkibida turli maqsadlarda ishlatiladi. Jumladan, bir qator bunday turg‘un birikmalar inson his-tuyg‘ularini ifoda etishga xizmat qiladi.

Inson his-tuyg‘ularini ifoda etadigan frazemalar tilshunoslikda qiyosiy o‘rganish tadqiqot sohasi bo‘lib, fransuz va o‘zbek tillarida emotiv frazemalar ifodalanishidagi o‘xshashlik va farqlarni o‘rganish, turli madaniyatlarga mansub shaxslar o‘z his-tuyg‘ularini turli yo‘llar bilan ifodalash va boshdan kechirishini tushinishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot ijobiy tuyg‘ular idrok etiladigan, ifodalanadigan va tartibga solinadigan holatlarda hal qiluvchi rol o‘ynashi haqidagi g‘oyaga asoslanadi. Bundan tashqari, u hissiy holatlarni bildirish uchun ishlatiladigan turg‘un iboralar bo‘lgan emotsional frazemalarni tahlil qilishga qaratilgan.

Ushbu sohadagi so‘nggi tadqiqotlar bu kabi hissiy ifodalarning bir nechta qiziqarli tomonlarini namoyon etmoqda. Birinchidan, ikkala tilda quvonch, qayg‘u, g‘azab va qo‘rquv kabi o‘xshash his-tuyg‘ularni ifodalash uchun turli xil iboralardan foydalanishi aniqlandi. Biroq, har bir tilda qo‘llaniladigan o‘ziga xos iboralarda nozik farqlar ham mavjud.[4]

Masalan, ayrim tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, fransuz tilida quvonch ifodasi ko‘proq ochiq va ifodali bo‘lishi mumkin, o‘zbek

tilida esa nozikroq va vazminroq bo‘lishi mumkin. Xuddi shunday, qayg‘u ifodasi fransuz tilida metafora yordamida ko‘proq, o‘zbek tilida esa o‘ziga xos og‘zaki iboralar orqali ifodalanishi mumkin. Fransiya va O‘zbekiston o‘ziga xos madaniyatlarga ega bo‘lgan ikki davlat bo‘lib, bu ularni qiyosiy tadqiqot uchun qulay hududlarga aylantiradi. Darhaqiqat, Yevropa kontekstidan ta’sirlangan fransuz madaniyati ma‘lum bir hissiy ochiqlik bilan ajralib turadi, bu yerda o‘z his-tuyg‘ularini to‘g‘ridan to‘g‘ri ifodalash odatiy holdir. Bundan farqli o‘laroq, Markaziy Osiyoda joylashgan O‘zbekistonda his-tuyg‘ular ko‘proq o‘ziga xos tarzda ifodalanadigan madaniyat mavjud.

Metodlar: Mazkur maqola mavzusini yoritishda tavsiflash va qiyosiy-tipologik metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. Ushbu qiyosiy tadqiqotda kuzatilgan birinchi farqlardan biri ishoralar tiliga tegishli. Fransuzlar o‘zlarining his-tuyg‘ularini ko‘rsatish uchun ko‘proq imo-ishora va mimikalardan foydalanadilar. Misol uchun, ular baxtli bo‘lganda, ular keng tabassum qilishlari va kimnidir iliq quchoqlash uchun qo‘llarini keng ochishlari mumkin. Boshqa tomondan, o‘zbeklar ko‘pincha ijobiy his-tuyg‘ularini ifodalashda ko‘proq jismoniy masofani saqlashni afzal ko‘radilar. Bundan tashqari, salbiy his-tuyg‘ularni ifoda qilish usuli ham bu ikki madaniyat o‘rtasida farq qiladi. Fransuzlar kerak bo‘lganda g‘azab yoki qayg‘usini ochiq ifoda etishga moyildirlar. Ba‘zan ular o‘zlarining salbiy his-tuyg‘ularini yetkazishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qilinishi mumkin. Bundan farqli o‘laroq, o‘zbeklar ko‘pincha emotsional vazminlikni ma‘qul ko‘radi va to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarama-qarshiliklardan qochishga intiladi. Ular muammolarni yanada nozik va diplomatik tarzda hal qilishni afzal ko‘radilar.

Shu o‘rinda ta‘kidlash kerakki, O‘zbekistonda "yuz" yoki ijtimoiy imidj tushunchasi juda muhim. Shaxslar ko‘pincha o‘z obro‘si haqida qayg‘uradilar va ma‘lum bir ijtimoiy uyg‘unlikni saqlashga intiladilar. Shunday qilib, ular ushbu ijtimoiy tasvirni buzmaslik uchun o‘z his-tuyg‘ularini ochiq ifoda etishga kamroq moyil bo‘lishlari mumkin.

Muhokamalar. Frantsuz tilida quvonchni ifodalash uchun ishlatiladigan ko‘plab iboralar mavjud. O‘zbek tilida ham shodlik tuyg‘usini namoyon etish uchun o‘xshash iboralar mavjud, ammo so‘zlar biroz farq qilishi mumkin. Bir nechta misollarni ko‘rib chiqishimiz mumkin:

1. « Être aux anges » : Bu ibora nihoyatda baxtli bo‘lishni anglatadi. U katta mamnuniyat yoki quvonchni ifodalash uchun turli

kontekstlarda ishlatilishi mumkin. O'zbek tiliga quyidagicha tarjima qilish mumkin "Boshi ko'kka yetmoq, baxt bulutida suzmoq"

Masalan : Quand il a appris qu'il avait réussi son examen, il était aux anges. – Intihondan o'tganini bilgach, uning boshi ko'kka yetdi.

2. « Être comme un poisson dans l'eau » : Bu ibora ma'lum bir vaziyatda mutlaqo qulay va baxtli bo'lishni anglatadi. Ko'pincha o'z muhitida o'zini yaxshi his qiladigan odamni tasvirlash uchun ishlatiladi. En ouzbek, c'est « o'zini erkin his qilmoq »

3. « Avoir le cœur léger » : o'zini baxtli va tashvishsiz his qilmoq. Bu ibora juda baxtli va mamnun bo'lishni anglatadi. Ko'pincha baxtning haddan tashqari darajasiga yetgan kishini tasvirlash uchun ishlatiladi. Ushbu iboraning o'zbek tilidagi muqobili sifatida « xotirjam bo'lmoq, ko'ngli to'q bo'lmoq » kabilarni keltirish mumkin.

Masalan : « Depuis qu'il a trouvé un nouvel emploi, il a le cœur léger ». – U yangi ish topganidan beri ko'ngli xotirjam.

4. « Sauter de joie » : Bu ibora baxtdan sakrash darajasiga qadar nihoyatda baxtli bo'lishni anglatadi. Ko'pincha kuchli quvonch reaksiyasini tasvirlash uchun ishlatiladi. O'zbek tilida esa « quvonchdan sakramoq » tarzida tarjima qilinishi maqsadga muvofiq.

Masalan : « Quand il a appris qu'il avait gagné la loterie, il a sauté de joie comme un cabri » – Lotoreyadan yutganini bilganida, u uloqchadek (qo'zichoqdek) sakradi.

4. « Rayonner de bonheur » : o'z atrofidagi baxtdan masrur bo'lmoq, ushbu frazema o'zbek tiliga « baxtdan porlamoq » tarzida berilishi mumkin.

Masalan : « Le jour de son mariage, elle rayonnait de bonheur » – Nikoh to'yi kuni u baxtdan porlar edi.

5. « Être fou/folle de joie » : haddan tashqari baxtiyor bo'lmoq.

Masalan : "Quand il a gagné la compétition, il était fou de joie". – Musobaqada g'olib bo'lganida, u quvonchdan esdan og'ayozdi.

6. « Eclater de rire/rire aux éclats » : zavq bilan sharaqlab kulib yubormoq, xoxolab kulmoq.

Masalan : « La blague était tellement drôle qu'ils ont éclaté de rire tous les deux ». – Latifa shu qadar kulgili ediki, ular ikkovlari ham xoxolab kulib yuborishdi.

7. « Être comblé(e) de bonheur » : baxtga to'la bo'lmoq, baxti to'kis, bekam bo'lmoq.

Masalan : "Depuis que leur bébé est né, ils sont comblés de bonheur". – Farzandlari tug'ilgach, ularning baxti butun bo'ldi.

8. « Être radieux/radieuse » : baxtiyorlikni yuzda aks etishi, baxtdan porlamoq, quvonchdan yuzi yal-yal yonmoq.

Masalan : « Lors de son séjour en France, elle était radieuse ». – Fransiyaga qilgan sayohati davomida u quvonchdan porlab yurar edi.

9. « Être de bonne humeur » : A'lo kayfiyatda bo'lmoq, kayfiyati yaxshi, ko'tarinki bo'lmoq.

Masalan : « Elle est toujours de bonne humeur quand elle reçoit des fleurs ». – Gul olgan vaqtda u har doim xush kayfiyatda bo'ladi.

10. « Être au ciel » – boshi osmonga yetmoq - haddan tashqari baxt, qoniqish yoki to'liqlik holatini tasvirlash uchun ishlatiladigan majoziy ibora. Bu ko'pincha ulkan quvonch yoki farovonlik tuyg'usini ifodalash uchun ishlatiladi.

Masalan : « Après avoir travaillé dur pendant des mois, j'ai enfin réussi à obtenir cette promotion tant attendue. Je suis au ciel ! » - Oy davomida qattiq mehnat qilgach, nihoyat uzoq kutilgan ushbu lavozimga erishdim. Bundan boshim osmonga yetdi !

Yuqoridagi misollardan tashqari qiyoslanayotgan tillarda se sentir bien – o'zini yaxshi his qilmoq, déborder de vie – hayotdan zavqlanmoq, vivre un grand moment de bonheur – baxtiyorlikni his qilmoq, rendre qn heureux – baxtiyor qilmoq, déborder de joie – quvonchdan to'lib-toshmoq, avoir l'air heureux – ko'rinishi baxtiyor bo'lmoq, manifester sa joie de vivre – hayot quvonchini ifoda etmoq, porter bonheur à qn – birovni baxtiyor qilmoq, manifester sa joie de vivre – hayot quvonchini ifoda etmoq, les réjouissances durent – xursandchilik davom etmoqda être épanoui – xursand bo'lmoq, être comblé – quvonchdan to'lib-toshmoq kabi frazeologik birliklar ham mavjudki, ular nutqda turli muloqot jarayonlarida, turlicha vaziyatlarda keng qo'llaniladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, fransuz va o'zbek tillarida insonga xos ijobiy his-tuyg'ular ifoda etilishida « être » bo'lmoq fe'li ishtirokidagi ad'yektiv birliklar ustivorlik kasb etadi.

Garchi iboralar tildan tilga farq qilsa-da, ularning barchasi bir xil quvonch hissini yetkazishga qaratilgan. Hissiy iboralar tilning muhim qismi bo'lib, ular so'zlovchilarga o'z his-tuyg'ularini tez va samarali ifoda etish imkonini beradi. Bundan tashqari, ushbu qiyosiy tadqiqotlar ma'lum hissiy ifodalarning o'ziga xos madaniy ma'noga ega bo'lishi mumkinligini ham aniqladi. Masalan, "sog'inch" tushunchasi ko'pincha fransuz tilida ma'lum bir emotsional ifoda bilan bog'lanadi, o'zbek tilida esa to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti bo'lmasligi mumkin. Bu emotsional frazemalarni o'rganishda madaniy jihatlarni hisobga olish muhimligini anglatadi.

Bundan tashqari, so'nggi tadqiqotlar ikki tildagi mintaqaviy o'zgarishlarni ham o'rganib chiqdi. Masalan, ba'zi emotsional iboralar ba'zi fransuz yoki o'zbek tilida so'zlashadigan hududlarda ko'proq qo'llanilishi mumkin, boshqa hududlarda esa ular kamroq tarqalgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, fransuz va o'zbek tillarida quvonchni ifodalovchi emotsional iboralar iboralar bir oz farq qilishi mumkin bo'lsa-da, ularning tuzilishida o'xshashliklarga ega. Qaysi tilda bo'lishidan qat'iy nazar, bu iboralar odamlarga o'z baxt va mamnunligini qisqa va ta'sirli tarzda ifodalash imkonini beradi. Shuningdek, hissiyot ifodalarini fransuz-o'zbek qiyosiy o'rganish Fransiya va O'zbekiston o'rtasidagi hissiyotlarni idrok etish va ifodalashdagi madaniy farqlarni ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot madaniyatning his-tuyg'ularimizni ifodalash usuliga qanday ta'sir qilishini yaxshiroq tushunish imkonini beradi va madaniyatlararo tushunishni rivojlantirish uchun qiziqarli istiqbollarni taklif qiladi.

ADABIYOTLAR

- Mel'ëuk I.A. « Tout ce que nous voulons savoir sur les phrasèmes, mais... », Observatoire de linguistique Sens-Texte, Université de Montréal
- Jean-Claude Ancombre, Salah Mejri, Le figement linguistique : la parole entravée, 2011, Paris : Honore Champion, 41-61
- Гак В.Г., Григорьев Б.Б. Теория и практика перевода. Французский язык. М.: Интердиалект+, 2000. – 455 с
- Davronovna, X. S. (2022). VIKTOR GYUGONING "MISÉRABLES" ROMANIDA QO'LLANILGAN AYRIM FRAZEMALARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI. ISSN 2181-3191 VOLUME 1, ISSUE 2 MAY 2022, 361. <http://researchedu.org/index.php/rae/article/view/934>
- Kholova Sh.D., "Some features of certain phraseological units translation used in French literature of the nineteenth century", European journal of interdisciplinary research and development, 2022-yil 18-noyabr, volume 9, 70-74-betlar. https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=SOME+FEATURES+OF+CERTAIN+PHRASEOLOGICAL+UNITS+TRANSLATION+USED+IN+FRENCH+LITERATURE+OF+THE+NINETEENTH+CENTURY&btnG=
- Sh.D.Xolova, "Frazeeologik birlik-frazema-frazeologizm : tasnif va tadqiqot tahlili", Buxoro davlat universiteti Ilmii axboroti, 2022-yil dekabr, 6/2022 son, 92-97 betlar. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8679

Shahnoza XUSHMURODOVA,
Samarqand Davlat Universiteti Ingliz tili kafedrasida PhD, dotsenti
E-mail: xushmurodova.shahnoza@yahoo.com

Samarqand davlat universiteti dotsenti N.A.Isakova taqrizi asosida

THE INFLUENCE OF PERSONALITY ON LEARNING ENGLISH LANGUAGE (IN THE EXAMPLE OF BILINGUALISM)

Annotation

This article is about the study aimed to investigate the effect of bilingualism on English pronunciation development among Karakalpak students at Uzbekistan State World Languages University. The findings of this study provide valuable insights into the relationship between bilingualism, language proficiency, attitudes towards pronunciation, and the age at which English learning began. Psychological concern plays an important role in shaping language acquisition. It is described that the development of self-conception among learners could potentially impact their academic performance, but it is worrisome that many of them currently have low self-conceptions and display passive and negative attitudes.

Key words: Effective learning, learner personality, multilingualism, language proficiency, educational outcomes.

INGLIZ TILINI O'RGANISHDA SHAXSIY XUSUSIYATLARNING TA'SIRI (IKKI TILLILIK MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqola O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti qoraqalpoq talabalari o'rtasida ikki tillilikning ingliz tili talaffuzi rivojlanishiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan tadqiqot haqida. Ushbu tadqiqot natijalari ikki tillilik, tilni bilish, talaffuzga bo'lgan munosabat va ingliz tilini o'rganish boshlangan yosh o'rtasidagi bog'liqlik haqida qimmatli fikrlarni beradi. Tilni o'zlashtirishni shakllantirishda psixologik tashvish muhim rol o'ynaydi. Ta'riflanganidek, o'quvchilarda o'z-o'zini anglashning rivojlanishi ularning ilmiy faoliyatiga ta'sir qilishi mumkin, ammo ularning ko'pchiligi hozirda o'z-o'zini anglash pastligi va passiv va salbiy munosabatda bo'lishi tashvishlidir.

Kalit so'zlar: Samarali ta'lim, o'quvchi shaxsi, ko'p tillilik, tilni bilish, ta'lim natijalari.

ВЛИЯНИЕ ЛИЧНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА (НА ПРИМЕРЕ БИЛИНГВИЗМА)

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию, направленному на изучение влияния двуязычия на развитие английского произношения среди каракалпакских студентов Узбекского государственного университета мировых языков. Результаты этого исследования дают ценную информацию о взаимосвязи между двуязычием, знанием языка, отношением к произношению и возрастом, в котором началось изучение английского языка. Психологическая забота играет важную роль в формировании овладения языком. Описано, что развитие самооценки среди учащихся потенциально может повлиять на их академическую успеваемость, но вызывает беспокойство то, что многие из них в настоящее время имеют низкую самооценку и демонстрируют пассивное и негативное отношение.

Ключевые слова: Эффективное обучение, личность учащегося, многоязычие, владение языком, результаты обучения.

Introduction. The thinking ability of learners is crucial for effective learning, and their academic success is a matter of concern for learners, teachers, parents, school administrators, and the wider community [1]. Psychologists have attempted to unravel the complexities of educational achievement and have put forth several reasons for variations in achievement. It has been found that cognitive ability alone is insufficient for students to thrive academically [2]. The development of self-conception among learners could potentially impact their academic performance, but it is worrisome that many of them currently have low self-conceptions and display passive and negative attitudes [3]. Chamorro-Premuzic and Furnam [4] conducted research that demonstrated the inadequacy of cognitive ability alone in ensuring student success in academics, which led to a heightened interest in identifying non-cognitive predictors of academic achievement. Personality likely plays a significant role in influencing academic success. It is worth noting that personality, alongside other factors, likely contributes to academic achievement. In conclusion, cognitive ability is important but not comprehensive on its own, as personality traits and self-conceptions are likely influential in academic success. Efforts are being made to understand these non-cognitive factors and their impact on educational outcomes.

Big Five Model. Interest in the field of personality studies has increased in recent centuries, leading personality psychologists to develop a measurement tool known as the Five Factor Model (FFM) Personality Inventory [5]. This inventory utilizes factor analysis and is based on adjective-driven questions. In the early 1980s, researchers adopted a widely-used language and defined personality using a five-factor model called the "Big Five," which encompasses the major personality traits of an individual. [6]

The Big Five model consists of five primary dimensions: Openness to Experience, Conscientiousness, Extraversion-Introversion, Agreeableness, and Neuroticism-Emotional Stability. [7] These dimensions are often represented using the acronym OCEAN. The Big Five Framework, as described by Gosling [8], is a hierarchical classification model that categorizes personality traits into

five broad variables, representing the highest level of abstraction. Each of these factors, such as Extraversion, embodies various more specific facets, like sociability, which in turn encompasses even more specific aspects, such as speech and outgoingness. [9] Consequently, it is possible to classify the majority of individual differences in human personality within these empirically derived domains. [10]

Personality and EFL Learning. The identification of the Big Five personality factors based on linguistic information has led to the development of structured questionnaires and other personality assessment tools, which may or may not be specifically designed to measure these factors. [11] EFL (English as a Foreign Language) students, as indicated by Asghari [12] et al., hold certain perceptions about their learning experiences, and these perceptions can be influenced by a range of factors, including individual differences and specific personality characteristics. Numerous studies have explored the relationship between personality and EFL learning, with researchers employing different methodologies and focusing on various aspects of personality traits. Ehrman, [13] for instance, conducted research that yielded additional findings highlighting the connections between personality, language learning abilities, language acquisition, and the design of language learning programs.

Personality and academic achievement. In three longitudinal studies conducted by Chamorro-Premuzic and Furnam [14], two British university researchers, a survey was conducted to examine the connection between personality traits and academic achievement. The researchers discovered a significant relationship between personality and academic performance. Similarly, Pomsakulvanich [15] et al. acknowledged that extensive research has revealed a strong association between personality traits and academic success, suggesting that personality traits can have either a positive or negative impact on learners' academic achievements. Another study by Nye [16] et al. explored the interrelationships between psychological characteristics, as measured by the Big Five model, and academic performance. The findings of this study showed a positive and significant correlation between the five personality traits (openness,

conscientiousness, extraversion, agreeableness, and neuroticism) and students' educational achievements.

Theory part. The study that follows supports the linguistic relativity hypothesis, which holds that thinking is determined by language, and as a result, cognitive categories are limited and defined by linguistic categories. Language only affects thinking, and in addition to linguistic categories, thinking is also shaped by traditions and specific non-linguistic behaviors.

Language-based communication alters how people perceive the world. Therefore, every language has a unique way of thinking. A person only has the chance to perceive the world from a fresh perspective after studying a foreign language. Thoughts are influenced by language, not the other way around. A person's language's grammatical structure and overall verbal construction have an impact on how they see the outside world. It emphasizes how one's mind is either determined by or influenced by language.

The study of linguistic identity is one of the most important concerns in modern linguistics, which has a strong anthropocentrism.

Since the "user" of a language does not always belong to a certain linguistic ethnos, the manifestation of a nation's character via the lens of linguistic identification is not always clear. We're talking about bilingualism and multilingualism, where a person's linguistic identity might take on a derivation or level system in the case of dominant multilingualism.

Bilingualism is not simply the addition of a second language to a first language; rather, it is a linguistic repertoire made up of novel language practices that represent the individual meaning-making resources of language users (Garcia & Wei, 2015).

We contend that it is impossible to assess the adaptability of all elements of a secondary linguistic identity without considering the national characteristics of native speakers, which are mirrored in both "standard" and "non-standard" language. The degree to which one's linguistic identity has developed and one's level of proficiency with various forms of understanding in one's mother tongue influence one's preparedness to acquire a foreign language.

Furthermore, it's intriguing in and of itself how we 'fill out' our constructions of other people's identities. We use knowledge—some of which may be "hard-wired" into us genetically (it is impossible to know at this point), but the bulk of which has been accumulated over a lifetime of experience of meeting people, forming "hypotheses" about what they are like, and "testing" these hypotheses in our interactions with them—to fill the gap between the scant linguistic and other evidence available to us, and the whole person we construct.

"We, as language users or scholars, should go beyond the language and perceive language itself as the realization of something beyond to acquire a good knowledge of the functions of language. As a result, it is essential to investigate and analyze language meaning in social context from a social perspective (Ming Liu, 2014).

The study presents the hypothesis that the expression of the concepts of "uniqueness," "subjectivity," and "individualization" in the Karakalpak and Russian languages is associated with the use of the second-person singular pronoun you - sen; - ti of KS to the spouse and elders, as opposed to the Uzbek language. Particularly, the simplicity, which has a good impact on the development of phonetic competence in a second language.

In conclusion. This study aimed to investigate the effect of bilingualism on English pronunciation development among Karakalpak students at Uzbekistan State World Languages University. The findings of this study provide valuable insights into the relationship between bilingualism, language proficiency, attitudes towards pronunciation, and the age at which English learning began.

The linguistic relativity hypothesis, which posits that language shapes thinking and cognitive categories, served as the theoretical framework for this study. It was observed that language-based communication influences individuals' perception of the world, and each language offers a unique way of thinking. The study supported the idea that language influences thoughts, and individuals' grammatical structures and verbal constructions impact how they perceive the external world.

REFERENCES

1. Eyong E., David, B. and Umoh, A. (2014) The Influence of Personality Trait on the Academic Performance of Secondary School Students in Cross River State, Nigeria. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 19, 12-19.
2. Chamorro-Premuzic, T. and Furnam, A. (2006) Intellectual Competence and the Intelligent Personality: A Third Way Differential Psychology. *Review of General Psychology*, 10, 251-267.
3. Ibrahim, N.S., Yusof, N.S.H.C., Razzak, N.F.A. and Norshahidi, N.D. (2014) A Meta-Analysis of the Relationship between Big Five Personality Traits and Students' Academic Achievement. *ICSSR E-Journal of Social Science Research*, 2, 15-22.
4. Chamorro-Premuzic, T. and Furnam, A. (2006) Intellectual Competence and the Intelligent Personality: A Third Way Differential Psychology. *Review of General Psychology*, 10, 251-267.
5. Ibrahimoglu, N., Unaldi, I., Samancioglu, M. and Baglibel, M. (2013) The Relationship between Personality Traits and Learning Styles: A Cluster Analysis. *Asian Journal of Management Sciences and Education*, 2, 93-108.
6. Mynatt, C.R. and Doherty, M.E. (2002) *Understanding Human Behavior*. 2nd Edition, Allyn & Bacon, Boston.
7. Mynatt, C.R. and Doherty, M.E. (2002) *Understanding Human Behavior*. 2nd Edition, Allyn & Bacon, Boston.
8. Dörnyei, Z. and Skehan, P. (2005) Individual Differences in Second Language Learning. In: Doughty, C. and Long, M., Eds., *The Handbook of Second Language*, Blackwell, Oxford, 589-639.
9. Gosling, S.D., Rentfrow, P.J. and Swann Jr., W.B. (2003) A Very Brief Measure of the Big-Five Personality Domains. *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528.
10. Maghsoudi, M., Fatemeh, S. and Fatemeh, A. (2013) Investigating the Effect of Big Five Personality Traits in Iranian EFL Bilingual Learners. *International Journal of Language and Linguistics*, 1, 26-32.
11. Goldberg, L.R. (1990) An Alternative "Description of Personality": The Big-Five Factor Structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216-1229.
12. Paunonen, S.V. and Jackson, D.N. (2000) What Is beyond the Big Five? Plenty! *Journal of Personality*, 68, 821-835.
13. Asghari, A., Fatemi, A.H. and Pishgha, R. (2012) Attribution Theory and Personality Traits among EFL Learners. *International Journal of Linguistics*, 4, 229-243.
14. Ehrman, M.E. (1995) *Language Aptitude, Personality, and Language Learning: Is There a Link?* AA4L Convention, Long Beach.
15. Chamorro-Premuzic, T. and Furnam, A. (2006) Intellectual Competence and the Intelligent Personality: A Third Way Differential Psychology. *Review of General Psychology*, 10, 251-267.
16. Pornsakulvanich, V., Dumrongsiri, N., Sajampun, P., Sornsri, S., John, S.P., Sriyabhand, T., Nuntapanich, C., Chantarawandi, C., Wongweeranoncha, P. and Jiradilok, S. (2012) An Analysis of Personality Traits and Learning Styles as Predictors of Academic Performance. *ABAC Journal*, 32, 1-19.
17. Nye, J.V., Orel, E. and Kochergina, E. (2013) Big Five Personality Traits and Academic Performance in Russian Universities.
18. García, O., & Wei, L. (2015). Translanguaging, bilingualism, and bilingual education. In W. E. Wright, S. Boun, & O. García
19. García, O., & Wei, L. (2015). Translanguaging, bilingualism, and bilingual education. In W. E. Wright, S. Boun, & O. García (Eds.), *The handbook of bilingual and multilingual education*. Palgrave Macmillian. 2015. -p. 223–240.
20. Ming Liu. *The Social Interpretation of Language and Meaning. Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 4, No. 6, Academy Publisher, 2014. -p. 1238-1242.

Shahnoza SHADIYEVA,
Toshkent davlat transport universiteti assistenti
E-mail: shadiyevashahnoza@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-7597-2996>

TDTU dotsenti, PhD G.S. Mustayeva taqrizi asosida

THE RELATIONSHIP OF AFFECTIVE AND EVALUATIVE COMPONENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE MODAL EVALUATION OF THE TEXT

Annotation

In this article, we analyze the interaction of affective and evaluative components in the formation of the modal score of the cells. When we read a text, we often get a general impression of its quality or effectiveness. This general judgment, known as modal evaluation, is influenced by various factors, including the affective and evaluative components of the text. These components play a crucial role in the perception and interpretation of the text. The affective component of the text refers to the emotional response that occurs in the reader. It can range from positive emotions such as joy, admiration, or excitement to negative emotions such as sadness, anger, or frustration.

Key words: Component, affective, modality, determinism, evaluation, emotion, statement, ternary, clarity, ambiguity, evaluative, cognitive, modification, semantic.

ВЗАИМОСВЯЗЬ АФФЕКТИВНОЙ И ОЦЕНОЧНОЙ СОСТАВЛЯЮЩИХ В РАЗВИТИИ МОДАЛЬНОЙ ОЦЕНКИ ТЕКСТА

Аннотация

В данной статье мы анализируем взаимодействие аффективного и оценочного компонентов при формировании модальной оценки ячеек. Когда мы читаем текст, у нас часто складывается общее впечатление о его качестве или эффективности. На это общее суждение, известное как модальная оценка, влияют различные факторы, включая аффективный и оценочный компоненты текста. Эти компоненты играют решающую роль в восприятии и интерпретации текста. Аффективный компонент текста относится к эмоциональному отклику, который возникает у читателя. Это может варьироваться от положительных эмоций, таких как радость, восхищение или возбуждение, до отрицательных эмоций, таких как печаль, гнев или разочарование.

Ключевые слова: Компонент, аффективный, модальность, детерминизм, оценка, эмоция, высказывание, троичный, ясность, двусмысленность, оценочный, когнитивный, модификация, семантический.

MATNING MODAL BALINI RIVOJLANTIRISHDA AFFEKTIV VA BAHOLOVCHI KOMPONENTLARNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Аннотация

Ushbu maqolamizda matnning modal balini shakllantirishda affektiv va baholovchi komponentlarning o'zaro ta'sirini tahlil qilamiz. Matni o'qiyotganda, biz ko'pincha uning sifati yoki samaradorligi to'g'risida umumiy fikr hosil qilamiz. Modal baholash deb nomlanuvchi ushbu umumiy hukmga turli omillar, shu jumladan matnning affektiv va baholash komponentlari ta'sir qiladi. Ushbu komponentlar matni idrok etish va talqin qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Matnning affektiv komponenti u o'quvchida paydo bo'ladigan hissiy javobni anglatadi. Bu quvonch, hayrat yoki hayajon kabi ijobiy his-tuyg'ulardan qayg'u, g'azab yoki umidsizlik kabi salbiy his-tuyg'ularga qadar bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Komponent, affektiv, modallik, determinism, baholash, hissiyot, bayonot, uchlik, aniqlik, noaniqlik, baholovchi, kognitiv, modifikatsiya, semantik.

Kirish. Til toifalarining sinishi va xususiyatlarini rivojlantirish jarayonida nutq faoliyati subyekting markaziy pozitsiyasi inson mavjudligining umumiy printsiplari to'g'risidagi bilimlarni izchil matnda ularning modifikatsiyasini o'rganish jarayonida birlashtirish zarurligini belgilaydi. Bunday printsiplar orasida hissiyotlarning paydo bo'lishi, o'zgarishi va yo'q bo'lib ketishi jarayonini alohida ta'kidlash kerak, bu ko'pincha oqilona qarorlar qabul qilish tartib-qoidalariga hamroh bo'ladi. Shuning uchun ular nafaqat nutq tuzilmalarining shaklini tanlashga ta'sir qilishi mumkin, balki ularning semantik xususiyatlariga ta'sir qilishi mumkin. Inson sub'ektivligini semantik talqin qilish o'lchovini va til vositalarida hamda ular asosida tuzilgan matnlarda ma'nolarning individual determinizmini baholash usulini belgilaydigan modallik affektiv sohaga eng ko'p ta'sir qiladigan aqliy til mexanizmlaridan biri bo'lib tuyuladi. Bundan tashqari, matn ma'nolarini aniqlash-tarqatish paytida modallik tomonidan yaratilgan talqin doirasini uning tugunlarida baholash potentsiallarini o'z ichiga oladi, ular orqali affektiv sohaning tarkibiy qismlari matndagi ma'no ishlab chiqarish jarayonlariga bevosita kirish imkoniyatini topadi shunday qilib, modal semantik balda affektiv va baholovchi komponentlarning o'zaro ta'siri jarayonini tahlil qilish hamda tavsiflash zarur va maqsadga muvofiq ko'rinadi.

Ong va modallikning affektiv sohasini tilda ifodalash usullarining o'zaro bog'liqligi hamda o'zaro ta'siri masalasi universal tartibdagi boshqa lingvistik hodisalar qatorida modallik holatini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Modallik toifasini ratsional dominant hodisalar deb tasniflash va uni his-tuyg'ularni, his-tuyg'ularni hamda boshqalarni ifoda etish usullaridan ajratish imkoniyatlari munozarali bo'lib tuyuladi. Bir tomondan, modallikni tildan tashqarida ko'rib chiqish mumkin emas, ba'zi tadqiqotchilar esa

hissiyotning tarkibiy qismlarini, masalan, hissiy-ekspressiv baholashni tildan tashqari faktlar guruhiga kiritadilar[1]. Binobarin, tilni o'ziga xos ifoda etish imkoniyatidan chalg'itishda va affektiv tarkibiy qismlarni toifalarga ajratishda ko'rib chiqish modallik fenomenini o'rganish natijalarini susaytiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Affektiv sohani modallikni qo'llash sohasidan ajratish, modal vositalarni hissiy tarkibiy qism bilan alohida kichik guruhga ajratish zarurligi haqida gapiradigan ba'zi asarlarda ma'qullanmaydi. A.Frey intellektual modallikni (bayonot-uchlik, aniqlik-noaniqlik) va affektiv modallikni (savol, buyruq, qo'ng'iroq, ijobiy-salbiy baho) farqlashni taklif qiladi[2]. Shunisi e'tiborga loyiqki, baholash affektiv dominant modal vositalar guruhiga tegishli. Bir tomondan an'anaviy tilshunoslikda, ikkinchi tomondan filologik germenevtikada hissiyotlarning lingvistik sinishi haqidagi g'oyalarning nomuvofiqligiga darhol e'tibor qaratish lozim. G.I.Bogin his-tuyg'ular va his-tuyg'ular uchun quyi darajadagi maqomni mustahkamladi, chunki ularning paydo bo'lishi hamda yo'q bo'lib ketishi aks ettirish bilan bog'liq emas. Butun insoniyat ma'no ishlab chiqarish faoliyati bilan to'lib tushgan, shuning uchun faqat onging affektiv sohasining ma'no boshlanishini o'z ichiga olgan tarkibiy qismlarini o'rganish mumkin. Bunday asosiy semantik asoslarni «tajribalar» deb talqin qilish mumkin, ular ma'lum vositalari bilan bog'lanib, «mazmunli» bo'ladi. Muhim tajribalar-bu ma'nolarning old shartlari. Bu ularning reflektiv potentsialga ega bo'lmagan his-tuyg'ular va his-tuyg'ulardan farqidir[3]. Shuni ta'kidlash kerakki, bu holda biz ba'zi bir ta'sirchan ahamiyatga ega stimullar ta'siri ostida inson ongida paydo bo'ladigan hissiy «ehtiros ma'roni» haqida gapirmayapmiz. Aksincha, «tajriba» atamasini ma'lum bir reflektiv vaziyat doirasida aqliy harakatlarni safarbar qilish deb tushunish kerak. Tushunishdagi kechikish tajribasi ma'noni

aniqlash faoliyatida muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Hissiyotlarning paydo bo'lishida aqliy harakatlarning yo'qligi va shaxsning ma'naviy makoniga aks etirish hamda ushbu faoliyat bilan bog'liq muhim tajribalarning paydo bo'lishi zarurati ham muhimdir[4].

I.R.Galperinning ta'kidlashicha, «axborotning qiymati uni dekodlash uchun sarflanishi kerak bo'lgan kuch bilan belgilanadi»[5]. Ushbu bayonot filologik germenetikada reflektiv kechikish tajribasini tushinish bilan bog'liq. Shuningdek: M.Riffater[6] va R.Jacobson[7] aldangan kutish ta'siridan kelib chiqadigan qiyinchiliklar haqida gapirishadi va C.Todorov[8] »semantik quduq« atamasidan foydalanadi. Bizning fikrimizcha, matnning semantik tuzilishidagi «reflektiv kechikish» ga majburiy o'rnatish mexanizmlari ushbu matn bilan bog'liq bo'lgan modal ball doirasida mazmun va ma'no bloklarining o'zaro ta'sirini tashkil etish turiga birlashtirilgan. Xususan, qarama-qarshi strategiyalar bu borada eng katta potentsialga ega bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, matnning semantik stratumi modal tuzilishining ko'rsatilgan turiga muvofiq muvaffaqiyatli reflektiv harakat qilishning zaruriy sharti shunga o'xshash vaziyatlarda muhim tajribalarini faollashtirish bo'ladi. Fakultativ komponent sifatida bunday tajribalar u yoki bu hissiy tarkibiy qismga ega bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, ma'lum bir qabul qiluvchining reflektiv qobiliyatlari bilan bog'liq reflektiv kechikish har qanday modal tashkilotning matnini tushinishda paydo bo'lishi mumkinligi inkor etilmaydi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, bir tomondan turli xil lingvistik yo'nalishlarda qabul qilingan tilda affektiv sohani tavsiflash usullari va boshqa tomondan germenetik tavsif o'rtasidagi farq faqat terminologik bo'lmaydi. Shunday qilib, A.A.Zalevskaya «tuyg'u ibtidoiy refleksga tushadi» degan tanqid shaxsning aqliy hayotini, uning «ruhi» va «tanasi» ning o'zaro ta'sirini e'tiborsiz qoldirishning namunasidir[9]. Shubhasiz, inson tomonidan dunyoni idrok etishning «tana» jihatlari va ularning tilda aks etishi til tizimining rivojlanishi hamda faoliyati dinamikasining eng kuchli omillaridan biridir. Shuning uchun ularni matn vositalarida aniqlangan semantik shakllanish jarayonidan ajratish til toifalari va matnda maxsus semantik stratum mavjudligi g'oyasi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik yo'qligini ko'rsatadi. Ba'zi bir voqealarning hissiy rivojlanishi jarayonlari nutq xabarini idrok etish jarayonida uning semantik talqin qilish jarayonlari bilan birlashtirilgan[10]. Yu.A.Sorokin, qabul qiluvchining matnini idrok etish jarayonining mahsuli sifatida «aqliy va kognitiv tasvirlar to'plami», «kognitiv va hissiyotlarning to'plami» haqida gapiradi[11]. G.V.Kolshanskiy til ifodasi nuqtai nazaridan his-tuyg'ular, fikrlar va tushunchalar bilan bog'liqligini ta'kidlaydi[12].

Tadqiqot metodologiyasi. Modal balni shakllantirishda affektiv va baholovchi komponentlarning o'zaro ta'siri muhim ahamiyatga ega. Ushbu komponentlar alohida shaxslar emas, balki butun matnini idrok etishimizni shakllantiradigan o'zaro bog'liq omillardir. Samarali matn affektiv va baholovchi komponentlar o'rtasida muvozanatni saqlashga muvaffaq bo'ladi, natijada modal

ball yuqori bo'ladi. Affektiv va baholovchi komponentlar uyg'unlashganda, matn jozibali, ishontruvchi va ta'sirchan sifatida qabul qilinadi. Masalan, yaxshi asosli dalillarni taqdim etishda hissiyotlarni muvaffaqiyatli uyg'otadigan matn odatda yuqori modal ballga ega bo'ladi. Ammo, agar ushbu komponentlar ziddiyatli bo'lsa, modal ball pastroq bo'lishi mumkin, chunki o'quvchi o'zini uzib qo'yishi yoki matn ichidagi nomuvofiqliklarni topishi mumkin. Affektiv va baholovchi komponentlarning o'zaro ta'sirini tushinish yozuvchilarga yanada jozibali va samarali matnlarni yaratishga yordam beradi. Tuyg'u va baholash o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikdan xabardor bo'lib, yozuvchilar izchil va jozibali asar yaratish uchun strategik ravishda til, uslub hamda dalillarni foydalanishlari mumkin. Xuddi shu tarzda, o'quvchilar matnning ta'sirchan va baholovchi elementlarini tanqidiy tahlil qilib, har tomonlama mulohazani shakllantirishlari mumkin. Shuni tan olish kerakki, filologik germenetikaning terminologik paradigmasida ma'no ishlab chiqarish faoliyatidan «hissiy-emotsional» komponentni o'chirish maqsadga muvofiq emas. Inson muloqotining hissiy tarkibiy qismini tahlil qilishdan bosh tortish germenetik nazariyani rivojlantirishni qiyinlashtiradi, chunki bu tadqiqot natijalarini boshqa ilmiy paradigmalar (lingvistik va lingvistik bo'lmagan) doirasida ishlatishni deyarli imkonsiz qiladi, ammo ular affektiv soha hodisalari o'rtasidagi munosabatlarni tavsiflash uchun juda xilma-xil formulalar to'plamidan foydalanadilar. Turli xil ishlarda, ma'lum bir yo'nalishga qarab, hissiy faoliyatning ongsiz namoyon bo'lishi sifatida hissiyotdan farqli o'laroq, kommunikativ strategiyaning elementi sifatida hissiylik haqida gapirish mumkin[13]. Bundan tashqari, L.S.Rubinshteyn his-tuyg'ularni ma'noning ruhiy tasvirlari deb hisoblagan[14]. A.J.Greimas va J.Fontaniy «ehtiros» ning nutqqa kiritilishi paytining unda ma'no paydo bo'lishi bilan mos kelishini ta'kidladilar[15]. Shuning uchun, bu jihatdan hissiyot ham o'zgarishi kerak. V.I.Shahovskiydan keyin biz hissiyot deganda til vositalarining his-tuyg'ularni ifoda etish qobiliyatini tushunamiz[16]. Nutqning modal rejasini va butun matnini tashkil qilishda hissiyotning o'zini nimada ekanligini aniqlash uchun tilning ushbu xususiyatining sub'ektlararo bilan bog'liqligini aniqlash kerak. Sub'ektlararo parametr baholash tushunchasi bilan, shuningdek, affektiv komponentlarning matnning modal semantik balini yaratishga ta'sirini ta'minlaydigan vosita sifatida baholashning kontseptual asoslarini tipologizatsiya qilish imkoniyati bilan chambarchas bog'liq bo'lib chiqadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, matnning modal balining shakllanishiga affektiv va baholovchi komponentlarning o'zaro ta'siri ta'sir qiladi. O'quvchining hissiy va baholovchi javoblari bilan bog'liq bo'lgan ushbu komponentlar matnini idrok etishimiz hamda umumiy fikrimizni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Samarali matn ushbu komponentlar o'rtasida muvozanatni o'rnatadi, natijada modal ball yuqori bo'ladi. Ushbu o'zaro ta'sirni tushinish yozuvchilarga ham, o'quvchilarga ham matnlarni tayyorlash va tahlil qilishda foyda keltirishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Сусов И.П. Семантическая структура предложения И.П.Сусов. – Тула:Изд-во Тульск. гос. пед. ин-та, 1973. – 318 с.
2. Слюсарева Н.А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка / Н.А. Слюсарева. – М.: Наука, 1986. – 215 с.
3. Богин Г.И. Школа рефлексии и рефлексивности / Г.И. Богин // Методология современной лингвистики: проблемы, поиски, перспективы. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 41–51.
4. Галеева Н.Л. Параметры художественного текста и перевод: монография / Н.Л. Галеева. – Тверь: Изд-во ТвГУ, 1999. – 155 с.
5. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка / И.Р. Гальперин. – М.: Высшая школа, 1974. – 115 с.
6. Риффатер М. Критерии стилистического анализа // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1980. – Вып. 9. Лингвистика. – С.69–95.
7. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика / Р.О. Якобсон // Структурализм: “за” и “против”: сб. статей: пер. с англ., франц., нем., чешского, польского и болгарского языков / под ред. Е.Я. Басина и М.Я. Полякова. – М.: Прогресс, 1975 – С. 193–231.
8. Тодоров Ц. Поэтика // Структурализм: «за» и «против» / Цветан Тодоров. – М.: Прогресс, 1979. – С. 37–113.
9. Залевская А.А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды / А.А. Залевская. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
10. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности / И.А. Зимняя. – М.: Моск. психолого-социальный ун-т; Воронеж: «МОДЭК», 2001. – 432 с.
11. Сорокин Ю.А. Психолингвистические аспекты изучения текста: автореф. Дис.д-ра филол. наук: 10.02.19 / Ю.А. Сорокин. – М., 1988. – 52 с.
12. Колшанский Г.В. Логика и структура языка / Г.В. Колшанский. – М.: Высшая школа, 1965. – 240 с.
13. Шингаров Г.Х. Эмоции и чувства как формы отражения действительности. – М.: Наука, 1971. – 223 с.
14. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2001. – 705 с.
15. Греймас А.Ж., Фонтаный Ж. Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души: пер. с фр. и предисл. К. Зильберга / А.Ж. Греймас, Ж. Фонтаный. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 336 с.
16. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1987. – 192 с.

UDK: 800

Malika SHAMURATOVA,
Assistant of Tashkent State University of Transport
E-mail: <https://orcid.org/0000-0002-5310-2225>

TDU dotsenti, M.X Babaxadjayeva taqrizi asosida

АНАЛИЗ ИНТОНАЦИОННОЙ СФЕРЫ И ПРОСОДИЧЕСКОЙ СФЕРЫ РЕЧИ В ЯЗЫКОВОМ КОНТЕКСТЕ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу значения интонации и просодии в лингвистическом контексте. В лингвистике изучение интонации и просодии играет решающую роль в понимании речевых паттернов и способа передачи смысла с помощью языка. Интонационное поле относится к высоте тона, ударению и интонационным моделям в речи, в то время как просодическое дискурсивное поле включает другие ритмические и мелодические элементы. Интонация и просодия важны в таких областях, как системы распознавания речи, обучение речи и логопедия.

Ключевые слова: Благозвучие, красноречие, стилистические особенности, интонационное оформление, публичная речь, исследования, отдельные звуки, Лингвистика, структурализм, сегменты.

ANALYSIS OF THE INTONATION SPHERE AND PROSODIC SPHERE OF SPEECH IN A LINGUISTIC CONTEXT

Annotation

This article focuses on analyzing the meaning of intonation and prosody in a linguistic context. In linguistics, the study of intonation and prosody plays a crucial role in understanding speech patterns and the way meaning is conveyed through language. The intonational field refers to pitch, stress, and tone patterns in speech, while the prosodic discourse field includes other rhythmic and melodic elements. Intonation and prosody are important in areas such as speech recognition systems, speech training and speech therapy.

Key words: Euphony, eloquence, stylistic features, intonation, public speech, research, individual sounds, linguistics, structuralism, segments.

LINGVISTIK KONTEKSTDA INTONATSION SOHA VA PROSODIK NUTQ SOHASINI TAHLIL QILISH

Аннотация

Ushbu maqola intonatsiya va prosodiyaning lingvistik kontekstdagi ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan. Tilshunoslikda intonatsiya va prosodiyani o'rganish nutq naqshlari va nutq orqali ma'no qanday yetkazilishini tushunishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Intonatsiya maydoni nutqdagi balandlik, stress va ohang naqshlarini anglatadi, prosodik nutq sohasi esa boshqa ritmik va melodik elementlarni qamrab oladi. Intonatsiya va prosodiya nutqni aniqlash tizimlari, tillarni o'qitish hamda nutq terapiyasi kabi sohalarda muhimdir.

Kalit so'zlar: Evfoniya, notqlik, stilistik xususiyatlar, intonatsion dizayn, ommaviy nutq, tadqiqot, individual tovushlar, tilshunoslik, strukturalizm, segmentlari.

Kirish. Til shaxsini aktuallashtirishning eng muhim usullaridan biri bu ovoqli nutqdur. Ovoqli nutqni o'rganishga birinchi urinishlar qadimgi faylasuflar va ritoriklarning ilmiy izlanishlariga to'g'ri keladi. Gorgius, Demosten, Aristotel, Galikarnas Dionisiy, Tsitseron, Kvintilian kabi qadimgi yunon va qadimgi Rim arboblari notqlik va evfoniya tamoyillarini o'rganishda birinchi qadamlarni qo'yishdi. Antik davr tadqiqotlari qadimgi olimlarning individual tovushlarning xususiyatlariga, ulardan foydalanishning stilistik xususiyatlariga, shuningdek ularning intonatsion dizayniga qiziqishini ko'rsatadi.

Ovoqli nutqni o'rganish O'rta asrlar, Uyg'onish va ma'rifatning keyingi lingvistik asarlarida ham aks etgan. Bir qator masalalar M.V.Lomonosov tomonidan ko'rib chiqiladi, u ommaviy nutqni intonatsiya qilish bo'yicha umumiy tavsiyalar beradi, ovozning timbral rangini, ohang harakatini, ovoz balandligini va pauzasini tasvirlaydi[1]. Nutq hodisalarini yanada batafsil o'rganish XIX asr oxiri XX asrning birinchi yarmida boshlangan. Mahalliy va xorijiy tilshunoslikda bir nechta yo'nalishlar shakllandi, ularning vakillari ovoqli nutq sohasidagi mavjud bilimlarni sezilarli darajada aniqladilar va to'ldirdilar. Amerika va London strukturalizmi, generativ tilshunoslik va boshqalar ovoqli nutqni o'rganish uchun asosiy xorijiy yo'nalishlarga aylandi. Ovoqli nutq sohasi haqidagi g'oyalari o'tmishdagi tadqiqotlarga ham, zamonaviy tendentsiyalarga ham asoslangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda tovush birliklarining ikki darajasini ajratish umumiy qabul qilingan – segmental (chiziqli) va suprasegmental (suprasegmental). M.Ya.Bloch, umuman tilning tuzilishini tavsiflab, segment birliklari fonemalardan iborat ekanligini va turli darajadagi fonetik zanjirlarni (morfemalar, so'zlar) hosil qilishini aniqlaydi. Til segmentlari darajalar ierarxiyasini tashkil qiladi, unga ko'ra yuqori daraja pastki darajadagi birliklardan iborat (fonemalardan morfemalar, so'zlardan iboralar va boshqalar)[2]. Yuqoridan segment darajasidagi birliklarga suprasegment birliklari qo'llaniladi va ma'lum bir suprasegment konturini hosil qiladi. Ko'pgina tadqiqotlar suprasegmental atamasining sinonimi sifatida prosodik tushunchasidan foydalanadi.

Prosodiya atamasi qadimgi olimlarning asarlariga borib taqaladi, ular yordamida stress, uzunlik, hecelerini qisqarishi hodisalarini anglatadi. Yunon tilida paydo bo'lgan prosodiya xor, stress degan ma'noni anglatadi va xor qo'shiqlari, versifikatsiya, keyinchalik notqlik sohasida ishlatilgan. Lingvistik bilimlarni kengaytirish jarayonida prosodiyaning ahamiyati aniqlandi. 18-19-asrlarda prosodiyaning asosiy mavzusi tovushlar orasidagi kelishuv, bir bo'g'inning artikulyatsiyasidan ikkinchisiga o'tish va boshqalar edi[3]. Zamonaviy tilshunoslikda prosodiya atamasi suprasegment birliklar tizimiga murojaat qilish uchun ishlatiladi.

“Prosodiya” va “intonatsiya” atamalarining o'zaro bog'liqligi, shuningdek ularning tarkibiy tarkibi munozarali masala. Lingvistik adabiyotlarda ushbu atamalarining turli xil talqinlari mavjud. Chet tilshunoslarning tadqiqotlarida intonatsiya ko'pincha nutq ohanglari bilan aniqlanadi va prosodiya tarkibiga kiradi[4]. Boshqa asarlarida prosodiya intonatsiya tarkibiga kiritilgan [8]. «Prosodiya» va «intonatsiya» atamalarini ularning tarkibiy qismlarining turli xil xususiyatlariga asoslanib farqlash keng tarqalgan.

R. K. Potapova va V. V. Potapovning fikriga ko'ra, prosodiya «ma'lum bir tilning fonetik tabiati bilan belgilanadi va lingvistik ma'nolarni amalga oshirishda ishtirok etmaydi», intonatsiya esa «har doim lingvistik ma'noga ega va aloqa aktining ajralmas determinanti hisoblanadi» [3]. Prosodiya va intonatsiyani ajratib turadigan shunga o'xshash nuqtai nazar ularni ma'lum ma'noda bir-biriga yaqinlashtiradi. Mualliflarning yozishicha odam bo'g'inni yoki fonetik so'zni ma'lum bir tarzda intonatsiya qilmasdan talaffuz qila olmaydi, ammo hech qanday frazal intonatsiya ma'lum bir tilning alohida bo'g'inlari va fonetik so'zlariga xos bo'lgan akustik xususiyatlarni o'z ichiga olmaydi[3]. L.V.Zlatoustova shuningdek, funktsional maqsadga muvofiq prosodiya va intonatsiyani ajratadi. Uning fikriga ko'ra, intonatsiya bayonotdagi asosiy semantik munosabatlarni ifodalaydi va prosodiya nutqni suprasegment birliklari yordamida tuzadi[5]. Prosodiya va intonatsiya bir-biri bilan bog'liq, ammo turli xil funktsiyalarga ega tushunchalar sifatida qaraladi.

Yuqorida keltirilgan yondashuvga ko'ra, intonatsiya lingvistik xususiyatga ega, prosodiya esa ovozi nutqni amalga oshirishning moddiy vositalariga ishora qiladi [3], ya'ni intonatsiyaning o'ziga xos akustik «qurilish materiali» dir[6]. Prosodiya-bu nutq akustik ma'lumotlarini ko'paytirish va talqin qilishga ta'sir qiluvchi, kodlanmagan, intonatsiya darajasidagi birliklarga ajratilmagan, ular bilan barqaror bog'liq bo'lgan qiymatlar to'plami. Intonatsiya, o'z navbatida, nutqda ma'lum til qiymatlari bilan bog'liq bo'lgan prosodik parametrlar to'plami bo'lgan intonatsion tuzilmalar shaklida amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazaridan, «intonatsiya» atamasi, shu jumladan mazmunli jihat, «prosodiya»ga qaraganda kengroq tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. Boshqa tomondan, prosodiya intonatsiyaga qaraganda kengroq, chunki u intonatsiyaning «qurilish materiali» bo'lib, nutq zanjirining barcha segmentlarida nutqda amalga oshiriladi. Shunday qilib, «prosodiya» va «intonatsiya» atamalarini qo'shilish munosabatlarini nuqtai nazaridan talqin qilish mumkin emas. Prosodiya va intonatsiya sohalari funksional xususiyatlari bilan ajralib turadi, ammo suprasegmental darajadagi birliklarga bog'liqligi bilan yaqinlashadi, deb hisoblash kerak. «Prosodiya» va «intonatsiya» atamalariga ushbu yondashuv ushbu ishda asosiy hisoblanadi.

Prosodiyani uchta parametr guruhi bilan ifodalash mumkin, ularning har biri o'ziga xos akustik komponentga asoslangan:

1) Ohang parametrlari (asosiy ohang chastotasi ko'rsatkichlari);

2) Vaqtinchalik parametrlar (davomiylik ko'rsatkichlari);

3) Dinamik parametrlar (intensivlik ko'rsatkichlari).

Ba'zi tadqiqotchilar nutq oqimining spektral rasmiga asoslangan prosodiyaning fonatsion parametrlarini ham ajratib ko'rsatishadi[7]. Shuningdek, prosodik parametrlarga tembr (ovoz sifati) kiradi, uning tabiati hali ham munozarali. Tembr tadqiqotchilar tomonidan ikki jihatdan tushuniladi: 1)ovozning doimiy xarakteristikasi bo'lgan obertonik rang sifatida; 2)ma'ruzachi tomonidan taxminiylikni ifodalash uchun ataylab ishlatiladigan ovoz sifati sifatida.

2-ma'nodagi tembr bayonotning sub'ektiv tarkibiy qismini ifodalash vositasi sifatida namoyon bo'ladi va shunga mos ravishda tadqiqot uchun katta qiyinchilik tug'diradi. Ushbu ishda asosiy ohangga mos keladigan va tovushli nutqning spektral tasviri bilan belgilanadigan ob'ektiv akustik parametrlar sifatida qiymat hissiy yorliqlik nutqning tembral xususiyatlari o'rganiladi. Ovoz tembrining oltita asosiy turi ajralib turadi: ovoz, falsetto, pichirlash, xirillash, nafas olish, xirillash. Ba'zi asarlar, shuningdek, nazallikni (burun) ovoz sifatining yana bir turi sifatida ta'kidlashni taklif qiladi[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Idrok darajasida prosodik parametrlar nutq ohangini, ritmni, tempni, pauzani va tovushni hosil qiladi. Ushbu ishda o'rganilgan hissiy jihatdan belgilanmagan prosodik vositalar ma'lum bir populyatsiyada barqaror hissiy jihatdan belgilanmagan intonatsion tuzilmalarni tashkil qiladi, bu esa o'z navbatida o'ziga xos lingvistik ma'nolarni ifodalaydi va «neytral intonatsiya» mohiyatini shakllantiradi. Prosodik xususiyatlarni o'rganish nutq oqimini segmentatsiyalashni va mantiqiy-semantik mustaqillik va intonatsion to'liqlikka ega bo'lgan birlikni ajratishni o'z ichiga oladi. Turli xil fonetik asarlarda prosodiyaning turli xil elementar birliklari taklif etiladi. Ko'pincha bo'g'in minimal suprasegmental element hisoblanadi [3], undan keyin fonetik so'z (ritmik tuzilish), sintagma, ibora, fonoabsatz, matn darajasidagi segmentlar (haddan tashqari birlik) va matn. Elementar prosodik birlikni tanlash ma'lum bir tadqiqot maqsadlariga qarab farq qiladi. Ushbu tadqiqotda asosiy prosodik birlik sintagma hisoblanadi.

Sintagmani elementar prosodik birlik sifatida tanlash izchil monologik nutqni o'rganish bilan bog'liq. Bog'langan matnning prosodik xususiyatlari sintagmani prosodik vositalar yordamida

ajratilgan eng kichik makro segment sifatida ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi [3]. Sintagma minimal tugallangan semantik-sintaktik segment bo'lib, uning ovozi nutqdagi birligiga prosodik vositalar yordamida erishiladi [3]. Sintagmalar, nutq zanjirining minimal makrosegmentlari bo'lib, matn darajasidagi kattaroq makrosegmentlarga –iboralar, haddan tashqari birlik, tugallangan matnlarga qo'shiladi. Sintagmaning prosodik yaxlitligi prosodik tarkibiy qismlarning kombinatsiyasi tufayli amalga oshiriladi: davomiylik parametrlari sintagmaning ritmik tuzilishiga qo'shiladi, tonal va dinamik ko'rsatkichlar sintagmaning boshlanishi va oxiri haqida signal beradi, og'zaki va sintagmatik stressni o'z ichiga olgan leksik birliklarni ajratib turadi. Sintagma chegaralari ibora chegaralari bilan mos kelganda, sintagmatik stress iboraning yadrosiga to'g'ri keladi. Agar ibora bir nechta sintagmalar bilan ifodalangan bo'lsa, sintagmatik stresslar soni sintagmalar soniga teng bo'ladi va sintagmatik stresslardan biri kuchayadi va iboraning yadrosiga to'g'ri keladi.

Tahlil va natijalar. Sintagmlarni izchil matnda delimitatsiyalashda pauzalarning roli munozarali bo'lib qolmoqda. Ba'zi tadqiqotlar «pauza guruhi» (bir sezilgan pauzadan ikkinchisiga o'tish) va «nafas olish guruhi» (ikkita fiziologik pauzalar orasidagi nutq segmenti) atamalaridan foydalanadi. Biroq, bunday yondashuvlar sintagmalarni delimitatsiyalashning yagona vositasi sifatida pauzaga tayanadi, bu esa bir qator qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Sintagmalar orasidagi yagona delimitativ signal sifatida pauzalardan foydalanish muammolaridan biri nutqda axloqsiz pauzalardan foydalanish bo'lishi mumkin (fonatsiyadagi tanaffuslarsiz pauzalar). Bunday holda, tinglovchini nutq davomiyligidagi tanaffusni kutishga va fonatsiyadagi tanaffus bilan tavsiflanmaydigan pauzani aniqlashga majbur qiladigan prosodik kontekst va sintaktik omillarni tahlil qilish alohida rol o'ynaydi [3]. Melodik vositalarning yuqori delimitativ qobiliyati M.Lieberman tomonidan ta'kidlangan, u «intonation break» («intonatsion pauza») atamasini nutqning ohang parametrlaridagi o'zgarishlarga ishora qilib, tovushda tanaffus paydo bo'lishiga olib keladi[9].

Sintagmalarni pauza delimitatsiyasining yana bir qiyinligi-bu so'zlar orasidagi yaqin semantik bog'lanish joyida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nutqda hizitatsiya pauzalarining mavjudligi va sintagmani qismlarga ajratish, to'liq bo'lmagan sintagma deb ataladigan narsani hosil qilish demakir[10]. Pauzani sintagmenlararo signal sifatida ishlatishning yana bir muammosi intrasintagmenik pauzalarining paydo bo'lish ehtimoli bo'lib, ularning asosiy vazifasi gapning ma'lum bir a'zosini ajratishdir. Yuqorida sanab o'tilgan qiyinchiliklar sintagmatik delimitatsiyaning yagona vositasi sifatida pauzaga tayanish bilan bog'liq muammolar doirasini tugatmaydi. Pauzatsiyaning hisobga olishdan tashqari, matnning sintagmatik bo'linishi gapning mantiqiy-semantik xususiyatlariga, gap a'zolari va qo'shni jumlarlar o'rtasidagi sintaktik aloqalarga, shuningdek nutq oqimini segmentatsiyalashning eng muhim vositasi sifatida prosodik parametrlarga asoslanadi. Sintagmalarni delimitatsiyalashning ushbu mezonlari emotiv-markalanmagan prosodiyani eksperimental-fonetik tahlil qilish jarayonida hisobga olinadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda intonatsiya sohasi va prosodik nutq sohasini tahlil qilish lingvistik kontekstda muhimdir. Intonatsiya naqshlari ma'no, his-tuyg'ular va munosabatlarni yetkazishga yordam beradi, prosodik nutq elementlari esa nutqning umumiy ifodasi va talqiniga hissa qo'shadi. Intonatsiya va prosodiyani o'rganish orqali tilshunoslar til o'zgarishlari, tushunish hamda pragmatik foydalanish haqida tushunchaga ega bo'ladi. Intonatsiya sohasi, prosodik nutq sohasini tushunish va ulardan foydalanish samarali aloqani kuchaytiradi, lingvistik tuzilish hamda mo'ljallangan ma'no o'rtasidagi bo'shliqni bartaraf etadi.

ADABIYOTLAR

1. Михайлов, В. Г., Златоустова, Л. В. Измерение параметров речи [Текст] В.Г.Михайлов, Л. В. Златоустова Под ред. М. А. Сапожкова. – М.:Радио и связь, 1987. – 168 с.
2. Блох, М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учеб. для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педузов [Текст] М. Я. Блох. – М.: Высш. школа, 1983. – 383 с.
3. Потапова, Р. К., Потапов, В. В. Язык, речь, личность [Текст] Р. К.Потапова, В. В. Потапов. – М.: Языки славянской культуры, 2006. 496 с.
4. Wells, J. C. English Intonation. An introduction [Текст] J. C. Wells. –Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 279 p.
5. Златоустова, Л. В. Интонация и просодия в организации текста [Текст] Л. В. Златоустова Звучащий текст. – М., 1983. – С. 11-21.
6. Пальянов, И. П. Просодия как явление культуры [Текст] И. П. Пальянов Вестник ВолГУ. Серия 2: Языкознание. – 2007. – №6. – С. 118-124.
7. Салагай, М. О. Просодические средства защиты смысловой информации (экспериментально-фонетическое исследование в области стенографии) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.21 М. О. Салагай. – М., 2011. – 203 с.

8. Банков, А. С. Гендерный фактор в просодическом оформлении речи коммуникантов: экспериментально-фонетическое исследование на материале американского варианта английского языка [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 А. С. Банков. – Н. Новгород, 2008. – 235 с.
9. Liberman, M. Y. The Intonational System of English [Текст] М. Y. Liberman. – Massachusetts: MIT, 1975. – 319 p
10. Антипова, А. М. Система английской речевой интонации: учеб. пособие для вузов [Текст] А. М. Антипова – М.: Высш. школа, 1979. – 131 с.

Mohidil EGAMBERDIYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktranti

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti f.f.d., professor D.M.Teshabayeva taqrizi asosida

MADANIYATLARARO MULOQOTDA NUTQIY ETIKETNING ANTROPOSENTRIK PARADIGMASI

Annotatsiya

Joriy maqolada madaniyatlararo munosabatlar, o'zaro muloqotda nutqiy madaniyat, ya'ni nutqiy etiketning antroposentrik paradigmasi haqida so'z boradi. Maqolada shuningdek, nutqiy etiketning o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi va madaniyatlararo muloqot tilshunoslik, madaniyatshunoslik fanlarining tadqiqot obyektlaridan hisoblanganligi sababli bu ikki fandagi antroposentrik paradigma haqidagi ilmiy hulosalar ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Antroposentrik, obyekt, muloqot, nutqiy etiket, tamoyil, verbal muloqot, psixolingvistika, sotsiologiya, paradigma, layoqatlar kompleksi.

THE ANTHROPOCENTRIC PARADIGM OF SPEECH ETIQUETTE IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Annotation

The current article will consider intercultural relations, speech culture in mutual communication, the anthropocentric paradigm of speech etiquette. The article also studies the specific features of speech etiquette, and since intercultural communication is one of the research objects of linguistics and cultural studies, the scientific conclusions about the anthropocentric paradigm in these two disciplines are also analyzed.

Key words: Anthropocentric paradigm, object, communication, speech etiquette, principle, verbal communication, psycholinguistics, sociolinguistics, competence complex.

АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

В данной статье говорится о межкультурных отношениях, культуре речи во взаимном общении, антропоцентрической парадигме речевого этикета. В статье также изучаются особенности речевого этикета, а поскольку межкультурная коммуникация является одним из объектов исследования языкознания и культурологии, анализируются и научные выводы об антропоцентрической парадигме в этих двух дисциплинах.

Ключевые слова: Антропоцентрическая парадигма, объект, общение, речевой этикет, принцип, речевое общение, психолингвистика, социолингвистика, компетентностный комплекс.

Kirish. Keyingi yillarda dunyo tilshunosligida tilni undan foydalanuvchi shaxsning nutqiy faoliyati, ruhiyati, ijtimoiy holati, yoshi, jinsi kabilar bilan bog'liq holda o'rganishga, tilning inson nutqiy faoliyati jarayonida kuzatiluvchi funksional imkoniyatlari tadqiqiga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Buning natijasida o'tgan asrning oxirida tilni shaxs omili bilan bog'liq holda o'rganish metodologiyasiga asoslangan va o'ziga xos tahlil usullariga ega antroposentrik tilshunoslikning turli yo'nalishlari ajralib chiqdi. Bugungi kunda kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, lingvokulturologiya, etnolingvistika, neyrolingvistika kabi mazkur yo'nalishlar o'z tadqiqot obyekti, predmeti, aniq qo'yilgan maqsad, vazifalari, tahlil usullariga ega [1].

Tilshunoslikdagi antroposentrik yo'nalish inson mohiyatini til bilan chambarchas bog'liq holda ko'rib chiqadi. Ma'lumki, til va inson tabiatining o'zaro bog'liqligi til falsafasining asoschisi bo'lgan buyuk nemis olimi, faylasufi, tilshunos Vilgelm Gumboldt g'oyalardan boshlangan. Olimning so'zlariga ko'ra, til insoniyatning olamga bo'lgan ma'naviy munosabatini belgilaydigan, ruhiy ijodiy ishlarning uzluksiz jarayoni deb hisoblanadi. Tilning insoniyatni bilishidagi roliga alohida e'tibor berib, u tilni insonning ma'naviy va ijodiy individualligini, ularning o'z taqdirini o'zi belgilashi va ichki o'zini o'zi rivojlantirishini belgilaydigan omillardan biri deb ataydi. Gumboldt o'zining lingvistik-falsafiy asarlarida tilning rivojlanishini inson tabiatining ichki dunyosi bilan bog'liq deb hisoblaydi va u tezisi ilgari suradi, til va xalq ruhi ajralmas, bir xil va bir-biriga yaqin o'zaro bog'liqlikda, bir xillikda vaqt birligi: "Til millatlar ruhining tashqi namoyidiri: millatning tili - uning ruhi, millatning ruhi - uning tili va shunga o'xshash narsani tasavvur qilish qiyin" [2]. Olimning fikriga ko'ra, bu birlikda xalq ruhi etakchi mavqega ega va aynan tilni shakllantirish tamoyili xalq ruhiga bog'liq. "Biz xalq ruhida tillarning farqlarini aniqlaydigan aniq belgilovchi prinsip va asosni ko'rishimiz kerak, chunki millatning ma'naviy kuchi faqat eng muhim va mustaqil asos bo'lib, til unga bog'liqdir" [3]. Shu bilan birga u xalq ruhi faqat til yordamida namoyon bo'ladi degan fikrni quyidagicha ifodalaydi: "Millat ruhi va fe'l-atvori yuzaga chiqadigan barcha ko'rinishlar orasida faqat til o'ziga xos va nafis ifoda eta oladi. millat ruhi va fe'l-atvorining xususiyatlari va ularning ichki sirlariga singib boradi". Olim tomonidan ilgari surilgan taxminlar insonning

mohiyati, uning ruhi tilga asoslanganligi, unda dunyoning inson tomonidan talqin qilinishi amalga oshirilayotganligi, shuning uchun ham til odamlarning fikrlash uslubi ekanligi bilan bog'liq.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ham "Endigi vazifamiz - ilmiy tadqiqotlarning natijalarini amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan samarali mexanizmlarni yaratish, ilmfanni, ilmiy-innovatsion faoliyatni barqaror rivojlantirish" deganda aynan shunday tadqiqotlar zarurligini nazarda tutgan edilar[4].

Madaniyatlararo muloqotning shaxsiga bo'lgan ijobiy va salbiy ta'sirlari yuzasidan izlanishlar o'tgan asrning 60-yillarida Amerika olimlari tomonidan boshlangan. Muloqotga kirishishni to'g'ri amalga oshirish uchun o'z madaniyatini boshqa xalq madaniyati bilan faqatgina solishtirib qolmasdan, o'sha madaniyatning o'xshashligi va farqlari, go'zalligi va qo'polligi, yaqinligi va o'z madaniyatidan yiroqligi o'rtasida mutanosiblikni belgilab olish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Fransuz sosiologi Karmel Kamilyerining izlanishlari madaniyatlararo muloqot jarayonidagi aynan mana shu jihatlarga e'tibor qaratish zarurligini ta'kidlaydi.

Jahon tilshunosligida nutqiy muloqot, nutqning ijtimoiy ahamiyati, uning vazifalari, nutq odobi, uning nutqiy muloqotdagi o'rni kabi muammolarga juda ko'p e'tibor qaratilgan. Bugungi kunda tilshunoslarning shaxslararo verbal muloqot va odamlarning bir-biri bilan o'zaro muloqoti muammolariga qiziqishlarining tobora ortib borayotgani sababli til egalari nutqiy faoliyatining har qanday shaklini hamda ularning kommunikativ va pragmatic xususiyatlarini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirda mamlakatimizda o'zbek tilshunosligining diqqat markazida turgan antroposentrik tamoyil asosida psixolingvistika, sotsiologiya, pragmatologiya (uning bir qancha turlari: fonopragmatika, morfopragmatika), shuningdek, nutqiy akt nazariyasi kabi tarmoqlarning shakllanishiga sabab bo'ldi. Natijada muloqot, shaxslarning o'zaro muloqotga kirish jarayoni, muloqotni saqlab qolish, muloqotni yakunlash kabi ko'rinishlarining ilmiy-amaliy ahamiyatini ochib berish, muloqot, iltifotni fatih muloqotning bir janri sifatida o'rganish zarurati sezilmoqda. Bu borada "Ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ijodiy g'oya va ishlanmalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash vazifasi" sifatida tilshunoslikda turli ilmiy tadqiqotlar,

amaliy tajribalar olib borish va o'tkazish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda nutqiy etiket birliklarining o'quv lug'atlarda berish mezonlarini yoritib berish yuzasidan ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish zarurati mavjud.

O'zbek tilida nutqiy etiketni ifodalovchi vositalar – affiksalar, leksik birliklar, turg'un birikmalarni tilshunoslikning zamonaviy paradigmalarini ko'zgasida o'rganish va muloqot madaniyatini shakllantirishning zaruriy vositalaridan bo'lgan nutqiy etiketlar o'quv izohli lug'atini tuzishning lingvistik, pedagogik va psixologik mezonlarini aniqlash, etiketlar o'quv izohli lug'ati uchun so'zlikni shakllantirish va leksikografik talqin qilish masalalari juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, ma'naviyat tildan, til madaniyatidan boshlanadi. Tilning mavjud barcha vositalari va ularning imkoniyatlaridan maqsadga muvofiq tarzda o'rinni, to'g'ri foydalangan holda tuzilgan nutq madaniy nutqdur. Nutq madaniyati ana shu tilni, aloqa aralashuv qurolini qanchalik mahorat bilan ishlatishga bo'lgan munosabatdir.

Til etiketi yoki nutqiy etiket salomlashish jarayonida, ruhsat so'ralganda, biron narsa so'rash maqsadida, biror kishiga murojaat qilganda to'g'ri intonatsiyadan foydalangan holda xushmuomilalik bilan ishlatiladigan iboralar va so'zlaridir. Muloqot jarayonida ishlatiladigan har bir so'z yoki ibora millat madaniyatini ko'rsatib turadigan oyna hisoblanadi. Shunday ekan nutqiy etiket bu jamiyatning, qolaversa millatning bir bo'laki hisoblanadi va shu bilan bir qatorda o'zgaruvchandir. Biroq, adabiy til zamonaviy tilga nisbatan konservativdir. Bu, til vositalarini tanlash va sinchkovlik bilan tekshirish bilan bog'liq bo'lgan uzoq jarayon hisoblanadi.

Muloqot – insonning jamiyatdagi faoliyatida, o'sishi, turli munosabatlarni o'rnatishda muhim vositadir. Nutqiy etiket esa turli vaziyatlarda suhbatdosh bilan aloqa o'rnatish, uni istalgan maqsadda davom ettirish va yakunlash borasidagi turli qoidalar jamlanmasi hisoblanadi. Madaniy aloqa, ko'nikmalarini rivojlantirish uchun nutqiy etiket qoidalari maydonga keladi. Nutqiy etiket birliklari muloqot jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u suhbatdoshning diqqatini jalb etibgina qolmay, nutq egasining individual munosabatini ko'rsatish xususiyatiga ham ega. Bugungi kunda nutq birliklaridan amaliy foydalanishni ilmiy o'rganish, jumladan, nutq odobiga oid birliklarning pragmatik lingvistik xususiyatlarini tadqiq etish dolzarb masala bo'lmoqda. Etiket – axloqiy madaniyatda yaqqol ko'zga tashlanadigan munosabatlarning ko'rinishlaridan biri. U ko'proq insonning tashqi madaniyati, o'zaro munosabatlaridagi o'zini tutish qonun-qoidalarining bajarilishini boshqaradi. Agar muomala odobida inson o'z munosabatlariga ijodiy yondoshsa, ya'ni bir holatda bir necha xil muomala qilish imkoniga ega bo'lsa, etiket muayyan holat uchun qoidalashtirib qo'yilgan xatti-harakatni taqozo etadi. Etiketning o'ziga xos xususiyatlari nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik fanining ham tadqiqot obyektlaridan hisoblanadi. Bu esa o'z o'zidan ikki fan jihatlarini o'rgangan holda antroposentrik paradigmaga yaratish imkoniyatini beradi.

Etiket keng qamrovli tushuncha bo'lib, u, ma'lum ma'noda, umumbashariy miqyosda qabul qilingan muomala qonun-qoidalarini o'z ichiga oladi. Antroposentrik nutqiy paradigmanning asosiy talablaridan yana biri aytilmoqchi bo'lgan muddaoning tinglovchiga to'g'ri va aniq borib yetishi, ma'lum ta'sir o'tkazishi nazarda tutiladi hamda bu masalalarning amalga oshirilishida nutq oldiga ayrim talablar qo'yiladi, bu esa kommunikativ aspekt muammolaridan hisoblanadi. Nutqiy etiket deyilganda, so'zlashuv odobi qoidalarini

tartibga soluvchi milliy, o'ziga xos stereotiplar, suhbatdosh bilan aloqa o'rnatish, aloqani tanlangan tonallikda davom ettirish yoki tugatish uchun qabul qilingan formulalari nazarda tutiladi.[5]

Tilni bilish bu o'sha tilda so'zlashuvchi xalq vakillari bilan to'liq muloqotga kirisha oladi, degani emas. Chunki, yuqorida ta'kidlaganimizdek, til va madaniyat, xalqning an'analari, kundalik turmush tarzi tilni o'rganish, tilda gapirish va tilni tushunishga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda esa madaniyatlararo muloqotni shakllantirish hozirgi kundagi tillarni o'rganishda e'tibor qaratilishi muhim bo'lgan omil hisoblanadi. Madaniyatlararo muloqotni shakllantirishda har bir shaxsning alohida ijtimoiy va psixologik xususiyatlarga ega ekanligini hisobga olish zarur. Bu xususiyatlar esa faqatgina bir-biriga taqqoslash orqaligina namoyon bo'ladi va bu qiyoslashni amalga oshirish uchun madaniy aloqa bo'lishi kerak. Madaniy muloqot har bir shaxsning o'ziga xos va shu bilan birga boshqa shaxslarga, boshqa millat vakillariga o'xshash ekanligini namoyon qilishga xizmat qiladi va shu orqali inson jamiyatda o'z mavqeyi va o'rnini belgilab oladi. Til o'rganish orqali shaxs o'z madaniyatini shakllantirishi, insoniy fazilatlarini takomillashtirishi, boshqa xalq madaniyatini tushunish orqali hozirgi davrda muhim bo'lgan tolerantlik fazilatlariga ega bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi sanab o'tilgan omillarni hisobga olib aytishimiz mumkinki, chet tillarni o'rganish bu insonlar va turli millatlar o'rtasidagi mavjud to'siq va chegaralarni bartaraf etishga, yer yuzidagi yashovchi barcha xalq vakillarining birbirini to'g'ri tushunishlariga, hamjihatlik va o'zaro muvofiq yashashlariga ham xizmat qiladi. Shu sababdan, ingliz tilini o'rgatishda va o'rganishda ingliz tilida so'zlashuvchi barcha davlatlarda yashovchi xalqlarning urf-odatlarining xilma-xil ekanligini, masalan, Buyuk Britaniya va AQSHdagi madaniyat bir xil emasligi, fransuz tilini o'rganishda esa Fransiya madaniyati, Kanada va Afrika davlatlari madaniyatlari bir-biridan to'raligicha farq qilishligini e'tirof etishlik talab etiladi. Chet tilini o'qitishda madaniyatlararo muloqotni shakllantirishda "madaniyatlararo kompetentlik" tushunchasiga urg'u beriladi. Bu atama orqali shaxsning ijtimoiy ko'nikma va layoqatlari kompleksi tushuniladi va uning yordamida shaxs o'ziga madaniyat vakillari bilan ham ijtimoiy-maishiy, ham kasbiy o'zaro aloqa jarayonida muvaffaqiyatli muloqotni amalga oshiradi. Madaniyatlararo muloqotni shakllantirish o'ziga madaniyat vakillarining madaniy o'ziga xos stereotip shakllarini tushunish va qabul qilish bilan bog'liq, shaxsning o'z xulq-atvori o'zgarishiga olib keladigan individual rivojlanish jarayoni hisoblanib, har qanday muloqot jarayonida yuqorida sanab o'tilgan me'yorlarga ko'ra muomalaga kirish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, til ijtimoiy hodisa sifatida insonlar orasidagi muloqotni yo'lga qo'yishda, ma'naviy yuksalish, ijtimoiy-iqtisodiy yutuqlarga erishish imkonini beradi. Bularning natijasida til bir hududda yashaydigan turli millatlarning o'zaro muloqoti, turli munosabatlari va oqibatda madaniyatlararo munosabatlarni yo'lga qo'yadi va shu jihatdan ham tillarni o'rganishda madaniyatlararo muloqotning ijtimoiy ahamiyati katta. Shuningdek, madaniyatlararo muloqotning mohiyati mamlakatlar va etnik guruhlar, milliy guruhlar, diniy tashkilotlar va boshqalar o'rtasidagi munosabatni rivojlantirishdan iborat va bu globalashuv hamda mintaqaviylashtirish kabi jarayonlarning madaniyatlararo aloqalariga ta'sirini ko'rib chiqishda e'tiborga olish muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. AZZI Assaad E. et KLEIN O – (1998) - Psychologie sociale et relations intergroupes. - Paris, Dunod.
2. Lutfullayeva D.E. – (2017) - Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent. 3-bet.
3. Mo'minov S. - (2000) – O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy lisoniy xususiyatlari. – Toshkent. 46- bet.
4. Sh.M.Mirziyoyev- (2017) Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston. -168-174- betlar.
5. Xudoyberganova D – (2013) Matnning antroposentrik tadqiqi (Monografiya). – Toshkent. 11-13 bet.
6. <http://library.navoiy-uni.uz/files/usmanova.%20lingvokulturologiya.pdf>

Shakhzoda EGAMBERDIYEVA,
NUUZ PhD student
E-mail: egamberdiyevash@mail.ru

Based on the review by Dr. Sc. Arustamyan Y.Y.

NEURO-LINGUISTIC PROGRAMMING IN ADVERTISING TEXTS

Annotation

This article deals with Neuro-Linguistic Programming techniques in advertising texts. NLP is a study that claims close interrelation between the brain, language and behavior. It claims that persuading people is possible through using the definite code of language - a number of techniques that appeal to many people. That is why advertising and social media is a good platform for NLP techniques and that is why this topic was accepted by the advertising.

Key words: NLP, advertising texts, persuasion, NLP communication.

НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПРОГРАММИРОВАНИЕ В РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются приемы нейролингвистического программирования в рекламных текстах. НЛП — это исследование, которое утверждает тесную взаимосвязь между мозгом, языком и поведением. Он утверждает, что убедить людей можно с помощью определенного языкового кода — ряда методов, которые нравятся многим людям. Это безусловно обусловлено, тем что реклама и социальные сети являются хорошей платформой для техник НЛП.

Ключевые слова: НЛП, рекламные тексты, убеждение, НЛП-коммуникация.

REKLAMA MATNLARDA NEYROLINGVISTIK DASTURLASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada reklama matnlarida neyrolingvistik dasturlash usullari ko'rib chiqildi. NLP - bu miya, til va xatti-harakatlar o'rtasidagi yaqin aloqani ko'rsatadigan tadqiqot yo'nalishi bo'lib, odamlarni ma'lum bir til kodi orqali odamlarga yoqadigan usullardan foydalangan holda ishonirish usuli hisoblanadi. Bu, albatta, reklama va ijtimoiy tarmoqlar NLP texnikasi uchun yaxshi platforma ekanligidan dalolat beradi.

Kalit so'zlar: NLP, reklama matnlari, ishonirish, NLP aloqasi.

Introduction. Neuro-Linguistic Programming (NLP) is one of the possibilities how to improve the quality and effectiveness of managerial communication. According to O'Connor and Seymour (1998), in 1976 Bandler and Grinder generalized their findings into a system which they named Neuro-Linguistic Programming. This construct includes three attributes:

1. Neuro – it relates to our thinking, perception, to trains of thoughts in our brain and a nerve system, which creates the basics for any type of behavior [1]. According to Lübeck (1996), neuro relates to language. By the means of senses, an individual assesses the required information and classifies it into different categories. Based on this, the understanding of oneself, the world and relationships, individual ways of thinking and behavior are developing. According to Knight (2009), the term neuro relates to the way individuals use their brain, body and senses by thinking and how they give meanings to their experience.

2. Linguistic – according to Lübeck (1996), it contains trains of thoughts, which are managed by the means of speech. It relates to language patterns, which influence comprehension and understanding. Communication is based on them.

3. Programming – it relates to the change of experiencing and subsequently to the change of behaviour based on organizing and programming of thoughts, feelings, and beliefs. Knight (2011) mentions that neuro-linguistic programming (NLP) is a process of modelling unique, own, conscious and unconscious patterns (of thinking, communication and behaviour) by which we continuously develop and strengthen our own potential.

In other words, NLP technology helps to understand what is behind the human behavior, its cognitive essence. It creates a certain system of beliefs about the human being, about his behavior and his communication [2]. It is a technology of influence on the internal and external processes with the aim of achieving certain changes in behavior [3]. This becomes possible because body, language and brain are closely related and form unity [4].

Literature Review. As an intention of studying people who were excellent, in order to understand how they achieved remarkable results, Neuro-Linguistic Programming (NLP) was developed by Richard Bandler and John Grinder (1979). Linder-Pelz and Hall described it with the following words: ‘the “neuro” refers to the way humans experience the world through their senses and translate

sensory experiences into thought processes, both conscious and unconscious, which in turn activate the neurological system; “linguistic” refers to the way we use language to make sense of the world, capture and conceptualize experience and then communicate that experience to others; and “programming” addresses the way people code (mentally represent) their experience and adopt regular and systematic patterns of response’.

NLP has also been defined by Brown and Turnbull [5] as: ‘a term used to refer to a range of ideas and techniques that relate to how we communicate with each other and with ourselves.’

The NLP communication model assumes that our brain uses different filters to help us process the daily information. These filters delete, distort and generalize the information with the intent of making it understandable. Moreover, every person unconsciously shows them through language, beliefs, attitudes, values, and memories. When the filters sort out new information, they create an internal representation of our experiences and thereby creates experiences that have a unique meaning for the individual. These experiences will then affect our internal state and influence the person’s physiology that will trigger a change in their behavior. The communication model is a fundamental part of the understanding of NLP, almost every tool or technique based on NLP can be linked to some part of the model [6].

Language and representation systems “NLP suggests that subjective experience is encoded in terms of three main representation systems: visual, auditory, and kinesthetic” [7]. People experience messages through their external environment which is then processed and coded internally through a preferred sensory representation system. The taste and smell senses are frequently included as a major aspect of our kinesthetic system [8].

Methodology. In this way, a visual individual will tend to code their encounters as a progression of pictures internally; an auditory individual will code through the sounds they hear and kinesthetic, will tend to code through the feelings their external encounters bring [9]. It is argued by Mainwaring and Skinner (2009) that the way language is used by a person could determine their preferred sensory representation system. Skinner et al. (2003) demonstrates typical sentences that could be recognized to identify a person’s preferred sensory representation system. Terms as ‘see what you mean’ or ‘have difficulty getting the picture’ would probably be used more often by a person with a visual preference. ‘Not be tuned

into the idea' or find that something 'rings a bell' fits an expression of a person with an auditory preference. Kinesthetic processors may struggle to 'grasping the meaning' or 'have a gut feeling' about something. Sensory representation systems are important for what sort of information more effectively affects a person.

The central phenomenon of NLP in advertising is persuasion. Through skillful use of language it is possible to create the mass-consciousness. According to one definition, persuasion is a language influence that is used for concealed penetration into the object's psyche for creating wishes, aims, attitudes that do not coincide with his own [10]. This does not mean that persuasive techniques would mislead or deceive.

In case of advertising information is presented in such a way that customers make their conclusions by themselves on the basis of this information, the presented knowledge is considered to be their own, they criticize less and trust more [11]. Dediuhin defines persuasion in advertising differently. In his opinion persuasion is a special method of prescribing audience a certain scenario of buying behaviour.

Advertising is a complex phenomenon that is characterised by dynamics; communicative, situational and pragmatic essence; orientation on a human being; social and cultural sources. It contains a lot of means that are united into several functional blocks. Advertising is always pragmatic: it has a concrete goal of the need generation in the customers and everything is directed onto this goal. Advertising activity is a communication process. Influence on a customer is greater when there is an exchange of phrases, at least an illusion of dialogue with a customer. That creates an effect of feedback and close relations between a company and customers. Advertising gives the name of the product, the company, and sometimes describes their

features, in other words it informs. Depending on the genre of the advertising message informative block can grow in importance.

The main idea is possible through a special vocabulary, composition, carefully planned content: what should be explicit (either verbal or visual) and what should be left on the implicit layer of the message. This implicit layer is one of the main characteristics of the advertising communication. Its meaning is to be reconstructed through the background knowledge, inward and outward contexts, symbolic meaning of the used images in the advertisements (that will be described in the next chapter). There is an opinion that without implicit information advertising texts would lose their persuasive power.

Results and Discussion. From the psychological point of view advertising belongs to the sphere of sensorial communication. This type of communication does not demand consciousness to be active. In the contemporary world, when the amount of information is growing at fast pace, human brain aims at subconscious behaviour. The subconscious cannot decipher arriving signals; it wakes up the consciousness for analysing the information. It is a wrong assumption that the subconscious advertising can hypnotise and make addressees buy the products. The core of the subconscious advertisements is to attract attention, create reaction and memorise it automatically [12].

Each advertisement is not just a written text, it includes other elements: the sender and the receiver of the advertising message (further on for convenience, they will be called a company and a customer); social and cultural situation, medium used, music and pictures, because everything influences the meaning of the textual message. All these elements form context. Text and context function together and their interaction is called advertising discourse.

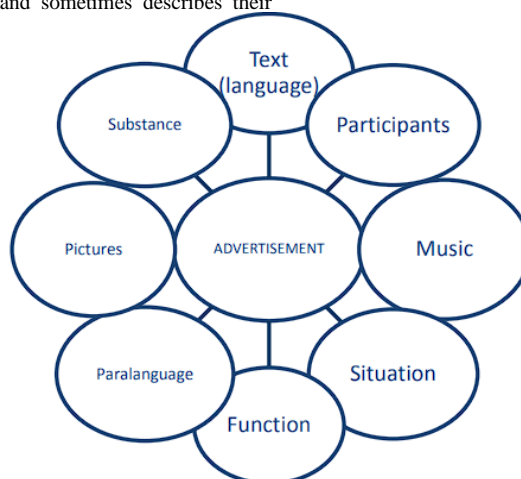

Figure 1. Structure of advertising discourse based on Cook (2004, 3)

As an example, such persuasion advertising text we select "The ultimate code of seduction for men" in Armani Code ad is deciphered to discover in oneself the reputation of being tempting.

Need for escape is about desire to be alone, to forget about obligations and responsibilities, to have rest, to forget about everything and to start adventurous journey. Freedom becomes the emphasized value. The customer is offered to forsake his everyday life and his worries, and start carefree journeys, usually having the advertised product in hand. In the advertisement Miss Dior "The luxury of freedom" the girl escapes from a high-society party and feels free now. The statement "Luxury of freedom" explains her choice.

People look for safe existence, without threats and flops. That is why advertising points to the long life of the products, reliability and safety. For example, customers choose Volvo as a safe car, buy insurances, alarm systems, doors, medicines, telephone connections and choose low-fat lactose free food as the guarantee of their health and long life. For example, Volvo's slogan runs as follows: "Volvo. For life". Physiological needs include people's needs in sleeping, eating and drinking. The art to show food from such a tempting view is so profound, that the addressee starts to feel hungry, he can even feel the smell, and the liquor poured into a glass becomes a temptation

that is not possible to overcome. Often chocolate advertisements are really tempting, like Lindt ad.

Conclusion. First it was important to reveal the concepts of Neurolinguistic Programming, of persuasion and advertising texts, as fields closely related to NLP applications. This paper reveals theoretical assumptions of Neuro-Linguistic Programming in relation to advertising. Along with the growing competition of goods, advertising technologies are also changing and NLP methods are being updated. It is necessary to understand that any approach is more effective in combination than a technique used alone. Absolutely any consumer can be influenced, absolutely anyone can be manipulated with a competent and systematic approach. However, you should not play an unfair game against the consumer, the guarantee of whose respect is high-quality advertising that maximally reflects reality. It is important to professionally select such a "means of psychological persuasion that can not only influence the target audience, but also change the audience's attitude towards the problem." Therefore, it is important to keep in mind that NLP is a system of techniques and models, and NLP realizes its full effectiveness in a systematic approach.

LITERATURE

1. Alder H., 2002, Handbook of NLP: A Manual for Professional Communicators, Gower Publishing Limited.
2. DiltsR. What is NLP? Режим доступу: http://www.nlp.com/NLPU_WhatIsNLP.html

3. Tripathi S., 2012, Neuro-Linguistic Programming: A Tool for Developing Behavioral Skills and Competencies, "IUP Journal of Soft Skills" 6(1).
4. O'Connor, J., & Seymour, J. (1997), Vvedenie v NLP [Introducing NLP], Cheljabinsk, Russian Federation: Versija.
5. Wake L., 2011, Applying NLP tools and techniques in an FMCG environment, Hong Kong, Emerald Group Publishing, Limited.
6. Kovalevska, T. Y. (2001), Komunikativn aspekti neyrolingvistychnogo proqramuvannja [Communicative Aspects of Neurolinguistic Programming], Odesa, Ukraine: Astroprint.
7. Skinner, H., & Stephens, P., (2003). Speaking the same language: The relevance of neuro-linguistic programming to effective marketing communications. *Journal of Marketing Communications*, 9(3), 177-192.
8. Bader, A., & Sahera, A. K. (2010). Pragmatic Concepts in Discourse Analysis. *Journal of the College of Arts. University of Basrah*, (54), 24-37.
9. Blitvich, P. G. C., & Bou-Franch, P. (2019). Introduction to analyzing digital discourse: New insights and future directions. In *Analyzing Digital Discourse* (pp.3-22).
10. Bernadskaya Y.S. Tekst v reklame: uchebnoe posobie [Text in advertising: a textbook]. Moscow: UNITYDANA, 2008. 288 p.
11. Daniels, D.L., & Daniels, B., (1993). *Persuasive Writing*. Harper Collins Publishers.
12. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1985). *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Dakin University.

Sohiba ELMURODOVA,
Qarshi davlat universiteti Fakultetlararo ingliz tili kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: sohiba.saidmurod@mail.ru

Professor, filologiya fanlari doktori X.Jabborov taqrizi ostida

DINIY-ILOHIY SO'ZLAR SEMANTIKASI TARAQQIYOTIGA OID AYRIM MASALALAR

Аннотация

Ushbu maqolada teolingvistikaning tarkibiy qismi hisoblangan diniy-ilohiy so'zlarning leksik ma'nosi, semantik komponentlari o'rganilib, diniy-ilohiy so'zlar semalarining va leksemalarining semantikasi taraqqiyotiga oid ayrim masalalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Teolingvistika, leksik ma'no, sema, semema, leksema, semantik komponent, semantik taraqqiyot, semantik struktura.

SOME ISSUES RELATED TO THE DEVELOPMENT OF THE SEMANTICS OF RELIGIOUS-THEOLOGICAL WORDS

Annotation

In this article, the lexical meaning and semantic components of religious-theological words, which are considered as a component of theological-linguistics, are studied, and some issues related to the development of the semantics of the themes and lexemes of religious-theological words are analyzed.

Key words: Theolinguistics, lexical meaning, seme, sememe, lexeme component, semantic development, semantic structure.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАЗВИТИЕМ СЕМАНТИКИ РЕЛИГИОЗНО-БОГОСЛОВСКИХ СЛОВ

Аннотация

В данной статье изучаются лексическое значение и семантические компоненты религиозно-божественных слов, которые считаются компонентом богословской лингвистики, а также рассматриваются некоторые вопросы, связанные с разработкой семантики тем и лексем религиозно-божественных слов проанализировано.

Ключевые слова: Теолингвистика, лексическое значение, сема, семема, лексемный компонент, семантическое развитие, семантическая структура.

Kirish. So'z ma'nolari tushuncha ifodalaydi. Bunda kishi ongida aks etgan obyektiv olamdagi narsa, hodisa, harakat, holat va belgi haqidagi tushuncha so'zda o'z ifodasini topadi. So'zlarning bunday ma'nolari leksik ma'no deb qaraladi. Leksik ma'noli so'zlar differensial-semantik metodning tekshirish obyekti sifatida leksema deb nomlanadi. Bu metodga ko'ra leksik ma'nolar semema deb atalgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Leksik ma'noning semantik tarkibini ko'radigan bo'lsak, u bo'linmas birlikdan iborat emas, balki tarkibiy uzvga egadir. Leksik ma'noning mana shu elementi, R.Yunusov qayd etishicha, semadir. D.Sh.Xo'jayevaning qayd etishicha ham, leksik ma'no ko'p semali bo'ladi. Nemis tilshunosi M.Filipp (1998) ayniqsa belgi tushunchasi bilan sema tushunchasini farqlash tarafdori ekanini aytgani holda, buni sema ma'no, ya'ni semema komponenti bo'lib, belgi referent komponentidir, deb izohlaydi. Referent asosiy belgilari bilan ongda aks etadi, tushunchada qayd etiladi. Darhaqiqat, tushuncha ongda aks etgan referentning o'zidir. Leksik ma'no tarkibida esa tushunchadan tashqari ekspressiv-emotsional va uslubiy bo'yoqlar ham o'z ifodasini topadi. U.Tursunov, J.Muxtorov, Sh.Rahmatullayevlarning "Hozirgi o'zbek adabiy tili" darsligida: "So'zning semantik strukturasi (tarkibi)da, leksik ma'nodan tashqari, stilistik bo'yoq ham mavjud", - deb aytilgan. Stilistik bo'yoq hamma vaqt muayyan leksik ma'noga mansub bo'ladi. Agar leksik ma'no komponentini belgi termini bilan atab borilsa, tekshirish jarayonida ekspressiv-emotsional va stilistik bo'yoq kabi elementlar e'tibordan chetda qolgan bo'lardi. Shuning uchun, A.Hojiyev: "...so'zning semantik strukturasi kiruvchi leksik ma'no ham ma'lum komponentlardan tarkib topadi", - deb aytgan.[3] Ya'ni leksik ma'noga oid elementlarni "komponent" deb atagan. Shundan kelib chiqiladigan bo'lsa, tilshunoslikda, referent belgilardan tarkib topadi va tushuncha uzvlari ham belgilar deyilishi; shuningdek, leksik ma'no tarkibi komponentlardan iborat, deyilishi ayni muddaodir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tilshunoslikda differensial-semantik metod keyingi vaqtlarda faol qo'llanmoqda. Shunga ko'ra lug'aviy birlik holatidagi so'z "leksema", leksik ma'no "semema", leksik ma'noning komponenti "sema" deb qo'llanmoqda. Shuning uchun ham A.Hojiyev: "...semalar sememaning mundarijasini tashkil etadi",- desa, rus tilshunosi L.A.Novikov: "Semalar yig'indisi sememaning ma'no tarkibini tarkib toptiradi", - degan fikri aytadi. Bu fikrlar ayni bir xil mantiqqa ega bo'lgani holda, yana leksik ma'no uchun berilgan andozaga ham mosdir. Ular nazarda tutgan semalar

belgi ifoda etuvchi bo'lishi kerak. Xuddi shu o'rinda uning "leksik ma'no komponentlari - ideal komponentlar" degan fikriga e'tiborni qaratamiz. Haqiqatda ham semema semasi referentning ideal uzvi, ya'ni belgisini ifoda etadi. Biz bilamizki, so'z semantik strukturasi (tarkibi)da leksik ma'no asosiy rol o'ynaydi. Shunga ko'ra, lug'aviy birlik holatidagi so'z "leksema", leksik ma'no "semema", leksik ma'noning komponenti "sema" deb qo'llaniladi. B.Potye va V.G.Gaklar ishida esa semantik komponentlarni arxisema, integral sema va differensial semalarga bo'lib ko'rsatilgan. Ilmiy ishda ham bu semalar umumiy ta'rifga yondashilib, diniy so'zlarning arxisema (religion, God), integral sema (Diety, Angel, Satan, Demon - "oliy mavjudotligi", "ko'zga ko'rinmasligi, lekin mavjudligi", "jonliligi") va differensial sema (Diety, Angel, Satan, Demon - "oliy mavjudotlilik"ning bir-biriga nisbatan daraja jihatdan farqlanishi)lari ko'rsatildi.

M.Filippning ta'kidlashiga ko'ra, bir sema bir necha sintetik belgilarni qamrashi ham mumkin. Masalan, biror buyum pushtisifat qizg'ish olacha rangga ega bo'lishi ehtimoldan yiroq emas. Shunda o'sha buyumni bildiruvchi sememaning bir semasi keltirilgan sintetik belgilarni ifoda etgan bo'lardi. Sema sememaning ideal uzvi bo'lgani holda, u belgi ifodasini beradi.

Semalar qaysi nuqtai nazardan belgi bildirishiga ko'ra, turlarga bo'linadi. U so'zlarning semantik maydonidagi tutgan mavqeiga ko'ra, so'zlarning semantik taraqqiyotidagi holatiga ko'ra, so'z sememasini tarkibida tutgan o'rniga ko'ra, sintagmatik vazifasiga ko'ra tiplarga bo'linadi.

Tahlil va natijalar. Shuni ham aytish kerakki, yuqoridagi tahlillarda aytilganiday, sema sememaning bo'lagi, ya'ni qismi ekan, degan xulosaga kelmaslik kerak. Buning uchun sememaning referenti va uning belgisi bilan munosabatiga e'tiborni qaratishga to'g'ri keladi. Hech mahal referentning belgilari uning bo'lagi, ya'ni qismi bo'la olmaydi. Masalan, qand kimyo nuqtayi nazaridan uglevoddir. U oq rangda, mazasi shirin, o'zi kristall bo'ladi. Qand - shu to'rtta belgiga ega. Bu belgilar uning qismlari emas. U mana shu qand so'zi sememasining referenti hisoblangan, sememaning semasi referentning belgilari ifoda etgan. Referentning belgilari uning bo'lagi, ya'ni qismi bo'lmagandan keyin, o'sha referentni ifodalagan semema uchun belgilarni ifodalagan sema ham bo'lak, ya'ni qism hisoblanmaydi. Mantiqan xuddi shunday. Shu o'rinda "belgi" so'zi grek tilida "sema" deb atalishini ham e'tiborda tutish kerak.

So'z semantik taraqqiyotini yuzaga keltiruvchi mantiqiy-semantik hodisalar asosan: 1) ifoda, ya'ni ma'no kengayishi va

torayishi; 2) hosila ma'no yuzaga kelishi; 3) evfemizm va disfemizm kabi jarayonlardir. Yana ayrim tilshunolar tomonidan so'z semantik taraqqiyotini yuzaga keltiradi, deyilgan hodisalar bor. Masalan, St.Ulman tabuni tilga olgan. Biroq tabu so'z semantik taraqqiyotida o'z ahamiyatiga ega emas. U ayrim leksik birliklarning xalq irimiga ko'ra qo'llanmasligi hodisasidir. V.A.Zveginsev fikricha, so'z semantik taraqqiyoti xalq tarixidan holi holatda tilda o'z aksini topmaydi. U faqat ifodaning boyishi va qashshoqlashishi deb olingan mantiqiy-semantik hodisaning nomlanishiga aniqlik kiritish tarafdori ekanligini bildiradi.

Diniy so'zlarning ham semantik taraqqiyoti o'ziga xos ko'rinishga ega. XX asrning 90-yillarida tilshunoslikda belorus tilshunosi N.B.Mechkovskaya (1998) tomonidan "til va din" masalasi rasman dunyoviy tus oldi. Uning o'quv qo'llanmasi "Til va din" inqilobiy xarakterda deb hisoblanib, unda, birinchidan, "til va din" muammosi ateistik ruhdagi davrda ham adabiyotshunoslardan tashqari, filolog, lingvist, kulturolog, tarixshunos va san'atshunos olimlar tomonidan o'rganilganligi keltirib o'tilgan. Ikkinchidan, rasman ateistik, dinga qarshi deb hisoblangan davrdagi ilmiy adabiyotlarda ko'rsatilgan dalillardan ham keng foydalanilgan. Dinning tilga kirib kelishi unda bir necha to'siqlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Birinchidan, yagona va mukammal deb hisoblanganligi (Xudo bilan bog'liq bo'lganligi uchun), so'ngra, Vavilon an'alaridagi odamlar manmanligini jazolovchi mo'jizaviy til tushunchasi mavjudligi sababli bu diniy leksikaning o'zgarishiga olib keldi.

Tilshunoslikda dinga ikki oppozitsiya qabul qilingan: "semiotik imkoniyatlari majmuasi" va "uning muloqot jarayonida namoyon bo'lishi". Amerikalik sotsiolog Robert Bella uni muloqotda inson ruhiy tajribalarini shakllantiruvchi ramziy model sifatida aniqlab, diniy nazariya bilan birga tilda ham o'z filologik formulasi yoki tasviriga ega bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi.

Dunyoda nechta din bo'lsa, ulardagi har bir so'z turli psixologik shakllarni namoyon etadi. Bundan tashqari, turli diniy e'tiqod tarkibida mavjud insonparvarlik, mehr-shafqat va imonlilik kabi qadriyatlar, yomon yoki gunoh ishlar, jangarilik, shafqatsizlik, qonxo'rlik da'vatlariga bo'lgan munosabat diniy so'zlar orqali oydinlashadi, diniy jaholatning ma'rifat orqali bartaraf etilishi diniy tushunchalarning haqiqiy mavqecini ko'rsatadi. Diniy so'zlarning, qaysi shaklda bo'lmasin, ezgulik, odamiylik va adolat g'oyalari bo'ysunganligi, dinlar o'rtasida mazkur g'oyalar asosida ma'naviy yakdillik va hamjihatlik aloqalari mavjudligini isbotlashga xizmat qiladi. Shularga asoslanib aytish mumkinki, qaysi tilga taalluqli bo'lmasin, diniy so'zlar ifodalaydigan semantik struktura u ifodalaydigan kontseptning boshlang'ich asosi, ya'ni kelib chiqishi va rivojlanishiga bog'liq. Masalan, Xudo atamasi bir dinda mifopoetik tasvir namoyon etsa, boshqa dinda (yoki dinlarda) butunlay o'zgacha bo'ladi: Xudo – avvalo bu g'oya (Xudo aqidalari, kontsepsiyasi), ya'ni abstrakt-logik tafakkurda yotuvchi bilimdir.

So'z semantik taraqqiyotini yuzaga keltiruvchi mantiqiy-semantik hodisalar asosan: 1) ifoda, ya'ni ma'no kengayishi va torayishi; 2) hosila ma'no yuzaga kelishi; 3) evfemizm va disfemizm kabi jarayonlardir. Yana ayrim tilshunolar tomonidan so'z semantik taraqqiyotini yuzaga keltiradi, deyilgan hodisalar bor. Masalan, St.Ulman tabuni tilga olgan. Biroq tabu so'z semantik taraqqiyotida o'z ahamiyatiga ega emas. U ayrim leksik birliklarning xalq irimiga ko'ra qo'llanmasligi hodisasidir. V.A.Zveginsev fikricha, so'z

semantik taraqqiyoti xalq tarixidan holi holatda tilda o'z aksini topmaydi. U faqat ifodaning boyishi va qashshoqlashishi deb olingan mantiqiy-semantik hodisaning nomlanishiga aniqlik kiritish tarafdori ekanligini bildiradi.

So'zning ma'nosi o'zgariganda boshqa narsalarni ifodalay boshlasa-da, so'z ma'nosining o'zgarishi predmet va hodisalar o'zgarishining natijasi bo'lavermaydi. Shuningdek, moddiy dunyo hodisalari haqidagi tushunchalarning o'zgarishi ham so'z ma'nosi o'zgarishining asosiy stimuli bo'la olmaydi. Agar tushuncha o'zgarishi har doim ma'no o'zgarishiga olib kelsa edi, ma'no o'zgarishining chegarasi bo'lmas edi. So'zning ko'p ma'noli bo'la olishi, ya'ni bir so'z orqali bir necha tushunchani ifodalash qobiliyati ma'no o'zgarishining asosini tashkil qiladi. Shu xususiyat tufayli yangi sifatning sekin-asta rivojlanishi va eski sifatni evolyutsion ravishda siqib chiqarish imkonini beradi.

Diniy so'zlar anglatadigan ma'nolar ham ular jamiyat yoki dinda tutgan o'rniga qarab belgilanishi bu sohada qilingan ishlarda ham keltirib o'tilgan. Rus olimi T.S.Davidovanning (1990) nomzodlik dissertatsiyasida kontsept sifatida a father confessor, a circuit rider, a man of God va shu kabi so'zlarning stilistik va semantik ma'nolari tahlil qilingan, unda so'zlarning zamonaviy ingliz tilida yanada ko'proq ma'nolar anglatishi mumkinligi ta'kidlangan. Diniy leksikaning ma'noviy asoslari Dj.Xiozning «Words in Time» nomli ilmiy ishida ko'rib chiqilgan. Avtor ular ma'nolarining cherkov va unga bog'liq bo'lmagan vaziyatlarda semantik bilan munosabatida tutgan o'rnini priest, bishop, clerk kabi so'zlar orqali ochib bergan. U diniy atamalar ma'nolarining ko'chishini semantik evolyutsiyada tendensiya sifatida ko'rsatib, ularning e'tiqodda ifodalaydigan boshlang'ich ma'nolarini tahlil qildi.

Bundan tashqari, so'nggi yillar ichida meditsinada bajarilgan ayrim ishlar diniy so'zlardagi ma'no muhimligini ta'kidlaydi. Masalan, olimlar Paul M. Butler, Patrick McNamara (Boston University va IBCSR), Raymon Durso (VA Boston Healthcare System)lar "Deficits in the automatic activation of religious concepts in patients with Parkinson's disease" nomli asarida "diniy semantik birliklarning yaxlitligi"ni yoshga mos tajribalarda taqqoslab o'rgandi. Bunda uch boshlang'ich so'zlar – "citizen", "sacred" va "housetop"larni ko'rib chiqib, ularning semantik dinamikasini 1) semantik bog'liqlik, 2) qayta yaralish va 3) zaif jarayonlarni tiklash deya baholadi.

Barcha ishlardagi tahlil qilinganlar diniy so'zlarning tilshunoslikda, xususan semantika, psixolingvistika yoki kognitiv tilshunoslikda o'z o'rnini mavjud ekanligini, ya'ni ulardagi ma'no kuchining turli ta'sirlarini izohlaydi. Diniy so'zlar anglatadigan ma'nolari bilan bog'liq ravishda maydonlar hosil qilib, ularda yanada ko'proq tushunchalar ifodalashi mumkin.

Xulosa va takliflar. Diniy so'zlar semantik strukturasi nazariy asoslari rus va yevropa olimlari asarlarida o'z aksini topgan (T.L.Andreva, Y.A.Mishutinskaya, Y.Y.Kislyakova, N.B.Mechkovskaya, E.D.Hirsch, R.Narayan). Ularning lingvistik tushuncha va kontsept sifatida ishlab chiqqan kalit so'zlari sohaning rivojlanishida katta xizmat qildi. Bu strukturani yaratishda N.F.Alefirenko, N.N.Boldireva, V.I.Karasika, Y.S.Kubryakova, Z.D.Popov, Y.S.Stepanova, I.A.Sternina, V.N.Teliya va boshqa mashhur tilshunoslarning so'zlar semantik strukturasi va taraqqiyoti haqida yaratgan ilmiy bilimlari va nazariy qo'llanmalariga tayanilgan.

ADABIYOTLAR

1. Давыдова Т.С. Ономазиологические закономерности образования и функционирования наименований лиц по профессии в современном английском языке: дисс.канд. филол. наук: JL, 1990.
2. Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов.-М.: Агентство «ФАИР»,1998. с.177.
3. Хожиев А. Семасиология // Ўзбек тили лексикологияси / М. мух. А.Хожиев, А.Ахмедов. Тошкент: Фан,1981, 203 б.
4. Bella R. Language and Life // Z. Bauman. Cambridge:PolityPress, 1972.-44 p.
5. Hughes G. Words in Time.A Social History of the English Vocabulary. -Oxford, 1989.
6. Philipp Marthe. Semantik des Deutschen. –Berlin: WBVB, 1998, s. 21

UDK: 159.922

Rano YUSUBOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti professori v.b., f.f.d.
E-mail: ranoyusubova7413@gmail.com

Professor N.Q.Murodova taqrizi asosida

BADIIY MATNNING MAZMUNY IDROKI XUSUSIDA

Annotatsiya

Har qanday nutqiy qurilmaning mazmuniy asosida voqelikning tafakkurda idrok etilish jarayoni va ushbu jarayonda tug'iladigan fikr, natijaviy maqsadning turishi ma'lum. Murakkab tabiiatli hodisa bo'lgan matnning perseptiv negizini tashkil qiluvchi lisoniy vositalarga e'tibor qaratish birinchi navbatdagi muhim jihatdir. Har qanday matnning lisoniy-kognitiv faoliyat jarayonida yuzaga kelishi, voqelik va uning tafakkurdagi aksi o'rtasidagi bog'liqlikni vujudga keltirishidan kelib chiqib aytish mumkinki, matn kommunikatsiyaning oddiy uskunasi emas, balki murakkab kognitiv operatsiyasidir.

Kalit so'zlar: Matn, filologik germevntika, tushunish, kognitiv faoliyat, milliy-mentalital, kognitsiya.

О СОДЕРЖАТЕЛЬНОМ ВОСПРИЯТИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Аннотация

В содержательной основе любого речевого устройства лежит процесс восприятия действительности в мышлении и рождающаяся в этом процессе мысль, известно, что стоит конечная цель. Акцент на языковых средствах, составляющих перспективную основу текста, явление сложного характера, является важным аспектом номер один. Исходя из того, что любой текст возникает в процессе Языково-познавательной деятельности, устанавливая связь между действительностью и ее отражением в мышлении, можно сказать, что текст-это не простой аппарат общения, а сложная познавательная операция.

Ключевые слова: Текст, филологическая гермеvntika, понимание, познавательная деятельность, национально-ментальная, познавательная.

ABOUT THE MEANINGFUL PERCEPTION OF A LITERARY TEXT

Annotation

The content basis of any speech device is the process of perception of reality in thinking and the thought that is born in this process, it is known that there is an ultimate goal. The emphasis on the linguistic means that make up the perspective basis of the text, a phenomenon of a complex nature, is an important aspect number one. Based on the fact that any text arises in the process of Linguistic and cognitive activity, establishing a connection between reality and its reflection in thinking, we can say that a text is not a simple communication device, but a complex cognitive operation.

Key words: text, philological hermeneutics, understanding, cognitive activity, national-mental, cognitive.

Kirish. Borliqda mavjud barcha narsalar falsafiy kategoriyalar atalmish butun-qism munosabati nisbatiga asoslangan, shu ma'noda, matn va uni tashkil etuvchi birliklar munosabati ham. Matnni tashkil etgan qismlarning mazmuniy yaxlitlik va mantiqiy izchillik tartibida joylashuvi matnni tushunishga xizmat qiladi. Qismlar yig'indisidan butunlik – yaxlit matn hosil bo'lar ekan, matn qismlari, ya'ni birinchi qism ikkinchi qism bilan va keyingi qismlar ham shu taxlitda zanjir kabi kichik ma'nolarning (voqelik) biri ikkinchisini mantiqiy to'ldirishi ketma-ketligi asosida o'zaro bog'lanadi, natijada yaxlit mazmun (g'oya) anglanadi. Butunni anglash uchun qismlarni tushunish kerak bo'ladi, demak, matn – qism-butun yaxlitligidan tashkil topgan individual tuzilma.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XX asrning 60-yillarida matnni tushunish va talqin qilish muammosiga e'tibor qaratilishi germevntikaning yuzaga kelishiga turtki bo'ldi va fan donishmandlik falsafasi sifatida tanildi. Xans Georg Gadamer fikricha, idrok – ma'lum bir matnni o'z faoliyati orqali aniqlaydigan donishmand insonning yashash usuli, shu bois matnlarni germevntik asosda tushuntirishga ko'proq ahamiyat qaratish lozim [1]. Gadamer matnni germevntik munosabatlarning funksional a'zosi, deb qaraydi [2]. F.Shleyermaxer zamonaviy filologik germevntika matnni talqin qilish va tushunish haqidagi fan ekanligini asoslab bergan bo'lsa [3], rus olimi B.A.Paraxonskiy ijtimoiy bilimlar faqat matn ko'rinishida mavjudligini, til ma'nolari dunyosida ma'no munosabatlarning qiymati madaniy bilimlar mavjudligining madaniy shakli sifatida ma'naviy-hayotiy faoliyatda yuzaga chiqishini ta'kidlaydi [4]. M.M.Baxtin fikricha, tushunish – matnni to'ldirish, faol ijodiy xususiyat, biroq matnni tushunish, uni talqin qilishning muayyan tarixiy sharoitlariga bog'liqligi matnni sof psixologik va subyektiv jarayonga aylantirmaydi [5]. A.A.Zalevskaya tushunish muammosiga oid turli xil yondashuvlarni tahlil qilib, quyidagilarni aniqlaydi: mantiqiy-lingvistik (argumentativ tahlil sifatida tushunish), sistem-semiotik (tarjima sifatida tushunish), germevntik (tahlilning paydo bo'lishi sifatida tushunish), kognitiv (mental modellarni yaratish sifatida tushunish), psixolingvistik (matn proektsiyasini yaratish

sifatida tushunish) kabi [6]. O'zbek tilshunosligida matnni tushunish va uni idrok qilish masalasi mantiqiy-lingvistik, kognitiv, psixolingvistik, germevntik yondashuvlar asosida S.Boymirzayeva [7], D.Xudoyberganova [8], I.Azimova [9], M.Homidova [10] ishlarida ko'rib o'tilgan va bu yondashuvlar biri ikkinchisini to'ldiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida qiyosiy-tarixiy, tavsiflash, tasniflash va komponent tahlil metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Matnni tushunish, avvalambor, muallif matnga yuklagan ma'noni ochib berish bilan bog'liq. Shubhasiz, tushunishda matndan ochiq anglashilib turgan ma'noning o'zi yetarli emas, yashirin ma'no oshkor etilmasa, payqalmasa, mazmun qiymati xiralashib boraveradi. Demak, intuitiv tushunishning o'zi yetarli bo'lmaydi. Agar tushunish tayyor ma'noni o'zlashtirishdan iborat bo'lsa, ko'zda tutilgan chuqurroq ma'nolarni ochib berish va kognitiv faoliyat natijalarini yaxshiroq tushunish imkoniyati istisno qilinadi. Germevntik yondashuvga ko'ra, tushunish muallif yuklagan ma'nonigina emas, ushbu ma'noga o'quvchining qayta ma'no yuklashi bilan bog'liq. Matnni muallif qanday tushungan bo'lsa, o'quvchi ham shunday tushunishning o'zi yetarli emas, zero, "biz sof intellektual jarayonlar orqali tushuntiramiz, biroq barcha ruhiy kuchlarimizning o'zaro ta'sirini anglash orqali tushunamiz" [11]. Deylik, kundalik hayotimizda mavjud, ammo to'liq tushunarli bo'lmagan so'zlarning badiiy matnda qo'llanishi muayyan sababga asoslanganligini ko'pincha e'tibordan qochiramiz.

O'.Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasida shunday parcha bor: "...rangi uniqqan chit ko'ylak ustidan nimcha kiyib olgan Umri xola sharpaday unsiz yurib keldi-da, yapaloq «musulmon» g'ishtdan yasalgan zinadan ayvonga ko'tarildi." Xo'sh, kundalik hayotimizda unumsiz qo'llaniladigan, hikoyada keltirilgan «musulmon» g'isht" jumlasini o'quvchi uchun tushunarlimi?

Internet saytida keltirilgan bir ma'lumotda 1908-yilda qurib bitkazilgan Toshkentdagi "To'xtaboy" jome' masjidi xususida "...qurilishida urfimizdagi «musulmon g'isht»dan emas, balki

«Nikolayni g'isht» nomi bilan mashhur bo'lgan alohida hajmga ega bo'lgan g'ishtdan foydalanilgan», deb keltirilgan. Aslida O'rta Osiyodagi yirik me'moriy obidalar qurilishida, asosan, kvadrat va to'rtburchak tuzilishli g'ishtlardan foydalanilgan bo'lib, kvadrat tuzilishli g'isht «musulmon g'isht» deyilgan va bu g'isht suv o'tkazmaydigan eritmada kuydirilgan (pishirilgan) g'ishtdir. Demak, xom (kesak) g'isht haqida gap ketmayapti. Yozuvchi nega hikoyada aynan bu jumlani keltirgani anglanadi: Shoikromning oilasi aslida o'ziga to'q oila bo'lgan, oila urush sabab mushkul ahvolda qolgan.

Tushunish – kognitiv jarayon, muallif yuklagan mazmuni voqelik bilan to'ldirish, izohlash, o'z munosabatini singdirishni nazarda tutadi. Tushunishga kognitiv faoliyat natijalari bilan bog'liq jarayon sifatida qarash uning ijodiy, intellektual va faol tabiatini aniqlashga yordam beradi. Aynan shu muammo matn mazmunini tushunishga germenevtik yondashuvni yuzaga keltirgan. Germenevtika ilk bor qadimgi Yunonistonda matnlarni, xususan san'at asarlarini talqin qilish va tushunishning amaliy san'ati sifatida paydo bo'lgan. U yerda o'qish va adabiyotni o'rgatish Gomerning she'rlarini o'rganishdan boshlangan, ularning mifologik mazmunini tushunish katta qiyinchiliklarni tug'dirgan. Germenevtikaning amaliy usullarini shakllantirish turli xil tarkibdagi matnlarni talqin qilish va tushunishning empirik qoidalarini izlashdan boshlangan. Matnlarning o'ziga xos mazmuniga qarab, ularni talqin qilishning maxsus qoidalari asta-sekin ochib berilgan. Shunday qilib, birinchi navbatda, matnlarni talqin qilish va tarjima qilish qoidalarini o'rganadigan filologik germenevtika paydo bo'lgan. Demak, kognitiv jarayon va germenevtika o'rtasidagi farq kognitiv sxema va ijtimoiy amaliyot o'rtasidagi farq emas, aksincha, balki e'tiqodlar, qoidalar va mental tasavvurlarga yo'naltirilgan, subyektning xatti-harakatiga singdirilgan qadriyatlar majmuyiga urg'u berish kabi boshqa turdagi sxema o'rtasidagi farqdir.

Inson dunyoqarashi hissiyot va ong mushtarakligida in'ikos topadi. Hissiyot emotsional-ruhiy jihat bilan, ong tushunish bilan o'zaro birikadi. Hissiyot va ong uyg'unligi har bir inson idroki bilan bog'liq tarzda olamning lisoniy manzarasini yaratadi, har bir til egasi borliqni tafakkuri chizgan bo'yoqlarda his etadi. Har qanday mavjudlik, harakat-holat his qilinsagina, aqliy tushuniladi. Aslida tushunish fanlararo muammo sanaladi. Yuqorida hikoyadan keltirilgan izoh fikrimizni yana bir bor dalillaydi. Matnni tushunish va qabul qilish muammosi zamirida ham matn yaratuvchi va uni qabul qiluvchining kognitiv darajasi yotadi. «Matn mazmunining shakllanishi uni yaratuvchi shaxsning kognitiv va kommunikativ qobiliyati bilan bog'liq bo'lgani kabi, uni qabul qilish, idrok etish ham respientning ayni shunday qobiliyatiga bog'liqdir» [8]. Mumtoz adabiyotda insonning somatik a'zolari, ayniqsa, ma'shuqa uzvlari tasviriga yondashuvda betakrorlik, ramziylik, estetik tafakkur, ijtimoiy ong mezonlariga asoslanib yangi va yangi poetik mazmuni yaratishda takomillashganlik kuzatiladi. Ma'shuqa uzvlarini badiiy sintez qilish orqali ruhiyat va badiiyat o'rtasidagi aloqadorlik sabablari anglanadi. Klassik adabiyotda... «ko'z» – nabiy, ya'ni komil insonga, qaroligi esa komillik mukammalligiga ramz vazifasini bajaradi. «Ko'z» va payg'ambar orasida o'xshashlik «nuri qadim», «ko'zning qarolig'i» esa «anbiyolikka xos basirat»ni anglatadi [12]. Mohiyat ko'z leksemasiga yuklangan ekan, mumtoz poetik matnlarda ko'z leksemasining moddiy ifodalanihdagi turg'unlik sababi shundandir. Xublarni ko'z ko'rub, qon qildi Bobur bag'rini, Emd ko'zdin qon to'karmenkim, budur anga qasos (Bobur) baytida ham ko'z ko'rib, ko'zdin qon to'karmenkim sintaktik munosabatlari komponentlar o'zaro ortiqchalik tamoyili asosida birikib, mazmuni ramziy timsol vositasida boyitgan. Demak, mahbuba go'zalligini namoyon qiluvchi ko'z obrazi ilohiyot majozini anglatadi va mumtoz badiiy-estetikada ma'shuqa haqni ifodalasa, ko'z uning elchisi (nabiy) timsoliga ishora qiladi.

Badiiy kommunikativ maqsadni ko'zlab yaratilayotgan matn shu axborotni uzatuvchi manba bo'lib, uzatilayotgan badiiy axborot matn mazmunining asosi sanaladi. Birlamchi lisoniy tafakkur jarayonida matn o'qiladi, ikkilamchi bosqichda ushbu matn mazmuni idrok etiladi. Matn mazmuni dastlab axborot sifatida qabul qilinadi, keyingi bosqichda mazmuni anglash, tushunish harakati bajariladi. Demak, dastlab matn unda qo'llangan til birliklarining mazmuniga muvofiq tarzda tushuniladi, keyingi bosqichda qabul qiluvchining kognitiv darajasiga muvofiq mantiqiy-ratsionalistik «qayta ishlanadi» - modellashtiriladi.

Voqelikni idrok etish, umuman, mohiyatini anglashda inson orttirilgan tajribasiga tayanadi. Masalan, matn hajmi kengaygani sari voqeliklar soni ham ortib boradi, ular shu qadar ko'p bo'ladiki, inson ongida voqeliklarni to'liq tartiblashtirilgan holda idrok etish va ularning to'liq saqlanib qolinishining iloji yo'q. Bunda «iloji boricha

kamroq kognitiv harakat bajarish yo'li bilan ko'proq axborotga ega bo'lish»ga [13] to'g'ri keladi, inson ongi «kognitiv tejamlorlik» tartibida harakatlanadi. Inson kognitiv imkoniyatlaridan kelib chiqib axborotni qabul qiladi, o'zlashtiradi.

Tushunish ong funksiyasi bo'lganligi sababli, u bosqichli tuzilishga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Tushunish tahlil, baholash va taqqoslashni o'z ichiga oladi. Xotira hech qachon ma'lumotlarni «asl holicha» saqlamaydi, saqlangan ma'lumotga orttirilgan tajriba, bilim fondi, shaxsiy munosabat va hatto idrok etilayotgan paytda diqqat nimaga qaratilayotganligi qorishtiriladi. Olamning badiiy qiyofasi – ikkilamchi qiyofa, shu sabab tahlil, baholash va taqqoslash fonida in'ikos etadi.

O'.Hoshimovning «Urushning so'nggi qurboni» hikoyasi mazmuni bilan tanish bo'lmagan o'quvchiga hikoyadan yana bir jumlani «uzib olib» taqdim etsak, u noma'lum voqelikni jumladagi biror so'z, shakl, birikma mazmuni (ishorasi) orqali tushunadi: ishora so'z ma'noni tahlil qiladi, baholaydi, taqqoslaydi. Masalan, hikoyadan keltirilgan Umri xola Shoikromning yonboshiga, shaparak ko'rpachaga o'tirdi misolida yozuvchi qo'llagan shevaga xos so'z oilaning ijtimoiy ahvolini yaqqol yoritgan. «Yupqa, puchak» ma'nosini anglatuvchi shaparak so'zi [14] Toshkent-Farg'ona shevasiga mansub bo'lib, hozirda so'zning iste'moli chegaralangan va e'tiborlisi, matnda qo'llangan ushbu so'z ijodkorlarning aynan qaysi hudud shevasiga mansubliklariga ishora qilib turibdi. So'z quyidagi badiiy matnlarda ham keltirilgan: Shaparak kir yosti (A.Qodiriy, Mehrobdan chayon), shaparakkina ko'rpacha (O'.Hoshimov, Qalbingga quloq sol), shaparak ko'rpacha (O'.Hoshimov, Dunyoning ishlari), shaparak qivoribisizlar (S.Ahmad, Ufq), shaparak chopon (A.Ismoil, Jinlar bazmi yoxud katta o'yin) kabi.

Badiiy matn real voqelikning obrazli modelini aks ettiradi, ya'ni obyektiv borliq va shaxsiy mualliflik konseptual manzarasi qorishib, kitobxonga olamning badiiy lisoniy manzarasini taqdim etadi – badiiy voqelik idrok etiladi, ko'pgina hollarda o'quvchi voqelikni muallif pragmatikasi asosida emas, balki o'z pragmatik yondashuviga monand idrok etadi.

Matnni tushunishda qabul qiluvchi avval muallifning mazmun maydoniga e'tibor qaratadi, ya'ni obyektini umuman tanib olish sodir bo'ladi, keyin tan olingan obyektning umumiy xususiyatlarini aniqlash bosqichiga o'tadi. Qabul qiluvchi ushbu obyekt haqidagi individual bilimlarini xotirasidan «chaqiradi» va o'zining individual tushunish maydonini shakllantiradi, bunga parallel ravishda, qabul qiluvchi muallif bilimlari maydonini dekodlaydi.

Shaxsiy mualliflik konseptlarining badiiy konsept darajasigacha ko'tarilishi badiiy matn mazmunini tushunish va qabul qilishning murakkabligini ta'minlaydi. Badiiy matn – muallif tafakkurining ifodasi, ijodkorning «individual kognitiv makoni», ya'ni «har bir til sohibi, har qanday so'zlovchi hamda jamoaviy kognitiv makonga tegishli bo'lgan bilim va tasavvurlar majmuasini ma'lum ma'noda tarkiblashtirish, shuningdek, u yoki bu sotsiumga tegishli bo'lgan barcha shaxslar ega bo'lishi mumkin bo'lgan bilim va tasavvurlarni tarkiblashtirish»dir [15].

Turli xalqlarga xos o'xshash badiiy voqeliklar polotnosida madaniyatlar bir-biriga o'zaro ta'sir ko'rsatadi va o'z navbatida, farqlanish, chegaralanish vujudga keladi. Til egasi olamning lisoniy manzarasini o'z ona tilida milliy tafakkuri va dunyo haqidagi tasavvuriga tayanib aks ettiradi, albatta, insonning shaxsiy-individualligi hamda milliy-mentalital tavsifi in'ikos etadi. Mavjudlik, borliq deyarli yagona, biroq xalqlar turli-tuman, qadriyatlar farqli, olamning milliy lisoniy manzarasi har bir xalq uchun alohida ranglarda anglanadi. Masalan, farzand tug'ilishini intiq bo'lib kutish va farzandning o'g'il yoki qizligini bilish ishtiyoqi barcha xalq uchun tanish holat. Bu qadriyatlardagi mushtaraklikni ko'rsatadi, biroq chaqaloq jinsini bilish har bir xalq tilida o'z-gacha ifoda yo'sinida aniqlashtiriladi. O'zbek xalqida bola jinsini bilish uchun «Polvonmi, holvami?», «O'g'limi, holvami?» ifodalari qo'llanadi. Bu ifoda badiiy adabiyotimizda milliy mansubligimizni asoslab turadi: 1.Hasanal ham iljayib yonchiq kavlashka tutindi va: – O'g'ulmi, holva? – deb so'radi xotimidan. (O'tkan kunlar). 2.Shu payt Qo'ziyob kelib qoldi. – O'g'ulmi, holva? – dedi iljayib. – Holva! – dedi Omontoy ham iljayib. (S.Ahmad, Bo'ston). Quyidagi misolda esa nega qiz bolani holva metonimik ifodasi bilan atashlari oydinlashgan: – O'g'il emas, qiz! – deydi qudaxola iymانبроқ. – Iye, holva yerkanmiz-da! Oting nima, qizim? (O'.Hoshimov, Xotam xasisning xazinasi). Demak, qiz bolani holva deb nomlash milliy udumlarimizga borib taqaladi, hozirga qadar qiz bola unashtirilganda, kuyov tomon holva yuboradi va bu yaqinlarga, qo'ni-qo'shnilarga tarqatiladi. Holva – unashtirilganlik, ya'ni baxt, xursandchilikning ramzi sifatida tushuniladi.

Demak, har qanday matndagi biror tasvirda milliy mansublikka ishora qiluvchi element mavjud bo'ladi, masalan, tun tasviriga e'tibor berilsa: ...beqasam oqshom etagini yamlab tun kirib keldi. (S.Ahmad. Ufq). Vahimali qarag'aylarning yaproqlarida botayotgan quyosh nurlari o'ynar, ammo oqshom daryo yuzasini qoraytirib bo'lgandi. (A.Chexov, Qora rohib). Birinchi matndagi beqasam, ikkinchi matndagi qarag'ay so'zlari yuqoridagi fikrimizni dalillab turibdi. Demak, til faoliyat mahsuli emas, balki faoliyatdir, qabul qiluvchida faoliyatning faol namoyon bo'lishi apperseptiv mexanizm harakati natijasi bo'lib, appersepsiya idrokning orttirilgan tajriba bilan aloqadorligidir [16].

Xulosa va takliflar. Keltirilgan tahlillar badiiy asar tili tahlili muallif tafakkuridagi mental yaratilma – badiiy mazmuniy persepsiya inson tafakkuri, idroki bilan o'zaro bog'liq bo'lib, mazmuniy struktura mundariyasi "idrok–bilish" emas, balki "badiiy idrok – bilish" fonida chuqurlashtirilishini ko'rsatib turibdi. Badiiy kognitsiyada muallif tomonidan vujudga keltirilgan olamni bilishning perseptiv belgilari uning mentalligi darajasini va badiiy diskursda idrokning o'ziga xos xususiyatlarini namoyon qila olish qirralarini belgilaydi, shunday ekan, ijodkor badiiy matnda o'zining "dunyo kartinasini" modellashtirish, yaratish va idrok etish xususiyatlarini namoyon etib, qahramon va kitobxonni o'zaro nutqiy muloqotga kirishuvini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. <https://www.amazon.com>. Gadamer Hans Georg. Wahrheit Und Methode. -Tubingen: J.C.B. Mohr, 1960.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Под ред. В.С. Малахова. М.: Искусство, 1991.
3. F.Schleiermacher: Hermeneutik und Kritik. Mit einem Anhang sprachphilosophischer Texte Schleiermachers. -Frankfurt: Suhrkamp, 1977.
4. Парахонский Б.А. Стиль мышления. Философские аспекты анализа стиля в сфере языка, культуры и познания. – Киев: Наук. думка, 1982.
5. Бахтин М.М. Автор и герой. К философским основам гуманитарных наук. – СПб.: Питер, 2000.
6. Залевская А.А. Текст и его понимание. – Тверь: ТвГУ, 2001.
7. Воумирзайева S. O'zbek tilida matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini shakllantiruvchi kategoriyalar: Filol. fan. d-ri. ...diss. avtoref. – T., 2010.
8. Xudoyberganova D. Badiiy matnning antropotsentrik tadqiqi. Filol. fan. d-ri. ...diss. –T., 2010.
9. Azimova I. O'zbek gazeta matnlari mazmuniy persepsiyasining psixolingvistik tadqiqi. Filol. fan. nomz-i. ...diss.. –T., 2010.
10. Homidova M. Badiiy matn persepsiyasida intertekstuallik. Filol. fan.bo'yicha falsafa fan-i d-ri. ...diss.. –T., 2021.
11. Дильтей В. Описательная психология. – СПб.: Алетея, 1996.
12. Qobilov U. O'zbek adabiyotida nubuvvat motivi va obrazlar talqini (XIV-XV asrlar): Filol.fan. d-ri ...diss. avtoref. – Samarqand, 2019.
13. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006.
14. O'zbek tilining izohli lug'ati. – T.: O'zME, 2008.
15. Красных В.В. Понятие концептосферы. – М.: Изд-во МГУ, 2003.
16. Белянин. Психоллингвистика. – М.:Флинта, 2016.

UDK: 811.2

Nasiba YARASHOVA,

NavDPI 10.00.01-O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: yarashovanasiba44@gmail.com.

NavDPI O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari doktori R.N.Yusubova taqrizi asosida

METONIMIYALARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Til va madaniyatning o'zaro yaqinligi va aloqadorligi ularni yagona metodologik asosda o'rganish imkonini beradi. Bolalar adabiyoti tilida muayyan millatga xos milliy-madaniy xususiyatlar ko'chimlar tarzida voqelanib, muayyan konseptual fikrni ko'chimlar misolida obrazli ifodalash badiiy kommunikatsiyada ijodkor tafakkurining bebaho namunasi sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Ko'chimlar, metafora, metonimiya, lingvokognitiv, lingvomadaniy, so'zlashuv makoni, semantika.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТОНИМИИ

Аннотация

Близость и взаимосвязанность языка и культуры позволяют изучать их на единой методологической основе. В языке детской литературы национально-культурные особенности конкретной нации реализуются в кочевой манере, образное выражение определенной концептуальной мысли на примере кочевников выступает в художественной коммуникации как бесценный образец мышления Творца.

Ключевые слова: Переносы, метафора, метонимия, лингвокогнитивные, лингвокультурные, речевое пространство, семантика.

NATIONAL AND CULTURAL FEATURES OF METONYMY

Annotation

The proximity and interconnectedness of language and culture make it possible to study them on a single methodological basis. In the language of children's literature, the national and cultural characteristics of a particular nation are realized in a nomadic manner, the figurative expression of a certain conceptual thought on the example of nomads acts in artistic communication as an invaluable example of the Creator's thinking.

Key words: Hyphenation, metaphor, metonymy, linguocognitive, linguocultural, speech space, semantics.

Kirish. Bolalar adabiyoti tilida metaforalarga qaraganda metonimiyalar kamroq qo'llanilsa-da, biroq bola tafakkuri nuqtayi nazaridan aks etadi. "... bolalar uchun narsa va hodisalarning aloqadorligini topish va ularni tasniflashdan ko'ra o'xshashlikka murojaat etish osonroq".

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rus tilshunosi Shabalina Olga Valerevna o'z tadqiqotlarida metonimiyalarning qo'llanishiga doir yondashuvlarni kuzatar ekan, L.S.Vigotskiy, J.Piaje, S.L.Rubinshteyn, A.M.Shaxnarovich kabi olimlar tomonidan bolalar nutqida hali metonimiyalar uchramaydi, balki metonimiyalar ijodkorlar tomonidan yaratilgan degan xulosalar berilgan bo'lsa, E.Vinner, M.B.Yeliseyeva, K.Fyunfshtyuk, V.K.Xarchenko singari tilshunoslarga esa aksincha, 2-3 yoshli bolalar nutqida metonimiyalar qo'llanishini ta'kidlaydilar. Olima o'z tadqiqotida bolalar adabiyoti tilidagi metonimiyalarning semantik ko'lamini yoritib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yoritishda tasniflash, tavsiflash, qiyoslash, kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. So'zning ko'chma ma'no ifodalashi semem tarkibining ko'p belgili ekanligi bilan aloqador, shunga ko'ra, metonimik ko'chim borliqdagi narsa-predmet va voqea-hodisalarni qayta nomlash uchun ularning muhim va barcha tushuna oladigan belgisini tanlash va qo'llash bo'lib, bolalar nutqida ko'chimlar mazmuni o'ziga xos, ularning ba'zilarida qayta nomlanish orqali belgilar yig'indisi oson payqaladi, tasavvur kishi ongida dastlabki nomni tezda tiklaydi, ba'zilarida esa ko'chimning qo'llanishidan ko'zlangan lingvokognitiv asosni belgilash murakkablik kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, bolalar adabiyoti tilida qo'llanilgan metonimiyalarning voqelanishini quyidagicha guruhlarga ajratish mumkin:

- 1) mahsulot va nom o'rtasidagi aloqadorlik asosidagi metonimiya;
- 2) obyekt va narsa o'rtasidagi aloqadorlik asosidagi metonimiya;
- 3) makon va zamon o'rtasidagi aloqadorlik asosidagi metonimiya;
- 4) belgi va belgi o'rtasidagi aloqadorlik asosidagi metonimiya.

Bolalar adabiyoti tilida mahsulot va nom o'rtasidagi aloqadorlik asosidagi metonimiya ko'pincha mahsulot nomini bolalarga nisbatan ko'chirish orqali namoyon bo'ladi. Bunda metonimiya muayyan so'zlashuv makonida semantikani to'la saqlab qolish uchun matn strukturasi tizimli joylashtirish talabiga ko'ra

yuzaga keltiriladi. Metonimiya konstruksiyadagi so'zma-so'z ma'no ifodalash tartibini buzadi, biroq gap semantikasini saqlab qoladi:

Shum bolalar

Kelishadi,

Shimi ho'ldan

Kulishadi. (A.Obidjon, G'alati maktublar, 19-b.)

Yana bir o'rinda: Shokolad Alini zehni o'tkirligi, sho'x va botirligi uchun yaxshi ko'rib qolgan edi. (X.To'xtaboyev, Sir ochildi, 14-b.)

Ko'rinadiki, X.To'xtaboyevning "Sir ochildi" qissasi qahramoni Zokiralining darsda uxlab o'tiradigan, eng yaxshi buyumlarini shirinlikka almashtirib yeydigan odati bor edi. Shuning uchun ham uni Shokolad deb atashardi. Bu o'rinda ham Zokiraliga nisbatan mahsulot nomining ko'chirilishi uning shirinlik jinnisi ekanligiga ishoradir.

Soqi

Yuvosh

Ichar

Sut osh. (A.Obidjon, G'alati maktublar, 63-b.)

Tumov bo'lsa Tilov bobo,

Hamma bola qilar duo.

To'ningizni to'shab yoting

Oshsho'rvani ichib yoting. (A.Obidjon, G'alati maktublar,

37-b.)

Misollardan anglashiladiki, bolalar adabiyoti tilida shirguruch sut osh, mastava esa oshsho'rvaga deb nomlanmoqda. Quyidagi ikkala taom ham guruch yordamida tayyorlanadi. Biroq ijodkor guruch leksemasini osh so'zi bilan almashtirib qo'llamoqda. Buning boisi shundaki, bolalarda guruch leksemasidan ko'ra osh leksemasining talaffuzi osonroq kechadi, shuningdek, guruch leksemasi orqali o'zbek milliy mentalitetiga xos bo'lgan milliy taom osh assotsiatsiyasi gavaladanadi.

Bolalar adabiyoti tilida obyekt va narsa o'rtasidagi aloqadorlik asosidagi metonimiya ko'proq qo'llanilib, obrazlar nutqining adresat uchun tushunarsizdek tuyulishiga olib keladi: – Shaxzoda, hozir qayerdan keldingizlar? – Ko'ylak olishdan. (Shaxzoda, 4 yosh). Ushbu matnga e'tibor qaratadigan bo'lsak, adresantning adresatga nisbatan javobi tushunarsizdek ko'rinadi, biroq bu vaziyatni bolaning nutqi hamda xatti-harakatlari (tinimsiz ko'ylagining pastini qo'llari bilan ikki tomonidan ushlab tebranishi, aylanishi bilan ovora bo'lgan holati) javobga yanada oydinlik kiritib,

aniqlashtiradi. Xullas, bola ifodalaydigan javob akti aslida ko'ylak sotiladigan do'kon mazmunini aks ettirishini inobatga olib, bu muloqot o'rtasidagi aloqadorlik metonimik konnotatsiyani vujudga keltirgan.

Bolalar adabiyoti tilida makon va zamon o'rtasidagi aloqadorlik asosidagi metonimiya obyektini shaxs uzusida tavsiflaydi, obrazli assotsiatsiyalarni namoyon qiladi. Shunga ko'ra, metonimiyani ikkinchi darajali nominativ birlik sifatida talqin qilish mumkin. Fikrni metonimik tarzda namoyon qilish qahramonning maqsadini ham ko'rsatadi:

Tog'lar shalola bilan,
Adirlar lola bilan,
Yurt obod dala bilan,
G'o'zalar tola bilan
Chiqdi Mayning oldiga.
Bahor ittifoqchiday,
Yashil daraxt soqchiday,
Ko'k chehrasi shod birday,
Quyosh ilk bayroqchiday

Chiqdi Mayning oldiga. (Q.Hikmat. Olmos mening yuragim, 36-bet)

Ushbu misolda ko'zda tutilgan niyat may oyi birikmasining may tarzida ixchamlashuvi orqali ifodalangan bo'lib, shoir may oyiga kelib bahor faslining barcha tarovati namoyon bo'lishi, ya'ni tog'larda qorlar erib, shalolalarning sharqirab oqishi, adirlar lolalar bilan qoplanib, dalalarda ekinlar unib chiqishi, g'o'zalarning bosh ko'tarishi singari ajib manzaralarni metonimik ko'chim vositasida yetkazib bera olgan.

Bolalar adabiyoti tilida belgi va belgi o'rtasidagi aloqadorlik asosidagi metonimiya: – Bog'chada nima yangiliklar? – Bog'chada

hamma urishadi. – Nimaga? – Mani... – Nimaga sizni urishadi? – Shahnoza opamlarning asablari xato-de-e-e. – Nimaga asablari xato? – O'zlarining asablarini buzadilar... (Kamronbek, 4 yosh 5 oy) Ushbu dialogdan ma'lumki, bola tafakkurida bog'cha tarbiyachisining haddan tashqari asabiylashishi xato, noto'g'ri ish. Demak, bu bola oilada nisbatan tinch sharoitda katta bo'lyapti. Shu nutqiy vaziyatda asab so'zi xato so'zi bilan mantiqiy jihatdan ham, lisoniy jihatdan ham munosabatda bo'la olmaydi. Ammo pedagogika nuqtayi nazaridan tarbiyachining tarbiyalanuvchilarga nisbatan asabiylashgan holda munosabatda bo'lishi, bola tili bilan aytganda, "xato". Aynan mana shu qirrasiga ko'ra bu ikkala tushuncha o'zaro aloqador bo'lib, metonimik munosabatni yuzaga keltirmoqda. Bu o'rinda bola nutqida shunchaki so'zni tanlashda xatolik mavjud, deyish ham mumkin edi. Ammo "bolalar nutqiy innovatsiyasining biror-biri tasodifiy emas"ligini alohida ta'kidlamq lozim.

So'zlarni ko'chma ma'noda qo'llash har bir ijodkordan katta mas'uliyat, alohida mahorat talab qiladi. Mahorat bevosita ijodkorning til bilishi, so'zlarning ma'no tovlanishlarini chuqur idrok etgan holda go'zal va betakror obrazli ifodalari yaratishi bilan belgilanadi.

Xulosa. Umuman olganda, ko'chma ma'noli so'zlar bolalar adabiyoti tilida kuchli ekspressivlik, uning ta'sirchanligi, obrazlilikini oshirishda, ijodkor ideolektiga xos pragmatik maqsadlarni implisit ifodalashda eng muhim tasviriy usullardan biri sifatida istifoda etilgan. Bolalar adabiyoti tilida ko'chma ma'noli so'zlar ijodkorlar badiiy niyatining to'la-to'kis ifodalanishiga xizmat qilgan. Adiblar ko'chma ma'noli so'zlardan obrazli, ta'sirchan ifodalari yaratishda hamda badiiy matnda jonli so'zlashuv tiliga xos tabiiylikni, soddalikni, qolaversa, asarlari tilining xalqchilligini ta'minlashda individual foydalanib, o'zining betakror mahoratini namoyon eta olganlar.

ADABIYOTLAR

1. Аввакумова Е.А. Метонимия в речи детей // Мир науки, культуры, образования. – Москва, 2014. – № 4 (47). – С. 245.
2. Белоглазова Е.В. Дискурсная гетерогенность литературы для детей: Автореф. дисс. ... д-ра фил. наук. – Санкт-Петербург, 2010. – 30 с.
3. Вепрева И.Т., Сибирякова И.Т. Грамматические варьирование в детской речи // Детская речь и пути её совершенствования: Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1989. – С. 74-82.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Просвещение, 1934. – 262 с. 5. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка. – Москва, 1956. – С. 63.
5. Выготский Л.С. Воображение и творчества в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 1999. – 92 с.
6. Гридина Т.А. Онтолингвистика. Язык в зеркале детской речи. – Санкт-Петербург: Флинта, 2006. – 152 с.
7. Детская прагматика или социально-психологический аспект развития речи/http://matenok.ru/ pragmatika.php. – 2004. – С. 74-77.
8. Доброва Г.Р. Онтогенез персонального дейксиса/ <http://www.dslib.net/jazyko-znanie/ontogenez-personalnogodejksisa.html> - 2003. – С. 280-288.
9. Шабалина О.В. Структура и функционирование метафоры в детской речи. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Пермь, 2007. – 21 с.